

**НАУКОВІ
ПРАЦІ**

**НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО
АСОЦІАЦІЯ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

**НАУКОВІ
ПРАЦІ**
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Збірник засновано в 1998 р.

Редакційна колегія

О. С. Онищенко, акад. НАН України, д-р філос. наук (голова)
Г. В. Боряк, д-р іст. наук
А. Г. Бровкін, канд. іст. наук
В. М. Горovий, д-р іст. наук
О. Г. Додонов, д-р техн. наук
Л. А. Дубровіна, чл.-кор. НАН України, д-р іст. наук (заст. голови)
Г. І. Ковальчук, д-р іст. наук
О. Е. Литвиненко, д-р техн. наук
М. К. Наєнко, д-р філол. наук
В. Ю. Омельчук, д-р іст. наук
В. В. Петров, чл.-кор. НАН України, д-р техн. наук
В. Я. Рубан, д-р техн. наук
М. С. Тимошик, д-р філол. наук
П. Т. Тронько, акад. НАН України, д-р іст. наук
А. О. Чекмарьов, канд. екон. наук
Л. І. Шевченко, д-р філол. наук
В. А. Широков, чл.-кор. НАН України, д-р техн. наук

**НАУКОВІ
ПРАЦІ**
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Випуск 24

Київ 2009

УДК 02(247)(06)+023(477)(06)
ББК Ч73я54(4Укр)9+Ч734(4Укр)П
НЗ4

Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вип. 24 / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського; АБУ. – К., 2009. – 344 с.

ISBN 978-966-02-5431-2

Збірник містить статті, в яких висвітлюються проблеми трансформації та розвитку інформаційних ресурсів сучасної наукової бібліотеки; досліджуються питання застосування веб-технологій та ресурсів у науковій бібліотеці, документних ресурсів спеціалізованих фондів бібліотек у сучасному інформаційному просторі; розглядаються спільне і відмінне, традиції і новаторство книжкових та електронних біографічних видань, інші питання бібліотечно-інформаційної діяльності.

Для бібліотечних працівників, істориків, філологів, викладачів і студентів вищих навчальних закладів, усіх, хто цікавиться теорією і практикою бібліотечної справи.

Рецензенти

Г. В. Боряк, д-р іст. наук
С. Г. Кулешов, д-р іст. наук

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

ISBN 978-966-02-2853-8 (серія)
ISBN 978-966-02-5431-2 (Вип. 24)

© Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2009

Розділ I

Інформаційні ресурси сучасної наукової бібліотеки: проблеми трансформації та розвитку

УДК 025.4

Вячеслав Леонов,

д-р филос. наук, профессор

Харьковского государственного университета строительства и архитектуры

НАГЛЯДНАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ ДЛЯ ЭЛЕКТРОННЫХ БИБЛИОТЕК

Структура электронных библиотек может быть основана на наглядной библиотечной классификации (НБК), которая базируется на разработанной ранее «карте науки».

Структура электронных библиотек, как правило, основывается на традиционных библиотечных классификациях, таких как УДК и ББК. К примеру, в электронной библиотеке Российской государственной библиотеки библиографическая база данных поддерживается таблицами национальной классификации ББК [3], в Национальной библиотеке Украины имени В. И. Вернадского (НБУВ) информационные составляющие электронной библиотеки формируются в соответствии с рубрикаторм НБУВ, созданном также на основе ББК [1]. В электронной библиотеке УНЦ «Механика. Математика» Ростовского государственного университета предусмотрена начальная унификация по содержанию в соответствии с библиотечными классификаторами ББК и УДК [11]. Электронные библиотеки создаются практически «с нуля», и электронные информационные системы по сравнению с бумажными собраниями обладают намного большей гибкостью и легкостью изменения структурной организации.

Учитывая, что электронные библиотеки представляют собой качественно новый этап в развитии этого вида информационных собраний, следовало бы ожидать иного подхода и к организации их структуры. Тем более, что со времени создания как УДК, так и ББК прошли десятилетия и за это время понимание структуры науки, а также теория классификаций и систематик существенно продвинулись в своем развитии. Теперь существуют научные основания по-другому упорядочить главные отрасли науки.

Используемые в настоящее время УДК и ББК в значительной степени искусственны, не обладают логической связанностью научных разделов и не дают наглядного представления о всей науке. УДК была создана более ста лет тому назад и является продуктом своего времени. Её развитие и обновление происходят только внутри основных разделов, а сама макроструктура УДК не меняется. При данной макроструктурной организации УДК ей невозможно придать наглядного вида, что позволило бы упростить ориентацию в этой системе. То есть именно макроструктура УДК является несовершенной и усовершенствовать её невозможно, так же как в целях прогресса не возможно было усовершенствовать паровоз, а необходимо было переходить на новые принципы действия – тепловоза и электровоза.

Несовершенство УДК в том, что в ряде основных разделов включены достаточно отдаленные науки. В разделе 1 объединены философия и психология, хотя философию по специфике ее объекта можно выделить в отдельный раздел, а психологию логичнее включить в гуманитарные науки. В разделе 5 математика, как и в ББК, размещена вместе с естественными науками, невзирая на их разную предметную направленность. По направленности на исследуемые объекты существенно отличаются медицина и техника (раздел 6), география и история (раздел 9). Эти науки не должны включаться в одни разделы.

Существует природная близость материальных тел и систем, которая позволяет все эти тела объединить в одну систему. Эта система позволяет также выявить близость соответствующих наук, которые изучают такие материальные тела и системы. Вопрос природной близости материальных тел и систем освещался нами ранее [5]. На макроуровне УДК, то есть на уровне основных разделов, мы не найдем группирования наук соответственно природной близости исследуемых ими объектов. Именно это является наибольшим недостатком строения УДК.

К недостаткам ББК можно отнести и то, что в ней не просматривается логической связанности всей системы наук, остаётся впечатление, что это простое нагромождение разнородных разделов. Да и сами разделы построены так, что одни научные области принижены в статусе, а другие неадекватно завышены. Например, объем физических знаний существенно превышает знания по ветеринарии, то есть физика является более крупной наукой в сравнении с ветеринарией, однако ветеринария в ББК поставлена в ранге подраздела, а физика – в более низком ранге подподраздела.

В числе недостатков ББК следует отметить также несоответственное положение в ней ряда наук. Математика помещена в одном разделе с

естественными науками. Математика изучает свойства и взаимодействия абстрактных объектов, поэтому она не может принадлежать к естественным наукам. Естественные науки изучают объекты природы, сформировавшиеся в естественных условиях независимо от человека. Естественное по своей качественной специфике противопоставляется искусственному, то есть объектам, созданным или изменённым человеком для удовлетворения своих потребностей. Эти объекты искусственной «второй природы» изучаются техническими науками.

Совокупность биологических наук целесообразно разместить в одном разделе, поскольку биологические объекты в своей основе имеют много общего. На уровне клетки или уровне генов они изучаются одними науками – цитологией и генетикой. Но в ББК биологические науки разбросаны по трём разделам: в разделе 2 (вирусология, ... биофизика человека), в разделе 4 (растениеводство, ... ветеринария) и в разделе 5 (эпидемиология, ... педиатрия).

Вызывает возражение и размещение исторических наук в составе наук общественных и гуманитарных. История изучает не только развитие человеческого общества, но и неорганической природы, развитие живых существ, формировавшихся до появления человека. Исторические науки интересуют временной аспект развития различных объектов и событий. Поскольку таких наук насчитывается значительное количество, то их целесообразно выделить в отдельный раздел.

Логической основой библиотечных классификаций являются классификации наук. То есть развитие в классификациях наук может соответственно стимулировать и развитие библиотечных классификаций. Но какие же достижения имеются на сегодняшний день в классификациях наук? Для ответа на этот вопрос следует обратить внимание на тенденцию к визуализации какой бы то ни было научной информации, что было предметом работы нескольких международных конференций (2002–2007 гг.) по визуализации информации [16–17]. Как видно из материалов этих конференций, визуально пытаются представить всё, что возможно и что, казалось бы, невозможно, начиная от эволюции земной природы или структуры киберпространства и заканчивая геномом человека или словесным составом речи. Целесообразность визуализации информации обусловлена тем, что «одна картинка стоит тысячу слов» [13].

Идея создания карты науки уже много лет витает в научных кругах. Еще в 1927 г. небольшую работу под названием «Карта знаний» опубликовал Н. М. Сомов [9], хотя реально в ней никакой карты не приводилось. Только в последние годы стали появляться работы, приближающиеся к

построению некоторых карт научных знаний [12, 14–15]. Однако, на этом пути всё ещё остаются нерешённые проблемы. Они связаны не только с многообразием окружающего нас материального мира и проявлениями составляющих этот мир материальных объектов, но также и с возможностью их рассмотрения в различных аспектах (и те и другие могут выступать в качестве предметов изучения отдельных наук).

Сравнительный анализ существующих на сегодняшний день карт науки [12, 14–15] показывает, что они обладают недостаточной полнотой, взаимное расположение наук не имеет конкретного обоснования и у разных авторов существенно отличается. В отмеченных построениях взаимное расположение наук не диктуется какими-либо принципами, то есть они сравнительно произвольно располагаются одна относительно другой. Такая произвольность вытекает из того, что в отмеченных работах не используется какой-либо системы координат.

Наша карта науки разрабатывалась с использованием концепции глобального эволюционизма, понятия и признаков развития, системно-структурного подхода, понятия естественного и искусственного, принципа многокачественности объектов, метода моделирования. Детальное описание использованных нами подходов можно найти в работах [4–7].

Если говорить о наиболее общих разделах НБК, то им следует сопоставить то деление, которое производится на уровне общих типов наук. Чтобы установить эти общие типы наук, необходимо определиться с тем, что изучает наука в целом, то есть обратиться к анализу объекта научного познания. Анализ данного объекта, выделение в его составе наиболее крупных сторон (граней) и аспектов рассмотрения может указать нам общие типы наук. Тем самым будет достигнута укрупненная систематика наук на уровне типов. Необходимость такого подхода вытекает из принципа объективности, то есть из требования выводить систематику наук из взаимосвязей явлений действительности и особенностей самих наук. Поскольку установленные аспекты рассмотрения или грани принадлежат одному и тому же объекту научного познания, то тем самым наука рассматривается как единая система и достигается логическая взаимосвязанность различных разделов науки.

Что же представляет собой объект научного познания? По этому поводу имеется ряд точек зрения. Например, «предметом науки является не только внеположенный человеку мир, различные формы и виды движения материи, но и их отражение в сознании, то есть сам человек» [10, с. 544]. Подобной точки зрения придерживается и В. Гейзенберг: «естествознание описывает природу не просто так как она есть «сама по

себе». Напротив, оно есть часть взаимодействия между природой и нами самими» [2, с. 57].

Как видим, объектом научного познания является практическое взаимодействие человека с внешним миром. Анализ показывает, что во всякой практике можно выделить две стороны – действующего субъекта и объект или предмет деятельности. Аналогичное описание труда или практики (процесс познания можно считать одним из видов практики) имеется у К. Маркса: «труд есть прежде всего процесс, совершающийся между человеком и природой, процесс, в котором человек своей собственной деятельностью опосредует, регулирует и контролирует обмен веществ между собой и природой. Веществу природы он сам противопоставит как сила природы» [8, с. 188]. Между внешним миром и человеком присутствует деятельность человека и она также выступает как сторона объекта познания.

В расчленённом виде объект научного познания содержит три крупные стороны или грани: внешний мир, материальную деятельность человека и самого человека. Каждой из отмеченных сторон необходимо сопоставить отдельный тип наук. В результате получаем: 1) науки о естественных материальных объектах, 2) науки о материальной деятельности человека (технические), 3) науки о человеке и духовной деятельности. Эти три типа наук изучают материальные объекты и происходящие с ними процессы непосредственно.

Объекту научного познания можно сопоставить две нематериальные стороны – временную и абстрактную. Кроме того, для всех граней объекта научного познания могут быть установлены наиболее общие закономерности строения, движения, развития. Таким образом, дополнительно возникает три аспекта рассмотрения объекта познания, которым соответствуют ещё три типа наук: 4) исторические, 5) абстрактные, 6) философские.

Эти три типа наук также направлены на изучение материальных систем и процессов, но выполняют они свою роль опосредованно. Исторические науки опосредуются с реальностью через «материальных свидетелей», сохранивших до нашего времени следы давно прошедших событий, абстрактные науки – через абстрактные объекты и их отношения, а философские – через экспериментальные данные и закономерности, устанавливаемые остальными науками. Изучаемые историческими, абстрактными и философскими науками объекты, в отличие от наук первых трех типов, невозможно наблюдать в непосредственном восприятии в качестве некоторого материального тела или процесса.

Чтобы представить всю науку как единую систему, мы должны выделенные шесть типов наук связать в единое целое. Исходя из структуры объекта научного познания и приведенной далее аргументации объединяем все типы наук в одно целое – рисунок.

В средней части рисунка располагаются науки с 1 по 3 тип, то есть науки о материальных объектах, взаимодействии с ними человека и о человеке. По обеим сторонам от них находятся два типа – исторические и абстрактные науки. В самом верху в качестве производного типа помещены философские науки.

6. Философские науки		
4. Исторические науки	3. Гуманитарные науки	5. Абстрактные науки
	2. Технические науки	
	1. Естественные науки	

Размещение общих типов наук на карте науки

Имея перед собой укрупненное упорядочение наук на уровне общих типов, можно конкретизировать понятие естественных и технических наук, указать их конкретный состав и занимаемое различными науками место в общей системе наук. Вместе с тем возникает возможность представить систему наук с единой точки зрения (табл. 2).

Приведенная в [6] карта науки, по нашему мнению, представляет логически стройный и достаточно полный её вариант, который можно положить в основу составления наглядной библиотечной классификации и электронных библиотек.

Для расположения наук внутри общих типов требуются дополнительные критерии, служащие осями для двумерной системы координат. При выборе системы координат для карты науки будем исходить из процесса развития материального мира. В едином закономерном процессе происходило становление современного мира от звёздного вещества до неорганической природы, возникали органические вещества, эволюционировали живые существа с возрастающей дифференциацией.

Усложнение вещества происходило во времени от прошлого к будущему, от неорганических веществ к органическим, от неорганизованной материи к организованной. Становление организованной материи или живой природы происходило в направлении от простых форм существования к сложным, то есть в последовательно-параллельном процессе развития формировались микроорганизмы, растения, животные.

С появлением человека из естественной природы развивается вторая – искусственная (созданная человеком), пассивное восприятие окружающего мира и потребление только того, что было в природе, сменяется трудовым воздействием на природу с целью создания продуктов питания, жилья и предметов обихода. Параллельно с материальной деятельностью формируется и мыслительная, сопровождающаяся появлением и развитием всё более многообразного и обширного духовного мира (язык, литература, культура, наука).

Этот эволюционный процесс даёт нам следующий ряд отличительных признаков, которые нарастают в изучаемых науками объектах и могут использоваться в качестве координатных осей для расположения наук на карте науки: время появления (прошлое – будущее), простое – сложное, неорганическое – органическое, естественное – искусственное, конкретное – абстрактное. Для горизонтальной и вертикальной оси координат используются признаки, приведенные в таблице 1.

Таблица 1

Координатные оси для карты науки

Координаты для горизонтальной оси ~слева направо~	Прошлое будущее Простое сложное Неорганическое органическое Естественное искусственное Конкретное абстрактное
Координаты для вертикальной оси ~снизу вверх~	Прошлое будущее Простое сложное Естественное искусственное

Следует ещё раз подчеркнуть, что науки, как и изучаемые ими объекты, обладают многокачественностью, не могут быть абсолютно четко разделены по изучаемым объектам. Поэтому не для всех наук удаётся

Наглядная библиотечная классификация – основа электронных библиотек

6.01 СОЦИАЛЬНАЯ ФИЛОСОФИЯ		7.01 ЛИТЕРАТУРА ОБЩЕГО СОДЕРЖАНИЯ		6.03 ТЕОРИЯ ПОЗНАНИЯ		6.04 ЛОГИКА		5.08 КИБЕРНЕТИКА	5.04 ИНФОРМАТИКА	5.03 ЭКОНОМИКА	5.02 СИСТЕМОЛОГИЯ	5.01 МАТЕМАТИКА																						
		6.02 ФИЛОСОФИЯ НАУКИ И ТЕХНИКИ		3.01 ДЕМОНСТРАЦИЯ		3.02 ЭТНОЛОГИЯ		3.03 ФИЗИКОМАТЕМАТИЧЕСКАЯ		3.04 ОРГАНИЗАЦИЯ ТРУДА		3.05 ВОЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ		3.06 СОЦИОЛОГИЯ		3.07 ПСИХОЛОГИЯ		3.08 ПЕДАГОГИКА		3.09 ПРАВОВЕДЕНИЕ		3.10 ПОЛИТОЛОГИЯ		3.11 РАЗКОЗНАНИЕ		3.12 ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ		3.13 ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ		3.14 КУЛЬТОЛОГИЯ		3.15 ЭМПИРИКОВЕДЕНИЕ		3.16 НАУКОВЕДЕНИЕ
4.05 ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ	4.04 ИСТОРИЯ НАУКИ И ТЕХНИКИ	4.03 ИСТОРИЯ ИСКУССТВА	4.02 ИСТОРИЯ ОБЩЕСТВА	4.01 ИСТОРИЯ ПРИРОДЫ	1.03 КОСМОЛОГИЯ		1.04 ГЕОЛОГИЯ		1.05 ГЕОДЕЗИЯ		1.06 ГЕОГРАФИЯ		1.07 КЛИМАТОЛОГИЯ		1.08 РАДИОЛОГИЯ		1.09 ЭКОЛОГИЯ		1.10 МИКРОБИОЛОГИЯ		1.11 БОТАНИКА		1.12 АГРОНОМИЯ		1.13 ЗООЛОГИЯ		1.14 ЗООТЕХНИКА		1.15 БИОЛОГИЯ ЧЕЛОВЕКА		1.16 МЕДИЦИНА		1.17 ФАРМАКОЛОГИЯ	
					2.01 ГОРНОЕ ДЕЛО		2.02 МАТЕМАТИЧЕСКОЕ ТЕХНОЛОГИИ		2.03 ФИЗИЧЕСКОЕ ТЕХНОЛОГИИ		2.04 ХИМИЧЕСКОЕ ТЕХНОЛОГИИ		2.05 СТОПАНСТВО		2.06 АРХИТЕКТУРА		2.07 МАШИНОСТРОЕНИЕ		2.08 ТРАНСПОРТОВЕДЕНИЕ		2.09 ВОЕННАЯ ТЕХНИКА		2.10 КОСМОНАВИГАЦИЯ		2.11 ЭНЕРГЕТИКА		2.12 СВЯЗЬ		2.13 ПРИБОРОСТРОЕНИЕ		2.14 МЕТРОЛОГИЯ		2.15 ПОЛИГРАФИЯ	

одновременно выдержать требуемую последовательность признаков по всем координатам. Иногда оказывается, что по времени возникновения в эволюционном процессе (или какому-то иному признаку) изучаемые объекты отличаются несущественно. Но при этом по признаку «естественное – искусственное» они отличаются в большей степени и для взаимного расположения наук приходится принимать во внимание изменение именно этого показателя.

Таблица 2 дает 2 уровня деления научного знания – уровень разделов и подразделов. 3-й уровень деления можно найти в работе [4], где приведена субординация на 3 или 4 уровня (для крупных наук) и даны описания около 1300 наук. В тех случаях, где нами не дано деления наук на достаточную глубину, его вполне можно использовать из существующих библиотечных классификаций всего лишь с соответствующей перекодировкой, причем по всей иерархии деления.

Наглядная библиотечная классификация, а также классификация для электронных библиотек по сравнению с картой науки, дополняется разделом 7, соответствующим в ББК № 9 «Литература универсального содержания».

Таким образом, предлагается новая библиотечная классификация, обладающая свойствами наглядности и логической связанности различных областей науки. Её можно сравнительно легко внедрить в электронные библиотеки, используя предложенную здесь общую структуру деления науки и существующие дробления частных наук в известных библиотечных классификациях.

Список использованной литературы

1. Баркова, О. В. Информационная технология формирования электронной библиотеки НБУВ. Науково-технічні бібліотеки в єдиному інформаційному просторі України: Міжнародна науково-практична конференція. – Київ, 2000. – С. 123–129.
2. Гейзенберг, В. Физика и философия – М.: Иностранная литература. – 1963. – 203 с.
3. Лаврёнова, О. А., Велжевец, А. А. Структура и реализация электронной библиотеки диссертаций в РГБ (http://www.rcdl2005.uniyar.ac.ru/ru/RCDL2005/papers/sek4_2_paper.pdf).
4. Леонов, В. П. Аглас науки. – Харьков: ОО ФНТ. 2007. – 228 с.
5. Леонов, В. П. Единая система наук. – К.: Знание. – 1991. – 48 с.
6. Леонов, В. П. Карта науки // Наука та наукознавство. – 2007. – № 3. – С. 66–73.
7. Леонов, В. П. Наочна бібліотечна класифікація (НБК). Свідectво України про реєстрацію авторського права на твір № 21749 від 21.08.2007 р.
8. Маркс, К. Капитал // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – М.: ИЛП. – Т. 23. – 942 с.

9. Сомов, Н. М. Карта знаний (новая классификация наук). – М.: Мосполиграф, 1927. – 19 с.
10. Спиркин, А. Г. Философия. Учебник. – М.: Гардарики. – 2004. – 735 с.
11. Структура Электронной Библиотеки УНЦ «Механика. Математика» (http://proxy.math.rsu.ru/library/doc/sap/help/elib_struct.ru.txt).
12. Шпаков, А. А. Модель Единого Знания (Универсальная Классификация). – М.: Познавательная книга плюс, 1999. – 32 с.
13. A picture is worth a thousand words (<http://infoviz.pnl.gov/visualization.html>).
14. Boyack, K., Klavans R., Börner K. Mapping the Backbone of Science // *Scientometrics*, 2005. № 64 (3). p. 351–374.
15. Garfield, E. «Mapping the world of science», p. 1–19, 1998. (<http://www.garfield.library.upenn.edu/papers/mapsciworld.html>).
16. Latest Projects Images (<http://www.visualcomplexity.com/vc/>).
17. Visualizing Knowledge Domains (<http://ella.slis.indiana.edu/~katy/research/index.html#Lvis>).

УДК 027.625(477)

Оксана Петренко,
аспірантка КНУКіМ

ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ НОВІТНІХ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ДИТЯЧИХ БІБЛІОТЕК УКРАЇНИ

Швидкі темпи розвитку інформаційних технологій на початку ХХІ тисячоліття та поява електронних носіїв інформації виявили нові тенденції формування та використання бібліотечно-інформаційних ресурсів (БІР) дитячих бібліотек України. Перед бібліотекарями постала проблема оперативного та якісного надання користувачам дитячих бібліотек потрібної інформації за допомогою використання новітніх БІР.

Використання новітніх бібліотечно-інформаційних ресурсів дитячих бібліотек України має на меті:

- надання можливості доступу до новітніх видів носіїв інформації (компакт-дисків, інформаційних ресурсів інтернет-центрів та інтернет-класів, мережі Інтернет);
- забезпечення доступу користувачів до безпосередньо власних веб-сайтів та он-лайн каталогів дитячих бібліотек;
- організацію доступу користувачів до віддалених бібліотечно-інформаційних ресурсів шляхом розміщення допоміжних посилань (відсилань) на сторінках сайтів.

Спробуємо дати характеристику проблем трансформації та розвитку новітніх бібліотечно-інформаційних ресурсів дитячих бібліотек України.

На сьогодні новітні БІР дитячих бібліотек України представлені 3-ма видами електронної подачі інформації:

- фонди компакт-дисків (CD-ROM);
- власні довідково-інформаційні ресурси бібліотечних Інтернет-центрів та інтернет-класів;
- загальні інтернет-ресурси (включаючи усю інформацію, представлену на власних веб-сайтах).

Бібліотечно-інформаційні ресурси дитячих бібліотек зазвичай пропонують великий асортимент компакт-дисків: різноманітні енциклопедії та довідники, самовчителі іноземних мов, картинні галереї, музичні записи, кінофільми тощо. Характер та якість такої продукції

надзвичайно різноманітні, проте серед досить значимого переліку такого товару представлено дуже мало творів суто української дитячої літератури з обмеженою тематикою. Практично уся вона – в жанрі казки і представлена такими серіями: «Українські народні казки», «Класика світової казки», «Казки про тварин».

Компакт-диски розвивального характеру також наявні серед бібліотечно-інформаційних ресурсів дитячих бібліотек: серії «Весела енциклопедія», «Кирило та Мефодій», «Інтерактивні атласи», «Multimedia teacher» тощо.

Слід наголосити, що майже весь перелік даних БІР не є продуктом українського виробництва, переважну більшість CD вироблено в Російській Федерації і вони є піратськими копіями. Серед українських виробників компакт-дисків відомі такі музичні видавництва: «Книга вголос», «МЕДІА ПРЕС», «НагОлос», «Наш формат», «Пан Коцький», «Сідіком», «Студія Лева», «Театр КУМ».

На сьогоднішній день прикритим фактом є абсолютна відсутність максимально повної загальнодержавної інформації про вихід в Україні творів для дітей на електронних носіях, – в Книжковій палаті України ім. І. Федорова відсутній достовірний реєстр компакт-дисків. Станом на 15 липня 2008 року офіційно зареєстровано 2 назви компакт-дисків, а саме – лише 3 примірники оптичних дисків: «Екологічна школа мудрого їжачка» в 2 частинах та «Кицик, Мицик та їхні друзі», які надійшли до Книжкової палати України у 2006 році від видавництва «МЕДІА ПРЕС». Не виділені в окремі бази даних жанрові розмежування і відмінності CD-ROMів бібліотечно-інформаційних ресурсів дитячих бібліотек. Зазвичай усі компакт-диски представлені окремими фондами CD-ROMів і пошук потрібних документів ведеться лише за прізвищами авторів та назвами примірників. Такі параметри значно обмежують можливості задоволення інформаційних потреб користувачів, особливо дитячої вікової категорії.

Безперечно, в розмаїтті бібліотечно-інформаційних ресурсів для дітей не останню роль відіграє професійна інформаційно-консультативна допомога дорослих, так званий «людський фактор». Нині гостро відчувається потреба тісної співпраці дитячих бібліотек та загальноосвітніх шкіл. Мова йде про спільне поєднання зусиль бібліотечних автоматизаторів та шкільних викладачів інформатики в роботі Інтернет-центрів та Інтернет-класів. На сьогоднішній день в кожній дитячій бібліотеці, яка має власний окремий веб-сайт, створено інтернет-центр чи інтернет-клас з метою навчання юних користувачів бібліотеки основ роботи в мережі Інтернет.

Загалом, робота інтернет-центрів або інтернет-класів спрямована на

те, щоб не лише навчати користуватися інтернет-ресурсами, а й орієнтувати юних користувачів на кращі сайти, всебічно показувати можливості Інтернету для дозвілля, навчання та спілкування. Відбувається це шляхом організації різноманітних заходів: інтернет-подорожі «Мережею мереж», інтернет-уроки, інтернет-огляди тощо.

Сучасна нагальна проблема взаємодії дитячої бібліотеки з користувачем – задоволення читацьких потреб бібліотечно-інформаційними ресурсами – залежить не від того, чи знаходяться документи у фондах конкретної бібліотеки, а від того, наскільки якісно і своєчасно вона організовує доступ до них, застосовуючи сучасні високоєфективні технології та вчасно оновлюючи власні бібліотечні-інформаційні ресурси.

Першою з дитячих бібліотек в Україні надала можливість доступу до своїх бібліотечно-інформаційних ресурсів через власний веб-сайт Державна (нині Національна) бібліотека України для дітей. Вона й на сьогодні залишається провідною дитячою бібліотекою України у сфері інформатизації та автоматизації бібліотечно-інформаційних ресурсів. Станом на липень 2008 року в Україні діють 15 сайтів дитячих бібліотек, серед них 3 – центральних міських (Київська, Краматорська, Миколаївська), 3 – централізованих систем міст (Дніпропетровська, Львова, Севастополя), 7 – обласних (Дніпропетровська, Закарпатська, Луганська, Львівська, Херсонська, Хмельницька, Чернігівська), 1 – республіканська (Кримська) та 1 – національна (НБУ для дітей). На початку 2005 року діяло 13 веб-сайтів. Усі сайти дитячих бібліотек від початку існування мають певні проблеми розвитку і трансформації. Одним з найактуальніших завдань дитячих бібліотек України є надання своїм користувачам можливості інтернет-доступу до внутрішнього сервісу через організацію роботи он-лайн каталогу. Однак слід зауважити, що більшість дитячих бібліотечних сайтів і на сьогодні не пропонують вільного доступу користувачам до електронних баз даних власних бібліотечно-інформаційних ресурсів. Лише 3 бібліотечні сайти (НБУ для дітей, Центральної бібліотечної системи для дітей м. Севастополя, Краматорської центральної міської бібліотеки для дітей ім. О. С. Пушкіна) пропонують таку послугу; у 2005 році їх було 5 (хоча мова не йде про якість пошуку і стабільність забезпечення доступу до віртуальних бібліотечних каталогів). Також варто зазначити, що лише половина з усієї кількості веб-сайтів мають карту сайту та чітку структуру побудови і представлення інформації на власному сайті.

Аналізуючи зручність структури та художнє оформлення бібліотечних сайтів для дітей, не можна забувати про потребу робочих посилань (відсилань), які значно полегшують роботу юних користувачів з

бібліотечно-інформаційними ресурсами. Згідно зі статистичними даними, 9 з 15 сайтів дитячих бібліотек пропонують такий вид допомоги своїм користувачам.

Допоміжну функцію «Пошук по сайту» підтримують новітні БІР Національної та Херсонської обласної бібліотек для дітей. Веб-сайт Центральної бібліотечної системи для дітей м. Севастополя пропонує «Поиск в Internet».

Представлення бібліотечно-інформаційних ресурсів на сайтах дитячих бібліотек різними мовами значно поширює аудиторію своїх потенційних користувачів. Згідно з проаналізованими даними: 10 сайтів представлені однією мовою (7 – українською, 3 – російською), 2 сайти – двома мовами (1 українсько-російський та 1 українсько-англійський), 3 сайти – трьома мовами (сайти НБУ для дітей, Херсонської ОДБ та Дніпропетровської ЦБС для дітей).

Головними недоліками сайтів дитячих бібліотек України залишається неоперативність оновлення та нестабільність роботи новітніх бібліотечно-інформаційних ресурсів. Найвірогідніше, такі процеси є наслідками певних причин:

- «разове» намагання якісно виконати поставлене завдання на початковому етапі створення бібліотечного веб-сайту на противагу стабільній кропіткій праці над його оновленням та підтримкою;
- вихід з бібліотечного кола конкретних особистостей – ентузіастів своєї справи;
- обмеження фінансування повноцінного швидкісного доступу до ресурсів [1].

У схожу ситуацію потрапили сайти п'яти обласних бібліотек для дітей (Донецької, Житомирської, Тернопільської, Харківської та Черкаської), котрі не працюють внаслідок залежності від фінансування певними трейнінг-центрами США та представлення їх сайтів у форматі iatp. Не минула фінансова залежність новітніх БІР і Національну бібліотеку України для дітей. Принцип спільного створення інформаційних ресурсів та відкритості доступу до них було покладено в основу проекту «Створення центрів дитячої Інтернет-журналістики». В 2000 році цей проект був підтриманий фондом «Відродження» та Інститутом Відкритого Суспільства (м. Будапешт, Угорщина). Головним ініціатором проекту виступила НБУ для дітей, її партнерами стали 5 бібліотек: Луганська, Львівська, Черкаська, Чернігівська ОДБ та Севастопільська ЦМДБ, де діяли літературні об'єднання і був накопичений відповідний досвід роботи. Таким чином Національна бібліотека України для дітей отримала грант на створення

віртуального журналу-форуму для дітей України «УМКА (Український молодіжний компютерний альманах): про себе, країну і світ». Він був дійсним публіцистичним Інтернет-журналом та проіснував з 2001 по 2004 р. – тобто протягом дії гранту і ще певний час потому (завдяки зусиллям об'єднаної редколегії Центрів дитячої і юнацької журналістики різних регіонів України та ентузіазму працівників НБУ для дітей).

Краща доля спіткала інші проекти обласних дитячих бібліотек. Проект Херсонської обласної бібліотеки для дітей «Малючок-степовичок і компанія» – це електронна бібліотека сучасної дитячої літератури, створеної херсонськими письменниками, у якій вміщено книги та окремі твори авторів Херсонщини для дітей.

На сайті Чернігівської обласної дитячої бібліотеки кожен може ознайомитися з літературною творчістю юних поетів Чернігівщини, представлених в дитячому літературному альманасі «Пегасик». Його сторінки відкриті для всіх дітей, хто пише вірші, казки чи оповідання. Електронний журнал «Юн.Га» представлений на сайті Централізованої бібліотечної системи міста Севастополя і має розділи: конкурс «Здравствуй, Укртелеком, радість ты несеш в наш дом», «Проба пера», «Творчество журналистов», «Читательский клуб».

Деякі бібліотечні сайти, сприяючи інтелектуальному та естетичному розвитку дітей, містять на своїх сторінках розвивальні ігри, головоломки, розфарбовки тощо. Слід відмітити сайт Миколаївської центральної бібліотеки для дітей, який наповнений різноманітними віртуальними розвагами. Процес розвитку новітніх бібліотечно-інформаційних ресурсів дитячих бібліотек України відбувається шляхом трансформації від спрощеного варіанту представлення інформації на веб-сайті до максимально повного розкриття БІР через мережу Інтернет. Тому виникає потреба допомоги дітям опанувати основи бібліотечної комп'ютерної грамотності у користуванні сайтами, самостійного пошуку та безпеки в Інтернеті.

Правила інтернет-етики для дітей та підлітків – важливий і потрібний інформаційний ресурс у період стрімкого розвитку Інтернету у нашій країні та масового захоплення ним юних користувачів. Фахівці вважають, що дитині віком до 12 років краще не користуватися послугами мережі Інтернет без нагляду дорослих. Тому останнім часом на сторінках бібліотечних сайтів для дітей з'явилися розділи про інтернет-етику користувачів різних вікових категорій. Розділи з характерними назвами «Подорожі з павучком-всезнайкою (Корисні поради інтернет-мандрівникам)», «Правила безпеки в Інтернеті для дітей», «Правила

інтернет-безпеки і інтернет-етики для дітей і підлітків» тощо містять правила поведінки та безпеки в мережі Інтернет у вигляді коміксів для наймолодших, інтерактивного курсу з інтернет-безпеки або бесід для старших дітей про правила електронного листування та захисту від небажаних «атак» вірусів.

Основним мотивом звернення юних користувачів до новітніх бібліотечно-інформаційних ресурсів залишається потреба в інформації для навчання та самоосвіти. Нові суспільні, економічні та технічні зміни у світовому інформаційному просторі спонукали бібліотеки для дітей до кооперації та координації у формуванні фондів та використанні новітніх бібліотечно-інформаційних ресурсів мережі дитячих бібліотек України. Так, у 2003 році Національна бібліотека України для дітей ініціювала створення віртуальної довідкової служби. Спочатку – у межах свого сайту, а потім до неї приєдналися інші бібліографічні центри. Нині бібліографічну довідку у межах загальної віртуальної довідкової служби надають 12 бібліотек: Миколаївська центральна бібліотека для дітей ім. Ш. Кобера і В. Хоменка (березень, 2005), Кіровоградська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. І. Чижевського (вересень, 2005), Херсонська обласна бібліотека для дітей (вересень, 2005), Донецька обласна універсальна наукова бібліотека ім. Н. К. Крупської (жовтень, 2005), Львівська обласна бібліотека для дітей (листопад, 2005), Дніпропетровська централізована система бібліотек для дітей (березень, 2006), Центральна бібліотека ім. М. Л. Кропивницького ЦБС для дорослих м. Миколаєва (березень, 2006), Севастопольська центральна бібліотека ім. Л. М. Толстого (червень, 2006), Центральна дитяча бібліотека ім. А. П. Гайдара м. Севастополя (січень, 2007), Державна науково-педагогічна бібліотека ім. В. О. Сухомлинського (листопад, 2007), і – приєднання спеціальної бібліотеки до загальної довідкової бази публічних бібліотек, а саме – Науково-технічної бібліотеки Національного авіаційного університету (березень, 2008).

Протягом тривалого періоду трансформації та оновлення сайтів більшість дитячих бібліотек так і не врахували вікові особливості їхніх користувачів. Бібліотечні сайти розраховані переважно на дорослу категорію користувачів (зокрема на бібліотечних працівників), а не на дітей; згідно з останніми статистичними даними – лише 6 веб-сайтів дитячих бібліотек мають більш-менш чіткий поділ представлених бібліотечно-інформаційних ресурсів на різні вікові категорії. Дітей цікавить насамперед оригінальне художнє оформлення веб-сайту і лише потім – якими ресурсами володіє дитяча бібліотека та які послуги вона надає. Як показує практика, бібліотеки намагаються розмістити якомога більше інформації про свою історію, структуру, заходи та спонсорів.

Користувача не потрібно відразу відправляти на пошук інформації у відділах бібліотеки, адже це викривлює його уявлення про бібліотеку в цілому. Система відсилань на структурні підрозділи повинна тільки доповнювати інформацію про напрями діяльності закладу.

Під час систематичної роботи оновлення веб-сайтів дитячих бібліотек важливою є допомога кваліфікованих психологів, які разом з бібліотекарями намагаються враховувати психологічні особливості дитячої категорії інтернет-користувачів. Не зайвим на будь-якому бібліотечному сайті для дітей є розділ для батьків, де можна прочитати поради досвідчених психологів з питань розвитку, виховання та навчання дітей, а також безпеки роботи дітей в інтернеті, знайти списки популярної літератури з дитячої психології, дитячого читання, охорони здоров'я тощо. Як приклад – сайти Миколаївської, Херсонської та Чернігівської ОДБ, Краматорської та Дніпропетровської ЦБС для дітей, НБУ для дітей. Сторінка дитячого психолога може містити вебліографічний покажчик інформаційних ресурсів (корисні посилання на адреси сайтів) для батьків, педагогів та психологів. Зазвичай сайти вказані у вебліографічних покажчиках, орієнтовані як на батьків та їхніх дітей, так і на педагогів. Ця інформація щоденно оновлюється на веб-сайтах дитячих бібліотек завдяки тому, що у формуванні цих сайтів найактивнішу участь беруть самі батьки.

Аналізуючи окреслені проблеми трансформації та розвитку новітніх БІР дитячих бібліотек України, слід зазначити, що перед початком роботи над створенням сайту або його оновленням доцільно проводити опитування читачів бібліотеки. Для прикладу можна назвати досвід роботи Миколаївської ЦБС для дітей, яка перед початком роботи над створенням сайту врахувала міркування дітей різного віку та дорослих з приводу того, яким повинен бути цей сайт:

- привабливим, яскравим, інформація повинна подаватися в ігровій та захопливій формі (52 % респондентів);
- інформативним, містити якомога більше «готової» інформації та повнотекстових баз даних (62 % респондентів);
- надавати можливість для спілкування дітей різних міст і сіл (47 % опитаних);
- містити інформацію для дорослих читачів: батьків, педагогів, вихователів, студентів (40 % учасників дослідження) [2].

Чим можна привабити потенційного юного користувача дитячого бібліотечного сайту? По-перше, домашньою сторінкою – вона повинна бути максимально інформативною, зручною в застосуванні, до того ж, повинно відбуватися швидке завантаження, що досить суттєво при слабких

телефонних лініях. На домашній сторінці зазвичай розміщена інформація про адресу, структуру та режим роботи бібліотеки, про найближчі масові заходи, поточні виставки, гостьова книга, сервісні функції вибору мови спілкування або кодування.

Проте варто пам'ятати, що найважливіша функція домашньої сторінки дитячої бібліотеки – розкриття власних бібліотечно-інформаційних ресурсів. Звідси – надання можливості використання електронного каталогу бібліотеки в режимі реального часу та віртуальна бібліографічна довідка на допомогу існуючим рекомендаційним спискам дитячої літератури різноманітної тематики. Респонденти, які мають досвід роботи в мережі, відзначають, що сайт повинен мати гарний доступ, зручну навігацію, також – систематично оновлюватися. До лідерів серед сайтів дитячих бібліотек України слід віднести сайти Миколаївської центральної бібліотеки для дітей ім. Ш. Кобера і В. Хоменко, Херсонської обласної бібліотеки для дітей та Національної бібліотеки України для дітей.

Підсумовуючи, можна скласти певні вимоги до веб-сайтів дитячих бібліотек України. Будь-який бібліотечний сайт для дітей повинен складатися з 2-х частин: одна призначена дітям, друга – бібліотекарям, вчителям, батькам, літературознавцям, книгознавцям. «Дитяча» частина повинна, з одного боку, зорієнтовувати дітей у величезному масиві інформаційних ресурсів Інтернету (наявність додаткових допоміжних посилань різноманітної тематики на потрібні розділи сайту або на кращі інформаційні сервери чи сторінки Інтернету), розкривати бібліотечно-інформаційні ресурси шляхом організації електронного каталогу on-line і політематичного ілюстрованого покажчика літератури для дітей; з іншого боку – представляти в світовому інформаційному просторі багатий духовний світ українських дітей шляхом розташування на сервері літературної та художньої творчості, організації клубів за інтересами в режимі реального часу.

Друга частина повинна бути розрахована на дорослого споживача інформації, де варто розмішувати різноманітні матеріали для допомоги з підвищення кваліфікації бібліотечних працівників, календарі знаменних і пам'ятних літературних дат, «батьківські» сторінки та багато інших корисних матеріалів. Дотримання дитячими бібліотеками України вимог до створення і функціонування веб-сайтів має забезпечити високий рівень бібліотечно-інформаційного обслуговування, створити умови якісного та швидкого публічного доступу до інформації та знань, а також стимулювати у юних користувачів мережі інтерес до бібліотеки та читання.

У статті використані матеріали сайтів дитячих бібліотек:

- Національна бібліотека України для дітей – <http://www.chl.kiev.ua>
- Дніпропетровська обласна бібліотека для дітей – <http://www.biblio7.narod.ru>
- Дніпропетровська централізована система бібліотек для дітей – <http://www.childlib.dp.ua>
- Донецька обласна бібліотека для дітей – <http://www.library.donetsk.ua/chlib/index.htm>
- Житомирська обласна бібліотека для дітей – <http://childlib.iatp.org.ua>
- Закарпатська обласна бібліотека для дітей та юнацтва ім. Д. Вакарова – <http://zodub.uz.ua>
- Київська центральна міська бібліотека для дітей – <http://www.shevkyivlib.org.ua>
- Краматорська центральна міська бібліотека для дітей ім. О. С. Пушкіна – <http://book-house.org/hm/index.php>
- Кримська республіканська дитяча бібліотека ім. В. Н. Орлова – <http://www.orlovka.cremia.ua>
- Луганська обласна дитяча бібліотека – <http://lep.lg.ua/~lobd>
- Львівська обласна бібліотека для дітей – <http://www.lobd.org.ua>
- Централізована бібліотечна система для дітей м. Львова – <http://www.biblioteka.lviv.ua>
- Миколаївська центральна бібліотека для дітей ім. Ш. Кобера і В. Хоменко – <http://www.kinder.mksat.net>
- Центральна бібліотечна система для дітей м. Севастополя – <http://www.childlib.iuf.net>
- Тернопільська обласна бібліотека для дітей – <http://www.chbibl.iatp.org.ua>
- Харківська обласна бібліотека для дітей – <http://chbibl.iatp.org.ua/index.htm>
- Херсонська обласна бібліотека для дітей – <http://www.library.kherson.ua>
- Хмельницька обласна бібліотека для дітей ім. Т. Г. Шевченка – <http://odb.km.ua>
- Черкаська обласна бібліотека для дітей – <http://chodb-ck.iatp.org.ua>
- Чернігівська обласна бібліотека для дітей ім. М. Островського – <http://ostrovskogo.ok.net.ua>

Список використаної літератури

1. Торлин, И. Web-сайты детских библиотек: современное состояние и перспективы развития // Світ дитячих бібліотек. – 2005. – № 2 (15). – Детские библиотекарки Украины на Крымском форуме. Год – 2002 // http://www.chl.kiev.ua/UKR/magazin/Svit_n15/index.htm
2. Бондаренко, Я. Web-сайт детской библиотеки как зеркало её деятельности // Світ дитячих бібліотек. – 2005. – № 2 (15). – Детские библиотекарки Украины на Крымском форуме. Год – 2004 // http://www.chl.kiev.ua/UKR/magazin/Svit_n15/index.htm

УДК [141.155:141.31]:2-1

Олег Сербін,

мол. наук. співробітник НБУВ, канд. іст. наук

ЕВОЛЮЦІЯ СХОЛАСТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ НАУК У РАМКАХ ЕМАНАЦІЇ ТЕОЛОГІЧНОГО ВЧЕННЯ

Об'єктом публікації є основні принципи схоластичної класифікації наук як основна складова систематизаційних процесів тих часів. Предметом є дослідження історії виникнення, розвитку та аналіз схоластичної класифікації наук. Мета публікації – аналіз та визначення впливу схоластичної класифікації наук на еволюцію класифікаційної думки в рамках еманації теологічного вчення та розвиток систематизації.

Можливість вираження ідеології¹ – це фактично пролонгація безформних (але змістовних) сентенцій в межах певного структурного формування. Мова йде про можливість систематизування та впорядкування таких даних, що мають теоретичний характер і, таким чином, можливість їх верифікації. Коли ми говоримо, що бачимо суть ідеології, ми в перш за все повинні розуміти, яким чином ми бачимо, тобто розуміємо таке явище. Адже розуміння набуває окресленості тільки у випадку застосування певних засобів, що є адекватними до фактичності результату. Очевидно своєрідне «бачення» здійснюється засобами сприйняття у спосіб логічних операцій мислення. Іншими словами, цілком очевидним є те, що вираження теоретичного (почасти міфічного) потребує обґрунтування за допомогою певних наукових сентенцій в аксіоматичному порядку. Тому, на нашу думку, на фундаментальність будь-яких теорій потрібно дивитися з проекції на можливість їх інтераперабельності у певну структуру, але структуру за суттю, а не тільки за характером представлення і суб'єктивного бачення певним індивідом. Тому систематичне представлення і обґрунтування від початку трансцендентального потребує в першу чергу компетентного уявлення про сутність і здатність вираження останнього механізмами класифікаційних форм подання інформації.

Найбільш вагомими щодо загалу історичного генезису класифікаційної думки, поєднання різноетапними формулюваннями догматичних передумов з раціоналістичною методикою вираження і роз'яснення змісту

¹ Ідеологія – сукупність взаємопов'язаних *ідей*, уявлень та переконань, призначених об'єднувати людей заради спільного життя та спільних дій. Слово *Ідеологія* наприкінці XVIII ст. увів у мову філософії французький філософ Дестют де Трасі (1754–1836), який позначив ним «науку про ідеї», що повинна була

були схоластичні класифікаційні форми, що слугували інструментом теологічного вчення. Тому вивчення та дослідження схоластичної класифікації є на сьогодні *актуальним* у загальному вивченні розвитку класифікаційної думки та організації систематизаційних механізмів.

Є низка передумов виникнення схоластики – релігійно-філософського вчення, що, на протипагу містици, вирізняло шлях осягнення Бога в логіці та дискурсі [8, с. 625]. Період раннього Середньовіччя характеризується в першу чергу намаганням тогочасних філософів та мислителів осягнути та екстраполувати ті напрацювання, що були здійсненні античними, старогрецькими мислителями. У цьому випадку, на нашу думку, потрібно розуміти намагання переосмислити Платонівські «ейдоси» з позиції тогочасності, коли їх матеріалістичність виокремлювалась у формі матеріалізації духу, себто слова, що мало тілесну фундаментальність як предикат появи людини. Саме така обставина демонструє інший бік характеристики періоду раннього Середньовіччя. Це початки та кульмінаційні тенденції боротьби язичництва з християнством. Вірогідно, в період формування християнської ідеології потрібні були інструментарій логіки та засоби раціоналістичного дискурсу. Так, зі слів Юстина II ²: «Господь Христос, істинний Бог наш... це не що інше, як те, що віруючі в Нього поєднуються в одній і тій же Церкві, будучи одностайними в істинній християнській вірі та відсторонюючись від тих, хто говорить або й думає на протипагу цьому... Ось чому ми наслідуюмо євангельські настанови, святий символ і вчення святих отців, закликаємо всіх об'єднатися в одній і тій же Церкві... віруючи в Отця, Сина і Святого Духа, єдиносущу Трійцю і мислити одне Божество, одну природу і сутність як за словом, так і за діями, а також одну силу, одну владу і енергію в трьох Іпостасях, або Ликах... в які ми повірили... Адже ми шануємо одиничне в Трійці і Трійцю в Одиничному – незвичайне розділення і поєднання; з одного боку, Одиничне по суті або Божество, з іншої, Трійця за властивостями, або Іпостасям і Ликам... Адже, якщо можна так висловитись, *Трійця розділяється неподільно і поєднується роздільно*... Божество є одне в трьох, а три є одне, три, яке й є Божество... Кажуть «Бог Отець», «Бог Син», «Бог Святий Дух» щоразу, коли розглядають кожен Лик окремо, тому що розум ділить нероздільне... кажуть «Бог Трійця» розуміючи Її (Трійцю. –

досліджувати виникнення ідей, щоб відділити різного роду упередження та забобони від науково обґрунтованих уявлень [8, с. 235].

² Юстин II (Флавій Юстин Молодший Август, лат. Flavius Iustinus Iunior Augustus, грец. Ιουστινός Β', бл. 520–578) – візантійський імператор (565–578) [2, с. 7].

О. С.) членів взаємно у єдності руху та природи, оскільки варто слідувати одному Богу і проповідувати три Іпостасі, або якості» [2, с. 13–14], можна, проаналізувавши, зрозуміти суть тогочасних зрушень і взагалі ідеологічних потрясінь. Така певна еквівокація поняття «Трійця» дає нам розуміння не тільки кількісної характеристики, коли розуміється смисл трьох у одному, а в цьому випадку слід розуміти сутнісне наповнення ідеологічної структури. Повністю абстрагувавшись від антитринітаричних міркувань та висновків, варто зосередити увагу саме на трилогічності усього системного підходу щодо вираження суті Трійці. Варто вказати на логічність ієрархічної послідовності побудови християнської ідеології. Інтерпретуючи розуміння логічних операцій, виявляємо механізм першопричинного окреслення схоластики навколо теології засобами саме класифікаційної думки як ентелехії систематизації. Свята Трійця – Бог Отець, Син, Святий дух. Отець – прародитель, найвище благо. Син, як здатність та результат Бога мислити, відтворювати логічність розумових операцій, а Святий дух є трансформацією процесів мислення і формацією у вигляді певних слів, себто Слово Боже окреслюється символічно та предметно. Іншими словами, така супідрядність зумовлена логічністю пояснення богословського генезису – і це є фундаментом для подальшого адаптування наук, що потрібні для пояснення сентенцій Церкви. Деталізуючи вищенаведений ланцюг, варто уточнити: Син Божий – є не що інше як уособлення Творця і фактична присутність Його на Землі. Маємо складний, але в той же час абсолютно елементарний зв'язок складових. По-перше, проводячи (і таким чином обґрунтовуючи) аналогію наукового моменту пояснення богословського в аспекті логічних операцій, слід згадати про належність останніх до процесу матеріалізації Творця такими засобами. Як процес мислення можна розглядати і Святий Дух. Щоправда, тільки в аспекті змістовності наповнення, а не формального окреслення. Щодо окреслення форми результатів логічності мислення – Святий Дух вже є відповідальним компонентом щодо знакового вираження, тобто Слова Божого. З іншого ж боку, на нашу думку, саме Слово Боже є ентелехіальною основою стосовно формування особистості в людині. «... Якщо слово стало плоттю і лише тільки в цій інкарнації дух набуває своєї кінцевої дійсності, то значить, що логос вивільнюється... від свого спіритуалістичного характеру, що означав разом з тим і його космічну потенційність» – саме в такому ракурсі цитує Г.-Г. Гадамера ³ дослідник

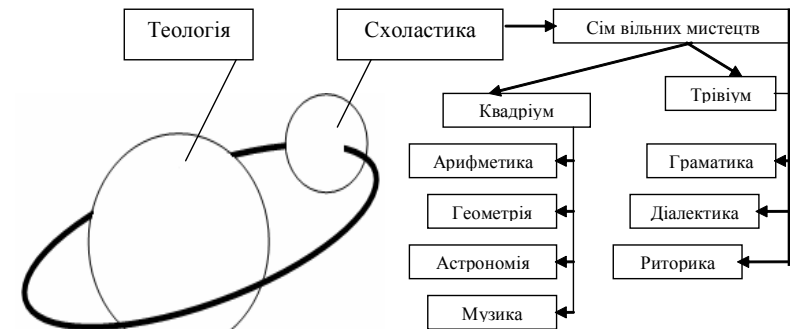
³ Гадамер Ганс-Георг (1900–2001) – німецький філософ, провідний представник філософської герменевтики XX століття [8, с. 102].

С. С. Неретіна у своєму монографічному дослідженні «Верующий разум. К истории средневековой философии» [4, с. 20]. Таким чином слово як елемент вираження Знання є за суттю відповідним духу, який в свою чергу предметно окреслює зміст такого Знання. Враховуючи все вищесказане і зводячи його до одного знаменника, ми окреслюємо трилогію наук, що прихована в трійності християнського вчення: Метафізика, Логіка, Етика. Ще раз наголошуємо на тому, що така *ланцюгова* класифікація визначена нами з позиції бачення цього питання крізь призму класифікаційної думки в результаті системного аналізу об'єктивних даних суб'єктивного характеру представлення еманції теологічного вчення.

Взагалі богословське вчення дотримувалось принципу нетотожності щодо формування будь-якої класифікаційної системи. Відповідно, основна мета будь-якої людини полягала у прагненні і намаганні наблизитись до найвищого Блага – Божественного початку – задля досягнення пікової точки щастя. Це, так би мовити, така евтюмія по-християнськи. Що ж вона в собі несе? Звичайно, певну сутність своєї ідеологічної змістовності. Це апріорно. Але в нашому випадку, коли ми говоримо про класифікаційне навантаження дослідження означеного питання, слід звернути увагу на відкорінність ієрархічного підпорядкування та шляху від меншого до більшого. Саме в цьому унікальність систематизації богословської думки. Більше того, вагомим стає оригінальність такого порядку в аспекті розуміння того, що теологічні сентенції та компонентність проєкціонувались як об'єкти діалектичного оформлення засобами схоластики. Парадоксальність і полягає в тому, що протікання еволюції зумовлено (!) необхідністю доказу еманційних обов'язкових у процесі і за фактом викладення теологічного вчення. На нашу думку, це – певна структура *оберненої ієрархії в ієрархічному антонімізмі*. Тобто достовірно відомо, що класифікаційна система таксономічна. Відповідно відбувається вибудовування структури від більшого до меншого – коли загальний розділ ділиться на відділи уточнюючого, вузькогалузевого характеру. Істина в деталях. Отже, конкретизуючи поняття, ми ширше і глибінніше розуміємо його суть. Спробувати досягнути (і цією спробою максимально виконати завдання щодо досягнення щастя) Божественну суть – диктує нам богослов'я. Зрештою, супідрядність залишається, але зміст та смисл структурного існування обернено направлений щодо канонів формування класифікаційних систем. Саме в цьому, на нашу думку, є фундаментальна і символізаційна ознаки, схоластичної класифікації Середньовіччя.

І тільки тепер, окресливши таким чином фундаментальну ідеологічну основу схоластичної класифікації, можна проаналізувати компонентність

«Семи вільних мистецтв» – низки предметів навчання в Стародавньому Римі і середньовічній Західній Європі – це сукупність наук, що складала основу світської освіти, включаючи граматику, діалектику, риторику, геометрію, арифметику, астрономію та музику [3, с. 183–184]. Елементне вираження схоластичної класифікації характерне сімома науками, радше предметами, що викладались в навчальних закладах. Виокремлення тільки сімох наук було зумовлено адаптаційними процесами щодо теологічного мислення та теологічних потреб роз'яснення і розуміння процесів світотворення та світоіснування. Тому в результаті залишились тільки сім «потрібних» наук, які й складала перелік наук схоластичної класифікації. Враховуючи відносну простоту такої класифікації, очевидним є той факт, що зв'язки в цій системі доволі спрощені та елементарні. З іншого боку, спробуємо окреслити загальну картину бачення схоластичної класифікації з позиції її ідеологічного навантаження (рисунок):

Њōīēāñōē÷īā ēēāñēō³ēāō³у іāōē

Вищенаведене схематичне окреслення схоластичної класифікаційної системи дозволяє перш за все наочно зрозуміти співвідношення схоластики та теології. На нашу думку, теологія не могла поглинути схоластику навіть з позиції своєї першочерговості та важливості. Тут ситуація інша. Фактичне формування схоластики гармонійно пов'язане з виокремленням теології з рамок Богослов'я. Але все ж схоластика була тим супутнім компонентним елементом, який забезпечував теологічність суті порядку та тогочасного стану наук. Це в свою чергу екстраполюється на систематизаційні характеристики класифікаційної складової схоластики. Тому у переліку ми можемо спостерігати два основні модули, що увібрали в себе першочергові

та другорядні науки. Послідовність цих наук в межах кожного з модусів – трівіуму та квадріуму⁴ – визначається актуальністю та вагомістю щодо виконання завдань просвітництва засобами освітнього виховання. Відомі факти різнопослідовності представлення переліку наук⁵, але, на наше глибоке переконання, слід зосередити увагу на сутності створених переліків у рамках кожного з модусів. Так, напевно, з позиції богослов'я Граматика використовувалась і вивчалась для роботи з церковними книжками; Риторика – як посібник для створення церковних творів і як наслідок церковних книг; Астрономія слугувала інструментом для вираховування церковних свят (Великдень), відповідно до завдань Діалектики – вона використовувалась для проведення грамотних та кваліфікаційних суперечок з еретиками; числа розглядалися з позиції містицизму, тому Арифметика була тією наукою, яка певною мірою пояснювала природу чисел.

Таким чином, ми можемо спостерігати повне пристосування науки для пояснення не пояснюваного з точки зору богослов'я. Більше того, цей перелік наук, радше їх застосування, надає можливість наближення в першу чергу до бажаного, тобто: «...здійснюючи дослідження сфери раціонального, філософ-християнин лише прагне дізнатися про те, що він може знати, та якою є природа його знання. Віруючий не ставить питання про те, що є істина, адже істина розуміється як така, що імпліцитно присутня в самому акті філософського запитання» [1, с. 8].

Таким чином, узагальнюючи вищесказане, варто сказати про ідеологічну композицію схоластичної класифікації. Сутність елементного представлення межує з елементами суті, що утворюють одне ціле. Оригінальність такої класифікації вирізняється у здатності подання кількісного більшого у вигляді кількісного меншого засобами сутнісних характеристик кожного елемента, що складає дане кількісне. З іншого боку, структурна особливість схоластичної класифікації зумовлена також поданням переліку кількості інструментарієм, радше змістовним інструментарієм сутнісного. Як зазначалося вище, це – певна структура оберненої ієрархії в ієрархічному антонімізмі, що зумовлена наявністю еманацийності богословського вчення. І така структурна організація є оригінальною навіть з огляду сьогодення. Парадоксальність стала по суті ентелехіальною в аспекті бачення результату структурної побудови класифікаційної системи Середньовіччя, що системно представила таким

⁴ Трівіум (trivium – трипуття) та Квадріум (quadrivium – чотирипуття) – два комплекси Семи вільних мистецтв [9, с. 38].

⁵ Так, Є. Шамурін подає Музику перед Астрономією [9, с. 38], а Б. Гушцін – Астрономію перед Музикою [5, с. 14].

чином гносеологічну проблему співвідношення віри та розуму [7, с. 17], коли динамічність знання вміщувалась в рамки еманатії теологічного вчення.

Всі розділи схоластичної класифікації є складовими двох наукових модусів – Квадріуму та Трівіуму, що в свою чергу виражають зміст Семи вільних наук. Аналіз системності схеми та розуміння присутності вищеописаної еманатії класифікаційної суті вказує на першочерговість ідеології, а вже потім логічних законів формування ієрархічності системи. Дещо подібне ми можемо зустріти і у класифікаційних системах Радянського періоду, коли в основу закладалась не класифікація наук, а набуті систематизаційні звершення [6], адаптувалась і здійснювалась ротація основних розділів у відповідності до вимог ідеологічної суті.

Загалом же, характеризуючи схоластичну класифікацію наук, слід відмітити її накопичувальну здатність та одночасно стабільність основного ряду системи, що формувались протягом кількох століть періоду Середньовіччя. Схоластична класифікація була тією відправною точкою, більше того, втіленням новизни на вимогу реалій тогочасся, яка дала поштовх для багатьох класифікаційних варіантів як того часу, так і наступних часів всього систематизаційного життя класифікаційної думки.

Список використаної літератури

1. *Бокал, Г. В.* Проблема онтологічного статусу універсалій у філософії Середньовіччя: автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.05 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 16 с.
2. *Евагрий Схоластик.* Церковная история / Е. С. Кривушина (пер. с греч., коммент., прил. и указ.). – СПб.: Алетейя, 2003. – 223 с. Т. 3, кн. 5–6 – 223 с.
3. *Коплстон, Фредерик Чарлз.* История средневековой философии / И. Борисова (пер. с англ.). – М.: Энигма, 1997. – 512 с.
4. *Неретина, С. С.* Верующий разум: К истории средневековой философии / РАН; Институт философии. – Архангельск: Поморский междунар. пед. ун-т им. М. В. Ломоносова, 1995. – 368 с.
5. *Обзор главнейших классификаций наук / сост. Б. Гушцин.* – Л.: Изд-во «Книжный угол», 1924. – 114 с.
6. *Сербін, О.* Система десяткової класифікації українською мовою: історія та структурний аналіз / Олег Сербін // Вісн. Кн. палати. – 2007. – № 10. – С. 19–22.
7. III Российский Философский конгресс «Рационализм и культура на пороге третьего тысячелетия»: В 3 т. / Ростовский гос. ун-т; Институт философии РАН; АН РФ / В. С. Степин – Ростов н / Д.: СКНЦ ВШ. – 2002. – Т. 2: История древней и средневековой философии. История философии Нового и новейшего времени. Русская философия. Философия Востока. Философия культуры. Этика. Эстетика. Коллоквиумы. Круглые столы. – 431 с.

8. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І Шинкарук / Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ. – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

9. Шамурин, Е. И. Очерки истории библиотечно-библиографической классификации / Е. И. Шамурин. – М., 1955. – Т. 1. – 399 с.

УДК 015(477)

Валентина Березкіна,
мол. наук. співробітник НБУВ

БІБЛОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА ЗАРУБІЖНОЇ УКРАЇНИКИ

У статті йдеться про етапи роботи над створенням українського бібліографічного репертуару, укладання науково-допоміжного покажчика «Бібліографічні джерела зарубіжної україніки», про дослідження джерел української бібліографії, бібліографії зарубіжної україніки як невід’ємної складової національної української бібліографії.

Розвиток бібліографії в Україні пов’язаний із запровадженням християнства (988 р.) і появою писемності. Від XI ст. в Україні-Русі православна церква, проводячи боротьбу проти ересі, поширювала списки істинних (канонічних) та хибних (апокрифічних) книг. Першим із таких списків, що містять бібліографічний матеріал, був «Богословца от словес», що входив до «Ізборника Святослава». Бібліографічний матеріал представлено в інвентарних описах монастирських бібліотек XV ст. у «Кириловій книзі» (1644 р.). Українські книги згадуються у покажчику, що приписується С. Медведєву «Оглавление книгъ, кто ихъ сложилъ» (1665 р.). Наприкінці XVIII ст. М. Бантиш-Каменський працював над повною російською бібліографією, куди увійшла інформація про українські книги. М. Максимович видав «Книжную старину южнорусскую» (1849–1850), Я. Головацький склав «Дополнение къ очерку славяно-русской библиографии Ундольскаго...», О. Лазаревському належить «Указатель для изучения малоросскаго края» (Санктъ-Петербургъ, 1858), Г. Милорадовичу – «Иностранныя сочинения о Малороссии» (Черниговъ, 1859). Бібліографічні списки публікувалися в «Киевской старине» та у львівських періодичних виданнях: «Правді», «Зорі», «Літературно-науковому віснику», «Записках НТШ» тощо. У Галичині І. Левицький, а в Центральній Україні – М. Комаров розпочали працю над репертуаром української книги, що стала початком національної бібліографії.

У другій половині 20-х років XX століття різко зріс обсяг українського національного книгодрукування. Відповідно виникла потреба наукового вивчення проблем соціального призначення книги, динаміки її розвитку і використання у різних сферах матеріального і духовного життя, шляхів наближення до читача. З’явилась низка установ, котрі мали сприяти як

поширенню книги серед народу, так і вивченню суто теоретичних проблем бібліографії.

У Положенні про бібліографічне бюро при науковому комітеті Наркомосвіти УРСР від 18 серпня 1922 року зазначається, що воно створюється для керування всією книжковою справою в Україні.

1919 року створено Головну книжкову палату в Києві, а 1922 року – Українську книжкову палату в Харкові, яка від 1924 року у «Літописі українського друку» подавала повну і своєчасну інформацію про літературу, яка виходила в Україні. Значну бібліографічну роботу виконувала Бібліографічна комісія ВУАН, науково-дослідна комісія бібліотекознавства і бібліографії Всенародної бібліотеки України (ВБУ), Українське бібліографічне товариство в Одесі, Бібліографічна секція Кабінету виучування Поділля Вінницької філії ВБУ, бібліографічний гурток при редакції журналу «Україна», Кабінет бібліографії Т. Шевченка й нової української літератури при науково-дослідному інституті (НДІ) Т. Шевченка у Харкові, яким керував М. Плевако, Українське бібліологічне товариство, очолюване В. Перетцем, що працювало при ВУАН у 1928–1930 рр. і Український НДІ книгознавства (УНДІК). Директором УНДІК до 1931 р. був книгознавець, бібліограф і літературний критик Ю. Меженко (директор НБУВ протягом 1920–1922 рр.). Серед співробітників – філолог, історик та бібліограф С. Маслов, упорядник першого репертуару української преси В. Ігнатієнко, соціолог книги і бібліотекознавець Д. Балака. Розвитку науково-допоміжної бібліографії сприяли також бібліографічні праці М. Птухи, П. Тутковського, С. Маслова, бібліографічна шевченкіана (1921 р.) та праця М. Яшека і О. Лейтеса «Десять років української літератури. 1917–1927» (т. 1–2, 1928), покажчик, укладений співробітниками Вінницької філії ВБУ, «Часописи Поділля» за редакцією В. Отамановського, «Бібліографія української преси. 1816–1916» В. Ігнатієнка (1931 р.).

Станом на 1 грудня 1928 р. в Україні налічувалося 9386 бібліотек (заг. фонд – 17 141 312 одиниць зберігання; тільки ВБУ мала на 1 листопада 1929 року понад 2 млн од.). Кількість книжок українською мовою становила 38,3 %. Швидко розвивалося книгодрукування рідною мовою. Протягом 1919–1927 рр. видано українською мовою 10 218 книг, 1927–1928 рр. – 5413 книг, 1928–1929 рр. – 6665 книг (за назвою).

Проблемам розвитку національної книжкової справи та бібліографії присвячувалися спеціальні конференції та з'їзди. Так, на першій конференції наукових бібліотек (1925 р.) ухвалено необхідність створення українознавчого бібліографічного репертуару, що й нині залишається нерозв'язаною проблемою.

Стрімкий розвиток української книжкової справи та бібліографії був зупинений на початку 30-х років унаслідок тотального погрому української культури. У травні 1931 р. директор Книжкової палати М. Годкевич, виступаючи в Українському інституті марксизму-ленінізму з доповіддю «Націоналістичні прояви в бібліографії й книгознавстві», звинуватив своїх опонентів в «політнеписьменстві», «збоченні від ленінської лінії в національному питанні», «одверто контрреволюційному використанні бібліографічної і книгознавчої трибуни». Найбільш негативним явищем у галузі української бібліографії та книгознавства стала перша бібліографічна нарада (Київ, 6–9 червня 1931 р.), в резолюції якої «контрреволюційними осередками» було названо Бібліографічну комісію ВУАН, Науково-дослідну комісію бібліотекознавства й бібліографії ВБУ з її періодичними органами: збірниками, «Журналом бібліотекознавства і бібліографії» та ін.

Отже, «класово-ворожі сили» були «здешифровані», а разом із цим важкого удару завдано українській школі бібліографії та книгознавства.

У 30–80-х роках над бібліографією посилювався комуністичний контроль. Їй відводять роль пропагандиста партійних ідей, засобу ідеологічної боротьби та фактора комуністичного виховання. Наріжним каменем розуміння ролі бібліографії у суспільстві стає рецензія Леніна на другий том другого видання покажчика М. Рубакіна «Среди книг» – «Методологічна основа розвитку радянської бібліографії», у якій акцентується на класовому і партійному її характері, покликанні бути провідником партійної цензури над літературою. Панування принципу партійності надовго загальмувало розвиток бібліографії, створило суворі ідеологічні межі між радянською та світовою бібліографією.

Особливо важкого гніту в СРСР зазнавала українська бібліографія. Будь-який відступ від вузьких офіційних меж розглядався як відхід від ленінських позицій класовості та партійності, а інформація про літературу діаспори або згадування небажаних режиміві прізвищ українських діячів трактувалися як «націоналізм». Однак і за цих умов з'являються цінні праці українських бібліографів І. Бойка (НБУВ), М. Вальо, Л. Гольденберга (НБУВ), Ф. Максименка, Я. Запасака, Н. Королевич (НБУВ), Ф. Сарани (НБУВ) та ін., плідно працюють над історією українці Б. Дашкевич, М. Гуменюк, І. Корнейчик. Видано ґрунтовний бібліографічний словник «Українські письменники» (т. 1–5, 1960–1965 рр.).

З XIX ст. за межами України створювались культурно-громадські, освітні, науково-дослідні, видавничі осередки, які організовували українознавчі студії й дослідження в усіх галузях знань.

Географія української діаспори – обширна і включає багато країн на всіх континентах світу.

Австралія, штати Австралії: Південна Австралія (South Australia), Західна Австралія (West Australia), Океанія (Queensland), Тасманія (Tasmania), Нова Південна Валія (New South Wales), Вікторія (Victoria);

Азія: Азербайджан, Єгипет, Ізраїль, Казахстан, Киргизстан, Нова Зеландія, Узбекистан, Японія.

Європа: Австрія, Бельгія, Білорусь, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Ватикан, Великобританія, Вірменія, Греція, Грузія, Іспанія, Естонія, Латвія, Литва, Македонія, Молдова, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, Румунія, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Швейцарія, Швеція.

Канада, провінції Канади: Манітоба (Manitoba), Онтаріо (Ontario), Квебек (Quebec), Саскачеван (Saskatchewan), Альберта (Alberta), Британська Колумбія (British Columbia).

Латинська Америка: Аргентина, Бразилія, Мексика.

США, штати США: Колорадо (Colorado), Аризона (Arizona), Індіана (Indiana), Нью-Йорк (New York), Нью-Джерсі (New Jersey), Іллінойз (Illinois), Пенсильванія (Pennsylvania), Флорида (Florida), Мериланд (Maryland), Коннектикут (Connecticut), Огайо (Ohio), Міссурі (Missouri), Мічиган (Michigan), Міннесота (Minnesota), Массачусетс (Massachusetts), Каліфорнія (California), Вісконсин (Wisconsin), District of Columbia.

Українські бібліографи, які з різних причин опинилися в еміграції, проводили дослідження, видавали книгознавчі журнали. У жовтні 1925 року російська книгарня «Пламя» почала видавати місячник слов'янської бібліографії, українським відділом якого керував С. Сірополко, котрий протягом 1917–1919 рр. займався організацією національної бібліотеки в Україні. З 1927 р. С. Сірополко видавав у Празі журнал «Книголюб» – орган Українського товариства прихильників книги (УТПК), створений 1926 року. Головне завдання УТПК – об'єднання бібліографічної і книгознавчої діяльності на Сході та Заході України, а також у діаспорі. На початку 30-х років саме в Західній Україні та діаспорі залишилася можливість займатися дослідженнями української книги. Протягом 1937–1943 рр. Є. Пеленський видавав у Галичині журнал «Українська книга». У цьому журналі, а також у «Записках НТШ» у Львові, у журналі «Наша культура» (Варшава, 1935–1979 рр.) було вміщено великий бібліографічний матеріал. Питання бібліографії висвітлювали також українські вчені, відомі в інших галузях науки – літературознавець М. Возняк (Львів), історики І. Борщак (Париж), І. Крип'якевич (Львів), мистецтвознавець І. Свенцицький (Львів), філософ Д. Чижевський (Берлін) та ін.

Після другої світової війни українські вчені діаспори намагалися відновити бібліографічну і книгознавчу діяльність. Від кінця 40-х рр. основні осередки української бібліографії і книгознавства діаспори зосередились у США і Канаді.

1948 р. В. Міяковський в Авсбурзі випустив збірник «Українські бібліологічні вісті». 1971 р. у Філадельфії створено (як продовження львівського видання) журнал «Українська книга», орган бібліографічної комісії НТШ, Товариства українських бібліотекарів Америки (ТУБА) і Товариства книголюбів. Першим редактором цього журналу був Б. Романенчук. У журналі «Біблос» (Нью-Йорк, 1955–1979) поточну українську бібліографію подавав М. Сидор-Чарторийський.

1975 року на I з'їзді українських бібліотекарів, видавців і книгарів із США і Канади вирішено створити Український книжковий центр (УКЦ), провідними діячами якого стали Д. Штогрин, Б. Романенчук, Б. Винар, М. Прокоп, А. Бедрій, Б. Мельничук, Р. Вепсе та ін.

Серед найбільш значимих бібліографічних покажчиків діаспори – «Бібліографія видань української еміграційної літератури. 1945–1970» (Філадельфія, 1974) та «Бібліографія української книги в Великонімеччині за час війни (вересень 1939 – грудень 1941 рр.)», Бібліографія Б. Романенчука (Л.; Краків, 1942), «Бібліографічний покажчик української преси поза межами України» О. Фединського (Клівленд, 1967–79) тощо. Плідним є доробок М. Бойка, М. Боровика, Б. Будуровича, Л. Биковського, Р. Велес, Б. Винара, А. Григорович, М. Кравчука, Б. Кравцева, Ю. Лавриненка, О. Підгайного, І. Чайковського, Н. В. Чапленка, Б. Ясінського, М. Тарнавської та ін. бібліографів діаспори.

Після проголошення незалежності України 1991 року бібліографія позбулася комуністичного нагляду, однак у зв'язку з економічними труднощами українське книгодрукування занепало, що разом з проблемами бібліотек позначилося на українській бібліографії. Проте бібліографічна діяльність триває в Книжковій палаті України, НБУ імені В. І. Вернадського, Національній парламентській бібліотеці України, Державній науково-педагогічній бібліотеці України ім. В. О. Сухомлинського, Українському інституті науково-технічної інформації, в регіональних бібліотеках та інших провідних бібліотечних та інформаційно-аналітичних установах, навчальних закладах України.

Українські бібліографи беруть участь у роботі Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій.

Сучасний інформаційний простір збагачується новими, насамперед недрукованими джерелами інформації, які поєднують у собі багато

можливостей щодо використання звуку, зображення, тексту тощо. Виникає необхідність уточнення деяких постулатів бібліографії як практичної діяльності і як наукової дисципліни. Актуальною є розробка методологічних проблем створення і розповсюдження бібліографічної інформації, що зумовлює значні трансформації системи бібліографічних посібників, появу їх нових видів у зв'язку з введенням таких посібників у систему медіазасобів. Деякі фахівці вказують на можливість розширення поняття «бібліографія» і заміни його терміном «медіаграфія».

Останнім часом прослідковуються вагомі корективи у розвитку української бібліографії. Постановою Президії Академії наук України «Проблеми вивчення української діаспори в установах АН України» від 16 березня 1994 року одним із основних завдань НБУВ визначені напрямки діяльності щодо створення і видання ретроспективної та поточної бібліографії літератури української діаспори, забезпечення необхідною літературою підготовку «Енциклопедії Української Діаспори».

Співпраця, взаємна інформованість, корпоративність – найбільш плідний шлях для створення інформаційних ресурсів про книжкові колекції та особові фонди діячів української діаспори в бібліотеках та архівах України, на які чекають дослідники. Робота ускладнюється розпорошеністю, відсутністю координації дій науковців діаспори та материкової України.

Національний банк даних може бути сформований шляхом трансформування інформації про національні бібліографічні джерела з усіх бібліотек в Україні та поза її межами у національний фонд.

Робота над створенням українського бібліографічного репертуару (УБР) ведеться в НБУВ з квітня 1991 року. Створюється розділ зарубіжної україніки «Україномовна зарубіжна книга у фондах відділу зарубіжної україніки НБУВ» в каталозі «Україномовна книга у фондах НБУВ» (електронна версія) науковцями відділу зарубіжної україніки.

Посилення інтересу вітчизняних учених до науково-видавничої діяльності в українській діаспорі світу та до зарубіжного українознавства у цілому зумовило необхідність укладання науково-допоміжного бібліографічного покажчика бібліографії другого ступеня «Бібліографічні джерела зарубіжної україніки».

Формування бази даних бібліографічних посібників зарубіжної україніки здійснюється **за ознаками мови, території, авторства та змісту**. При цьому необхідно враховувати особливості бібліографічного опису, складання допоміжних покажчиків: алфавітний, географічних назв, видавництва тощо.

Робота здійснюється поетапно:

1. Набір матеріалу до комп'ютера з каталогів і картотек НБУ імені В. І. Вернадського, відділу зарубіжної україніки та інших бібліотек Києва і України у скороченому варіанті (автор, назва, вихідні дані, кількісна характеристика).

2. Опрацювання книг de visu з доданням, крім обов'язових, усіх факультативних елементів бібліографічного опису.

3. Звірка матеріалів, зібраних із фондів інших бібліотек та установ, з базою даних відділу зарубіжної україніки **на дублетність**.

Зміст покажчика відображає чимало джерельних матеріалів, незаслужено забутих або свідомо замовчуваних праць відомих українознавців минулого, дослідження сучасних зарубіжних авторів, які внаслідок різних обставин залишалися недоступними українському читачеві. Зведеної бібліографії друкованої україніки, що видавалася й видається поза межами етнічної України, немає.

Тому зосереджені в спеціалізованих фондах відділу зарубіжної україніки НБУ імені В. І. Вернадського, наукової бібліотеки Національного університету «Києво-Могилянська Академія» та бібліотеки ім. О. Ольжича бібліографічні джерела вперше зведені в один реєстр у традиційній та електронній версіях з метою інформування користувачів про нові та закриті упродовж тривалого часу матеріали, цікаві для вдосконалення пошукових апаратів бібліотек, для підготовки різноманітних довідкових видань тощо. Бібліографічний репертуар видань зарубіжної україніки заповнить прогалини у галузі національної бібліографії, що дасть змогу включити в систему світового інформаційного простору дані про бібліографічні посібники, які створювалися і були видані поза межами держави.

У покажчику вміщено відомості про окремо видані бібліографічні посібники: загальні, галузеві, персональні, ретроспективні, поточні, бібліографічні, а також про друковані каталоги, довідкові видання, прикнижкові та прижурнальні бібліографічні списки. Цікавими для користувачів є відомості про майже 30 бібліографічних посібників, виданих як друковані каталоги установ-фондоутримачів та окремі неопубліковані матеріали, біобібліографічні видання про більш як 20 діячів науки і культури діаспори, зокрема Ю. Бачу, Є. Онацького, академіка Ф. Онуфрійчука, Д. Дорошенка, М. Марунчака та ін. Джерела зарубіжної україніки представлені такими відомими іменами українських бібліографів діаспори як Є. Пеленський, П. Зленко, В. Ігнатієнко, О. Сидоренко, О. Фединський, Р. Мороз, В. Стельмашенко, В. Жила та ін.

Важливими, на нашу думку, будуть також матеріали, які розкривають зміст періодичних видань, зокрема журналів «Сучасність», «Листи до Приятелів», «Літературно-наукового вістника» тощо.

Це видання – перша спроба обліку джерел зарубіжної україніки. Подальша робота буде спрямована на збір та аналітико-бібліографічне опрацювання видань, які надходять до фондів НБУ імені В. І. Вернадського (до відділу зарубіжної україніки) та інших бібліотек.

Хронологічні межі цього покажчика охоплюють період із середини ХІХ ст. – до початку ХХІ ст. (по 2006 р. включно).

Бібліографічні записи відображені за формальними ознаками: мовною та за типами видань:

- перший розділ обліковує окремо видані бібліографічні посібники, розташовані за абеткою авторів і назв видань за схемою: видання, надруковані кирилицею; видання, надруковані латиною;
- другий розділ включає прикнижкові та прижурнальні бібліографічні списки, розташовані за аналогічною схемою: за абеткою авторів та назв бібліографічних списків, спочатку надрукованих кирилицею, а потім – латинкою.

Для більш детального розкриття змісту покажчика та для зручності користування ним додаються допоміжні покажчики:

- іменний покажчик;
- систематичний покажчик;
- покажчик друкарень, видавничих організацій та установ, видавців і видавництв (друкарні, видавничі організації та установи, видавці, видавництва);
- покажчик місць видань творів друку;
- хронологічний покажчик.

У процесі роботи доцільно додавати ще й покажчики країн та періодичних видань. Це дасть змогу проаналізувати динаміку української видавничої справи та періодичних видань, що подають бібліографію в окремих країнах.

Матеріали покажчика опрацьовані de visu. Бібліографічний опис та скорочення слів у бібліографічному описі здійснено згідно з чинними в Україні державними стандартами. Діючі стандарти бібліографічних описів нормують описи електронних форм інформації. Це спонукає до опрацювання покажчик і включити до його змісту бібліографічні джерела, розміщені на сайтах НТШ, навчальних закладів; тематичні сторінки окремих установ та організацій діаспори тощо.

Тематика матеріалів подається за хронологічною ознакою.

Шлях комплектування фонду «Україніка» – копіювання матеріалу, обмін дублетами.

У перспективі відділ зарубіжної україніки НБУ імені В. І. Вернадського може бути координаційно-методичним центром формування репертуару національної бібліографії зарубіжної україніки для бібліотек України.

Список використаної літератури

1. *Бойко, М.* Українська бібліографія за кордоном: 1922–1982. – Нью-Йорк, 1985.
2. *Енциклопедія Сучасної України.* Т. 2. – К.: ВАТ «Поліграфкнига», 2003. – С. 620–622. – (НАН України. Наукове тов-во ім Т. Шевченка. Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України НАН України).
3. *Жданова, Р. С.* Український бібліографічний репертуар: питання методики та організації / Р. С. Жданова, А. О. Чекмарьов // *Бібл. вісн.* – 1993. – № 1/2. – С. 21–23.
4. *Жданова, Р. С.* Бібліографічні посібники – одне із джерел інформації про українську книжку // *Вісн. Кн. палати.* – 1997. – № 7. – С. 5–7.
5. *Жданова, Р. С.* Ще раз про український бібліографічний репертуар // *Вісн. Кн. палати.* – 1997. – № 1. – С. 9–11; № 2. – С. 6–8.
6. *Максименко, Ф.* До бібліографії українознавства // *Бібл. журн.* – 1926. – № 8–10. – С. 25–28.
7. *Меженко Ю.* Актуальні питання української бібліографії // *Життя і революція.* – 1927. – № 9. – С. 284–287.
8. *Сірополко, С.* Українська бібліографія на еміграції. – Прага, 1932.
9. *Ясинський, М. І.* Українська книжка як поняття // *Бібл. журн.* – 1925. – № 8–10. – С. 16–20.

Вікторія Чупріна,
зав. відділу НБУВ

ОРГАНІЗАЦІЯ МБА ЯК ІНТЕГРОВАНОЇ ЧАСТИНИ ОБСЛУГОВУВАННЯ КОРИСТУВАЧІВ НБУВ

Розглядаються проблеми переходу від традиційного обслуговування користувачів за міжбібліотечним абонементом (МБА) і міжнародним міжбібліотечним абонементом (ММБА) до дистанційного обслуговування віддалених користувачів за умов технологічного забезпечення та організації роботи служби доставки документів (ДД) в НБУВ.

На сучасному етапі основними завданнями у сфері бібліотечно-інформаційного обслуговування у світі й, зокрема, на Україні є використання традиційних і новітніх форм обслуговування із залученням друкованих й електронних носіїв інформації, максимального застосування прогресивних інформаційних і комунікативних технологій, створення такої інфраструктури, яка б забезпечила їхнє застосування й розширення доступу до інформаційних ресурсів як у стінах самої бібліотеки, так і для віддалених користувачів.

Діяльність Відділу за умовним розподілом здійснюється за такими основними напрямками:

- ❖ обслуговування міжбібліотечних (віддалених) користувачів документами з основних фондів зберігання НБУВ;
- ❖ забезпечення читачів НБУВ документами, відсутніми у власних фондах та в національній документальній системі взагалі;
- ❖ обслуговування користувачів київських бібліотек, установ та організацій різної відомчої підпорядкованості за міським міжбібліотечним абонементом;
- ❖ обслуговування індивідуальних абонентів-науковців документами з основного фонду зберігання НБУВ та підсобного фонду відділу;
- ❖ формування підсобного фонду відділу відповідно до профілю комплектування та урахування комплексного аналізу запитів на документи.

Технологічний процес обслуговування за міським, міжміським та міжнародним міжбібліотечним абонементом для користувачів фактично зведено до забезпечення умов пошуку та отримання документів у традиційному режимі, а саме:

- ❖ здійснення пошуку першоджерел в каталогах бібліотек, реферативних виданнях, інформаційних матеріалах;

- ❖ в електронних каталогах у локальному доступі або в режимі он-лайн, у бібліографічних та реферативних БД на СД або в мережевому доступі за допомогою використання електронних ІР;

- ❖ для отримання документів оформлюється замовлення на паперовому бланку, що складається із 3 частин або в електронному вигляді, що надсилається до служби МБА поштою, факсом, електронною поштою тощо;

- ❖ отримання замовлених документів теж здійснюється через службу МБА.

З метою найбільш оперативного виконання запитів міжбібліотечних та міжнародних абонентів, працівник відділу, а саме – сектору міжміського та міжнародного МБА, здійснює бібліографічну доробку запитів, що надходять, з використанням різних пошукових систем із залученням додаткових інструментів пошуку у вигляді браузерів Інтернета: Google, Rambler, Yandex та внутрішніх – інтранет/екстранет-ресурсів. Доставка замовлених документів та матеріалів – ксерокопій та оригіналів документів здійснюється поштою.

Служба МБА надає документи з фондів інших бібліотек – постачальників джерел інформації – у тимчасове використання, тому користування отриманими документами можливе виключно у приміщенні читальної зали бібліотеки-замовника. Після опрацювання документів користувачем видання повертається до місця постійного зберігання у встановлений бібліотекою-постачальником термін. Копії публікацій (окремих статей з журналів та певних частин книг) на паперових носіях або, значно рідше, у вигляді фотокопій надаються за встановлену плату індивідуальним користувачам та установам-абонентам у постійне користування [11].

Останнім часом в Україні, як і у світі, стрімко зростає попит на оперативну інформацію, у зв'язку з чим використання службою МБА традиційних методів доставки документів вже не забезпечує потрібної оперативності. Не заперечуючи повністю значення традиційних технологій, треба відзначити, що на сьогодні на перше місце в міжбібліотечному обміні документами вийшли електронні технології, а саме – електронна доставка документів (далі – ЕДД) – послуга, що включається до служби МБА як одна з її сучасних методів. Така послуга давно розповсюджена в міжнародній інформаційно-бібліотечній практиці й поступово формується в окрему галузь міжнародного книгообміну. Тісне співіснування традиційних і сучасних методів роботи служб МБА та електронної доставки

документів гармонійно взаємодоповнюються, що сприяє подальшому розвитку та модифікації самої служби МБА, посилюючи такі характеристики обслуговування споживачів інформації як оперативність, надійність, повнота та якість.

Якщо традиційні процеси роботи служби МБА є сталими і не викликають сумнівів, то електронна доставка документів у НБУВ ще знаходиться у стадії розвитку і її впровадження в повному обсязі потребує значних зусиль. Сектор міжміського МБА та міжнародного МБА відділу вже має досвід використання електронної пошти й мережі Інтернет, але поки що використовується тільки одна функція ЕДД – одержання інформації від інших бібліотек. Для того, щоб упровадити повноцінне використання другої функції – доставки власних інформаційних ресурсів електронним шляхом, необхідно мати різноманітне сучасне технічне обладнання. Модернізація служби МБА НБУВ шляхом оснащення її обчислювальною та телекомунікаційною технікою, а також поліграфічним устаткуванням здійснюється досить повільно, хоча таку проблему як тривалість доставки доступної інформації з фондів НБУВ користувачам можна вже зараз вирішити за допомогою використання новітніх електронних технологій та відповідних програмних продуктів. Тобто необхідна комплексна автоматизація.

На сьогодні доставка документів уже сприймається не тільки як засіб надавання електронних копій віддаленим споживачам та отримання необхідної їм інформації на різних носіях, але і як можливість роботи з наданою інформацією в електронному середовищі. Розвиток віддаленого доступу до своїх фондів зумовлює бібліотеки встановлювати між собою тісні контакти – інформаційні та технологічні. Тому ЕДД слід розглядати не тільки як метод надання копій, але й як метод формування стійких електронних контактів та взаємодії між бібліотеками, що дозволяє зробити висновок: ЕДД як модель доступу стає основною перспективною характеристикою сучасної бібліотеки [6].

ЕДД, здійснюючи передачу по каналах мережі Інтернет оцифрованих документів і матеріалів із повнотекстових БД та оперативно відсканованих за запитом користувачів документів або невеличких текстових матеріалів по e-mail, розширює спектр традиційно надаваних матеріалів – не тільки книг, періодики, а також малюнків, фотографій, ілюстрацій, картографічних, рукописних та інших архівних матеріалів на основі нових методів сканування, відтворення й доставки документів; надає можливість фізичного доступу до видання за рахунок збільшення кількості його електронного аналогу або копії в іншій формі. Нові електронні технології

дозволяють зробити кожний документ більш доступним багатьом споживачам інформації, скорочуючи кількість відмов, пов'язаних із перебуванням документа в користуванні чи в єдиному примірнику або неможливістю копіювання документа через незадовільний стан тощо. Введення комп'ютерної технології сканування, а також мікрофільмування сприятиме захисту фондів НБУВ, збереженню цінних оригіналів від багаторазового використання й підвищенню їхньої цілісності. Досвід російських бібліотек доводить успішність реалізації процесів МБА щодо автоматизації [1–4].

Розвиток глобальних мережевих систем міжнародного МБА і вдосконалення існуючої практики функціонування міжміського МБА дещо витісняють не менш актуальне завдання оптимізації ресурсів міського МБА. Оскільки у Києві зосереджений значний інтелектуальний потенціал держави, функціонують найбільші універсальні та галузеві бібліотеки, а також наукові бібліотеки НДІ та вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ), – це питання набуває особливого значення. Відділ міжбібліотечного науково-інформаційного сервісу, який бере участь у мережевих системах інформаційного забезпечення віддалених користувачів міжнародного та міжміського МБА, одночасно є одним з центрів міського МБА Києва.

Особливістю взаємовідносин НБУВ з іншими бібліотеками у системі міського МБА є форма колективного абонементу, за якої уповноважені представники бібліотек безпосередньо відвідують відділ МНІС, замовляють і отримують документи. Така форма обслуговування давала суттєві переваги щодо оперативного, повного та якісного забезпечення запитів читачів. На сьогодні, порівнюючи з минулими роками, наявність абонентів міського МБА майже стабільна. Однак слід зазначити, що їх кількість не збільшується. Навіть уведення платних послуг, що надає можливість користування основними фондами зберігання НБУВ підприємствам та організаціям з недержавною формою власності, не збільшує загальної кількості абонентів. Інформаційні потреби сучасних користувачів міського МБА, освітній та інтелектуальний рівень яких достатньо високий (вчені, розробники, дослідники, викладачі тощо), зумовлені новими конкурентними відносинами, що формуються у виробничому, економічному та інтелектуальному просторі, тому використання системи Інтернет є найбільш зручним засобом оперативного отримання необхідної інформації.

Споживачі міського МБА замовляють наукові видання: 47 % замовлень складають технічні та природничі видання, 55 % припадає на видання гуманітарного профілю.

Звернімо увагу на ще один аспект функціонування міського МБА. Відсутність базової та поточної інформації щодо складу фондів спеціальних, галузевих і універсальних наукових бібліотек та бібліотек ВНЗ Києва оминає цей комплексний фонд щодо його використання, тому користувач змушений звертатися до послуг міжміського МБА. Однак використання служби МБА вимагає певних часових і матеріальних витрат у той час, коли потрібний читачеві документ знаходиться в одній із бібліотек міста. Відповідні довідки читач отримує від працівника відділу, але внаслідок різних обставин користувач НБУВ не має доступу до читальної зали знайденої бібліотеки для роботи з документом, тому необхідна спеціальна домовленість, узгодження з боку відділу МНІС. Ця практика є виключенням. Для практичної реалізації можливостей використання фондів системи міського МБА необхідно створити загальну БД, інформаційний центр і розробити найбільш раціональну систему користування цим фондом. Це складає інтерес і для читачів НБУВ загалом, і для тих категорій читачів, які є індивідуальними абонентами відділу – відповідальні державні працівники; академіки і член-кореспонденти НАН України; доктори наук, професори; заслужені діячі і працівники науки і техніки, культури і мистецтва; кандидати наук. Високий освітній рівень, особливий соціальний статус цих категорій читачів передбачає і широке коло інформаційного та читачького запиту. Цей запит не обмежується вузькоспеціальною науковою тематикою, а розповсюджується і на суміжні галузі знань. Індивідуальні користувачі відділу зазвичай є абонентами кількох бібліотек, наприклад, за місцем своєї наукової або викладацької діяльності. НБУВ за своїм статусом повинна бути тією установою, де забезпечувалося б оптимальне задоволення їх інформаційних та наукових запитів за рахунок оптимізації всіх наявних інформаційних ресурсів міста. Отже, передумовою реальної оптимізації ресурсів міського МБА є встановлення зворотнього зв'язку з бібліотеками-абонентами, створення відкритої інформаційної бази про склад фондів цих бібліотек, організація офіційної системи користування комплексним фондом наукових бібліотек і бібліотек ВНЗ Києва.

Розвиток цього напрямку вимагає практичних дій:

- ❖ організація титульної інформаційної бази у відділі, включаючи оформлення сайту і довідкову картотеку про всі бібліотеки, що потенційно складають загальний комплексний фонд наукових, науково-технічних і навчальних документів, які зосереджені в Києві;
- ❖ створення у відділі комп'ютерного інформаційного сайту, що містив би відомості про всі нові надходження до фондів наукових бібліотек Києва, де повинні вказуватися умови доступу споживача до документів,

послуги, що надаватимуться для роботи з документами та вартість цих послуг [9].

Загальною проблемою залишається незадовільне комплектування фондів НБУВ російськими та іноземними виданнями, а також обов'язковим примірником українських видань та недостатня кількість примірників нових надходжень. Проведено комплекс робіт з комплектування підсобного фонду сучасною джерельною базою із залученням новітніх електронних джерел інформації. В результаті опрацювання великого масиву електронних баз даних із різних галузей науки і культури вітчизняного та зарубіжного сегментів Інтернету було відібрано близько 3000 назв, якими можна збагатити підсобний фонд відділу й поліпшити виконання інформаційних запитів користувачів на сучасному фаховому рівні.

Таким чином, основними напрямками у сфері бібліотечно-інформаційного обслуговування споживачів інформації є використання традиційних і новітніх форм обслуговування на основі поєднання друкованих та електронних носіїв інформації. Модернізація служби МБА НБУВ з використанням сучасних технологій ДД у повному обсязі залежить від вирішення низки першочергових організаційних завдань.

1. Фінансово-правове

Дистанційне обслуговування міжміських та міжнародних користувачів за правилами має ґрунтуватися на основі укладання договорів про надання бібліотечно-інформаційних послуг. Взаємодія між бібліотечними та інформаційними установами або окремими користувачами на правових засадах може бути здійснена поки що тільки в Україні. Але відсутність регламентуючих документів щодо діяльності та функціонування служби МБА в країні ставить під сумнів існування саме Національної системи МБА, проте лише наявність системи забезпечує як обслуговування користувачів за МБА, так і диспетчерські обов'язки з перенаправлення запитів користувачів у межах та поза межами країни. Саме електронна доставка є найдорожчим методом надання копій документів, тому що потребує додаткового обладнання для створення копій документів на різних носіях. Для забезпечення економічної самостійності цьому напрямку роботи – ЕДД, необхідно врегулювати порядок взаємовідносин між бібліотеками та інформаційними установами на договірних засадах як у межах України, так і поза її межами.

Другим складним питанням запропонованої діяльності є фінансові розрахунки. Нагальне вирішення цієї проблеми надасть поштовх до реалізації багатьох питань як для внутрішньодержавного МБА з

традиційною формою обслуговування, так і для ЕДД. У світовому просторі фінансові розрахунки на міждержавному та міжнародному рівнях з бібліотеками-постачальниками інформації здійснюються або за допомогою ваучерів, або за безготівковими розрахунками.

Ваучерну систему ІФЛА створено з метою спрощення оплати за послуги міжнародного МБА. Основою системи слугує пластикова картка багаторазового використання – ваучер, вартість котрого відповідає стандартній сплаті за виконання одного замовлення: 8 євро або 0,5 ваучера – 4 євро за видачу одного оригіналу видання (або 15 стор. копій).

Взаєморозрахунки між найбільшими бібліотеками на міжнародному та міждержавному рівнях ґрунтуються тільки на добровільних засадах. Розробки секції МБА ІФЛА за єдиною Міжнародною програмою взаєморозрахунків між бібліотеками передбачають ще й організацію клірингових Центрив у збільшених регіонах, які також створюються на міжбібліотечному рівні. Кліринг – система безготівкових розрахунків за надані послуги, що базується на взаємозарахунках платіжних вимог і обопільних зобов'язань сторін. (Міжбанківський кліринг – розрахунки між банками однієї держави, міжнародний – розрахунки між країнами на підставі міжнародних платіжних угод). Ваучерна система має такі переваги:

- ❖ уникнення фінансових розрахунків при виконанні запитів за МБА та ДД;
- ❖ відсутність банківських витрат щодо бібліотеки-замовника та бібліотеки-виконавця;
- ❖ зберігання коштів у процесі обміну валют;
- ❖ відсутність оформлення рахунків, що не сприяє зниженню адміністративних зборів;
- ❖ ваучери зберігаються для наступного використання, що стимулює працівників служб МБА і ДД щодо їх «заробляння» (на сьогодні саме це ми й робимо, враховуючи той факт, що для НБУВ неможливе їх придбання; останнє – придбання ваучерів – є виключенням із переваг).

Безготівкова взаємодія міжнародного МБА за ваучерною схемою передбачає закупівлю ваучерів або у представництвах ІФЛА, або у центральному офісі міжнародної бібліотечної асоціації в Женеві. Цьому передує укладання договору з Женевським офісом, а потім – отримання необхідного пакету документів [voucher@ifla.org.].

Але на сьогодні навіть наявність ваучерів не є достатньою умовою успішного функціонування служби МБА і ДД. Не всі зарубіжні бібліотеки, тим більше інформаційні центри підтримують ваучерну схему, – вони віддають перевагу «живим грошам», тобто розрахункам, про які йшла

мова вище. Реалізація питання взаєморозрахунків за послуги міжнародного МБА не може здійснитись без вкладання відповідних коштів та наявності валютного рахунку для взаєморозрахунку за надані послуги бібліотечного сервісу із споживачами ММБА ще й «живими грошами».

Отже, можна сказати, що «зароблені» ваучери відділ використовує лише для розрахунків за послуги міжнародного МБА. На міждержавному рівні (СНД) фінансові взаєморозрахунки здійснюються або на безкоштовній основі, враховуючи особливі взаємовідносини (Бібліотека російської академії наук та Національна бібліотека Білорусі), або платно. Наприклад, з 2005 р. Російська державна бібліотека офіційно перейшла на платне обслуговування, тому за надані послуги читачі НБУВ розраховуються за допомогою електронного поштового переказу. Вартість одного замовлення за міжнародними фінансовими розрахунками для країн СНД дорівнює встановленій сумі – 0,5 ваучера (4 євро). Залежно від наданих послуг сума може збільшуватися.

2. Техніко-технологічне

Впровадження служби ЕДД у НБУВ можливе за умови створення чи придбання комплексної автоматизованої системи обробки замовлень за МБА з використанням стандартних засобів серверу. Ця система у першу чергу повинна підтримувати БД «Абоненти» та БД «Замовлення» з виконанням таких функцій:

- уведення, коректування, пошук відомостей про абонента;
  - уведення й коректування даних укладеного з абонентом договору;
  - реєстрація грошових надходжень від абонента;
  - реєстрація поштових переказів;
  - диспетчеризація замовлень, отриманих поштою, факсом, через Інтернет (реєстрація, шифрування, перенаправлення замовлень; реєстрація виконаних замовлень, відповідей або відмов; реєстрація повернення документів до місця постійного зберігання);
  - роздрукування бланків-замовлень для передавання до ВНООФ на виконання;
  - здійснення фінансових розрахунків з абонентами;
  - контролювання строків обробки та повернення замовлень;
  - здійснення статистики та отримання необхідних даних щодо зареєстрованих у мережі абонентів;
  - здійснення пошуку абонентів-боржників.
- Процес роботи з БД «Абоненти» залежить від здійснення функцій:
- реєстрації нових абонентів;

- реєстрації договору, укладеного з абонентом;
- реєстрації грошових надходжень та поштових витрат;
- пошуку/редагування картотеки зареєстрованих абонентів;
- отримання статистичних даних щодо зареєстрованих у мережі абонентів;
- пошуку абонентів-боржників.

БД «Абоненти» повинна формуватися з відповідною специфікою даних щодо перелічених позицій з урахуванням особливостей, які стосуються кожного абонента.

Процес формування замовлень у найбільших бібліотеках розвинутих країн здійснюється у двох режимах – традиційним шляхом, тобто поштою, або через Інтернет. Для формування та передавання замовлень через Інтернет потрібно автоматизувати процес прийому/реєстрації замовлень з домашньої сторінки НБУВ. Ця робота повинна здійснюватися з використанням електронних каталогів, а Інтернет-система з формування замовлень дозволить абонентам отримати повну інформацію щодо їх запитів.

Робота з БД «Замовлення» повинна здійснюватися в режимах:

- реєстрації замовлень;
- шифрування замовлень та відправлення їх на виконання;
- перенаправлення замовлень до інших бібліотек;
- реєстрації відмов;
- відправлення замовлень за координацією;
- реєстрації виконаних замовлень;
- реєстрації повернення користувачами відпрацьованих документів.

У зв'язку з тим, що кількість надходжень замовлень за традиційним шляхом більша, ніж через Інтернет, Система повинна передбачати можливість їх реєстрації з заповненням відповідних полів. Також Система має перевірити наявність коштів на рахунку користувача та відсутність боргів. Сервісні процедури Системи мають контролювати строки виконання замовлень та їх своєчасне повернення до місця постійного зберігання і строки виконання електронних копій.

Система взаєморозрахунків з абонентами повинна включати облік вартості різних операцій, розцінки яких залежать від того, до якої категорії належить абонент. Для абонентів міського та деяких категорій міжміського МБА, що отримують документи з фондів НБУВ, платним має бути тільки виконання ксеро- і електронних копій.

Облік вартості різних операцій, що стосуються інших категорій

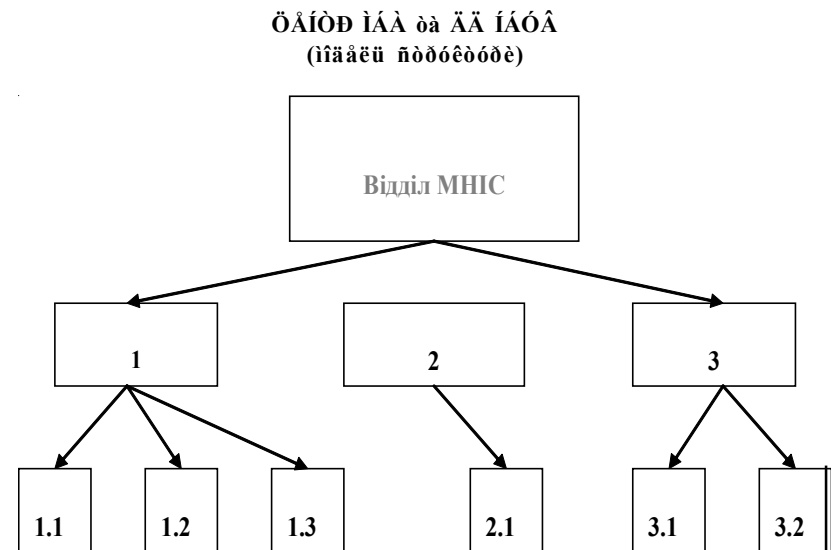
абонентів, складає термінове виконання, бібліографічний пошук або бібліографічний доробок, вид виконаного замовлення – оригінал чи копія, кількість сторінок копії. Після реєстрації виконаного замовлення Система автоматично підраховує його вартість, а визначена сума коштів на рахунку користувача повинна автоматично відраховуватися. Такі операції здійснюються щодо тих абонентів, які на основі укладеного договору перераховують гроші на рахунок Бібліотеки, тобто роблять передоплату. Зараз забезпечення такої операції можливе лише в межах України [5].

Бухгалтерія Бібліотеки, працюючи з мережею, повинна здійснювати повний контроль за пересуванням фінансових витрат користувачів із наданням довідок щодо витрачених коштів (наприклад, щоквартально чи за бажанням користувача).

3. Програмне забезпечення для підтримки системи

- Створення локальної бібліотечної мережі в НБУВ
- Створення єдиного програмного продукту

Окреслені завдання та перспективи подальшого розвитку діяльності ВМНІС щодо автоматизації процесів МБА та використання в повному обсязі ЕДД потребують значних змін не тільки в структурі самого відділу, але й кадрових відділів. Далі пропонується модель передбачуваної структури ВМНІС.

1. Сектор міжміського та міжнародного МБА

- 1.1. Група з організації МБА в Україні
- 1.2. Група з організації міждержавного МБА (СНД)
- 1.3. Група з організації міжнародного МБА (ММБА)

2. Сектор індивідуального абонементу та міського МБА

- 2.1. Група організації підсобного фонду та каталогів

3. Сектор електронної доставки документів

- 3.1. Група з інформаційно-аналітичної роботи
- 3.2. Група організації забезпечення ЕДД

Насамкінець додамо, що, спираючись лише на досвід бібліотек Росії, де служба ЕДД існує декілька років, можна зробити висновок, що вона себе виправдала в усіх напрямках діяльності, – оптимальна і зручна в роботі [7,8]. Ідеї впровадження ЕДД, викладені наприкінці 90-х років ХХ ст. російськими фахівцями, актуальні і на сьогодні, якщо йдеться про недостатньо розвинуту комунікаційну інфраструктуру та розповсюдження мережі Інтернет. Водночас зрозуміло, що подальший розвиток ЕДД – процес закономірний і, незважаючи на труднощі її реалізації, вона буде активно розвиватися. Це проблема швидше організаційна, ніж технічна. Питання розвитку електронної мережі між бібліотеками всередині держави з подальшою інтеграцією до розвинутої міжнародної системи електронної доставки повинні вирішуватися на державному рівні. Необхідна насамперед економічна підтримка з боку держави. ЕДД як модель споживацького доступу і формування електронних колекцій – функціональний внесок бібліотек для утворення принципово нового середовища щодо інформаційного і документального забезпечення користувачів та сучасної системи наукових комунікацій [6].

Закінчити доречно словами датського бібліотекаря Л. Бьорнсхауге: «...концепція міжбібліотечного абонементу застаріла стосовно поточних матеріалів, але збереглась щодо більш старих матеріалів за умови об'єднання зусиль бібліотек на регіональному, національному, міжнародному рівнях та створення значної кількості консорціумів для надання своїм користувачам доступу до великих електронних фондів наукової інформації».

Список використаної літератури

1. Очагова, Л. Н. Автоматизация технологии межбиблиотечного абонементу ГПНТБ России на базе системы автоматизации библиотек ИРБИС [Электронный ресурс] / Л. Н. Очагова, Е. Б. Подморина // Библиотеки и информационные

ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса: 11-я Междунар. конф. «Крым 2004»: тр. конф. – М., 2004. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM).

2. Подморина, Е. Б. Автоматизированная система обслуживания читателей по МБА ГПНТБ России [Электронный ресурс] / Е. Б. Подморина, О. С. Рагузина // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: 4-я Междунар. конф. «Крым-97»: материалы конф. – 1997. – Т. 1. – Режим доступа: <http://www.nbu.gov.ua/articles/crimea/1997/DOC/s3/s3doc26.html>. – Загл. с экрана.

3. Власова, С. А. Автоматизация межбиблиотечного абонементу с использованием электронной почты [Электронный ресурс] / С. А. Власова // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: 3-я Междунар. конф. «Крым-96»: материалы конф. – 1996. – Т. 2. – Режим доступа: <http://www.nbu.gov.ua/articles/crimea/1996/DOC1/16.html>. – Загл. с экрана.

4. Баженов, С. Р. Автоматизация процессов МБА в крупной библиотеке [Электронный ресурс] / С. Р. Баженов, И. Ю. Красильникова, Д. В. Черновский // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: 8-я Междунар. конф. «Крым 2001»: материалы конф. – М., 2001. – Т. 1. – С. 165–170. – Режим доступа: <http://www.nbu.gov.ua/articles/crimea/2001/tom/sec2c/Doc5.html>. – Загл. с экрана.

5. Власова, С. А. Интегрированная система межбиблиотечного абонементу в БЕН РАН / С. А. Власова // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – 2006. – Вып. 4. – С. 244–256.

6. Глухов В. А. Электронная доставка документов / В. А. Глухов, О. Л. Лаврик. – М., 1999. – 132 с.

7. Красильникова, И. Ю. Проблемы межбиблиотечного абонементу при использовании ком-пьютерных технологий / И. Ю. Красильникова // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К., 2000. – Вып. 1. – С. 160–168.

8. Красильникова И. Ю. Развитие межбиблиотечного абонементу в современных условиях (региональный аспект) / И. Ю. Красильникова, Д. М. Цукерблат // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2002. – Вип. 8. – С. 185–199.

9. Мошковська, Н. І. Міський МБА в системі забезпечення інформаційних запитів читачів-науковців / Н. І. Мошковська // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2002. – № 9. – С. 552–558.

10. Чуприна, В. М. ММБА як джерело інформування про інформаційні ресурси у міжнародному співробітництві бібліотечних закладів / В. М. Чуприна // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2005. – Вип. 14. – С. 522–534.

11. Чуприна, В. М. Сучасні технології міжбібліотечного обслуговування та перспективи створення абонементного центру / В. М. Чуприна // Україна: події, факти, коментарі. – 2003. – № 5. – С. 73–80.

Олена Яковенко,
наук. співробітник НБУВ,
канд. іст. наук

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОРИСТУВАЧІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

У статті висвітлено основні етапи розвитку системи інформаційного забезпечення користувачів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як самостійної системи та водночас підсистеми бібліотечної соціальної інституції, що включає ресурси, методику, організацію, технологію.

Одним із основних обов'язків, покладених на бібліотеки як соціальні інститути, що забезпечують кумуляцію та загальнодоступність інформаційних ресурсів, є надання користувачам доступу до бібліотечних фондів та довідково-інформаційних матеріалів і можливість користування ними згідно зі встановленими правилами. Задоволення інформаційних, наукових і культурологічних потреб суспільства, сприяння збагаченню духовного потенціалу народу можливе за умов функціонування дієвої системи інформаційного забезпечення користувачів (СІЗК).

У Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського * (НБУВ) ця система формується від часу заснування установи (1918) до новітнього періоду.

Аналіз численних матеріалів, які зберігаються в архівних фондах Інституту рукопису та Інституту бібліотекознавства НБУВ, спеціальних досліджень та публікацій, присвячених різним аспектам і періодам

* НБУВ протягом періоду існування неодноразово змінювала назви: Національна бібліотека України в м. Києві при Українській Академії наук (1919), Всенародна (Національна) Бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві (1919–1920), Всенародна Бібліотека України в Києві (1920–1934), Державна бібліотека ВУАН (1934–1936), Бібліотека Академії наук УРСР (1936–1948), Державна публічна бібліотека УРСР (1948–1965), Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР (1965–1988), Центральна наукова бібліотека Академії наук УРСР імені В. І. Вернадського (1988–1996). З 1996 р. – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.

діяльності книгозбірні, розвитку окремих складових СІЗК дозволяє виокремити певні етапи її розвитку.

Фактичною датою заснування Національної бібліотеки Української держави установи вважається 2 серпня 1918 р., коли українським урядом на чолі з гетьманом П. Скоропадським було підписано «Закон про утворення Фонду Національної бібліотеки Української держави в м. Києві», в якому визналися організаційні заходи щодо її фінансування, склад бібліотечного фонду, штат співробітників, характер зв'язків з громадськістю для підтримки Бібліотеки тощо [61].

Згідно з цим законом 5 жовтня 1918 р. Міністром народної освіти та мистецтва М. П. Василенком була затверджена інструкція Тимчасового комітету для заснування установи. На цей орган поклалися завдання з розробки концепції розвитку майбутньої книгозбірні, її основних документів, зокрема, Положення про Бібліотеку та Статут [53].

Перший Статут Національної бібліотеки України 1919 р. визначав основні принципи її формування: різноманітність та повнота книжкового фонду; аполітичність, публічність, загальнодоступність, безкоштовність і легкодоступність інформації [60].

Пошуком, оцінкою, переглядом видань *de viso*, налагодженням стосунків із видавництвами, листуванням з іншими вітчизняними та зарубіжними бібліотеками, зв'язками із громадськістю, складанням картотеки дезидерат, тобто документів, необхідних для поповнення бібліотечних фондів, займалися усі члени Тимчасового комітету як фахівці з окремих наукових напрямів – В. І. Вернадський (голова), С. О. Єфремов, А. Ю. Кримський, Г. П. Житецький, В. О. Кордт та ін.

З 1920 р. почалося систематичне опрацювання фондів, згідно з міжнародними вимогами запроваджувалися новітні бібліотечні та бібліографічні правила. Розроблено первинну систему скороченої каталогізації за алфавітним принципом з метою полегшення технологічних процесів і надання можливості обслуговування читачів [3, арк. 5].

Найповніше сформованим на початок 1920 р. був загальний відділ, у якому опрацьовувався весь фонд, і тому його розвитку приділялася велика увага. Спеціалізовані відділи почали організовуватися в тому ж році [58, с. 17].

Питання формування фондів, побудови оптимальної структури Бібліотеки, організація роботи на наукових засадах тісно пов'язані з проблемою раціональної організації обслуговування читачів. Значною подією в житті книгозбірні стало отримання нею нового приміщення на бульварі Т. Г. Шевченка, буд. 14 та відкриття у серпні 1920 р. на правах відділу читальної зали з відкритим доступом, до користування якою залучалися

відвідувачі всіх категорій, незалежно від рівня їхньої професійної та освітньої підготовки [1, арк. 1]. Допомогу читачам у користуванні каталогами надавали чергові бібліографи. Так було започатковане консультативне бюро.

У зв'язку зі швидким зростанням надходжень документів у фонди книгозбірні навесні 1922 р. було переглянуто й ухвалено новий операційний план, який передбачав дві стадії впорядкування бібліотечних фондів. На першій стадії передбачалося здійснення тільки тих бібліотечних процесів, без яких використання документів було недоступне. Друга стадія – обробка неупорядкованих масивів дореволюційних фондів та зібрань – відкладалася у зв'язку з недостатньою кількістю персоналу для їх опрацювання. При розстановці документів за алфавітним принципом з'являлася можливість відразу ж виокремлювати дублетний фонд, який був організований при кожному з відділів Бібліотеки. Одночасно закладалася основа для утворення обмінно-резервного фонду (ОРФ). Окрім того, такий план врятував від пошкоджень значну кількість документів [58].

У березні 1923 р. Тимчасовий комітет по заснуванню Національної бібліотеки дійшов висновку, що він виконав свої обов'язки із започаткування установи та передав повноваження Раді бібліотекарів. ВБУ було переведено у сталий стан, призначено на посаду директора С. П. Постернака [50] та затверджено новий Статут, згідно з яким Бібліотека структурно складалася з відділів, читальних зал та кабінетів для наукових робіт [58, с. 61].

Великого значення у другий період розвитку Бібліотеки (1923–1928 рр.) набули питання формування та впорядкування фондів і можливості їх використання у процесі обслуговування читачів. Наполеглива праця бібліотечних працівників з організації фондів, опису та каталогізації документів сприяла помітному зростанню показників відвідуваності та книговидачі.

Водночас зростала кількість відмовлень читачам у замовленні бібліотечних документів. Причини, які викликали це збільшення, значною мірою мали об'єктивний характер (обмеженість коштів на придбання видань, непристосованість приміщень для книгозбірні тощо). Однак варто відзначити й суб'єктивні фактори – лакуни в комплектуванні, недостатня кількість примірників видань, які користувалися підвищеним попитом читачів, складні умови праці співробітників, недосконалість довідково-бібліографічного апарату Бібліотеки. Певна частина відмовлень була спричинена недостатнім контролем за збереженням бібліотечних документів, втратою видань під час обслуговування.

У 1920–1922 рр. відмовлення читачам на бібліотечні документи не обліковувалися. Лише в 1923 р. була здійснена перша спроба їх класифікації за причинами: «книги були на руках у читачів Читальні», «видано додому», «не розшукано, тобто у лабораторній роботі, у політурні, немає на місці», «немає у бібліотеці». Відомості про відмовлення узагальнювалися щоквартально. Так, якщо у другому кварталі 1923 р. їхня кількість складала 7 %, то в четвертому – 10 % від загальної кількості поданих на виконання читачьких замовлень. У зв'язку з цим наприкінці 1923 р. у Бібліотеці було проведено першу ревізію, внаслідок якої з'ясовано конкретні назви втрачених документів, здійснено перевірку видань на правильність розстановки в книгосховищі, розбиті книги направлено в оправу [4, арк. 37].

Основною читальною залою вважався «загальний відділ», котрий обслуговував читачів за принципом загальнодоступності на базі всіх загальних та спеціальних відділів. У 1924 р. при ньому організовано Підручну бібліотеку. Мета її створення полягала у виокремленні активного ядра бібліотечного фонду, прискоренні обслуговування читачів та створенні сприятливих умов праці для співробітників читальної зали [2, арк. 78 зв. – 79]. Цей захід дозволив зменшити черги, збільшити книгообіг та книговидачу.

Читачі мали доступ до всього фонду Підручної бібліотеки, як опрацьованого, так і неопрацьованого, але розставленого на місцях зберігання. Документи або відповіді про їхнє місцезнаходження знаходили наступного дня після замовлення. Встановлювалася черга на зайняті іншими читачами документи. Вводилася система оповіщення про виконані читачькі замовлення. Наприкінці кожного року фонд Підручної бібліотеки підлягав перегляду, відбору видань, які втратили актуальність та поповненню її іншими документами підвищеного попиту.

Масовий абонемент для академіків, голів науково-дослідних кафедр, співробітників бібліотеки, вчених Академії наук було започатковано у 1924 р. Цього ж року відкрився колективний МБА. Право користуватися ним надавалося кожній науковій бібліотеці, а з 1925 р. – й іншим бібліотекам науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів України [5, арк. 93, 98].

У загальній читальні, залі для наукових працівників, а також у кабінетах при відділах (на 1925 р. їх було 16) продовжували обліковуватися відмовлення читачам. Згідно зі звітами про роботу Бібліотеки, протягом 1923–1928 рр. їхня кількість складала в середньому 14 % від загальної кількості читачьких замовлень на документи. Значну їх частину складали книги з Підручної бібліотеки.

Значна кількість незадоволених читацьких запитів (НЧЗ) викликала стурбованість з боку працівників відділу книгокористування (назва загального відділу з 1927 р.). Почали вживатися заходи, спрямовані на зменшення цього показника. Читачам надавався такий вид послуг як запозичення у тимчасове користування документів з інших номерів; заміна відсутніх у фондах Бібліотеки або зайнятих іншими читачами видань близькими за змістом документами; встановлення черги для отримання найактуальніших видань. Була упроваджена система двотижневого зберігання замовлених читачами з фонду основного зберігання (ФОЗ) документів. При виявленні необґрунтованих відмовлень читацькі замовлення направлялися на повторне виконання, внаслідок чого їхня частина ліквідувалася.

З метою найповнішого задоволення запитів читачів у межах Бібліотеки у 1927 р. почали діяти «Правила користування книгами та журналами по абонементу», згідно з якими скорочувалася кількість одночасно виданих документів та терміни користування ними [6, арк. 21]. Наступного року було обмежено видачу книг з Підручної бібліотеки, що пов'язано зі зростанням читацьких запитів на навчальні, науково-популярні видання та пошкодженням документів [8, арк. 23].

У 1928 р. у ВБУ було запроваджено нові правила для МБА, ухвалені в РСФСР та поширені на інші республіки Радянського Союзу, завдяки чому розпочалося налагодження взаємовідносин головної бібліотеки України з іншими бібліотечними установами [7, арк. 17].

У цей час розроблялися також основні принципи консультативно-виставкової роботи, що пов'язано з науково-популяризаційною та просвітницькою роботою Бібліотеки: надавалися консультації чергових працівників у читальних залах, проводилися лекції, семінари, зустрічі з відвідувачами тощо.

Період 1928–1934 рр. характеризується перетворенням Національної бібліотеки України в головну державну бібліотеку УРСР, цілеспрямованою переорієнтацією її діяльності на масового читача, перебудовою бібліотечної системи та виконання завдань соціалістичного будівництва. Бібліотека постала перед фактом жорсткого зламу всіх її попередніх принципів, практично повної переорієнтації діяльності, переслідувань керівництва й співробітників ВБУ, кадрових переміщень та звільнень.

Керівні партійні органи СРСР та Радянської України все частіше втручалися у вирішення питань подальшого розвитку книгозбірні, висловлюючи невдоволення щодо правил та характеру її діяльності.

Спеціалізоване приміщення Бібліотека одержала лише у 1930 р. на вул.

Володимирській, буд. 62, що дало змогу розширити обсяги робіт, пов'язаних із комплектуванням, опрацюванням, каталогізацією видань, обслуговуванням читачів [9, арк. 3].

У період підготовки до переїзду в нове приміщення ВБУ розпочала систематичну і планомірну роботу з опрацювання незакаталогізованих фондів. Масове їх розбирання супроводжувалося спрощеним бібліографічним описом, який дозволяв швидко залучати документи до книгообігу. Широко розгорнулася робота за фізичне збереження бібліотечних фондів, які тривалий час знаходилися у непристосованих для зберігання документів приміщеннях [там само, арк. 1]. Унаслідок робіт із упорядкування неопрацьованих фондів ВБУ було виокремлено й передано на опрацювання значну кількість цінних зарубіжних видань. Частина відібраних документів надходила до ОРФ Бібліотеки [13, арк. 12].

Відбулися кардинальні зміни в організації відділу книгосховища. Якщо до 1929 р. фонди існували при кожному з чотирьох основних відділів Бібліотеки (загальному, періодики, університетському, українці), то з 1930 р. книгосховище почало функціонувати як самостійна одиниця [9, арк. 9].

ВБУ вживала заходи щодо поширення груп читачів, які мали право користуватися науковою читальною. Зокрема, це були медичні, інженерні, педагогічні спеціалісти, літератори тощо. У 1930 р. було виокремлено Довідкову бібліотеку наукової читальної зали. Вона мала допоміжний апарат з матеріалами виключно довідкового характеру та періодичні видання, які вийшли друком протягом останніх двох років [10, арк. 5].

У 1931 р. унаслідок спеціального повідомлення сектору науки Народного Комісаріату Освіти (НКО) від 27 січня були затверджені нові правила видачі документів на абонемент. Право користування ним надавалося «лише членам ВУАН, штатним науковим співробітникам, аспірантам і лаборантам ВУАН за списком, що ВУАН надіслала до ВБУ, співробітникам ВБУ» [11, арк. 3 зв.]. За місяць на засіданні Президії ВБУ було затверджено «Проект інструкції видачі книг на абонемент», розроблений відділом книгокористування, у якому передбачалося: скорочення термінів та обмеження кількості видачі документів на абонемент; надавання документів у користування лише за замовленнями, підписаними співробітником відділу абонементу [Там само, арк. 6]. Видачі не підлягали документи з Довідкової та Підручної бібліотек, Музею бібліотекознавства, архівні та пошкоджені матеріали, актуальні видання.

Дотримуючись цих правил, ВБУ вела сувору боротьбу із заборгованістю шляхом надсилання нагадувань абонентам; до адміністрації

Бібліотеки подавалися списки боржників для притягнення їх до суду. Питання про стан ліквідації заборгованості розглядалося на засіданнях Президії ВБУ [13, арк. 24]. Це дало змогу значно зменшити кількість відмовлень читачам на бібліотечні документи.

Протягом 1929–1930 рр. склад бібліотечних фондів, робота співробітників ВБУ та їхня відповідність політичним вимогам постійно підлягали перевіркам з боку спеціальних комісій НКО. За їхніми висновками, кадровий склад Біблотеки не виконував завдань соціалістичного будівництва [56].

Враховуючи настанови керівних партійних органів, на засіданні Президії ВБУ 28 жовтня 1931 р. було ухвалено «Проект правил, як опрацьовувати, переховувати та видавати ідеологічно-шкідливу літературу», згідно з яким з масового вжитку вилучалася «література ідейно й політично невтримана або спрямована на шкоду диктатурі пролетаріату та соціалістичному будівництву: біло-емігрантська, антисемітська, агітаційна різних контрреволюційних партій, фахова шкідницька, націоналістична та мілітаристична, релігійно-містична» [11, арк. 46–47].

У 1931 р. на базі відділів україніки, консультаційно-виставкового та бібліотекознавства було організовано консультаційно-бібліографічний відділ, котрий складався з трьох секторів – консультаційного, бібліографічного та обов'язкового примірника. З його відкриттям у читачів з'явилася можливість отримувати допомогу висококваліфікованих спеціалістів Бібліотеки з різних галузей знань [12, арк. 25].

Водночас, перед співробітниками-консультами постало завдання з надання «ідеологічно-хибній», «класово-ворожій» літературі чіткого та мотивованого бібліографічно-критичного роз'яснення з метою застереження читачів від шкідливості її використання [13, арк. 3 зв.].

У 1932 р., згідно з висновками Спеціальної урядової комісії, яка працювала у книгозбірні, було звільнено 40 осіб (в основному висококваліфікованих кадрів), і, як результат, – «зниження фахового рівня співробітників та погіршення якості роботи Бібліотеки майже по всіх відділах і всіх процесах» [там само, арк. 78].

Звичайно, кадрові зміни у цей період позначилися на ефективності обслуговування читачів, свідченням чого був високий показник відмовлень читачам на бібліотечні документи. За період 1929–1932 рр. він складав у середньому 25 % від загальної кількості замовлень, 29 % – задовольнялося після додаткових з'ясувань місцезнаходження документів. У зв'язку з цим гостро поставала потреба в загальній перевірці бібліотечних фондів та налагодженні тісніших взаємозв'язків між відділами книгокористування,

книгосховища, консультаційно-бібліографічним та комплектування.

У 1932 р. було раціоналізовано процес оформлення читацьких замовлень: на кожен документ з ФОЗ читачі заповнювали окремі замовлення із зазначенням шифру, автора, назви, тому видання, номера читацького квитка й власного прізвища [14, арк. 7]. У процесі виконання читацьких запитів проставлявся особистий підпис співробітника відділу книгосховища. Облік читацьких замовлень здійснювався систематично, вживалися заходи щодо запобігання можливих відмовлень на бібліотечні документи. З другої половини 1932 р. кожний працівник відділу закріплювався за конкретним його структурним підрозділом [13, арк. 28].

Нові правила вводилися також у відділі книгокористування. Згідно з ними, визначався термін користування читачів замовленими з книгосховища документами (один місяць) та кількість замовлених одночасно видань (25 кн. од.). Процес книговидачі було максимально раціоналізовано шляхом організації підручної полиці, так званої «полиці підвищеного попиту», на якій зберігалися найактуальніші монографічні видання та зарубіжні наукові журнали [14, арк. 22].

У 1934 р. ВБУ перейшла в підпорядкування ВУАН, змінила назву на Бібліотеку АН УРСР з фундаментальною бібліотекою та бібліотеками академічних установ. У цьому ж році було запропоновано проект нового Статуту, котрий яскраво відобразив усі процеси, які відбувалися в АН та країні в цілому [15, арк. 1–8].

Уніфікація діяльності книгозбірні та її перетворення у бібліотеку загального радянського типу, котра повинна була сприяти «вихованню пролетарської науки, пролетарської культури, сталінських більшовицьких кадрів всіх галузей науки, техніки, літератури і мистецтва» [16, арк. 16] властива четвертому періоду розвитку СІЗК (1935–1941 рр.). У зв'язку з цією настановою діяльність книгозбірні, пов'язана з бібліотечним обслуговуванням та забезпеченням читачів документами відповідної тематики, була на першому плані.

Робота Бібліотеки підлягала перевіркам партійних комісій. Одна з них працювала у січні 1935 р. Під час перевірки було відзначено окремі недоліки в діяльності книгозбірні, зокрема: а) недостатність кваліфікованої педагогічно-виховної та консультативної допомоги читачам; б) нерегулярність відповідей співробітників на читацькі зауваження в «Книзі відгуків...»; в) недостатня кількість обслуговуючого персоналу, і, як наслідок, – брак часу на перевірку правильності розстановки видань, велика кількість заставлених документів у бібліотечному фонді [17, арк. 1–4].

За результатами перевірки комісією було запропоновано низку заходів щодо покращення обслуговування читачів:

- у каталожній: а) оформлення наочного інструментарію для читачів з питань користування каталогами та заповнення замовлень на документи; б) збільшення формату бланку читацького замовлення на документи та віддрукування його типографським способом; в) ліквідація розриву між новими надходженнями документів та вливанням карток у каталоги;

- у книгосховищі: а) проведення розстановки документів в день їхнього повернення з обслуговуючих підрозділів; б) систематичне здійснення перевірки видань на правильність розстановки на місцях їхнього зберігання;

- на абонементі: а) здійснення щоденного контролю за своєчасним поверненням документів у відділ; б) уведення в штат відділу співробітника спеціально для роботи з боржниками; в) застосування суворих заходів (штраф, закриття абонементу, притягнення до суду) стосовно порушників правил користування абонементом;

- переуконплектування Підручної та Довідкової бібліотек [там само, арк. 6–49].

У середині 1930-х років у радянській бібліотечній практиці широкого розповсюдження набули конференції читачів. БАН УРСР підтримала це нововведення. У квітні 1935 р. відбулося засідання співробітників Бібліотеки, присвячене питанням організації заочної читацької конференції.

Читачі, які брали участь у роботі читацької конференції, позитивно оцінюючи діяльність книгозбірні, вносили пропозиції щодо вдосконалення організації обслуговування. Нарікання з їхнього боку викликали: зменшення обсягів комплектування книгозбірні зарубіжними виданнями; недостатня екземплярність документів у бібліотечних фондах; невідповідність каталогів бібліотечним фондам і невпорядкованість зведеного каталогу; недостатній контроль за збереженням документів у читальній залі; несвоєчасне виконання замовлень на документи; неточність формулювання відповідей на запити [18, арк. 31–32, 45, 85].

У 1935 р. методика роботи з виконання читацьких замовлень на документи була зафіксована в технологічній інструкції «Порядок та техніка роботи у секторі книгосховища» [17, арк. 48–54], де було визначено десять положень, дотримання котрих мало сприяти підвищенню якості обслуговування читачів. Згідно з цими положеннями, документи з сектору книгосховища видавалися лише за замовленнями, підписаними та датованими замовниками.

У книгосховищі застосовувалася система книгозамінників. Винятком були масові видачі документів на виставки та передача на реставрацію або в оправу. У таких випадках на видані документи складалися відповідні окремі списки.

Розшук замовлених документів здійснювався як за основними, так і за додатковими шифрами зберігання (за умови наявності на читацьких замовленнях). Усі підготовлені до видачі читачам документи переглядав бригадир сектору книгосховища з метою вилучення «ідеологічно-шкідливих» видань.

Партія документів, яка надходила до сектору обслуговування читачів, фіксувалася в супровідному документі; водночас надсилалися й НЧЗ, питанням роботи з якими відводилося важливе місце. Так, у випадках відсутності документів на місцях зберігання, читачів інформували про їхнє місцезнаходження (наприклад, «за номером», «на виставці», «Підручна бібліотека», «консервація», «у роботі» тощо). Замовлення з неправильно зазначеними шифрами або нечітко написаними відомостями про видання направлялися до каталожної для подальшого з'ясування. Відповідь «втрачено» читачі отримували після ретельних додаткових розшуків у книгосховищі та за списками виданих на абонемент або переданих в оправу партій документів. Право користування розбитими та коштовними документами надавалося під контролем бібліотечного працівника відділу стародруків.

Таким чином, у цьому інструктивно-методичному документі узагальнювався весь попередній досвід діяльності книгозбірні з виконання замовлень на документи, визначалися основні причини НЧЗ, планувалися заходи щодо їх скорочення та упередження.

При обслуговуванні читачів особлива увага приділялася прискоренню передачі документів з книгосховища до сектору обслуговування. Цьому сприяло введення у 1936 р. диспетчерської системи виконання читацьких замовлень. Її започаткування дозволило здійснювати систематичний контроль за надходженням та термінами повернення кожного примірника документа. На диспетчерському пункті було запроваджено нову форму статистичного обліку виданих документів та НЧЗ за галузевою ознакою [20, арк. 1, 40–41].

Діяльність книгозбірні з бібліотечного обслуговування у цей період отримала високу оцінку з боку відвідувачів: «слова «немає» у бібліотеці не існує. Будь-яка необхідна література надходить без затримок»; «на всі складні запитання я знаходжу відповідь у бібліотеці. Колектив її співробітників допомагає знайти мені необхідну літературу» тощо [21, арк. 43–46].

У 1936 р. було затверджено Статут Бібліотеки [19], котрий повною мірою відобразив новий етап її розвитку, місце в бібліотечній системі СРСР та УРСР, функції фундаментальних бібліотек академічної мережі. У Статуті визначалися основні завдання книгозбірні: якнайповніше збирання та зберігання друкованої продукції й рукописних джерел усіх часів і народів; проведення науково-дослідної роботи у галузі бібліотекознавства, бібліографознавства та підготовка висококваліфікованих кадрів для наукових бібліотек України; максимальне забезпечення та кваліфіковане обслуговування державних та наукових установ, партійних, профспілкових організацій та окремих громадян.

Загалом у довоєнний період було закладено підґрунтя для розвитку всіх систем, зокрема, СІЗК, які складають організаційну структуру книгозбірні.

Початок Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) докорінно змінив усю діяльність БАН УРСР. Її спочатку було перебазовано до Уфи, де у приміщенні Державного педагогічного інституту відкрилася читальна зала з фондом відкритого доступу, МБА та персональний абонемент. З жовтня 1943 р. по квітень 1944 р. обслуговування читачів здійснювалося власними фондами в Москві, куди Бібліотека прибула у складі установ АН УРСР [52, с. 99–101]. В евакуацію виїхала лише частина співробітників. Було вивезено найцінніші твори друку й рукописи. Решта документів, які не вдалося евакуювати, залишилися в приміщенні Бібліотеки.

Після визволення Києва у листопаді 1943 р. від нацистських загарбників було визначено, що до Німеччини гітлерівці вивезли понад 320 тис. рідкісних, цінних і унікальних книг, журналів та рукописів, а частина документів утрачена взагалі [22, арк. 12].

Першочергові завдання книгозбірні як республіканського книгосховища полягали у відбудові її приміщення, зруйнованого нацистськими окупантами, відновленні бібліотечного фонду, придбанні актуальних видань відповідно до тематики інститутів АН УРСР, налагодженні процесів комплектування, опрацювання, обслуговування читачів.

Наприкінці 1943 р. розпочалося відновлення системи обслуговування читачів. Ця робота проводилася в умовах відсутності відповідного приміщення, у зв'язку з чим на засіданні Бібліотечної Ради (травень 1944) було розглянуто питання про забезпечення установ АН УРСР абонементами з фундаментальної бібліотеки. Видачі підлягали всі видання (у тому числі й перші примірники), крім рукописних матеріалів та стародруків, терміном на один місяць. Однак Бібліотека надавала право вимагати їх повернення при надходженні читачьких замовлень на ці

документи [23, арк. 8–10]. У 1945 р. було відкрито абонемент багатьом київським та позаміським бібліотекам [24, арк. 9–11].

З метою найповнішого задоволення читачьких запитів у ФОЗ Підручній бібліотеці та довідковому фонді проводилися роботи з упорядкування документів і перевірки їх на правильність розстановки. Здійснювалася робота з ліквідації відмовлень за відсутності документів на місці. Відомості про них фіксувалися у спеціальному обліковому документі, читачькі замовлення доопрацьовувалися, здійснювався розшук видань у Підручній бібліотеці, відділах та кабінетах книгозбірні [25, арк. 7].

Облік НЧЗ поновився з IV кварталу 1945 р. Подальше аналізування НЧЗ сприяло отриманню інформації про відсутні в результаті втрати документи [26, арк. 4–7]. Діяльність книгозбірні спрямована на ліквідацію лакун, що виникли в роки війни у бібліотечних фондах, продовжувалася до 1958 р.

Однією з основних причин великої кількості НЧЗ залишалася невідповідність фондам книгозбірні каталогів, які в роки нацистської окупації були також частково знищеними. За часи відбудови Бібліотеки (1945–1948 рр.) проводився облік та фронтальне звіряння наявних бібліотечних документів з каталогами. Реалізовувалося рішення відділу опрацювання щодо вилучення з каталогів карток на втрачені документи [28, арк. 14, 51].

Задля підвищення якості обслуговування читачів у 1947 р. при генеральному алфавітному каталозі було відкрито пункт прийому читачьких замовлень, що дозволило його співробітникам здійснювати контроль за правильністю заповнення читачьких замовлень, їх чітким і оперативним виконанням. Унаслідок організації цього пункту значно заощаджувався час читачів на отримання замовлених документів [там само, арк. 6, 22].

Значна увага у цей період приділялася підвищенню бібліотечно-бібліографічної грамотності читачів. На пункті прийому читачьких замовлень, на абонементі, у читальних залах співробітники ознайомлювали відвідувачів із правилами користування Бібліотекою, чергові по каталогах надавали допомогу під час пошуку відомостей про документи.

У 1947 р. у Бібліотеці було відкрито відділ зовнішніх робіт з обслуговування читачів. Мета його функціонування полягала у забезпеченні читачів фото-, мікро-, ротокопіями з різних видів документів, бібліографічними списками джерел інформації, перекладами зарубіжних книг та статей. Для цього було проведено ґрунтовну підготовчу роботу, придбано необхідну апаратуру. До бібліотечного фонду з великих бібліотек СРСР (Державна бібліотека імені В. І. Леніна, Центральна медична

бібліотека, Бібліотека державного Московського університету тощо) почали надходити мікрокниги [27, арк. 3].

У повоєнні роки Бібліотека знову відчула на собі ідеологічний тиск з боку партійних органів, спрямований проти прихильників демократичних шляхів розвитку суспільства. За цих умов відділ спеціального зберігання продовжував поповнюватися бібліотечними документами, доступ до яких був обмеженим.

Отже, найтяжчий період у розвитку книгозбірні позначений самовідданою працею її співробітників, спрямованою на збереження бібліотечних фондів в евакуації, під час окупації, налагодженням функціонування всіх систем, зокрема СІЗК, у період повоєнної реконструкції.

Упродовж наступного періоду розвитку СІЗК (1948–1963 рр.) у Бібліотеці відбулася низка трансформацій її функцій: зміни в організації документопостачання, раціоналізація процесів обслуговування читачів на бібліотечні документи, розгортання діяльності структурних підрозділів Бібліотеки з переінвентаризації фондів та переміщення документів з метою звільнення площі для нових надходжень.

Рішенням ЦК КП(б)У та Ради Міністрів УРСР від 7 серпня 1948 р. Бібліотеку АН УРСР було перетворено в Державну публічну бібліотеку (ДПБ) УРСР. Завдання та функції книгозбірні відображені у затвердженому Радою Міністрів УРСР 17 червня 1949 р. Статуті, згідно з яким їй було надано статус не лише республіканської і фундаментальної бібліотеки та державного книгосховища, але й республіканського центру науково-методичної роботи та рекомендаційної бібліографії [29, арк. 1–4].

Відповідно до прийнятих документів на початку 50-х років ХХ ст. у книгозбірні відбулися значні структурні зміни. Відділи поділено на загальнобібліотечні, бібліотечно-оперативні та спеціальні, розширено контингент читачів та збільшено кількість місць у читальних залах.

До складу відділу фондів і обслуговування читачів входили: три читальні зали і 14 спеціалізованих відділів і кабінетів головного будинку по вулиці Володимирській, буд. 62 та дві філії – Подільська та Софіївська [30, арк. 90]. До цього відділу 1951 р. було приєднано пункт прийому читачьких замовлень та групу обслуговування систематичним каталогом, реорганізовано роботу пункту видачі документів у головному приміщенні та наближено до нього видання, які користувалися підвищеним читачьким попитом.

Відділ фондів і обслуговування читачів здійснив низку заходів щодо вдосконалення окремих процесів, зокрема, прискорення шифрування

читацьких замовлень за рахунок відокремлення замовлень на періодичні видання від монографічних, оформлення видачі документів у читальні зали та їх повернення до ФОЗ, що дозволило підвищити відповідальність співробітників за виконання кожного замовлення на бібліотечний документ.

Оперативному задоволенню читачьких запитів (протягом 3–5 хв.) сприяло збільшення та покращення змістового складу Підручної бібліотеки переважно за рахунок нових надходжень документів [там само, арк. 6]. Видача документів з цього фонду в зазначений період становила в середньому 38% від загальної книговидачі.

Значну роль при виконанні читачьких замовлень відігравав також відділ масової роботи Бібліотеки. Так, у 1951 р. ним було надано у користування читачам понад 13 тис. документів, які експонувалися на книжково-ілюстративних виставках [31, арк. 214].

На початку 50-х років ХХ ст. широкої популяризації серед читачів набув МБА. Однак у його роботі відзначалися суттєві недоліки, зокрема недостатність систематичного контролю за поверненням документів. Саме серед абонентів спостерігалася велика заборгованість та втрати документів [там само, арк. 18].

Рівень НЧЗ на бібліотечні документи у цей період залишався досить високим – у середньому 25–28 % від загальної кількості читачьких запитів. Відмови читачам на бібліотечні документи були пов'язані частково з помилками у роботі інших структурних підрозділів. Зокрема, внаслідок помилок відділу опрацювання виникала невідповідність каталогів наявним фондам. Траплялося несвоєчасне передавання нових надходжень із суміжних відділів в обслуговуючі структурні підрозділи. Значна кількість документів потребувала оправних робіт. Недостатньо використовувалися можливості власного депозитарного та ОРФ.

Ураховуючи вищезазначені недоліки, відділом фондів та обслуговування в 1952 р. було заплановано низку заходів, спрямованих на підвищення ефективності обслуговування читачів, зокрема:

- забезпечення своєчасності нових надходжень документів та систематичного вилучення з фондів спеціалізованих відділів видань, які не користувалися підвищеним попитом читачів;
- відновлення роботи над виявленням лакун у документах з бібліотечних фондів на основі вивчення НЧЗ;
- організація диференційованого обслуговування читачів на кафедрі видачі документів;
- посилення роботи з каталогами та картотеками Бібліотеки;
- механізація процесу виконання читачьких запитів [32, арк. 15–20].

У середині 50-х років ХХ ст. було налагоджено тісний зв'язок між структурними підрозділами книгозбірні з метою вивчення НЗК. З цього питання проводилися засідання відділів при дирекції, виробничі наради, індивідуальне консультування співробітників.

Відділами обслуговування та відділом каталогізації передавалися до відділу комплектування відомості про відсутні у Бібліотеці документи, на основі яких складалася картотека дезидерат, приймалися рішення про доцільність доукомплектування окремих видань. Однак головне завдання відділу комплектування полягало в розбиранні значного за обсягом фонду концентрації (документів, вивезених під час Великої Вітчизняної війни та повернутих до книгозбірні) [35, арк. 96]. Це надало можливість збагатити фонди Бібліотеки відсутніми документами.

Наприкінці 50-х років ХХ ст. за кожною структурною одиницею ФОЗ та розділами підручного фонду були закріплені окремі працівники, котрі систематично перевіряли документи на правильність розстановки, виявляли заборгованість читачів та вживали заходи щодо її усунення. Практикувалася заміна відсутніх на місцях зберігання документів рівноцінними за змістом [34, арк. 112].

На початку 1960-х років ХХ ст. у зв'язку з проблемою відсутності площі для розміщення нових надходжень, яка гостро постала перед ДПБ УРСР ще на початку 50-х років ХХ ст., значно ускладнилися умови роботи в усіх структурних підрозділах книгозбірні. Відбувалося постійне переміщення частини фондів з основного книгосховища до інших приміщень. Для виконання цієї роботи було мобілізовано весь колектив книгозбірні [33, арк. 93]. Виникла потреба в систематичному звірванні бібліотечних фондів з каталогами. Водночас доводилося штучно скорочувати нові надходження до підручних фондів, відмовляючись від окремих необхідних видань або зменшуючи кількість екземплярів до одного примірника тих документів, які користувалися підвищеним попитом читачів.

Водночас наявність добре укомплектованого бібліотечного фонду, своєчасне придбання нових вітчизняних та зарубіжних видань сприяло задоволенню різноманітних читачьких запитів. Відзначалося покращення якісного складу підручного фонду.

Колектив Бібліотеки ставив перед собою нові завдання щодо вдосконалення форм та методів бібліотечної роботи. Зокрема, було здійснено перехід на єдиний та спрощений бланк читачького замовлення на документи з підручних та основних фондів; у книгосховищі ліквідовано процес роботи з формулярами; спрощено процес оформлення передачі документів в оправу; вдосконалено систему обліку фондів підручної й

довідкової бібліотек, кількості читачів та відвідувань; запроваджено систематичну перевірку заборгованості користувачів [35, арк. 105].

У 1960 р. для читачів було організовано відкритий доступ до підручних фондів спеціалізованих відділів та кабінетів і довідкових бібліотек загальних читачьких зал. У зв'язку з цим на пунктах видачі документів та черговими бібліотекарями по каталогах проводилося індивідуальне консультування читачів з питань використання фондів відкритого доступу, принципів їх розстановки, побудови інформаційно-пошукового апарату та правил користування ним [36, арк. 4]. Запровадження відкритого доступу сприяло зростанню бібліотечно-бібліографічної грамотності читачів.

Відмовлення читачам на бібліотечні документи в період 1950–1960-х років ХХ ст. становили у середньому 13% від загальної кількості читачьких запитів. Серед факторів, які негативно впливали на технологічний процес виконання замовлень на документи, слід виокремити слабкий контроль за термінами користування документами у читальних залах та на абонементі, недостатнє дотримання санітарно-гігієнічних норм збереження документів у ФОЗ.

З метою скорочення відмовлень читачам на бібліотечні документи широко використовувалися можливості МБА, робота якого на початку 60-х років ХХ ст. значно покращилася. Ширшого застосування, порівняно з попередніми роками, набуло фотокопіювання та мікрофільмування необхідних документів на замовлення читачів.

Отже, розглянутий період розвитку СІЗК – 1948–1963 рр. – характеризується значними змінами в організації обслуговування читачів, раціоналізацією процесів виконання читачьких замовлень на документи, широким розгортанням діяльності структурних підрозділів Бібліотеки з упередження та скорочення НЧЗ.

Початок наступного етапу розвитку Бібліотеки (1964–1973 рр.) позначений пожежею, що сталася 24–25 травня 1964 р. у її центральній будівлі по вул. Володимирській, буд. 62. Згідно з орієнтовними підрахунками, повністю було втрачено 388 тис. документів, частина видань не підлягала реставрації [37, арк. 13]. Через відсутність необхідної площі окремі фонди розміщувалися в тимчасових, часто малоприспособованих для зберігання документів, приміщеннях у різних районах м. Києва, а отже, виявилися недоступними для використання читачами. Значна кількість документів у цей період знаходилася в оправі. Бібліотечні фонди у зв'язку з ремонтом будівлі постійно переміщувалися.

Співробітники одночасно з виконанням читачьких запитів здійснювали впорядкування діючих бібліотечних фондів, заміну пошкоджених видань

іншими, звірку фондів Бібліотеки з каталогами, перевірку правильності розстановки документів на місцях їхнього зберігання. З метою прискорення темпів виконання замовлень супровідні документи було тимчасово ліквідовано.

У 1965–1966 рр. була проведена значна робота з відновлення Бібліотеки після пожежі. При виявленні лакун у бібліотечних фондах вирішувалося питання про доукомплектування втрачених документів або вилучення бібліографічних карток на них із каталогів, широко використовувалося мікрофільмування та фотокопіювання необхідних документів.

На підставі розпоряджень Президії АН УРСР № 165 від 22 червня 1965 р. та № 232 від 25 вересня 1965 р. ДПБ УРСР було перетворено на Центральну наукову бібліотеку АН УРСР, затверджено її новий Статут, згідно з яким визначалися її завдання та функції [38, арк. 1–4]. Бібліотека стала науковою установою на правах НДІ АН УРСР. Разом із тим, за нею зберігалися функції державного книгосховища всіх видів друкованої продукції УРСР, організація й широке її використання читачами, обслуговування потреб науки й виробництва.

Поширення науково-методичної та практичної діяльності книгозбірні дозволило підвищити її роль у суспільному житті як комплексного бібліотечно-інформаційного та культурно-просвітницького центру УРСР.

У цей період відбулися й структурні зміни, зокрема, реорганізація у 1965 р. відділу фондів та обслуговування читачів у два самостійні відділи: відділ фондів (з секторами: філії відділу фондів № 1, реставрації та гігієни) та відділ обслуговування читачів (з підлеглими йому галузевими читальними залами та сектором абонементу).

З 1967 р. відбулася низка змін форм та методів обслуговування читачів. Зокрема, було організовано централізований пункт прийому замовлень на документи. Частина висококваліфікованих працівників була переведена на обслуговування читачів у читальні зали для проведення консультаційної роботи. Для науковців, аспірантів, спеціалістів різних галузей знань упроваджувалася система бронювання документів із ФОЗ на термін до двох тижнів [39, с. 7]. На замовлення читачів збільшувалася кількість отриманих за МБА документів.

Багато уваги приділялася доопрацюванню читачьких замовлень на документи. За відсутності документів на місці їхнього постійного зберігання з невідомої причини, функціонувала система сповіщення читачів про затримку їх замовлень у книгосховищі для з'ясування, здійснювався повторний розшук документів у ФОЗ, відомості про видання уточнювалися за каталогами у відділах комплектування та опрацювання. З метою

упередження доопрацювання замовлень на документи в структурних підрозділах ФОЗ створювались довідкові картотеки.

Здійснений аналіз НЗК цього періоду засвідчив, що приблизно 20 % від загальної їх кількості становили відмовлення читачам з причини відсутності документів у бібліотечних фондах. Задля їх скорочення у 1970 р. було розроблено інструкцію щодо вилучення відомостей про ці документи з каталогів. Згідно з нею проводилася звірка ФОЗ та підручних фондів галузевих відділів з каталогами, перегляд їх складу за змістом, вилучення застарілих та дублетних примірників [40, с. 47]. Проведення вищезазначених заходів сприяло підвищенню рівня довідкової та інформаційно-бібліотечної діяльності книгозбірні.

Упродовж 1971–1973 рр. Бібліотекою проводилося комплексне соціологічне дослідження, спрямоване на вивчення запитів читачів, відповідності основних, галузевих, підручних фондів їхнім інформаційним потребам, аналіз відмовлень, використання бібліотечних каталогів та картотек. Цим дослідженням закладалися підґрунтя для подальшого вдосконалення форм та методів бібліотечного обслуговування. Зокрема, було створено пункт запису читачів та пункт реєстрації відвідувань читальних зал і абонементу. У відділі фондів створено диспетчерську службу для контролю за своєчасним виконанням читачьких замовлень та вивчення причин відмовлень на документи [52, с. 157].

Отже, період 1964–1973 рр. позначений спрямуванням діяльності Бібліотеки на першочергове задоволення потреб науки. Питання роботи із забезпечення читачів бібліотечними документами починають розглядатися як предмет наукового дослідження, вивчаються шляхи раціоналізації цієї діяльності.

Період 1974–1991 рр. характеризується розширенням і поглибленням функцій книгозбірні як головної наукової бібліотеки УРСР з колосальним бібліотечним фондом, висококваліфікованим персоналом та значною матеріально-технічною базою. Визначилися основні напрями автоматизації бібліотечно-бібліографічних процесів, що створювало можливість надання інформації з використанням новітніх інформаційних технологій (ІТ).

Згідно з новим Статутом, затвердженим Президією АН УРСР 31 жовтня 1974 р., перед Бібліотекою постали такі завдання: бібліотечно-бібліографічне обслуговування директивних, партійних та урядових організацій, керівних органів та науково-дослідних установ, підприємств, учених і спеціалістів різних галузей знання; організація й проведення науково-дослідної роботи в галузі бібліотекознавства, бібліографознавства та книгознавства; зберігання архівного примірника всіх творів друку УРСР;

виконання функції депозитарію документів ООН та її спеціалізованих установ; підтримка міжнародних наукових і культурних зв'язків із зарубіжними бібліотеками й іншими установами; здійснення функції республіканського центру МБА в галузі суспільних наук [41, с. 2–5].

Поряд із виконанням вищезазначених функцій важливе значення мала оптимізація діяльності книгозбірні із забезпечення читачів бібліотечними документами за рахунок спеціалізації читальних зал, удосконалення структури Бібліотеки, прийняття документів, які регламентують її діяльність, зміни організації технологічних процесів.

Об'єднання в січні 1976 р. двох відділів – обслуговування та фондів – і створення при ньому єдиної диспетчерської служби дозволило якісніше здійснювати управління технологічним процесом виконання читацьких замовлень на документи, регламентувати їхній потік.

Аналіз шляху замовлень на документи з ФОЗ, здійснений у 1977 р., дозволив розробити рекомендації щодо уточнення правил користування читальними залами Бібліотеки, скорочення кількості НЧЗ та усунення помилок у роботі структурних підрозділів книгозбірні в процесі бібліографічного опрацювання документів та бібліотечно-бібліографічного обслуговування читачів [43, с. 28–30]. Результати цієї роботи були зафіксовані в інструктивно-методичних документах, підготовлених у цей період відділом обслуговування та фондів («Шлях вимог читачів та абонентів», пам'ятка «Що вважати браком при виконанні вимог читачів та абонентів», «Інструкція з виконання вимог у групі фондів», «Робота з відмовами у ЦНБ АН УРСР», посадові інструкції диспетчера, контролера з прийому замовлень на документи тощо).

Із середини 70-х років XX ст. відмовлення читачам на бібліотечні документи обліковувалися за такою класифікацією: «за номером», «у підсобних фондах», «немає в фондах бібліотеки», «немає на місці», «перший примірник» (відповідь абонентам), «здано в оправу». У процесі обліку за цією класифікацією в 1976 р. визначилася кількість НЧЗ, – 14,5 % від загальної кількості читацьких запитів. Їхня більшість (5,6 %) була пов'язана із зайнятістю документів та відсутністю видань у Бібліотеці (3,7 %) [42, с. 12].

З метою зниження кількості відмовлень читачам на бібліотечні документи було вжито заходи, що передбачали:

- уточнення класифікації причин НЗК;
- облік ліквідованих відмовлень на документи;
- лобіюванням процесу встановлення відповідності каталогів бібліотечним фондам;

- підвищення консультативної допомоги читачам при використанні інформаційно-пошукових систем книгозбірні;
- розшук відсутніх на місцях зберігання з невідомих причин видань;
- посилення контролю за повнотою повернення документів у ФОЗ із обслуговуючих підрозділів Бібліотеки.

При забезпеченні читачів ЦНБ документами, відсутніми в бібліотечних фондах, широко використовувалися можливості МБА. Замовлення на видання направлялися у понад 100 радянських та зарубіжних бібліотек, близько 40 % цих запитів задовольнялося [43, с. 40–41]. З метою збереження рідкісних та цінних видань з фондів книгозбірні, архівного примірника документів абонентам МБА рекомендувалося скористатися фотокопіями та мікрофільмами необхідних видань.

Упродовж 70-х років XX ст. у ЦНБ активізувалася робота з механізації процесів транспортування документів та замовлень. Завдяки оснащенню Бібліотеки оргтехнікою та засобами ксерокопіювання значно збільшилися обсяги репродукційованої продукції за замовленнями читачів, індивідуальних та колективних абонентів.

Початок 80-х років XX ст. позначений поглибленням змісту наукової діяльності Бібліотеки. Надання ЦНБ АН УРСР статусу науково-дослідної установи сприяло проведенню наукових досліджень у галузі книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства. Необхідність упровадження цих програм була зумовлена збільшенням кількості документів, ускладненням їх опрацювання та використання.

Важливим фактором подальшого розвитку СІЗК стало затвердження вченою радою у 1985 р. нової інструкції, яка регламентувала роботу з відмовленнями читачам на бібліотечні документи в усіх структурних підрозділах Бібліотеки [44]. Основна увага в ній приділялася визначенню термінів користування читачів виданнями з ФОЗ, упередженню та скороченню відмовлень у процесі виконання замовлень на документи, контролю за цією роботою.

Наприкінці 80-х рр. XX ст. було здійснено перші спроби впровадження автоматизації в бібліотечні процеси, визначилися нові напрями діяльності Бібліотеки в умовах створення та введення в процеси формування, опрацювання бібліотечних фондів та обслуговування користувачів новітніх ІТ.

Водночас із проблемами розробки автоматизованої бібліотечно-інформаційної системи порушувалися питання доцільності введення платних послуг при обслуговуванні читачів, ресурсо-забезпечення бібліотечної діяльності, нормування праці [45].

Набутий досвід було враховано під час проведення протягом 1986–

1988 рр. комплексного дослідження розвитку бібліотечно-бібліографічних процесів, спрямованого на вдосконалення системи обслуговування читачів ЦНБ АН УРСР в умовах автоматизації Бібліотеки [46, 47].

У дослідженні застосовувалися методи анкетування та інтерв'ювання, статистичного аналізу читацьких замовлень, вивчалися джерела інформації та практичний досвід бібліотек. Було проаналізовано стан бібліотечно-бібліографічного обслуговування читачів ЦНБ; визначено особливості споживання ними первинної та вторинної інформації; вивчено професійні інформаційні потреби основних категорій читачів; проведено багатоаспектний аналіз НЗК і здійснено структурно-функціональний аналіз обслуговування читачів та розроблено його модель в умовах автоматизації Бібліотеки.

За результатами дослідження виявлено чітку й незмінну тенденцію до галузевої спрямованості інформаційних запитів користувачів (ІЗК). У зв'язку з цим у 1989 р. виокремилися два галузевих комплекси обслуговування: документами природничого, технічного, та гуманітарного профілів (кожен з них – у структурі відповідного відділу).

Створення галузевої системи обслуговування дозволило забезпечити диференційоване, комплексне інформування користувачів щодо актуальних видів первинних та вторинних документів. Із започаткуванням цієї системи підсобні фонди галузевих відділів зазнали змін у кількісному та якісному складі, формах доступу читачів до бібліотечних фондів тощо.

У межах дослідження, згідно з розробленою методикою, НЗК вивчалися протягом одного місяця за прийнятою в ЦНБ класифікацією. Їх аналіз здійснювався в галузевому, мовному, хронологічному, видовому аспектах та за їх причинами. З'ясувалося, що більшість відмовлень користувачам на бібліотечні документи з причин неможливості видачі документів у момент надходження на них замовлень оперативно усувається. У зв'язку з цим було введено поняття «відмова» для документів, які взагалі неможливо отримати в Бібліотеці та «відповідь» у випадках, коли вказувалася причина тимчасової зайнятості документа та місце його знаходження.

На основі результатів дослідження передбачалося розробити основні напрями автоматизації процесу бібліотечно-інформаційного обслуговування та визначити підходи до організації та впровадження у Бібліотеці системи платних послуг.

Актуальність проведеного дослідження посилювалася у зв'язку з передбачуваним переїздом Бібліотеки до нового приміщення. Ця довгоочікувана подія сталася у 1989 р. Було створено сприятливі умови

для оптимізації формування та використання фондів, організації обслуговування читачів з урахування сучасних вимог до надання інформації, розробки та впровадження автоматизації й механізації бібліотечно-інформаційних процесів. Уперше в історії Бібліотеки з'явилася можливість налагодження тіснішого зв'язку процесів комплектування, опрацювання, зберігання, обслуговування та інформування користувачів.

Період 90-х років ХХ ст. – початок ХХІ ст. характеризується суттєвими змінами, зумовленими розпадом радянської системи, становленням незалежної України та формуванням ринкових відносин.

У вересні 1992 р. відбулася нова реорганізація структури Бібліотеки: на основі її підрозділів було утворено чотири науково-дослідних інститути – бібліотекознавства, української книги, рукопису, архівознавства та п'ять центрів – консервації й реставрації, бібліотечно-інформаційних технологій, інформаційно-аналітичний, культурно-просвітницький та редакційно-видавничий.

СІЗК НБУВ повністю сформувалася як підсистема Бібліотеки. Вона є інтегрованим цілим по відношенню до інших підсистем та водночас має власну розгалужену багаторівневу структуру. Ця система утворилася зі структурних підрозділів книгозбірні, які забезпечують комплектування, опрацювання, зберігання, збереження, інформування, репродуціювання документів. Її основою виступають обслуговуючі підрозділи:

1. Відділ обслуговування основними фондами з підлеглими йому сектором диспетчеризації та центральним пунктом прийому читацьких замовлень.
2. Відділ обслуговування читачів літературою природничого та технічного профілів, до складу котрого входять: загальна читальна зала літератури відповідного профілю, зала картографічних видань з підсобними фондами, підсобні фонди, зала нових надходжень, зала обслуговування дисертаціями та літературою на мікроносіях, сектор обслуговування по каталогах.
3. Відділ обслуговування читачів літературою гуманітарного профілю з такими структурними одиницями: пункт запису користувачів, загальна читальна зала літератури відповідного профілю з підсобними фондами, зали періодичних видань вітчизняного й зарубіжного друку.
4. Відділ довідково-бібліографічного обслуговування.
5. Відділ газетних фондів.
6. Відділ міжбібліотечного науково-інформаційного сервісу.
7. Читальні зали спеціалізованих відділів: бібліотекознавства; зарубіжної україніки; публікацій ООН; рукописів; стародруків та рідкісних

видань; бібліотечних зібрань та історичних колекцій; образотворчих мистецтв; музичного фонду; фонду юдаїки; австрійської літератури.

8. Читальна зала Філії № 2.

9. Центр бібліотечно-інформаційних технологій.

Згідно з Указом Президента України від 5 квітня 1996 р. Бібліотеці було відновлено статус національної, відповідно до якого визначилася її роль як головної всеукраїнської книгозбірні, загальнодержавного бібліотечно-інформаційного комплексу, науково-дослідного й культурного центру держави [59].

Зростання ролі НБУВ як провідного наукового, культурного та інформаційного центру держави визначило вимоги постійного вдосконалення технології, форм та методів бібліотечної діяльності. Внаслідок цього з'явилися й почали фахово обґрунтовуватися пропозиції щодо багатоаспектного використання електронного каталогу (ЕК) Бібліотеки, створення різноманітних БД, організації фонду документів на нетрадиційних носіях інформації та його використання, розширення можливостей використання мережі Інтернет.

Гарантом загальнодоступності документної інформації стало впровадження інтернет-технологій у практичну роботу Бібліотеки. У 1996 р. за спонсорської підтримки фондів «Відродження» та «Євразія» у НБУВ створено веб-сервер [51]. З цього ж року веб-сервер почав функціонувати для вільного доступу користувачів локальної мережі, корпоративної мережі київських бібліотек та інтернет.

Інформація на сайті Бібліотеки (www.nbuv.gov.ua) допомагає задовольнити найрізноманітніші інформаційні потреби користувачів. Поряд із бібліотечно-інформаційними ресурсами (БІР) власної генерації представлені бібліографічні картотеки публікацій світового репертуару, подано посилання на інформаційні джерела глобальної комп'ютерної мережі Інтернет. Сайт також має посилання на БІР внутрішніх структурних підрозділів Бібліотеки. На ньому представлено загальнодержавну реферативну БД «Україніка наукова», призначення якої – інформаційне обслуговування вчених України та представлення української науки в світовому інформаційному просторі [54]. Сайт зареєстровано у найбільших українських, російських і світових пошукових системах та каталогах Інтернету.

У цей період книгозбірня набула також певного досвіду у сфері пошуку інформації та замовлення літератури в онлайн-режимі. Протягом 1997–1999 рр. у рамках проекту Міжнародної асоціації сприяння співробітництву з науковцями країн СНД (INTAS) НБУВ безкоштовно отримувала з найбільших бібліотек Західної Європи – Великобританії, Франції, Німеччини – ксерокопії наукових статей

згідно із запитами представників науково-дослідних установ м. Києва [48].

З метою забезпечення конституційного права громадян на вільний доступ до джерел інформації та досягнення якісно нового рівня повноти й оперативності задоволення інформаційних потреб суспільства в документованих знаннях, відповідно до постанови Бюро Відділення історії, філософії і права НАН України від 4.11.1998 р. про затвердження планової НДР НБУВ, найбільшою книгозбірнею держави розроблено Проект створення Національної електронної бібліотеки [62]. З 1999 р. НБУВ розпочала реалізацію цього Проекту. На сучасному етапі в НБУВ функціонує універсальна електронна бібліотека, доступ до якої надається веб-сайтом [49].

Поряд зі значними здобутками в галузі надання послуг в електронному середовищі, забезпечення користувачів НБУВ документами з ФОЗ здійснюється здебільшого із застосуванням традиційної технології. При виконанні замовлень користувачів працює система «замісників документів», яка дозволяє отримати інформацію про місцезнаходження відсутніх на момент запиту в ФОЗ видань. Однак ця система має певні недоліки, пов'язані з неможливістю одержання користувачами відповідей та відмов на бібліотечні документи під час їх замовлення, тривалим очікуванням замовлених видань.

Можливості подальшого вдосконалення СІЗК за умови існування традиційної технології виконання замовлень користувачів на бібліотечні документи – вичерпані. На нашу думку, якісно нового рівня діяльності книгозбірні з обслуговування користувачів можна досягти лише з упровадженням ІТ у бібліотечно-бібліографічні процеси та переходом до комплексного бібліотечно-інформаційного обслуговування в автоматизованому режимі.

Отже, останній з виокремлених періодів розвитку НБУВ (1991 р. – початок ХХІ ст.) характеризується зміною суспільно-політичного та соціально-економічного устрою української держави. Бібліотека відновлює та розширює функції зберігача й розповсюджувача національної та світової культури, стає найзначнішим центром науково-інформаційної та культурно-просвітницької діяльності, змінює організаційну структуру. Саме у цей період СІЗК остаточно сформувалася як цілісна багаторівнева система, що водночас є підсистемою загальної бібліотечної інституції.

Дослідження історії формування СІЗК НБУВ у період 1918 – початок ХХІ ст. дає підставу для висновку, що ступінь забезпечення користувачів БІР залежить від соціально-економічних та політичних умов у країні (як у період входження України до складу СРСР, так і за часів її незалежності);

стану системи обслуговування користувачів на кожному з етапів суспільного розвитку; матеріально-технічної бази Бібліотеки; узгодженої діяльності всіх структурних ланок книгозбірні; поєднання в процесі надання бібліотечних послуг традиційної та інформаційної технологій.

Список використаних джерел

Архів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, опис 1

1. Звіт про роботу бібліотеки за 1920 р. – Там само, спр. 21, 2 арк.
2. Протоколи №№ 1–92 засідань Ради Всенародної Бібліотеки при Українській Академії наук. 13 квіт. 1923 р. – 22 груд. 1925 р. – Там само, спр. 62, 222 арк.
3. Річний звіт про роботу бібліотеки за 1923 р. – Там само, спр. 65, 15 арк.
4. Звіт про роботу бібліотеки за 1923–1924 бюдж. рік. – Там само, спр. 86, 52 арк.
5. Переписка з Губкомом партії, Губвиконкомом, Академією наук, інститутами та організаціями і приватними особами з питань користування бібліотекою. 16 січ. 1924 р. – 31 груд. 1924 р. – Там само, спр. 95, арк. 98.
6. Протокол від 28 берез. 1927 р. засідання МРККА із затвердження правил внутрішнього розпорядку бібліотеки. Правила користування читальною та абонементом на 1927 рік. – Там само, спр. 185, 28 арк.
7. Звіт про роботу бібліотеки за 1927–28 бюдж. рік (з 1 жовт. 1927 р. по 1 жовт. 1928 р.). – Там само, спр. 229, 29 арк.
8. Звіт про роботу бібліотеки за 1928–29 бюдж. рік (з 1 жовт. 1928 р. по 1 жовт. 1929 р.). – Там само, спр. 270, 28 арк.
9. Звіт про роботу бібліотеки за 1929–30 бюдж. рік (з 1 жовт. 1929 р. по 1 жовт. 1930 р.). – Там само, спр. 313, 31 арк.
10. Рапорт та відомості про роботу бібліотеки за 1930–1931 рр. – Там само, спр. 315, 12 арк.
11. Протоколи засідань президіума Всенародної бібліотеки України. 25 січ. – 17 груд. 1931 р. – Там само, спр. 345, 60 арк.
12. Річний звіт про роботу бібліотеки за 1931 р. – Там само, спр. 348, 72 арк.
13. Звіт про роботу бібліотеки за 1932 р. – Там само, спр. 378, 98 арк.
14. Правила комплектування, обробки, користування науковою читальною. – Там само, спр. 397, 18 арк.
15. Проект Статуту бібліотеки і протокол від 21 лип. 1934 р. засідань наукових співробітників з його обговорення. Правила відвідування книгозховища, користування абонементом. Інструкція по зберіганню, обробці літератури та збору бібліографічних матеріалів за 1934 р. – Там само, спр. 459, 26 арк.
16. Звіти про роботу відділів бібліотеки за 1935 р. – Там само, спр. 487, 29 арк.

17. Акт від 28–29 січ. 1935 р. перевірки обслуговування читачів. – Там само, спр. 496, 63 арк.

18. Протокол від 19 квіт. 1935 р. засідання працівників бібліотеки з організації заочної конференції читачів. План конференції. Листи та відгуки читачів про роботу бібліотеки. – Там само, спр. 497, 101 арк.

19. Статут бібліотеки Всеукраїнської Академії наук. Положення про науково-бібліографічний відділ, інструкції для консультативної роботи, по реєстрації надходжень, розподілу літератури та ін. за 1936 р. – Там само, спр. 512, 83 арк.

20. Річний звіт про роботу бібліотеки за 1936 р. – Там само, спр. 519, 24 арк.

21. Звіти про роботу відділів бібліотеки за 1939 р. – Там само, спр. 591, 69 арк.

22. Звіт про роботу бібліотеки та її комплектування в період тимчасової окупації м. Києва фашистськими загарбниками (з 15 жовт. 1941 р. по 21 верес. 1943 р.). – Там само, спр. 635, 17 арк.

23. Пояснювальна записка до плану роботи бібліотеки за 1943 р. Звіти про роботу бібліотеки за період 15 листоп. 1943 р. – 31 січ. 1944 р. – Там само, спр. 636, 16 арк.

24. Протоколи засідань Президії, накази та розпорядження по АН УРСР. 1944 р. – Там само, спр. 641, 38 арк.

25. Звіт Бібліотеки АН УРСР за 1945 р. – Там само, спр. 658, 82 арк.

26. Звіт Бібліотеки АН УРСР за 1946 р. – Там само, спр. 670, 82 арк.

27. Текстовий звіт про діяльність Бібліотеки АН УРСР за 1947 р. – Там само, спр. 685, 14 арк.

28. Зведений річний звіт про діяльність Бібліотеки. Звіти відділів і кабінетів за 1948 р. – Там само, спр. 701, 100 арк.

29. Постанова № 1534 від 17 черв. 1949 р. Ради Міністрів УРСР про затвердження Статуту Державної публічної бібліотеки. – Там само, спр. 716, 9 арк.

30. Текстовий звіт про роботу Бібліотеки за 1950 р. – Там само, спр. 742, 71 арк.

31. Річний звіт про діяльність Бібліотеки за 1951 р. – Там само, спр. 770, 221 арк.

32. Звіт Державної публічної бібліотеки за 1952 р. – Там само, спр. 797, 211 арк.

33. Звіт про роботу Державної публічної бібліотеки АН УРСР за 1957 р. – Там само, спр. 942, 259 арк.

34. Зведений цифровий звіт відділів та кабінетів бібліотеки за 1958 р. – Там само, спр. 985, 269 арк.

35. Зведений звіт про діяльність Бібліотеки за 1959 р. – Там само, спр. 1031, 101 арк.

36. Текстовий звіт про діяльність Бібліотеки за 1961 р. – Там само, спр. 1110, 105 арк.

37. Довідка про книжкові фонди Державної публічної бібліотеки до пожежі, що сталася 24 травня 1964 р. і про втрати внаслідок пожежі. – Там само, спр. 1228, арк. 13.

38. Про перейменування в Центральну наукову бібліотеку. – Там само, спр. 1248, арк. 65.

**Архів Інституту бібліотекознавства
Національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського**

39. Отчет о работе библиотеки за 1967 г. / АН УССР. Гос. публ. б-ка. – К., 1968. – 74 с., с прил.
40. Отчет о работе библиотеки за 1970 г. / АН УССР. Гос. публ. б-ка. – К., 1971. – 83 с., с прил.
41. Статут Бібліотеки, положення про відділи, посадові інструкції / АН УРСР. Центр. наук. б-ка. – К., 1971. – С. 3–7.
42. Отчет о работе Центральной научной библиотеки и библиотек научных учреждений АН УССР за 1976 г. / АН УССР. Центр. науч. б-ка. – К., 1977. – 123 с., с прил.
43. Отчет о работе Центральной научной библиотеки и библиотек научных учреждений АН УССР за 1977 г. / АН УССР. Центр. науч. б-ка. – К., 1978. – 162 с., с прил.
44. Работа с отказами: Инстр. / УССР. Центр. науч. б-ка. – К., 1985. – 26 с.
45. Отчёт о НИР «Теоретико-методические исследования функционирования библиотечно-библиографических процессов в условиях научно-технического прогресса. Совершенствование управления и библиотечной технологии ЦНБ АН УССР в условиях автоматизации библиотеки»: Разработка прогр.-метод. матер. иссл. (промежуточный) / АН УССР. Центр. науч. б-ка. – К., 1986. – 17 с.
46. Отчет о НИР «Теоретико-методические исследования развития библиотечно-библиографических процессов в условиях научно-технического процесса. Совершенствование системы обслуживания читателей ЦНБ имени В. И. Вернадского АН УССР в условиях автоматизации Библиотеки» (заключительный) / АН УССР. Центр. науч. б-ка. – К., 1988. – 110 с.
47. Отчёт о НИР «Автоматизация технологических процессов и процессов управления в библиотечном деле. Разработка автоматизированных подсистем обработки документов и обслуживания читателей» (промежуточный) / АН УССР. Центр. науч. б-ка. – К., 1988. – 27 с.

Список літератури

48. Баркова, О. Інформаційне обслуговування науковців за програмою INTAS (1997–1999 рр.) // Бібл. вісн. – 2000. – № 3. – С. 49–51.
49. Доповідь генерального директора НБУВ О. С. Онищенко «Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи» // Бібл. вісн. – 2003. – № 5. – С. 3–7.
50. Дубровина, Л. А., Онищенко, О. С. Історія Національної бібліотеки України. 1918–1941. – К.: НБУВ, 1998. – 335 с.
51. Жабін, О. Web-сервер Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек: матер. міжнар. наук. конф., Київ, 14–17 жовт. 1997 р. – С. 76–77.

52. История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1979. – 225 с.
53. Інструкція Тимчасовому Комітетові для заснування Національної Бібліотеки Української Держави у м. Києві // Бібл. вісн. – 1993. – № 3–4. – С. 12–14.
54. Костенко, Л. Онлайнні ресурси бібліотеки: створення, використання // Бібл. вісн. – 2003. – № 1. – С. 13–17.
55. Онищенко, О., Дубровина, Л. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського в 1918–1998 рр.: основні етапи розвитку // Бібл. вісн. – 1998. – № 5. – С. 5–17.
56. Постановление коллегии Наркомпроса УССР «О состоянии библиотечной работы по УССР» от 30 июня 1931 г. // Книга и книжное дело в Украинской ССР. 1917–1941: сб. док. и материалов. – К.: Наук. думка, 1985. – Т. 1. – С. 314–317.
57. Постернак, С. П. Всенародна Бібліотека України (6, 7 роки існування) // Бібліол. вісті. – 1925. – № 1–2. – С. 157–160.
58. Постернак, С. П. Всенародна бібліотека України при Всеукраїнській Академії наук у м. Києві. – К., 1923. – 63 с.
59. Про надання Центральної науковій бібліотеці імені В. І. Вернадського статусу національної: Указ президента України Л. Кучми від 5 квіт. 1996 р. № 44/96 // Бібл. вісн. – 1996. – № 3. – С. 1.
60. Статут Національної Бібліотеки Української Народної Республіки в м. Києві при Українській Академії наук // Бібл. вісн. – 1993. – № 3–4. – С. 14–16.
61. Ухвалений Радою Міністрів Закон про утворення фонду «Національної Бібліотеки Української Держави» // Бібл. вісн. – 1993. – № 3–4. – С. 12.
62. Чекмарьов, А. О., Костенко, Л. Й., Павлуша, Т. П. Національна система електронних бібліотек. – К., 1998. – 52 с.

Людмила Дем'янюк,
аспірант НБУВ

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В ІСЛАМСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ ІРАН

У статті досліджено стан та перспективи розвитку бібліотечної справи в Ісламській Республіці Іран. Розглянуто національно-культурні особливості функціонування бібліотек. Проаналізовано сучасні проблеми та шляхи оптимізації у розвитку бібліотечної справи Ірану.

Сьогодення в Україні визначається встановленням міжнародних контактів з країнами Сходу. Це передбачає необхідність знайомства зі світовою культурою. Протягом тисячоліть тема Сходу була цікавою та залишається актуальною і сьогодні для багатьох науковців та дослідників, адже саме на Давньому Сході з'явилися перші школи, архіви, бібліотеки. Історія Ірану сягає своїм корінням у далекі тисячоліття. Унікальною є кожна історична епоха з її специфікою, труднощами, досягненнями. Пройшовши шлях від глиняних табличок крізь невеликі книгозбірні при мечетях та медресе до забезпечення підручниками перших шкіл, а від них – до безкоштовної публічної бібліотеки нашого часу, іранська бібліотека зазнала численних перетворень, кожне з яких було зумовлене потребами сучасного їй суспільства.

Нині Україна тісно співпрацює з Ісламською Республікою Іран у культурній сфері, а згідно зі ст. 5 «Програми співробітництва між Кабінетом Міністрів України та Урядом Ісламської Республіки Іран у сфері культури, освіти, науки, спорту, туризму, засобів масової інформації та молодіжного обміну», в галузі бібліотечної справи Сторони заохочуватимуть:

- започаткування співробітництва між бібліотеками України та Ісламської Республіки Іран;
- обмін книгами та довідковими матеріалами між бібліотеками ¹.

Мета нашого дослідження – визначення основних особливостей, тенденцій та перспектив розвитку бібліотечної справи в Ісламській Республіці Іран; формування уявлення про сучасний предмет бібліотекознавства; відображення основних напрямків діяльності бібліотечної організації.

¹ <http://uazakon.com.ua>

Бібліотекознавство в Ірані активно стало розвиватися у середині ХХ ст., тоді масово з'являються бібліотечні школи, формуються наукові положення про бібліотеку і бібліотечну діяльність, створюються професійні кадри для бібліотек. Поступово у вищих навчальних закладах входять у практику спецкурси бібліотечної професіології, яка на той час вже була визначена як наукова дисципліна у структурі бібліотекознавства. Так, факультет з підготовки бібліотечних працівників було відкрито в 1965 році у Тегеранському університеті, а згодом – в інших вищих навчальних закладах. Більшість інших бібліотечних структур з'явилася у 80-х та 90-х роках ХХ ст. Випускникам бібліотечних факультетів, які починали працювати в бібліотеках, необхідно було мати глибокі знання у сфері каталогізації та класифікації літератури, адже частина іранських бібліотек не були достатньо організовані та доступні користувачам.

Внаслідок нестачі кваліфікованих бібліотечних фахівців Іран був змушений запрошувати іноземних спеціалістів задля отримання досвіду та підвищення кваліфікації власних кадрів. Провідна роль належала американським спеціалістам, таке становище тривало з 1960 р. до Ісламської революції 1979 р. Насамперед це відбувалося за фінансової та організаційної підтримки Fullbright-проекту, головним завданням якого стало налагодження та розвиток бібліотечної справи в країні. Однією із таких спеціалістів була Маргарет Хопкінс, яка внесла зміни в структуру та роботу бібліотеки Тегеранського університету, запровадивши централізовану бібліотечну систему. Запровадження цієї системи у 1966 р. дало додатковий поштовх для подальшого розвитку університетських бібліотек в Ірані. Інша американка, професор бібліотечної науки Еліс Лохрер започаткувала аспірантський курс, розрахований на підготовку професійних бібліотекарів в Ірані ².

Але найвагомим кроком стало заснування у вересні 1968 р. таких організацій як Центр національної документації, відомий як IRANDOC та Тегеранський центр з обробки книг, відомий як TEBROC. Обидві організації підпорядковувались Міністерству науки та вищої освіти, сприяли розвитку іранських дослідницьких інституцій та активно розвивали міжнародні бібліотечні зв'язки з FID та UNESCO ³. Упродовж 15 років TEBROC

² Ebrahim Afshar. The National Library of Iran: A New Building and a New Future / <http://www.alia.org.au/publishing/aarl/37.3/afshar.pdf>

³ Poori Soltani. Moments of reflection: a collection of essays on librarianship. – Tehran: Iranian Library and information Science Association (ILISA), 2004. – P. 317–329.

координував діяльність інших бібліотек, публікуючи технічні посібники з організації бібліотечної справи. Деякі фахівці у цій сфері вважають, що TEBROC, з огляду на його діяльність, виконував обов'язки, характерні для національної бібліотеки.

Як і TEBROC, Іранський документаційний центр (IRANDOC) було засновано в 1968 році задля покращення реферативного та індексаційного обслуговування в Ірані шляхом впровадження служби аналізування літератури та видання бібліографічних та довідкових матеріалів для використання науковцями. Одним з головних завдань IRANDOC була регулярна публікація рефератів та індексів наукової літератури (IRANDOC Science and Social Science Abstract Bulletin)⁴.

Іншою важливою подією на шляху розвитку іранського бібліотекознавства стало й те, що в 1967 році за ініціативи групи бібліотекарів було створено Спільку бібліотекарів Ірану. Поряд з новоствореною спілкою розгорнули свою діяльність чотири комітети: Комітет видавництва, Комітет фінансів, Комітет освіти та Комітет суспільних відносин. На кожен з них покладались певні обов'язки. Так, Комітет освіти займався організацією та проведенням короткострокових курсів з бібліотекознавчих дисциплін. Комітет видавництва публікував фахові видання, які ознайомлювали громадськість з досягненнями в бібліотечній справі зарубіжних країн, таким чином підвищуючи рівень інформаційної обізнаності іранських бібліотекарів. Комітет фінансів мав вирішувати питання про забезпечення бібліотекарів фінансовою підтримкою з боку уряду. Комітет суспільних відносин проводив різноманітні наукові конференції, бібліотекознавчі семінари, що підняло статус професії бібліотекаря та значною мірою посприяло розвитку бібліотекознавчої дисципліни на теренах Ірану⁵.

Також у 1966 році Меджлісом Ірану був прийнятий закон «Про заснування міських публічних бібліотек». На підставі цього закону міські державні адміністрації зобов'язані щорічно виділяти 1,5 % із міського прибутку на заснування та функціонування публічних бібліотек та придбання книг. Із прийняттям цього закону в кожному місті були засновані спілки публічних бібліотек.

⁴ Ali Sinai. «Iranian Documentation Center (IRANDOC)». Encyclopedia of Library and Information Science. – New York: Marcel Dekker, 1975, vol. 13, pp. 53–60.

⁵ Poori Soltani. Moments of reflection: a collection of essays on librarianship. – Tehran: Iranian Library and Information Science Association (ILISA), 2004. – P. 317–329. (in persian)

Каталогізація та класифікація

В Ірані була відсутня єдина стандартна система каталогізації та класифікації до 1968 року, доки не був заснований Тегеранський центр обробки книг (TEBROC). Національна бібліотека Ірану внаслідок нестачі професійних бібліотечних працівників не могла створити стандартну систему для іранських бібліотек. Іранська національна бібліографія, що видавалася Національною бібліотекою з 1963 по 1983 рік, не була стандартизованим каталогом. Роботу зі стандартизації каталогізації та класифікації бібліотек, зокрема університетської бібліотеки, провів TEBROC силами своїх професійних бібліотекарів. TEBROC не тільки запровадив практику стандартної каталогізації в Ірані, але й ефективно сприяв упровадженню сучасних методів бібліотечної справи. Послуги з каталогізації та продукти (перелік книг, каталогізованих TEBROC; зведений каталог книг латинським шрифтом в іранських бібліотеках; надруковані каталожні картки) стали дуже популярними серед бібліотек різних видів. TEBROC також проводив професійні тренінги з питань теорії та практики сучасної каталогізації.

Розвиток та застосування національних стандартів каталогізації

Одним із перших каталогізаційних кодів, які почали застосовувати в іранських бібліотеках, є Англо-американські каталогізаційні правила (AACR). Першу частину першого видання (AACR, 1967) та весь текст другого видання (AACR 2, 1987) було перекладено на фарсі. Національна бібліотека Ірану створила та опублікувала декілька модифікацій видання AACR 2. (Посібник з правил каталогізації книг, надрукованих перською мовою).

Міжнародний стандарт бібліографічного опису (ISBD) є іншим каталогізаційним стандартом, що застосовується в AACR 2. Існує низка різних ISBD, розроблених IFLA для різноманітних бібліотечних матеріалів. Посібник з ISBD (загальний), який було перекладено на фарсі, наразі широко використовується при складанні Іранської національної бібліографії та багатьох інших каталогів. Ці стандарти також застосовуються в електронному каталозі та значно спрощують розуміння бібліографічної інформації для бібліотечних користувачів.

Класифікаційні схеми є головними засобами фізичної організації інформаційних джерел. Дві найбільш вживані інтернаціональні класифікаційні системи (Бібліотеки Конгресу та десятична класифікація Дьюї) широко використовуються у всіх видах бібліотек Ірану.

Університетські бібліотеки традиційно застосовують LCC, публічні бібліотеки – DC ⁶.

В Ірані активно ведеться каталогізація національних видань. Елементарні її форми (відомі як FIPA) почали використовувати для книг, надрукованих у 1967 році спочатку Тегеранським університетом, а вже в 1970 році – суфійським центром «Нематолахи» в Тегерані. Бібліографічні дані містили ім'я автора, назву книги, місце публікації, назву видавництва, кількість видань, кількість томів, індекс, вартість, ім'я перекладачів, графічного проектувальника тощо. Національна бібліотека Ірану, впевнившись в ефективності такого способу каталогізації, подала його на затвердження до парламенту. В 1995 році проект був ухвалений, і восени 1998 року Національною бібліотекою у співробітництві з Міністерством культури та Ісламської орієнтації була задіяна національна програма «Каталогізація іранських видань». На цьому етапі понад 90 % книг, що видаються в Ісламській Республіці Іран, містять відповідні дані. Загальнонаціональне використання цієї програми значно заощадило час та зусилля, уникаючи багаторазової каталогізації в кожній бібліотеці по всій країні та забезпечило послідовність і точність.

Міжнародний Стандартний Реєстраційний номер (ISSN) Іран вперше використав у 1974 році для довідника іранських періодичних видань та журналу іранської Асоціації бібліотек. Це відбулося менш ніж через рік після його започаткування в Парижі. Тегеранський центр обробки книг (TEBROC) був робочою ланкою між іранськими видавництвами та штабом ISSN у Парижі. Проте після злиття ТЕБРОК з Національною бібліотекою у 1983 р. ця відповідальність була перекладена на бібліотеку. В 2001 році іранським парламент ухвалив рішення щодо відкриття центру ISSN при Національній бібліотеці. З того часу Центр доклав усіх зусиль, щоб задовольнити прохання усіх іранських видавців періодичних видань і допоміг 138-ми з них отримати свій ISSN.

Одночасно існує ще так званий міжнародний стандарт для іранських бібліотек (ISIL). Він є унікальним кодом з 10 цифр, присвоєний кожній бібліотеці або інформаційному центру в Ірані. Окрім полегшення зв'язку між бібліотеками, ISIL забезпечує :

- a) зв'язок між видавцями та дилерами на національному та міжнародному рівнях;
- b) ефективність книгообміну між бібліотеками на національному та міжнародному рівнях;

⁶ Information organization in Iranian libraries and information centers: trends and developments/www.srlst.com/ijist/ijist-Vol5N1/ijist51-29-40.pdf

- c) складання національних та міжнародних об'єднаних каталогів;
- d) процес розподілу ресурсів між різними бібліотеками.

Подальші перетворення в бібліотечній сфері Ірану спостерігаються після звершення Ісламської революції та з початком періоду Ісламської Республіки Іран (1979 р.), що ознаменував новий етап в історії Ірану та позначився на подальшій історії розвитку бібліотек. Нелегкими були перші кроки до остаточного встановлення ісламського правління. Основні заходи щодо організації нового ладу були вжиті відразу ж після революції, але ісламська держава набувала цілісної форми поступово, протягом кількох років. У той час відбулося національне голосування за встановлення Ісламської Республіки Іран під проводом Аятолли Хомейні (1900–1989). Згідно з декретом Хомейні – 13 червня 1980 р. проголошено початок «культурної революції», нагляд за якою було покладено на Вищу Раду культурної революції. Ця Рада діяла під контролем духовного лідера та звітувала перед Президентом країни ⁷. То ж культура, як і інші сфери суспільного життя, постійно знаходилася в зоні особливої уваги влади. Цей період характеризується надзвичайним піднесенням культурного життя нації. Основні дії уряду спрямовуються на подолання неосвіченості серед населення – будуються школи, навчання в університетах стає доступним для всіх верств населення. Із розширенням студентської аудиторії постає нагальна потреба у забезпеченні її інформацією.

Найважливішим завданням у сфері культури після 1979 р. було збереження пам'яток історії ісламської революції і мусульманського Ірану. У містах працюють музеї, де експонуються фотографії, плакати, листівки та інші матеріали, що стосуються подій 1978–1979 рр. Держава фінансує пересувні виставки, які демонструються в невеликих містах і селах. Виділяються кошти на ремонт старих мечетей і мактабів (мусульманських шкіл). Такі дореволюційні музеї як археологічний, етнографічний і художній (все в Тегерані), продовжують функціонувати і навіть поповнили свої колекції, в першу чергу за рахунок експонатів з ісламської історії і культури ⁸.

Велику роль відіграла і та обставина, що в 1979 році було проголошено про об'єднання Тегеранського центру з обробки книг (TEBROC) і Національної бібліотеки Ірану (фактично воно відбулося у 1981 р.), які почали підпорядковуватись Міністерству культури та вищої освіти.

⁷ *Имам Хомейни. Путь к свободе: речи и завещания.* – М.: Паляя, 1999. – 419 с.

⁸ Матеріали офіційного портала посольства ІРИ в Москві / <http://www.iranembassy.ru>.

Внаслідок об'єднання ТЕВРОС та Національної бібліотеки Ірану остання отримала 30 висококваліфікованих бібліотечних спеціалістів, що значно покращило кваліфікацію персоналу, а запровадження нової концепції національних бібліотек стало відправною точкою в історії розвитку НБІ. Персонал ТЕВРОСу був двигуном змін та перетворень, що підвищили статус бібліотеки в очах бібліотечного товариства. Видання стандартів для академічних, спеціалізованих, університетських, шкільних бібліотек, розвиток іранського MARC-формату, видання національної бібліографії та енциклопедії бібліотечної справи, розвиток та впровадження каталогізації, потужна CIP програма, отримання ISSN та ISBN – все це репрезентує їхнє бачення національної бібліотеки⁹.

У 1981 році після розпуску Інституту досліджень та планування в науці та освіті (IRPSE), IRANDOC став незалежною організацією, підпорядкованою Міністерству наукових досліджень та технологій. 1991 року з дозволу Ради з питань розвитку вищої освіти IRANDOC став функціонувати як дослідний інститут. Сферою його дослідження є бібліотечні та інформаційні науки, аналіз інформації, інформація систем управління, термінологія та тезаурус, інформаційні технології.¹⁰

У 1989 році розпочалось виконання першого п'ятирічного плану економічного, соціального і культурного розвитку Ісламської Республіки Іран, яке успішно завершилось 1993 року. За цей час у країні почали масово відкриватись різноманітні наукові та культурні установи, вищі навчальні заклади, училища та школи. В університетах відкриваються спеціальні факультети з підготовки бібліотекарів, робота в книгозбірнях стає більш організованою. Збільшується кількість населення в містах, що змушує міську владу докласти зусиль щодо створення великих публічних бібліотек. Якщо до Ісламської революції публічних бібліотек було 363, то після революції їх кількість збільшилася до 503. У Тегерані та інших обласних центрах з'являються великі «Фарханьгсара» – культурні центри, до комплексу яких входили і бібліотеки. Наприклад, в Тегерані бібліотеки були при таких «Фарханьгсара»: «Арасбаран», «Хаваран», «Андіше», «Голестан» та «Бахман»¹¹.

Рушієм подальшого розвитку бібліотечної справи Ірану став той факт, що в 1997 році Мохамад Хатамі, в минулому – Міністр культури та

⁹ Матеріали офіційного порталу Іранської Національної Бібліотеки та архіву <http://www.nlai.ir>

¹⁰ http://www.irandoc.ac.ir/about_us.htm

¹¹ *Алі Мазинані*. Кетабхане ва кетабдарі. – Тегран: «СЕМАТ», 1375 (г.к.) – 394 с. (перською мовою).

ісламської орієнтації (1982–1992 рр.), а згодом – радник Президента та директор Національної бібліотеки Ірану, став президентом Ісламської Республіки Іран¹². Проблема розвитку бібліотечної науки та вдосконаленню бібліотечної системи в Ісламській Республіці Іран відтепер уваги приділялося значно більше.

Згодом розпочалося спорудження приміщень для найбільших бібліотек країни, серед яких – Національна бібліотека та архів ІРІ, бібліотека Меджлісу (іранський парламент). Окрім того, нові приміщення отримали спеціалізовані бібліотеки. Так було споруджено будівлю площею понад 1000 м² для бібліотеки Фонду «Дайератольмоареф-е бозорьг-е есламі» (Великої ісламської енциклопедії), яка містить цінну колекцію книг ісламознавства та іранознавства, переважно перською, арабською та англійською мовами. Такі оновлення очікували і Велику бібліотеку Айт-Аллах Мараші в Кумі, фонд якої складають цінні та рідкісні зібрання з релігійних вчень та Спеціалізовану бібліотеку Центру політичних вчень при Міністерстві закордонних справ, що має документи перською, арабською, англійською та іншими мовами світу.

Особлива увага спрямовувалась на будівництво належного приміщення для Національної бібліотеки та архіву ІРІ, яка на той час потерпала від нестачі простору, а всі її відділи були розміщені у вісьмох різних будівлях. Будівництво нового приміщення для бібліотеки розпочалось у 1996 р., а 2 березня 2006 р. відбулося її офіційне відкриття. Ця бібліотека вважається однією з найбільших у Центральній Азії. Приміщення побудоване в іранському стилі у поєднанні з сучасними новітніми технологіями. Архітектори спланували будівлю за принципом «розумного будинку», де застосовуються сучасні високі технології. Під постійним спостереженням CCTV камер знаходяться електрична, газова системи та система водопостачання. Системи водопостачання та каналізації прокладені через спеціальні окремі шахти задля того, щоб у разі виникнення аварійної ситуації не були пошкоджені колекції бібліотеки. Між поверхами будівлі курсують дванадцять ліфтів, по три на кожному з чотирьох сторін. Задля покращення обслуговування стеки на різних поверхах поєднані 1200-метровою конвеєрною системою. Система кондиціонування та освітлення також відповідають сучасним технологіям. Все обладнання загалом задовольняє естетичні вимоги будівлі¹³. Будівля Національного архіву

¹² *Мохаммад Хатамі*. Ислам, диалог и гражданское общество. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. – 240 С.

¹³ *Ebrahim Afshar*. The National Library of Iran: A New Building and a New Future / <http://www.alia.org.au/publishing/aarl/37.3/afshar.pdf>

побудована понад 10 років тому. Її площа – 37 тис. м². Архів збирає, реставрує і зберігає архівні матеріали зі всієї країни, а також обслуговує відвідувачів. Він оснащений сучасною лабораторією, що забезпечує хімічну та біологічну обробку, консервацію і реставрацію документів. Сховище архіву обладнане сучасними системами безпеки, мікроклімату і протипожежної безпеки.

Завдяки постанові 1990 року, яка передбачала збільшення в десять разів бюджетних коштів, призначених для спорудження нової будівлі, НБІ перетворилася з невеликого та ізольованого закладу на престижну національну інституцію. Зараз НБІ швидко розширюється та має великі плани щодо свого майбутнього. Всі ці чинники та законодавчі акти 1990 року перетворили НБІ на комплексну організацію, яка вимагає високої майстерності управління задля підтримки належного рівня ефективності функціонування.

Сучасна Ісламська Республіка Іран – це країна, де функціонує величезна система бібліотек зі складною та розгалуженою структурою, країна, в якій активно вдосконалюється діяльність бібліотек із використанням передових досягнень вітчизняних та зарубіжних технологій. Об'єктивною тенденцією стає зростання соціальної значущості бібліотек у структурі суспільства та суспільних відносин, підвищення статусу бібліотек як інформаційних та суспільних інституцій, зростання внеску бібліотек у розвиток науки, культури, освіти та нових освітянських технологій. Сьогодні бібліотечно-інформаційні технології Ірану сягнули значного прогресу в освоєнні та використанні інформаційної продукції в електронній формі. Основними координаційними центрами розвитку та діяльності місцевої бібліотечної системи вважаються Національна бібліотека та архів IPI, а також та Іранський дослідний інститут наукової інформації та документації (IRANDOC).

Інформаційна організація завжди перебуває у стані постійного розвитку, еволюціонує внаслідок впливу нових форм інформаційних джерел (електронних, мультимедійних) та розвитку технологій. Іншою іранською установою, яка помітно вплинула на розвиток інформаційних технологій в Ірані, є Регіональна науково-технічна бібліотека (RLST). RLST було засновано 1991 року на підставі угоди між Міністерством культури та вищої освіти Ірану і Академією наук третього світу (Third-World Academy of Sciences). Передбачалось, що ця установа функціонуватиме як регіональний центр з надання довідкової, навчальної та бібліографічної інформації, а також надаватиме послуги науково-технічного спрямування.

Як і IRANDOC, RLST доклала багато зусиль для створення різноманітних баз даних із таких напрямків як: геологія, енергетика, захист навколишнього середовища, металургія, індустрія, видобувна промисловість Ірану, транспортна галузь, країнознавство та ін. RLST створила деякі загальні електронні бази даних, наприклад: інтегровані бази даних, Е-публікації, Е-атласи та карти, Е-книги, Е-журнали та EDMS (Електронна система документаційного менеджменту). Ще одним досягненням RLST є електронна повнотекстова база даних Е-журналів перською мовою. Ця база даних постійно розширюється шляхом сканування та індексування численних перськомовних журналів¹⁴.

Інші інформаційні центри та бібліотеки Ірану створюють здебільшого вузькоспеціалізовані бази даних. Центральна бібліотека «Астан-кодс Резаві» та низка ісламських інформаційних та дослідних центрів, зокрема у м. Кум, створили бази даних ісламського спрямування. Слід зазначити, що більшість цих баз даних створено на основі програмного забезпечення Pars Azarakhsh, NOSA, MySQL, Microsoft Access та ін.

Особливого значення уряд Ісламської Республіки Іран надає розвитку потенціалу й інформаційних ресурсів публічних бібліотек, розширенню їхніх функцій і спектра надаваних послуг. Протягом 1989–1999 рр. комплектування та спорудження багатьох публічних бібліотек відбувається за рахунок місцевих бюджетів; у цей час кількість бібліотек складала 1350, а завдяки таким темпам розвитку в 2006 році їх нараховувалося вже 1641¹⁵.

Сьогодні публічні бібліотеки як гарант демократизації суспільства формують культурно-інформаційний простір країни, реалізують право громадян на доступ до інформації. До традиційних функцій публічних бібліотек додалися функції універсальних загальнодоступних інформаційних центрів, що забезпечують доступ громадян до інформації на різних носіях. Інформаційний напрямок роботи бібліотек передбачає інформування населення про події книжково-читацького та літературного життя країни й регіону. З цією метою на сайтах кожної з таких бібліотек відкрита сторінка, де будь-який користувач Інтернету може отримати нову інформацію про книги-бестселери про поетів і прозаїків, чії ювілеї відзначаються в поточному місяці.

Нині в Ісламській Республіці Іран функціонує 1729 публічних бібліотек системи Міністерства культури та ісламської орієнтації.

Статистичні показники діяльності публічних бібліотек системи

¹⁴ Shiraz Regional Library of Science and Technology/<http://www.rlst.srlst.com>

¹⁵ Statistical centre of Iran/ <http://www.eamar.sci.org.ir>

Міністерства культури та ісламської орієнтації за 2003–2007 рр. свідчать про тенденцію до збільшення загальної кількості цих бібліотек ¹⁶.

Рік	2003	2004	2005	2006	2007
Публічні бібліотеки	1574	1577	1580	1641	1729

За останні роки розроблено багато проектів комп'ютеризації бібліотек різних видів, які спрямовані на внутрішню автоматизацію бібліотечних процесів та на вдосконалення бібліотечних електронних послуг міжнародної мережі Інтернет. Особливе місце займають наукові університетські бібліотеки, що приділяють велику увагу підвищенню інформаційної культури своїх читачів/користувачів.

Більшість бібліотек створили англійські версії своїх веб-сайтів, що відкриває доступ зарубіжних користувачів до іранських бібліотечних ресурсів, робить їх відкритими та сприяє зміцненню професіональних бібліотечних контактів. Так, наприклад, на веб-сайті Національної бібліотеки та архіву Ісламської Республіки Іран інформація про бібліотеку, бібліотечні новини, наукову діяльність та публікації подається п'ятьма мовами: фарсі, арабською, англійською, французькою та російською. Це спостерігається й на сайтах інших іранських бібліотек, серед яких: бібліотека Меджлісу (іранський парламент), бібліотека «Астан годс Резаві» в Мешгеді, бібліотека Тегеранського університету тощо. Веб-сторінки таких бібліотек часто поновлюються, мають свій лічильник візитів, електронну пошту. Тут також організуються «відкриті столи», де користувачі можуть ставити питання з приводу баз даних, знайомитися з рецензіями на книги, з бібліографією, рекомендаціями тощо.

Широко розповсюдилося останнім часом у бібліотеках Ісламської Республіки Іран довідкове обслуговування віддалених користувачів, що відбувається в режимі «віртуальна довідка» або по-іншому «аск лайбреріен». Ця послуга успішно розвивається та широко розповсюджена в різних типах бібліотек Ірану, зокрема й публічних. Такі сучасні інформаційні технології відкривають нові можливості для країни у сфері виробництва, розповсюдження і використання інформації та знань, що дозволяє накопичувати їх в електронній формі, обмінюватися нею як у межах регіону, так і між різними регіонами та країнами. Цей напрямок довідково-інформаційної діяльності в Ірані досить розповсюджений і обумовлений появою значної кількості ресурсів Інтернету, довідково-

¹⁶ Там само.

бібліографічного і змістовного характеру, які можна використовувати при виконанні запитів користувачів, формуванні нової аудиторії користувачів, які мають потребу в цілодобовому доступі до інформації та в допомозі висококваліфікованих бібліографів. Тому останнім часом змінилися особливості професії бібліотекаря та його обов'язків. Оскільки бібліотеки є культурними та інформаційними центрами, особлива увага приділяється кваліфікації бібліотекарів, враховуючи сучасні вимоги і перспективні тенденції розвитку бібліотечної справи в Ірані та світі. Співробітники бібліотек вдосконалюють свою професійну компетенцію різними шляхами – на курсах, семінарах, стажуванні за кордоном, де отримують новий досвід та ідеї ¹⁷.

Для гармонійного та стабільного розвитку бібліотек Ісламської Республіки Іран є важливими такі моменти:

- формування інформаційної культури громадськості та створення системи послуг, враховуючи потреби суспільства, території та часу;
- модернізація технологічної інфраструктури усіх бібліотек, яка має бути виконана на прикладі Національної бібліотеки та архіву ІРІ, що потребує впровадження відповідних стандартів та налагодження шляхів швидкої передачі даних;
- забезпечення цифровими інформаційними послугами громадян шляхом удосконалення бібліотечних інформаційних та електронних систем через спільну веб-мережу в межах територіальної одиниці;
- об'єктивна оцінка бібліотечних та інформаційних послуг на загальнодержавному рівні з метою забезпечення рівних можливостей усіх категорій користувачів;
- вдосконалення системи підготовки та перепідготовки кадрів.

Таким чином, сучасний стан бібліотечної справи в ІРІ характеризується наявністю державної зацікавленості, що є передумовою розвитку кількості бібліотек, безкоштовних та доступних для користувачів по всій країні. Зважаючи на пріоритети керівництва країни, що полягають у культурному розвитку та інтелектуальному збагаченні нації, Іран впевнено крокує до прогресу наукової думки. Дослідження у цій сфері, обмін інформаційними ресурсами, організація доступу користувачів до іранських інформаційних ресурсів, безперечно, сприятимуть забезпеченню високого рівня бібліотечного та інформаційно-бібліографічного обслуговування читачів.

¹⁷ Матеріали офіційного порталу Іранської Національної Бібліотеки та архіву <http://www.nlai.ir>

Ольга Смык,

зав. отделом

Центральной научной библиотеки им. Я. Коласа НАН Беларуси

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ПРОПАГАНДЫ ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ ЦНБ НАН БЕЛАРУСИ

«Каждая библиотека, как бы мала она не была,
должна уметь рекламировать себя».

Н. К. Крупская

Формирование рыночных отношений в обществе оказало влияние на различные сферы жизни, в том числе и на работу библиотек. В библиотечной лексике и практической деятельности уже давно стали привычными термины рыночной экономики – «менеджмент», «маркетинг», «паблик рилейшнз», «имидж», «пиар». И, как правило, в современной библиотеке функционирует отдел маркетинга.

В июле 2003 года в ЦНБ НАН Беларуси был организован отдел маркетинговых исследований. Первоначально все усилия сотрудников отдела были направлены на всестороннее изучение потребностей, запросов, интересов пользователей. Мы ориентировались на предоставление услуг в соответствии с этими потребностями. С другой стороны, нашей задачей являлось активное влияние на использование ресурсов/услуг и существующий спрос, т. е. на формирование информационных потребностей. Для этого мы использовали такие направления работы, как:

- проведение маркетинговых исследований;
- пропаганда и реклама информационных ресурсов и услуг.

Фонд ЦНБ НАН Беларуси составляет научная литература в области естественных, технических и гуманитарных знаний; энциклопедии, словари и справочники; диссертации, авторефераты, рукописи, электронные научные базы данных и т. д. Проведя сегментацию рынка, т. е. определив группы реальных и потенциальных пользователей с общими запросами и потребностями, мы стали работать в направлении продвижения своих услуг, а также информации о Библиотеке, ее фондах, базах данных, применяя различные способы и, соответственно, средства рекламного воздействия на потребителя. В частности, это были:

- ✓ адресная и почтовая рассылка;

- ✓ печатная рекламная продукция;
- ✓ средства так называемой косвенной рекламы и пропаганды – выставочная деятельность, презентации, семинары, видеофильмы;
- ✓ для привлечения внимания общественности – средства массовой информации и др.

Сегодня нет необходимости убеждать кого-либо в значимости рекламы и пропаганды библиотечных ресурсов и услуг. Проще дать рекламу. Сложнее наладить систему взаимного информирования.

Одним из эффективных способов информирования пользователей мы считаем выездные презентации. Такая работа началась в 2007 году. Для решения задач по продвижению информационных ресурсов были определены следующие направления:

- ✓ охват аудитории: кого мы хотим охватить?
- ✓ стратегия обращения: что мы хотим им сказать?
- ✓ стратегия средств рекламы и пропаганды: когда и где мы будем контактировать?

Совместно с отделом электронных ресурсов проведение выездных презентаций «Путеводитель по Библиотеке» и «Электронные ресурсы ЦНБ НАН Беларуси» решено начать с институтов НАН Беларуси. Первые презентации прошли в институтах отделений естественных наук, т. к. именно естественнонаучная тематика является ведущей в формировании фонда Библиотеки, и основную часть наших читателей составляют сотрудники институтов НАН Беларуси, аспиранты и студенты этого профиля.

Презентация «Путеводитель по Библиотеке» знакомит с информационными ресурсами, которыми располагает Библиотека, а также услугами, которые оказывают ее сотрудники. Выступая перед аудиторией, мы ссылаемся на информационный источник – официальный сайт ЦНБ НАН Беларуси (<http://csl.bas-net.by/>), который дает наиболее полную и компетентную информацию об организации и работе Библиотеки.

За последние годы появилось новое поколение читателей, которые предпочитают издания в электронном виде традиционным бумажным. С конца 90-х годов XX в. ЦНБ НАН Беларуси активно предлагает пользователям приобретаемые электронные ресурсы зарубежных издательств и компаний. Эти ресурсы предоставляют возможность ознакомиться с новой научной литературой и ее электронным архивом.

В презентации «Электронные ресурсы ЦНБ НАН Беларуси» мы помогаем ознакомиться с содержанием электронных научных баз данных,

поисковыми возможностями представленных ресурсов, оперативным способом получения информации в электронном виде на личный e-mail.

ЦНБ НАН Беларуси первая среди библиотек Беларуси создала и внедрила электронную доставку документов (ЭДД) как унифицированную систему обслуживания удаленных пользователей. Эта система удобна тем, что у читателя отпадает необходимость в посещении Библиотеки – он получает копии в электронном виде на свой компьютер. Особенно это актуально для пользователей из других областных и районных центров.

Мы планируем продолжать в дальнейшем деятельность в этом направлении, максимально охватывая институты других отделений НАН Беларуси, университеты не только в Минске, но и в других городах Беларуси. Современная библиотека является одним из информационных и коммуникативных источников. Ее деятельность направлена как на обеспечение доступа пользователей к информации, так и на оперативность ее получения.

Наряду с существующей в ЦНБ НАН Беларуси возможностью получения информационных ресурсов в электронном виде при помощи службы ЭДД, для тех читателей, которые по ряду причин не являются пользователями ПК, существует оперативная форма обслуживания традиционными документами и копиями. Отдел маркетинговых исследований оказывает услуги юридическим лицам, обеспечивает пользователей документами и копиями фрагментов документов (в т. ч. электронных), принимая заказы по телефону/факсу, почте. Наша задача – выполнить заказ качественно и быстро, максимально удовлетворив требования заказчика. Для этого сотрудники отдела проводят поиск в базах данных, интернете, библиографический поиск, при необходимости обращаются в другие библиотеки, выполняют другие виды работы. Менее чем через час пользователь получит информацию о наличии требуемого документа или копии фрагмента документа в заказываемой форме, что, безусловно, удобно и экономично.

О таких возможностях обслуживания мы информируем при помощи почтовой прямой рекламы, в т. ч. электронной, печатной рекламной продукции, при личном контакте.

Одним из направлений деятельности отдела является создание положительного имиджа Библиотеки. Как театр начинается с вешалки, так и библиотека формирует мнение о себе еще на входе, при записи в нее, в фойе, на каталогах. Информация об услугах и фонде дает представление о том, что пользователь найдет в библиотеке. При этом учитывается единый стиль в формировании наружной и внутренней рекламы, которая служит

не только привлечением внимания потребителей, но и свидетельствует о том, что библиотека ориентирована на читателя. И, безусловно, это правило существует для всех библиотек без исключения.

Кроме того, в ЦНБ НАН Беларуси широко используется печатная рекламная продукция. Так, при записи в Библиотеку, стало традиционным получение вместе с читательским билетом рекламных листовок и буклетов с информацией о структурных подразделениях ЦНБ НАН Беларуси, контактной информации, режиме работы и т. д. Пропаганда и реклама информационных продуктов/услуг направлены на создание долговременных предпочтений к ресурсам путем организации прямых связей с пользователями.

В ЦНБ НАН Беларуси регулярно проводятся различные общественные мероприятия. Основная цель проведения PR-мероприятий – укрепление связей с общественностью при помощи средств массовой информации, пропаганда информационных ресурсов, формирование позитивного общественного мнения. Для организации выставок-презентаций, электронных презентаций, семинаров, конференций, круглых столов, пресс-конференций поддерживается активная связь с представителями СМИ. Для передачи сведений о наиболее интересных событиях библиотечной жизни сотрудники отдела составляют емкий материал в форме пресс-релизов или краткий – релиз-анонсов, а также сами пишут статьи в газеты. Профессиональная подготовка информационного материала требует особого внимания, т. к. поставляя его в СМИ, мы получаем хороший шанс размещения его на полосе или в эфире абсолютно бесплатно.

Со многими журналистами налажены профессиональные контакты. Примером такого сотрудничества служат регулярные публикации в печатном органе НАН Беларуси – газете «Веды», печатных органах республиканского значения «Рэспубліка», «Советская Белоруссия», «Народная газета», столичных изданиях «Минский курьер» и «Вечерний Минск», газетах «Літаратура і мастацтва», «Культура» и др.

Корреспонденты радио и телевидения информируют радиослушателей и зрителей о событиях в библиотеке в программе новостей. Репортажи с места событий можно услышать, например, в программе «Литературный проспект», «Постфактум» на 1 Национальном канале белорусского радио, в эфире телеканалов – ОНТ (Общенациональное телевидение), Первого Национального канала БТ, СТВ (Столичное телевидение) и др.

В ЦНБ НАН Беларуси регулярно проводятся презентации книжной продукции белорусских издательств («Технология», «Белорусская

энциклопедия», «Белорусская наука» и др.), а также отдельных книг белорусских авторов.

ЦНБ НАН Беларуси имеет самое большое и полное собрание иностранной литературы естественнонаучной тематики (книги, периодические и продолжающиеся издания). Мы стремимся к тому, чтобы пользователь был информирован об этом, т. е. имел представление о научных зарубежных изданиях, которые содержатся в фонде Библиотеки, в т. ч. электронных БД, о новых поступивших изданиях. Совместно с представителями издательств организуются презентации, семинары, тренинги и выставки. На такие встречи приглашаются представители институтов НАН Беларуси, вузов и ведущих библиотек, где каждый участник имеет возможность не только познакомиться с содержанием информационных ресурсов, но также задать вопросы представителям издательских компаний. Наши пользователи и коллеги приняли участие в мероприятиях, организованных совместно с компаниями: Elsevier, Wiley, CSA (Cambridge Scientific Abstracts), Thomson Scientific, Emerald Group Publishing Limited и др. Во время проведения семинаров и тренингов менеджеры издательств обучают их работе с базами данных, презентуют ресурсы компаний.

Так, например, на открытии Дней физики и презентации «Наследие Эйнштейна» * в рамках мероприятия была организована выставка книг крупнейших мировых издательств, таких как Oxford University Press, Elsevier, Cambridge University Press и др. Региональные менеджеры компаний представили присутствующим электронные и печатные ресурсы издательств.

Особой популярностью среди читателей ЦНБ НАН Беларуси пользуются информационные ресурсы Всероссийского института научной и технической информации (ВИНИТИ). Более 100 человек стали участниками совместного мероприятия, во время которого прошла демонстрация баз данных ВИНИТИ: он-лайн, оф-лайн и презентация электронного реферативного журнала.

Организация таких мероприятий – один из эффективных способов пропаганды информационных ресурсов, знаний, учений, познавательной информации. При их подготовке разрабатывается сценарий, подбирается материал для электронных презентаций. Одновременно они являются местом встречи с известными и интересными людьми.

* ООН по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО) объявила 2005 год Всемирным годом физики в честь столетия знаменитых научных открытий Эйнштейна.

В качестве примера можно назвать совместную презентацию выставки «Литература и мода во Франции в XIX в.». Мероприятие было приурочено к национальному празднику Французской республики – Дню взятия Бастилии. Сотрудники отдела редких книг и рукописей подготовили экспонаты выставки – произведения всемирно известных писателей Франции XIX в., имена которых вошли в сокровищницу мировой культуры. Оригинальным дополнением к книжным экспонатам стали цветные иллюстрации из журналов мод XIX в., любезно предоставленные Посольством Французской Республики в Республике Беларусь. На открытие этого мероприятия сотрудники отдела маркетинговых исследований представили электронную литературно-музыкальную презентацию «*Ma belle France*» («Моя прекрасная Франция»), содержание которой раскрывало основные тенденции моды во Франции XIX в., ее историю, интересные подробности из жизни отдельных писателей и их связь с миром моды. Так, в частности, в наследии Оноре де Бальзака есть учебник по завязыванию галстуков «Искусство завязывать галстук». Бальзак давал рекомендации – десятки способов обращения с галстучным узлом для различных случаев и различных категорий «носителей» – для шей влюбленных, банкиров и нотариусов. Эта и другая информация из жизни французских классиков XIX в. была тепло принята гостями, среди которых присутствовали главы дипломатических миссий Франции и Германии.

Такие же презентации с подборкой занимательного материала о странах с использованием ярких иллюстраций, музыкального сопровождения проводились с участием представителей посольств других государств – это:

✓ выставка-презентация книг, полученных в дар от Японского фонда международных обменов, где была продемонстрирована электронная презентация «Япония: далекая и близкая»;

✓ презентация книг итальянских издательств «Италия: из эпохи Ренессанса в эпоху высоких технологий» – об истории итальянских научных издательств: Национальной Академии Деи Линчеи *Accademia Nazionale Dei Lincei*, Итальянского Физического Общества (ИФО) *Societa Italiana di Fisica*, Римского Университета Ла Сапьенца *Universita La Sapienza*, другой занимательный материал об Италии, какой она видится глазами белорусов.

Тесные дружеские отношения поддерживаются с коллегами из других стран. Проводятся совместные мероприятия по обмену опытом, а также культурно-просветительские выставки, презентации, встречи, как,

например, одна из последних презентаций выставки «Издания виленских типографий XVI – первой четверти XX вв.», организованной совместно с Библиотекой Литовской академии наук в ноябре 2007 года. Книги из двух библиотек стали дополнением друг друга, создали целостное впечатление о книгопечатании в Вильно. Внимание посетителей привлекли документы с книжными знаками и владельческими записями. Гостям мероприятия был предложен фильм-видеоряд, подготовленный отделом маркетинговых исследований. Экранная постановка ознакомила посетителей с историей г. Вильнюса, зарождением книгопечатания, деятельностью виленских типографий. Подобные выставки всегда вызывают интерес со стороны пользователей Библиотеки и, как правило, продлевают свою работу по их просьбам и пожеланиям.

Наряду с презентациями, книжными выставками, юбилейными вечерами, праздничными программами, важными событиями в ЦНБ НАН Беларуси проводятся благотворительные акции, организованные совместно с Центральным правлением ОО «БелТИЗ» (Белорусское товарищество инвалидов по зрению) – выставки декоративно-прикладного творчества инвалидов по зрению. Партнерские отношения с ними длится много лет. Общими усилиями мы организовываем Республиканские выставки инвалидов по зрению, акции, приуроченные Международному Дню инвалидов, Международному дню защиты детей, тематические выставки и т. д. День открытия мероприятия, как правило, сопровождается концертом творческих коллективов, талантливых исполнителей – людей незрячих, но активных и творчески одаренных.

Такие встречи всегда проходят в теплой дружеской атмосфере, привлекают внимание общественности, широко освещаются в СМИ.

Эффективность деятельности по пропаганде информационных ресурсов и услуг, качество рекламных акций определяется решением комплекса следующих задач:

- ✓ формирование определенного уровня знаний о библиотеке, ее ресурсах, услугах интеллектуальной продукции;
- ✓ определение главного потребителя информационного ресурса / услуги библиотеки;
- ✓ определение вида влияния на пользователя (каким образом сообщить о существовании информации/услуги или стимулировать ее использование);
- ✓ изучение потребительского поведения, ответной реакции, осведомленности пользователей об информационных продуктах/услугах библиотеки.

Важнейшее изменение, которое привносит в деятельность библиотеки маркетинговое мышление, – отказ от пассивной стратегии обслуживания и обращение к активной рыночной стратегии.

До недавнего времени библиотеки в основном ориентировались на потребности читателей. Таким образом, библиотека удовлетворяла уже существующий спрос. Активная или наступательная форма работы, основанная на рекламе и пропаганде информационных продуктов/услуг, означает расширение рынка библиотеки, выявление с помощью специальных методов новых, перспективных групп пользователей. Потому как эффективность работы библиотеки определяется, прежде всего, количеством ее пользователей, услугами, частотой обращения и использования информационных ресурсов. А для этого библиотека должна о себе заявить, привлечь внимание, заинтересовать, убедить.

Список использованной литературы

1. *Борисова, О. О.* Реклама в библиотеке: учеб.-практ. пособие / О. О. Борисова. – М.: ЛИБЕРИЯ-БИБИНФОРМ, 2005. – 214 с.
2. *Суслова, И. М.* Практический маркетинг в библиотеках: учеб.-практ. пособие / И. М. Суслова. – М.: ЛИБЕРИЯ, 2004. – 143 с.
3. *Михнова, И. Б., Цесарская, Г. Л.* Как делать рекламу библиотеки: теория, методика, практика / И. Б. Михнова, Г. Л. Цесарская. – М.: НВЦ «БиблиоМаркет», 1996. – 220 с.

Ніла Танатар,

ст. наук. співробітник, зав. відділу НБУВ,
канд. біол. наук

ІМІДЖ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО У ПРЕСІ (за матеріалами газетної періодики 2008 року)

Публікація представляє результати контент-моніторингу друкованих та електронних видань газетної періодики протягом 2008 року з тематики «Імідж Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у пресі». У роботі подаються кількісні (рангування газетних джерел за кількістю публікацій, визначення найактуальніших для журналістів напрямів діяльності бібліотеки) та якісні (розкривається зміст найцікавіших публікацій) характеристики відібраних матеріалів.

Загальна інформація

2008 року, як і в попередній період, у відділі організації та використання документального фонду велася робота з відслідкування іміджу Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) у газетній періодиці. Для цього дослідження були залучені центральні та регіональні видання на традиційних та електронних носіях. Пошук тематичних матеріалів здійснювався у процесі контент-моніторингу нових надходжень до газетного фонду НБУВ та інтернет-ресурсів. Для перегляду було відібрано 90 загальноукраїнських та 36 обласних газет, 92 з яких були у друкованому вигляді, 34 – в електронній формі. Виділення ключових фрагментів публікацій проводилося з залученням методу контент-аналізу їх тексту. База даних (БД) формувалася на основі відібраних цитат, їхніх індексів та бібліографічних посилань на першоджерела.

За досліджуваний період тематичні публікації були виявлені в 31-му загальноукраїнському виданні (78 матеріалів) та в 11 обласних газетах (15 повідомлень). Найбільшу увагу Національній книгозбірні приділяли «Урядовий кур'єр», «Голос України», «Газета по-київски». По 5 публікацій виявлено у «Газеті по-українськи», «Культурі і житті», «Слові Просвіти», по 3 – у «Демократичній Україні», «Дні», «Світі» та рупорі української духовності в АРК – «Кримській світлиці». Всього ж БД, сформована у 2008 році, нараховує 93 записи, де переважає інформація про бібліотечні фонди. Значна кількість записів відображає історію та сучасний стан книгозбірні, трапляються матеріали загального характеру.

Що саме писала про найбільшу бібліотеку України газетна періодика у 2008 році?

Контент-аналіз публікацій

Організація діяльності бібліотеки

Діяльність НБУВ окреслив її генеральний директор, академік НАНУ Олексій Онищенко в інтерв'ю газеті «Контракти» (19.05.2008). Бібліотека є головним науково-інформаційним центром країни, де сконцентровані знання з усього світу на всіх можливих носіях інформації. У її структурі – понад 40 підрозділів, згрупованих за напрямками їх діяльності в інститути (української книги, рукопису, архівознавства, біографічних досліджень), центри (консервації та реставрації, комп'ютерних технологій, культурно-просвітницький, науково-видавничий), Фонд президентів України та Служба інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади. Щодня Бібліотеку відвідує близько 2 тис. науковців, фахівців, аспірантів і студентів, а її інтернет-портал – понад 10 тис. користувачів. Найбільшим попитом користується література з банківської справи та фондового ринку. Студенти зазвичай ідуть до книгозбірні в пошуку інформації для курсових і дипломних робіт. Щодо планів на майбутнє, генеральний директор зазначив, що НБУВ прагне зібрати все, що колись було написано й надруковано в Україні, потім – те, що було написано про Україну за кордоном, а після цього – всі письмові здобутки українців у світі. Якщо ми досягнемо цього, то Бібліотека матиме повну інформацію про українців і нашу країну. Серед пріоритетів НБУВ – створення потужної інфраструктури, яка дасть змогу оперативної акумулювати, опрацювати і систематизувати новітню інформацію з усіх напрямів знань, забезпечити доступ до неї.

Щодо інформаційних проектів, – газети згадали проект реферування української наукової літератури – з 1998 року Інститут проблем реєстрації інформації НАНУ та Національна книгозбірня видають реферативний журнал «Джерело», наукові реферати якого зберігаються в електронній формі та надаються в онлайн-доступі на порталі НБУВ, це – так званий Почаївський проект – переведення в електронну форму почаївських церковних стародруків («Експрес» 27–28.09.2008; «Голос України» 30.09.2008). На XV Міжнародному кримському форумі директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського АПН Павла Рогова повідомила про спільний з Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського проект створення меморіальної мережевої бібліотеки «Наукова спадщина України» («Освіта України», 07.11.2008).

Свідченням досягнень Бібліотеки на теренах науки та в інформаційно-бібліотечній сфері є два укази Президента України. У першому з них («Про нагородження О. Онищенка орденом князя Ярослава Мудрого») йшлося про те, що за визначний особистий внесок у розвиток суспільних наук, вагомі здобутки у дослідженні і збереженні національного культурного надбання, багаторічну плідну наукову діяльність Президент України Віктор Ющенко постановив нагородити орденом князя Ярослава Мудрого IV ступеня Онищенка Олексія Семеновича – академіка-секретаря Відділення історії, філософії і права НАН України, генерального директора Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, доктора філософських наук, академіка НАН України («Урядовий кур'єр: Орієнтир», 09.08.2008). Інший указ Президента («Про присудження Державних премій в галузі науки і техніки 2008 року») констатував, що на підставі подання Комітету з Державних премій України Президент України Віктор Ющенко постановив присудити Державну премію України в галузі науки і техніки 2008 року за роботу «Фізичні методи і комп'ютерні засоби реєстрації, зберігання і використання великих обсягів інформації» авторському колективу, зокрема Онищенку Олексію Семеновичу – генеральному директорові Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Костенку Леоніду Йосиповичу – керівникові Центру бібліотечно-інформаційних технологій НБУВ («Урядовий кур'єр», 02.12.2008).

Законодавчі акти

Аналізуючи опублікований Міністерством освіти та науки проект плану невідкладних заходів з розвитку гуманітарних наук в Україні, «Коментарі» (28.11.2008) відзначають, що в цьому плані передбачено важливі питання, розв'язання яких з певних причин гальмувалося. Насамперед – це будівництво нових приміщень для Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського АПН, книгосховищ для Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника.

Бібліотечні фонди

Як і в минулі роки, найбільша кількість публікацій газетної періодики стосувалася унікальних фондів Національної книгозбірні (41). Беззаперечним лідером у висвітленні пресою є *Інститут рукопису* НБУВ (25). Улюбленицею журналістів залишилася «книга книг» українського народу – Пересопницьке Євангеліє (19). За свідченням «Культури і життя» (05.11.2008), – це перший відомий переклад євангельського тексту староукраїнською (руською), близькою до народної, писемною мовою.

Книга не тільки підтверджує існування цієї мови, але й відображає рівень її розвитку в XVI ст. («Газета по-киевски», 13.09.2008). В ті часи вона стала чинником утвердження живої української мови, зрозумілої широкому загалу («День», 22.01.2008). Окрім того, унікальний історичний документ епохи Відродження є визначним шедевром з погляду художнього оформлення та філології. Іван Франко вважав, що цей переклад зроблено на високому рівні, «якого не досягли інші перекладачі» («Експрес», 7–14. 08. 2008). Робота почалася 15 серпня 1556 р. у Дворецькому жіночому монастирі (Львівська обл.). На кошти настоятельки монастиря княгині Анастасії Заславської були перекладені перше з чотирьох Євангелій – від Матфея і половина другого – від Марка («2000», 01–07.02.2008). Титанічна робота над книгою була продовжена в Пречистенському монастирі міста Пересопниці (на території нинішньої Рівненщини). Відомо, що архимандрит Григорій, який взяв на себе цю історичну місію, був високоосвіченою людиною, володів п'ятьма мовами: давньоєврейською, грецькою, старослов'янською, польською та українською. Саме він перекладав Євангеліє, а колишній королівський писар, протопоп Саноцький (в миру – Михайло Журавницький) ретельно занотовував усе на товстих сторінках вибіленого пергаменту. Священне Писання написано пізнім уставом XVI ст. чорнилами різних кольорів, оформлено вишуканими мініатюрами, виконаними в традиціях тодішньої іконописної школи. Текст написано різними типами письма: уставом і напівуставом з елементами скоропису, притаманними волинській школі книжкового письма. Уставний шрифт вирізняється графічною виразністю. Книгу прикрашено заставками, ініціалами, орнаментом. Напружена праця тривала понад п'ять років. Історія Євангелія загадкова. Відомо, що певний час воно перебувало у волинських меценатів Анастасії Заславської та її доньки і зятя – князів Чарторийських, після чого слід реліквії втрачається. За деякими джерелами, в 1701 році український гетьман Іван Мазепа передав святиню Переяславському кафедральному собору («Известия в Украине», 21.01.2008). Відкрив її світові 1837 року і ввів у науковий обіг славетний вчений-енциклопедист Осип Максимович Бодянский. Він знайшов видатну пам'ятку староукраїнської літературної мови у бібліотеці Переяславського собору. Пізніше цей безцінний фоліант придбала бібліотека Полтавського історичного музею («Кримська світлиця», 14.11.2008). 1947 року він потрапив до фонду НБУВ («Газета по-українськи», 02.01.2008; 30.05.2008). Нині Євангеліє зберігається в Інституті рукопису. Звідти його виносять раз у п'ять років – на інавгурацію новообраного президента України. Таким чином, ця унікальна реліквія стала політичним

символом української нації: на ній всі президенти незалежної України, вступаючи на посаду, присягають на вірність народу України («День», 22.01.2008). Перше академічне транслітероване видання тексту Пересопницького Євангелія здійснено в 2001 році спільними зусиллями Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Інституту української мови та Мовноінформаційного фонду НАНУ («День», 24.05.2008).

На рукописну пам'ятку середини XVI ст. наклад відбиток час – оправа, пергаментні сторінки, яскраві колись мініатюри дещо втрачають свій первісний вигляд. З ініціативою оновлення-реставрації національної реліквії та її факсимільного видання виступила Українська православна церква Московського патріархату («Урядовий кур'єр», 28.05.2008). Митрополит Володимир, отримавши згоду Президента НАНУ Бориса Патона на видання факсимільної копії та заручившись підтримкою Президента України Віктора Ющенка, звернувся за допомогою до меценатів. 20 січня 2008 року перші аркуші Євангелія зійшли з друкарського станка видавничого дому «АДЕФ-Україна» («Аргументы и факты в Украине», 20.01.2008; «Известия в Украине», 21.01.2008; «Коммерсантъ», 21.01.2008; «День», 22.01.2008; «2000», 01–07.02.2008). А через півроку в столичному Будинку вчителя відбулася конференція та презентація факсимільного видання, приуроченого до святкування 1020-річчя Хрещення Русі та початку будівництва кафедрального собору Воскресіння Христового («Газета по-українськи», 23.07.2008; «Експрес», 07–14.08.2008; «Дзеркало тижня», 16–22.08.2008; «Вінницька газета», 24.08.2008). Науковці та представники духовенства вже назвали це подією року. Першими отримали у подарунок копію Євангелія Президент України Віктор Ющенко та Президент НАНУ Борис Патон, а також перший Президент України Леонід Кравчук та його наступник Леонід Кучма. Факсиміле унікальної книги були передані академічним інститутам та музеям, подаровані людям, причетним до цієї справи. Задля раритетності наклад видання Євангелія зробили обмеженим – всього 1 тис. примірників. Однак, як повідомили в «Газете по-киевски» (13.09.2008) працівники Києво-Печерської лаври, у вільному продажу книги не буде. Її можна буде придбати, пожертвувавши 25 тис. грн на будівництво кафедрального собору УПЦ поблизу станції метро «Либідська». Найбільше книг-подяк поки що відправлено в Одесу та Донецьку область. Всього вже розійшлося близько 300 примірників. Як повідомляють газети («Обзор», 22.07.2009; «Газета по-киевски», 13.09.2009; «Культура і життя», 05.11.2008), факсимільне видання Пересопницького Євангелія презентували в Лондоні, Оксфорді, Кембриджі, Москві. Презентації

плануються в штаб-квартирі ООН, Бібліотеці Конгресу США, у відомих світових культурних та наукових центрах. Не забуто і сам оригінал Пересопницького Євангелія. Предстоятель УПЦ блаженніший митрополит Володимир передав Національній академії наук України чек на суму 100 тис. грн для реставрації реліквії («Дзеркало тижня», 16–22.08.2008).

Цікавою виявилася інформація про **Відділ зарубіжної україніки НБУВ** («Українська газета Плюс: За вільну Україну», 09–15.10.2008). Широкому читацькому загалу спеціалізований фонд цього відділу став доступним лише впродовж останніх десятиліть. Унікальний за своїм складом і змістом фонд є одним із найбільших у державі (понад 30 тис. одиниць зберігання) зібрань творів друку, виданих поза межами країни різними мовами світу. Найперше – це твори українською мовою, праці авторів-українців, українських установ, організацій та об'єднань в оригіналі й у перекладах, видання про Україну та українців усіма мовами. Основне призначення цього фонду – дати користувачам найповнішу інформацію про суспільно-політичне, культурне, духовне, релігійне, мистецьке життя і творчість наших співвітчизників за кордоном, розкрити роль українства у світовій культурі, життя українського слова, української думки у світовому співтоваристві. Формування фонду відбувалося у відділі спеціального збереження. У січні 1990 року останнім наказом Головліту (Головного Управління по охороні державних таємниць у пресі при КМ УРСР) «Про повернення книг до загальних фондів бібліотек» спецфонди фактично скасовувалися. Рішенням дирекції Бібліотеки від 16 вересня 1991 року всі видання, що знаходилися в спецфонді як ціла колекція, були передані до новоутвореної зали зарубіжної україніки. З її відкриттям до Бібліотеки почали надходити дари з книгозбірень Торонтського, Оттавського, Гарвардського, Ратгерського, Делаварського університетів, від Товариства українських бібліотекарів Канади, Слов'янської бібліотеки у Празі, інших зарубіжних установ та приватних осіб. Нині фонд зарубіжної україніки містить літературу з різних галузей знань. Близько 30 % фонду становлять видання, друківані іноземними мовами (англійською, французькою, польською, німецькою тощо). Здебільшого це дослідження з історії України, документи про українські поселення в різних кутках світу, літературознавства, релігії, мистецтвознавчої літератури. Останнім часом з'явилося багато досліджень з питань Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, документів про ОУН та УПА під різними кутами зору.

У зв'язку з 54-річчям від дня народження Президента України Віктора Ющенка газети повідомили про **Фонд президентів України НБУВ**, куди,

за словами голови Держуправління справами Ігоря Тарасюка, передають подарунки Президентів як від офіційних осіб, так і від простих громадян. Там презенти виставляють у спеціальних вітринах, щоб їх побачили всі бажуючі («Газета по-киевски», 25.02.2008). Це переважно книги, листівки, канделябри, статуетки, зброя, монети, почесні грамоти. Трапляються в цій експозиції ексклюзивні речі – срібна тарілка від колишнього президента Киргизії Аскара Акаєва, Конституція Естонії, стилізована під золотий медальйон, вишиванка від білоруського лідера Олександра Лукашенка. Нові експонати привозять у Фонд двічі на рік із Секретаріату президента. Їх розпаковують, нумерують, описують і зберігають у сховищі. Суттєво колекція поповнилася наприкінці 2004 року за рахунок речей, подарованих Віктору Ющенку на Майдані учасниками «померанчевої революції». Сам Віктор Андрійович оглянув свої подарунки на постійно діючій експозиції восени 2006 року під час відвідин Національної книгозбірні, приурочених до Дня української писемності і мови («Факты и комментарии», 23.02.2008; «Газета по-киевски», 15.03.2008).

Культурно-просвітницька робота

Серед культурно-просвітницьких заходів НБУВ пресою відзначені такі: присвячена Дню Соборності фотовиставка «Любів Україну», над створенням якої працювало два Олександрі Лепетуни (батько і син). Обидва – члени Національної спілки художників («Голос України», 19.01.2008). Спільний проект Центру дослідження історії та культури євреїв НАУКМА, Національного художнього музею України та НБУВ виставка «Культурліга: Художній авангард 1910–1920-х років», де можна було побачити понад 100 живописних і графічних робіт та понад два десятки книг («Україна молода», 15.01.2008). Експозиція «Колекція малюнків та описів Ліфляндії Іогана Кристофора Бротце» із зібрання Латвійської академічної бібліотеки. Унікальність колекції етнографа, педагога й історика Іогана Бротце полягає в її інформаційному розмаїтті та фактологічній насиченості. На основі представлених у цій колекції документів, малюнків та інших джерел доведена закономірність історичного розвитку Балтійського регіону («Экономические известия», 20.02.2008).

80-річчю написання роману Михайла Шолохова «Тихий Дон» приурочили презентацію та вручення головному книгосховищу країни факсимільного видання тексту рукопису першої та другої книг роману («Голос України», 05.04.2008). Спільний проект Одеської державної наукової бібліотеки імені М. Горького та Інституту історії України НАНУ «Голодомор в Україні 1932–1933 рр. Бібліографічний покажчик. Вип. 2»

видавництва студії «Негоціант» також був презентований у приміщенні конференц-залу НБУВ. У процесі підготовки видання автори користувалися фондами найбільших книгозбірень держави, зокрема Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського («Урядовий кур'єр», 04.07.2008). На думку доктора історичних наук Юрія Шаповала, НБУВ спільно з двома московськими установами – Фондом сприяння розвитку культурних центрів за кордоном та Фондом першого Президента Росії Бориса Єльцина – провела дуже важливий комплексний захід. Окрім виставки нової наукової та науково-популярної літератури, виданої російськими видавництвами і фотовиставки «Перший Президент Росії Борис Миколайович Єльцин. 1931–2007» з демонстрацією документального фільму «Епоха Єльцина», відбулася презентація спільного науково-видавничого проекту Фонду першого президента Росії і видавництва «Российская политическая энциклопедия» та передача до фонду НБУВ фотоальбому «Єльцин» («День», 11.11.2008).

Історія бібліотечної справи

2008 рік виявився ювілейним не тільки для Національної академії наук України, але й для одного із її найперших структурних підрозділів, у наш час головного інформаційно-бібліотечного комплексу країни – Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Важливість події засвідчує Постанова, якою Верховна Рада зобов'язала Кабінет Міністрів забезпечити на загальнодержавному рівні відзначення 90-річчя з часу заснування Національної книгозбірні («Голос України», 24.04.2008). З цього приводу друківані та електронні ЗМІ зробили короткий екскурс в минуле НБУВ.

Ось як, за свідченням газет, усе починалося. У тяжкі роки першої світової і громадянської воєн на чолі багатостраждальної України стає гетьман Павло Скоропадський («Київська правда», 17.04.2008). Проголосивши Українську державу, гетьман правив нею з 29 квітня по 14 грудня 1918 року. Проте за такий короткий період він мав неабиякі здобутки, як на зовнішній арені, так і на теренах рідної землі. За гетьманування П. Скоропадського було упорядковано фінанси, створено найвищий орган судочинства – Сенат, а також – Українську академію наук, Українську національну бібліотеку, Український державний архів, Національну галерею мистецтв, Український історичний музей, Український національний театр, відкрито 150 українських гімназій, розпочато роботу Українського державного університету у Києві, заплановано багато заходів у справі розбудови незалежної України

(«Кримська світлиця», 30.05.2008; «Голос України», 24.10.2008). Головну роль у створенні Національної академії наук та Національної книгозбірні Української держави відіграв видатний вчений-природознавець, основоположник сучасних наук про Землю – геохімії, біогеохімії, гідрогеології, радіогеології, генетичної мінералогії – Володимир Вернадський. 19 травня 1918 року на запрошення М. П. Василенка – міністра народної освіти за гетьмана Павла Скоропадського – Володимир Вернадський приїхав із передмістя Полтави, де в нього була дача, до Києва вибудовувати українську науку. У Києві В. І. Вернадський очолив Тимчасову комісію з організації Академії наук і Української національної бібліотеки, а також комісію з питань вищої школи («Газета по-українськи», 12.03.2008; «Кримська світлиця», 14.03.2008; «Киевский вестник», 15.03.2008; «Слобідський край», 18.03.2009). У листі до свого учня Олександра Ферсмана, датованому 30 травня 1918 року, є такі рядки: «Піднімається питання про створення Української академії наук з бібліотекою і музеєм». Вчений глибоко переконаний, що Академія наук має фінансуватися державою, бути могутнім науковим центром, до якого увійшли б наукові установи, постійно діючі комісії, Національна бібліотека, дослідні інститути, лабораторії, музеї, ботанічні сади. За Статутом в Українській академії наук передбачалося створити 45 структур: 15 інститутів, 14 постійних комісій, 6 музеїв, 2 кабінети, 2 лабораторії, ботанічний та кліматизаційний сади, астрономічну обсерваторію, біологічну станцію, друкарню і бібліотеку («Сільські вісті», 21.03.2008). 23 липня 1918 року В. Вернадський повідомив гетьмана, що 20 числа прийнято рішення про заснування Національної бібліотеки Української держави. 2 серпня того ж року вийшов схвалений радою міністрів «Закон Української держави про утворення фонду Національної бібліотеки». У ньому наголошувалося на необхідності придбання і систематизації книг, рукописів, карт та інших видань. До фонду Державної скарбниці Національної бібліотеки за розпорядженням міністра народної освіти та мистецтва до 1 січня 1919 року було асигновано 500 тисяч карбованців авансом («Слобідський край», 18.03.2008). 14 листопада 1918 року гетьман Скоропадський затвердив закон про заснування УАН, а також Статут і штати Української академії.

Підсумовуючи діяльність унікального організатора української науки, газета «Світ» (00.11.2008) відзначає, що В. І. Вернадський був одним із засновників Української академії наук, дійсним членом АН України та її першим президентом у 1919 році. 12 березня 2008 року наукова спільнота відзначила 145-річчя з дня народження геніального мислителя («Слово просвіти», 20–26.03.2008). Багатогранність і глибину особистості

Володимира Вернадського, на переконання «Демократичної України» (24.10.2008), неможливо відобразити шляхом звичайного переліку створених ним наукових напрямів, широким колом інтересів, назвами заснованих ним академічних установ (найпершими стали Українська академія наук – нині Національна академія наук України і Національна бібліотека, що носить його ім'я). Він – природознавець, який першим зумів довести взаємозв'язок усіх складових всесвіту: земної кори, мінералів і ґрунтів, рослинного й тваринного світу, гідросфери, повітряного та космічного простору. Цього ж року Україна відзначила 145-ту річницю від дня народження видатного педагога, відомого письменника і громадського діяча Бориса Грінченка. За інформацією «Демократичної України» (15.08.2008), «Вечірнього Києва» (09.12.2008) та «Хрещатика» (09.12.2008) у 1919 році особиста бібліотека педагога (книжки, брошури, альбоми, періодичні видання) була передана його дружиною Марією Миколаївною Грінченко до Всенародної бібліотеки України. Значна частина унікальних книжок другої половини XIX – початку XX ст. цієї бібліотеки були з дарчими написами їхніх авторів: Л. Українки, А. Кримського, С. Єфремова, В. Антоновича, І. Огієнка, І. Липи, Г. Шерстюка, С. Черкасенка, Я. Чепіги.

Погоджуючись із тим, що влітку 1918 року молода Українська академія наук багато зусиль присвятила проблемі створення Національної бібліотеки, «Газета по-киевськи» (02.08.2008), однак, зазначає, що рішучі кроки з практичного розв'язання цього питання були зроблені в радянський час, коли з'явилася Всенародна бібліотека України. Їй надавали різні приміщення, поки в 1989 році на Деміївці не був побудований будинок-гігант з 27-поверховим книгосховищем та зручними читальними залами (архітектори В. Гопкало, В. Гречина). Нині у НБУВ зберігається найбільше бібліотечне зібрання країни, яке нараховує близько 15 млн. одиниць зберігання. Тепер уже важко собі уявити, що до 1980-х років основним приміщенням Центральної наукової бібліотеки АН УРСР (так вона тоді називалася) був скромних розмірів корпус зліва від червоного корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка (вул. Володимирська, 62). Його почали будувати для бібліотеки університету (архітектор В. Осьмак), але з часом передали ЦНБ. Тепер тут розміщено найбільше в Україні зібрання газет та спеціалізовані фонди (рукописи, стародруки та рідкісні видання, естампи і репродукції, нотні видання, зібрання юдаїки, а також значна частина Архівного фонду НАНУ).

Разом з тим, досліджуючи імідж Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у пресі, ми побачили, що в деяких публікаціях

відбувається не творення, а значне спотворення цього іміджу. Насамперед це стосується кількісного та якісного складу найбільшого, найунікальнішого у нашій державі фонду. Незрозумілі неточності, а то й недостовірна інформація щодо раритетів Національної скарбниці, перш за все стосовно Пересопницького Євангелія. Так, в окремих матеріалах стверджується, що унікальна реліквія руйнується («Коммерсант», 21.01.2008), перебуває у критичному стані («День», 22.01.2008). Враховуючи «поважний вік» безцінного фоліанта (майже 450 років), унікальна пам'ятка середини XVI ст. добре збереглася, хоча її місія символу духовного відродження нашого народу та української державності, безумовно, потребує особливої турботи та бережного ставлення. Складається враження, що автори публікацій про Національну книгозбірню не завжди користуються навіть її сайтом, не кажучи вже про отримання інформації безпосередньо на місці.

Висновки

Отже, в газетних публікаціях про НБУВ часто подається неперевірена і, як наслідок, недостовірна інформація. Найчастіше помилки трапляються в датах (при викладенні історичних довідок), прізвищах (як історичних постатей, так і сучасників), кількісних та якісних характеристиках фондів та в самій назві бібліотеки.

Неточності, а іноді й грубі помилки мають місце тоді, коли автори публікацій не узгоджують свої матеріали з представниками бібліотеки та її структурних підрозділів, про які йдеться в цих публікаціях.

В окремих випадках без посилання на першоджерела та необхідного корегування тексту друкується застаріла інформація, яка не відповідає сучасним реаліям.

При підготовці матеріалів про бібліотеку задля уникнення вищенаведених та інших недоліків необхідна співпраця журналістів із фахівцями НБУВ, узгодження з ними написаних публікацій.

Розділ II

Веб-технології та ресурси в науковій бібліотеці

УДК 027.54(477):024:004

Людмила Беліна, зав. відділу НБУВ

Юрій Голубєв, наук. співробітник НБУВ

Людмила Коновал, в. о. мол. наук. співробітника НБУВ

**КОМП'ЮТЕРНІ ТЕХНОЛОГІЇ
ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА
ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОТЕЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ
КОРИСТУВАЧІВ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ**

Автори статті характеризують сучасну технологію обслуговування користувачів у НБУВ з використанням інформаційних технологій. Показано переваги порівнянно з традиційними технологіями.

Сьогодні людство живе в епоху розбудови інформаційного суспільства. Проблема його формування, вироблення основоположних засад та принципів діяльності було присвячено Всесвітній саміт, який проходив у Женеві у грудні 2003 р. Учасники зібрання засвідчили загальне прагнення та рішучість побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток людства інформаційне суспільство. У такій спільноті кожна людина має змогу створювати інформацію, знання, користуватися і обмінюватися ними з метою забезпечення та створення умов для максимально повної реалізації потенціалу окремих людей, громад і народів¹.

Одне із чільних місць серед соціальних інститутів інформаційного суспільства належить бібліотекам. Ми підтримуємо думку науковців про те, що така ситуація є цілком закономірною, адже:

« бібліотеки – це справжні каталізатори не тільки соціально-культурної, але й інформаційно-комунікативної складової суспільного прогресу;

---

¹ Документи ЮНЕСКО о построении информационного общества // Библиотечное дело – XXI век: науч.-практ. сб. – 2005. – Вып. 1 (9). – С. 4–45.

è бібліотеки – найбільш демократичний інформаційний офіційний інститут, саме тут особистість є суб'єктом, який вільно здійснює свій вибір;

è інформаційний ресурс бібліотек не обмежується часом і простором; великі бібліотеки, з одного боку, – це сховища документів, всього, що створено і створюється, а з іншого, – завдяки сучасним технологіям – двері у світ інформації;

è сучасна бібліотека забезпечує розширення доступу до інформації за рахунок її організації, наукового опрацювання, переведення в електронну форму;

è фонди бібліотек за своєю сутністю найбільш наближені до потреб населення [1; 3; 8].

Наукова бібліотека в умовах інформаційного суспільства набуває особливої ваги, оскільки «з посередника між виробниками та користувачами інформаційних ресурсів вона трансформується в системоутворюючу ланку інформаційної сфери»². Поряд з масмедійними засобами, Інтернетом та іншими джерелами інформації бібліотека залишається сильним конкурентом у сфері забезпечення доступу до інформації, оскільки виступає інститутом, місією якого протягом багатьох років було накопичення, зберігання та поширення знань, зафіксованих у друкованих джерелах. Така висока оцінка ролі бібліотеки у житті людства ставить нові, значно вищі вимоги до всього спектру послуг, які традиційно надає бібліотека як культурно-інформаційний інститут суспільства.

Перед сучасною науковою бібліотекою стоїть складне завдання, яке полягає в «актуалізації і наближенні до читача найцінніших у інформаційно-когнітивному відношенні документів»³. Воно може бути вирішене лише після детального вивчення структури і змісту професійних інформаційних потреб всіх користувачів бібліотеки та їх інформаційно-комунікативної діяльності, спрямованої на задоволення цих потреб.

Забезпечення реалізації інформаційно-документної та комунікативної функцій, які є одними з головних у роботі бібліотеки, передбачає вирішення низки завдань:

- підвищення якості задоволення запитів користувачів;
- скорочення кількості відповідей на замовлення;
- досягнення оптимальних термінів виконання замовлень.

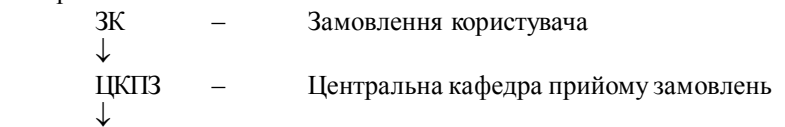
² Костенко, Л. Й., Сорока, М. Б. Бібліотека інформаційного суспільства // Бібліотечний вісник. – 2002. – № 3. – С. 33–38.

³ Михайло Слободяник. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій. – К., 1995. – С. 116.

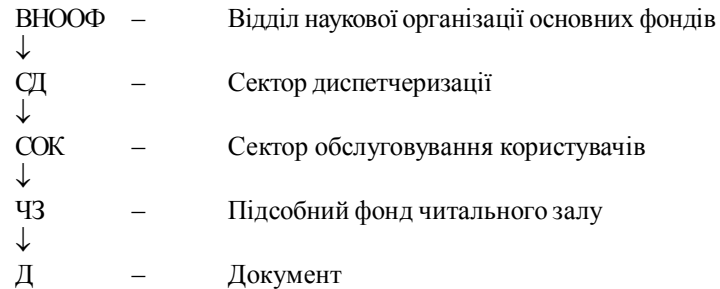
Наукові дослідження, які проводилися з метою пошуку шляхів вдосконалення технології обслуговування користувачів, показали, що «кардинально поліпшити оперативність обслуговування читачів з основного книгосховища на підставі зміни технології в принципі неможливо. Це можна здійснити лише комплексно, вдосконалюючи технологію документного забезпечення у підсистемі ресурсо-використання»⁴. Більш якісного обслуговування можна досягти, максимально наблизивши до читачів активну частину фонду, яка користується підвищеним попитом.

До структури Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського входять понад 40 підрозділів, на базі яких створено галузеві та спеціалізовані читальні зали, що мають власні фонди. Це, зокрема, читальний зал обслуговування читачів літературою гуманітарного профілю, читальна зала обслуговування читачів літературою природничого та технічного профілю, читальна зала відділу довідково-бібліографічного обслуговування, читальні зали Фонду президентів України, Фонду публікацій ООН, бібліотекознавчої літератури, періодичних видань, зарубіжної україніки, відділу образотворчого мистецтва та ін. Починаючи з 2006 р., перший обов'язковий примірник документів почав надходити до підсобних фондів галузевих та спеціалізованих читальних зал. Яким чином це вплинуло на технологію обслуговування користувачів та шлях проходження замовлень на документи?

Згідно з чинними нормативними документами та технологічними інструкціями, замовлення на документи з відділу наукової організації основного фонду (ВНООФ) приймаються черговим бібліотекарем центральної кафедри прийому замовлень (ЦКПЗ). Замовлення, прийняті протягом 30 хв., формуються в одну партію, яка відправляється до фонду основного зберігання. За наявності документа на місці зберігання замовлення виконуються протягом 1 год. 30 хв. Якщо документ відсутній у книгосховищі, але один з його примірників зберігається у підсобних фондах читальних зал бібліотеки, на бланку замовлення вказується його місцезнаходження. Замовлення повертається користувачеві і може бути виконане в одній із зал протягом 5–10 хв. Отже, шлях замовлення можна зобразити схематично так:

⁴ Там само. – С. 152.

Як бачимо, на отримання користувачем документа потрібен тривалий час. Та й навантаження на співробітників фонду основного зберігання не знижується, оскільки пошук документа із необхідним шифром теж займає час незалежно від наявності книги на місці зберігання. Постає логічне запитання: як скоротити шлях замовлення і підвищити ефективність обслуговування користувачів?

Вихід із цієї ситуації гранично простий. Він полягає в інформуванні користувачів про місцезнаходження примірників документа ще на етапі його пошуку чи замовлення. На жаль, лише незначний відсоток користувачів є «професійними читачами», які можуть легко зорієнтуватися у системі обслуговування, у структурі бібліотеки та шляхах пошуку необхідної інформації. Здебільшого до бібліотеки приходять користувачі, які не знають про підсобні фонди галузевих читальних залів чи навіть про існування таких залів.

Гадаємо, варто прислухатися до думки Н. Ф. Самохіної, яка вважає, що «доцільним є не створення фактично електронного каталогу на підсобні фонди, а у загальному електронному каталозі бібліотеки робити позначку в разі, коли видання знаходиться у підсобному фонді. Такі позначки могли б одразу зорієнтувати читача до правильного шляху пошуку потрібного видання, тобто до звернення у конкретний фонд відділу обслуговування, що значно б скоротило час одержання користувачем замовленого інформаційного джерела»⁵. Окрім такої позначки, до запису у електронному каталозі бібліотеки варто було б додати шифри зберігання документів у підсобних фондах читальних зал, що суттєво зменшило б час отримання необхідного документа. Від створення електронних каталогів підсобних фондів теж не потрібно відмовлятися, адже вони могли б стати

⁵ Самохіна, Н. Ф. Адаптація інформаційно-бібліотечного сервісу до потреб користувачів // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики: Зб. матеріалів міжнарод. наук.-практ. конф., Київ, 25–26 травня 2004 р. – К., 2004. – С. 112.

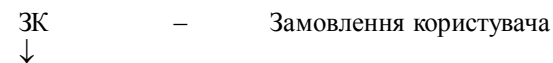
гарною альтернативою традиційним паперовим каталогам. Поки що ні електронні каталоги підсобних фондів, ні інформація про місцезнаходження документів у електронному каталозі бібліотеки для читачів не доступні.

Таким чином, проблема інформування користувачів залишається актуальною сьогодні. Забезпечення комунікації «інформація про документ → читач» гарантує посилення інформаційно-документної функції бібліотеки. Оскільки повідомлення про місцезнаходження документів не здійснюється на етапі пошуку користувачем необхідних інформаційних джерел у каталогах, – це завдання має вирішуватися під час процесу замовлення літератури. Але таке можливе лише при впровадженні автоматизованих технологій. Саме використання комп'ютерних технологій у бібліотечно-інформаційній діяльності надає цілий спектр нових, раніше недоступних для бібліотекаря чи інформаційного працівника, можливостей та дозволяє спростити багато одноманітних операцій, підвищити їх продуктивність.

У Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського вже автоматизовано такі традиційні технологічні процеси: наповнення баз даних нових надходжень, комплектування, каталогізація та систематизація документів. Значним досягненням Національної книгозбірні є створення електронної бази даних відомостей про читачів. Все це дало змогу перейти до впровадження комплексної автоматизованої системи обслуговування користувачів (КАС). Її фундаментальною основою є автоматизована технологія обробки нових надходжень, яка забезпечує наповнення баз даних електронного каталогу. Використання останніх дає змогу автоматизувати технології прийому та оброблення замовлень.

На першому етапі роботи з КАС у межах відділу обслуговування основними фондами НБУВ було створено автоматизовані робочі місця «Прийом замовлень» та «Диспетчер».

На центральній кафедрі прийому замовлень, використовуючи бази даних електронного каталогу, співробітник перевіряє наявність примірників документа, який замовляє користувач, у підсобних фондах читальних зал. Якщо документ є у підсобному фонді, замовлення користувача не направляється у книгосховище на виконання, а відразу дається відповідь, у яку із зал потрібно звернутися користувачеві, де протягом 5–10 хвилин він отримає необхідний документ. Таким чином, схематичний ланцюжок шляху замовлення значно скорочується:

ЦКПЗ	–	Центральна кафедра прийому замовлень
↓		
ЧЗ	–	Підсобний фонд читального залу
↓		
Д	–	Документ

Перевірка замовлень на ЦКПЗ дала змогу не лише суттєво скоротити час виконання замовлень, але й зменшити кількість відповідей «уточнити шифр», оскільки усунення помилок, допущених користувачами, відбувається під час замовлення документа. Аналогічна робота з доопрацювання відповідей «уточнити шифр» здійснюється і на АРМі «Диспетчер».

Нині триває перехід до наступного етапу вдосконалення КАС, який полягає у розробленні технології автоматизованої реєстрації замовлень користувачів. Робота здійснюється за допомогою програми «Шифри», розробленої науковим співробітником відділу каталогізації Ю. В. Голубевим.

Використання програми «Шифри» значно розширює можливості співробітників під час прийому замовлень та їх аналізу. Розглянемо основні функції програми детальніше.

Основною функцією програми є автоматизований пошук документа у базах даних електронного каталогу із зазначенням кількості та місцезнаходження його примірників. Найбільш суттєве удосконалення – розширення доступу до баз даних електронного каталогу та наявність єдиного діалогового вікна для пошуку всіх видів документів. Програма здійснює пошук документа за шифром у 12 БД, які охоплюють майже всі фонди бібліотеки:

- БД книг українською та російською мовами;
- БД періодики українською та російською мовами;
- БД книг залу зарубіжної україніки;
- БД книг східно-європейськими мовами;
- БД книг західно-європейськими мовами;
- БД книг з колекції македоніки;
- БД книг турецькою, азербайджанською мовами;
- БД книг грецькою мовою;
- БД періодики західно-європейськими мовами;
- БД періодики східно-європейськими мовами;
- БД періодики з колекції македоніки;
- БД періодики турецькою, азербайджанською мовами.

Під час реєстрації співробітник АРМу «Прийом замовлень» за допомогою серії діалогових вікон задає параметри пошуку документа (шифр, частина (для багатотомників), рік та номер випуску (для періодичних видань)). Програма переглядає бази даних для знаходження запису з поданими параметрами, виводить його на екран для перегляду та запам'ятовує поля, необхідні для подальшої обробки. Якщо в базах даних електронного каталогу відсутній запис про необхідний документ, програма робить додатковий запит про його вихідні дані: рік видання, том, номер випуску.

Під час реєстрації замовлень також здійснюється автоматична фіксація повної дати, порядкового номера путівки та часу замовлення. Час фіксується точно, з розмежуванням часу вводу шифру, часу перегляду запису та часу реєстрації замовлення.

Програмою передбачена можливість реєстрації номера читацького квитка за допомогою скануючого пристрою чи вводом з клавіатури співробітником. Так операція дозволить отримувати об'єктивну інформацію про контингент користувачів бібліотеки та про замовлення кожного читача.

Замовлення, зареєстровані на центральній кафедрі прийому замовлень, можуть бути відображені у вигляді списку у HTML-форматі на АРМі «Диспетчер», що суттєво допомагає у здійсненні з'ясувань. Зручний інтерфейс та доступна пошукова інструкція дає змогу диспетчеру переглянути замовлення, зареєстровані під час останньої путівки, вчора чи навіть декілька тижнів тому. Пошук необхідного замовлення на документ можна здійснювати за шифром, назвою та за номером читацького квитка. В усіх варіантах відображається запис з бази даних електронного каталогу, який містить повний бібліографічний опис, перелік примірників документа, дату і час замовлення, номер читацького квитка. Інформація про час реєстрації замовлення дозволяє контролювати проходження замовлень та за надходженням документів із фонду основного зберігання до відділу обслуговування користувачів.

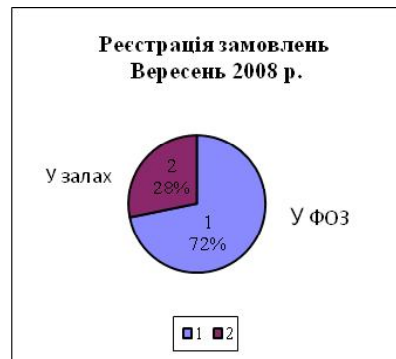
Технологія автоматизованої реєстрації замовлень дає змогу здійснювати повноцінний моніторинг замовлень користувачів. Зокрема, вторинна обробка та аналіз замовлень дозволяє отримати таку інформацію:

- кількісне співвідношення різних категорій користувачів бібліотеки;
- документи яких галузей знань користуються підвищеним попитом користувачів;
- які документи потребують першочергового внесення до баз даних електронного каталогу;

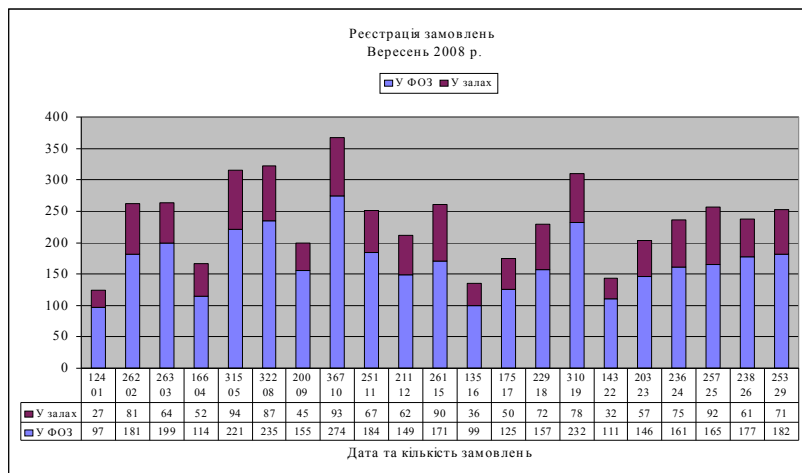
- скільки часу необхідного для обробки одного замовлення;
- кількість замовлень, направлених до підсобних фондів та до фонду основного зберігання тощо.

Проілюструємо дані про кількісне співвідношення замовлень, які направлялися до фонду основного зберігання та до підсобних фондів читальних зал у вересні 2008 р. на АРМі «Прийом замовлень», за допомогою діаграм:

Використання технології автоматизованої реєстрації замовлень користувачів дає змогу відправляти до підсобних фондів читальних зал 25–30 % перевірених замовлень. Це суттєво поліпшує якість обслуговування користувачів та зменшує навантаження на співробітників фонду основного зберігання і сектора обслуговування користувачів.

1 – зареєстровані замовлення, направлені до ФОЗ;
2 – замовлення, направлені до підсобних фондів читальних зал.

Висновки

1. Для реалізації інформаційно-документної функції наукової бібліотеки необхідно забезпечити доступ до інформаційних джерел як оптимально короткий час.

2. Поліпшення якості обслуговування користувачів можливе лише при поєднанні традиційних технологічних процесів з автоматизованими технологіями.

3. Використання технології автоматизованої реєстрації замовлень забезпечує реалізацію комунікації «інформація про документ → читач» під час процесу замовлення літератури.

4. Подальше вдосконалення комплексної автоматизованої системи обслуговування користувачів необхідно здійснювати в декількох напрямках:

- продовжувати розроблення і впровадження автоматизованих систем з використанням штрих-кодів для однозначної ідентифікації видань на етапі обробки і формування електронного каталогу, реєстрації користувачів, прийому замовлень на документи, автоматизації реєстрації видачі документів у підсобних фондах читальних зал;
- створити електронні каталоги підсобних фондів;
- сформуванню достатню комп'ютерну сферу для читачів і для співробітників.

Список використаної літератури

1. *Воскобойнікова-Гузєва, О. В.* Бібліотекознавство в контексті розвитку інформаційних технологій / *О. В. Воскобойнікова-Гузєва* // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 травня 2004 р. / Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. – К.: ДАКККиМ, 2004. – С. 68–70.

2. Документи ЮНЕСКО о построении информационного общества // Библиотечное дело – XXI век: науч.-практ. сб. – 2005. – Вып. 1 (9). – С. 4–45.

3. *Зайцев, В. Н.* Информатизация как инструмент формирования гражданского общества [Електронний ресурс] / *В. Н. Зайцев* // Библиотекосведение. – 2005. – № 1. – С. 25–29. – Режим доступу: http://www.library.ru/1/kb/articles/article.php?a_uid=134. – Назва з екрану.

4. *Костенко, Л. Й.* Библиотека информационного общества [Електронний ресурс] / *Л. Й. Костенко, М. Б. Сорока* // Бібл. вісн. – 2002. – № 3. – С. 33–38. – Режим доступу: <http://192.168.2.2/articles/2002/02ksbis.htm>. – Назва з екрану.

5. *Самохіна, Н. Ф.* Адаптація інформаційно-бібліотечного сервісу до потреб користувачів / *Н. Ф. Самохіна* // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики. – С. 111–113.

6. *Свобода, А.* Особливості організації інформаційного обслуговування читачів універсальної наукової бібліотеки у новому інформаційному середовищі

[Електронний ресурс] / А. Свобода // Бібл. вісн. – 2003. – № 4. – С. 2–7. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/articles/2003/03sa0nis.pdf>. – Назва з екрану.

7. Слободяник, М. Наукова бібліотека: еволюція структури і функцій. / Михайло Слободяник. – К.: Ред. журн. «Бібл. вісн.», 1995. – 268 с.

8. Шрайберг, Я. Я. Роль библиотек в обеспечении доступа к информации и знаниям в информационном веке / Я. Я Шрайберг // Научные и технические библиотеки. – 2008. – № 1. – С. 7–46.

УДК 027.54(477):025.171:004

Лідія Яременко,
директор Інституту архівознавства НБУВ,
канд. іст. наук

ДОКУМЕНТНІ РЕСУРСИ АРХІВНОГО ФОНДУ НАН УКРАЇНИ В ІНТЕРНЕТ-СЕРЕДОВИЩІ: МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті відзначено велику роботу академічних архівів щодо формування фондів наукових установ, видатних вчених України, створення науково-пошукових систем на документи цих фондів традиційної форми (описи, каталоги, путівники, покажчики). Проаналізовано створення, залучення, використання архівних, електронних документів на офіційних сайтах НАН України та її науково-дослідних установ, що забезпечує широкий і швидкий доступ користувачів до документальних пам'яток національної науки незалежно від місця їх зберігання. Окреслено проблеми, головні завдання та перспективи входження архівної спадщини української науки до електронного інформаційного простору.

Питання розширення доступу до документної інформації, комп'ютеризації архівної справи, створення електронних документів, гармонізації, уніфікації процесів традиційного археографічного та інформаційного опису документів з метою розроблення автоматизованих архівних систем ось уже майже два десятиліття є головними у роботі архівних служб України, зокрема структурних архівних підрозділів Національної академії наук.

Вже з початку 90-х років ХХ ст. українське суспільство акцентує дедалі більшу увагу на формуванні духовної культури, інтелектуального потенціалу та національної свідомості незалежної України на підставі об'єктивного висвітлення історичних процесів за першоджерелами інформації. Проте темпи і рівень розроблення документальної спадщини України, створення науково-пошукових систем на ресурси архівних та рукописних фондів, залучення їх до системи соціальних комунікацій не відповідали сучасним вимогам. Тому питання підвищення рівня інформаційної інфраструктури суспільства, невід'ємною складовою якого є також інформатизація архівної справи, перебувають у полі зору усіх заінтересованих інституцій, у т. ч. і державних.

Так, Законом України «Про інформацію» (1992 р. і з внесеними доповненнями у 2000–2005 рр.) визначено головні напрями і способи державної інформаційної політики, серед яких забезпечення доступу громадян до інформації та ефективного її використання, створення національних систем і мереж інформації, сприяння постійному оновленню, збагаченню та зберіганню національних інформаційних ресурсів тощо. А право на отримання інформації Закон гарантує, зокрема, і шляхом вільного доступу «суб'єктів інформаційних відносин до статистичних даних, архівних, а також інших інформаційних ресурсів»¹. Відповідне спрямування у роботі архівної системи України було закладено і Законом України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (1993 р. та в новій редакції 2001 р.)².

Визначені законами засади і завдання у галузі інформатизації були покладені в основу Державної програми «Книжкова спадщина України: створення бібліографічного реєстру та системи збереження й загальнодоступності», у рамках якої бібліотечними, архівними установами України, зокрема Академії наук, розпочалось розроблення восьми проектів, «спрямованих на фізичне та інтелектуальне збереження для нащадків історичних духовних надбань українського народу»³. Головним завданням архівної системи України стало розроблення проекту Національної архівної інформаційної системи (НАІС) «Архівна та рукописна Україніка», спрямованого на формування національного зведеного банку даних архівної інформації з обліково- та науково-пошуковими можливостями шляхом опрацювання питань реєстрації, введення інформаційного потенціалу архівного масиву документів у суспільний обіг в умовах демократизації суспільства і, водночас, різкого зростання обсягів інформації та рівня інформаційних технологій. З метою розширення відомостей про документи Національного архівного фонду України та доступу до них проектом також передбачалася активізація робіт зі створення масиву наукової інформації вторинного рівня через публікацію видань довідкового характеру у вигляді покажчиків, каталогів, анотованих реєстрів, списків тощо⁴.

Для успішної реалізації визначених завдань провідними науковцями у галузі архівознавства, документознавства були розроблені теоретичні та методичні засади розвитку інформатизації архівної справи. Так, Л. А. Дубровіною і групою спеціалістів Держкомархіву України, Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства було розроблено концепцію системної комп'ютеризації архівної справи в Україні⁵ та навчальний курс з інформатизації в архівній справі для студентів вишів⁶ тощо.

Таким чином, вітчизняна архівна система отримала чітко структуровану, законодавчо, теоретично та науково-методично обґрунтовану і сформульовану програму входження унікального документального комплексу держави до світового інформаційного простору. Проте, якщо традиційні роботи архівних установ щодо обліку, створення науково-довідкового апарата та науково-довідкових видань, питань використання та збереження документів дійсно вийшли на новий рівень розроблення ресурсів і отримали значні результати, то у формуванні та функціонуванні НАІС проблеми залишаються.

Архівні підрозділи НАН України також активно включилися у роботу в цій царині. Умовно її можна поділити на три взаємопов'язані складові: 1) вдосконалення традиційних форм опрацювання архівних фондів та науково-довідкового апарату до них і створення інформаційного ресурсу про них; 2) розроблення локальних автоматизованих систем, баз даних, електронних каталогів на документи фондів; 3) представлення ресурсів Архівного фонду (АФ) НАН України у всесвітній інформаційній мережі.

Так, у рамках першого напрямку Інститутом архівознавства НБУВ як головним архівним підрозділом у системі НАН України, виходячи з поставлених перед архівними службами України сучасних нагальних завдань, було розроблено і опубліковано окремими виданнями низку нормативних і методичних документів для академічної архівної системи. Серед них Перелік документів, що створюються у процесі діяльності установ НАН України, з визначеними термінами зберігання; Положення про АФ НАН України; типові положення про науковий архів установи НАН України; методичні рекомендації щодо складання описів на документацію АФ в установах Академії та інші. Все це значною мірою сприяє уніфікації опрацювання, розроблення науково-пошукових систем на документи в академічних архівах та слугує вагомим підґрунтям для формування автоматизованих систем АФ НАН України⁷.

Вперше комплексно до спеціального довідкового видання у серії «Архівні зібрання України» була включена, розроблена академічними фахівцями, коротка інформація про історію створення та особливості формування архівних структур, склад їх фондів, науково-довідковий апарат до документів та бібліографія основних видань з даної тематики. Зокрема, було вміщено інформацію про архівні і рукописні фонди Інституту архівознавства та Інституту рукопису НБУВ, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, інститутів археології, літератури ім. Т. Г. Шевченка, мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського⁸. Уточнена і розширена інформація у цьому ж форматі готується до

опублікування у другому томі другого видання довідника «Архівні установи України». Інформацію про архівні ресурси цих та деяких інших академічних установ, структурних підрозділів, історичних колекцій (Інститут історії України НАН України, Гебраїстична історико-археографічна комісія Всеукраїнської академії наук, зібрання єврейських рукописів Інституту рукопису НБУВ тощо), основні засади та функції діяльності Експертно-перевірної комісії НАН України подано у робочих зошитах Української архівної енциклопедії⁹.

Вищеозначені структурні підрозділи установ НАН України з правом постійного зберігання документів академічного АФ, унормованого в Положенні про нього, протягом всієї своєї діяльності публікували довідкові видання та окремі розвідки про склад і зміст власних архівних фондів¹⁰. З 90-х років ХХ ст. ця робота значно активізується. Так, Інститутом рукопису та Інститутом архівознавства НБУВ, відділом рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка, відділом рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, сектором архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського видано путівники по особових архівних фондах, що зберігаються в цих установах¹¹. Вперше у вигляді путівника Інститутом архівознавства НБУВ комплексно представлено узагальнюючий огляд фондів відомчих архівів Президії НАН України та її установ¹², єдиним джерелом інформації про склад яких до цього часу слугували описи на документи та поодинокі публікації. Продовжується розпочате Інститутом архівознавства НБУВ у 1993 р. ознайомлення широких кіл користувачів одночасно й уведення у науковий обіг з документами АФ НАН України шляхом їх видання у серії «Джерела з історії науки в Україні» як хронологічних збірників документів і матеріалів «Історія Національної академії наук України»¹³. Зростає кількість наукових статей про історію формування окремих документальних фондів АФ НАН України, методика їх опрацювання, складання науково-довідкового апарата, склад і зміст документів, створення локальних автоматизованих інформаційних систем¹⁴. Таким чином, співробітниками архівних служб НАН України сформований значний за обсягом масив документів наукової спадщини України та науково-довідкової інформації про нього. На цьому етапі архівні установи НАН України вже зосереджені на репрезентації цього комплексу в Інтернет-середовищі.

Потрібно відзначити, що більшість наукових розвідок, видрукованих у наукових періодичних виданнях останнім часом, вже розміщено в Інтернет-мережі на веб-сайті НБУВ як науково-інформаційного центру, що

представляє електронний ресурс всієї періодики України. А за більш ранні роки публікації будуть виставлені після опрацювання Центром інформаційних технологій НБУВ архівів відповідних журналів. Зокрема, це статті, вміщені у «Віснику НАН України», «Бібліотечному віснику». Інша частина представлена в електронному вигляді фахового журналу «Архіви України», виставленому на веб-сайті Держкомархіву України та деяких інших.

Опубліковані в останні роки науково-довідкові видання, підготовлені із застосуванням комп'ютерних технологій, тому для їх розміщення в світовому інформаційному середовищі немає перешкод. Зокрема, найближчим часом будуть представлені видання архівних підрозділів НБУВ (інститутів архівознавства і рукопису) на їх власних сторінках веб-сайта НБУВ.

Стосовно довідкових видань попередніх років, то й тут знайдено можливості залучення їх інформації до всесвітньої мережі через застосування новітнього технологічного обладнання. Так, НАН України, НБУВ та деякі інші академічні установи придбали сучасні надпотужні сканери, що дають змогу здійснювати поцифрування відповідних видань та документальних ресурсів у потрібному форматі для їх якнайшвидшого представлення у локальних системах та Інтернеті. Наприклад, така робота запланована на 2009 р. Інститутом архівознавства та Інститутом рукопису НБУВ. Крім того, передбачається поцифрування та виставлення певних тематичних документальних добірок з фондів цих інститутів (наукові праці видатних вчених, унікальні видання тощо) для представлення у розділі «Наукова спадщина України». Проводиться робота із поцифрування документів наукового архіву Президії НАН України, зокрема протоколів засідань Президії на паперовому носії. А Інститутом архівознавства НБУВ спільно з Інститутом проблем реєстрації інформації НАН України здійснено переведення аудіозаписів засідань Президії Академії за 1970–2000 рр. на сучасні носії інформації, що забезпечує їх фізичну збереженість, можливість прослуховування на сучасному комп'ютерному обладнанні та включення до автоматизованих інформаційних систем.

Говорячи про другий напрям діяльності архівних підрозділів НАН України щодо створення автоматизованих інформаційних систем, потрібно відзначити певні напрацювання Інституту рукопису, Інституту архівознавства НБУВ зі створення інтранет-ресурсів рукописної та архівної спадщини. Так, Інститут рукопису НБУВ розробляє електронний каталог, формує базу даних «Кодекс» на рукописні книги, опрацьовує можливість створення бази даних з обліку документів архівних фондів. Інститут

архівознавства НБУВ у 2007 р. розпочав роботу над створенням електронної бази даних на такий сегмент АФ НАН України, як документи особових архівних фондів видатних вчених України. Інформаційно-пошукова база даних функціонуватиме як локальна, незалежна. Основним документом бази даних є заголовок та опис справи. Проте, крім суто обліково-бібліографічного архівного запису справи, у базі передбачено представлення повнотекстових записів документів, зокрема і фото, аудіо-та відео документів, що відклалися у фондах. Після остаточного формування база буде доступна в інтранет-середовищі НБУВ. Продовжиться розроблення її інформаційних ресурсів у напрямі створення електронних тематичних баз і колекцій, іменного та хронологічного каталогів, видових покажчиків документів, колекцій ілюстративних документів тощо. На сьогодні електронна база даних містить понад 7 тисяч записів. Найближчим часом на сайті НБУВ (сторінка Інституту архівознавства) також буде розміщено активізований анотований список усіх архівних фондів Інституту з можливістю онлайн-перегляду описів конкретного фонду, в якому міститься історична довідка про фондоутворювача, огляд документів фондів, відомості про особливості його формування, а головне – інформація про документальний склад фонду: номер та назва фонду, крайні дати його документів, загальна кількість описів та справ фонду; номер та назва опису, загальна кількість справ та документів в описі; номер та заголовок справи, вид та спосіб відтворення документа, інформація про його автентичність, крайні дати справи, кількість документів, аркушів та примітки. Також в он-лайн-режимі будуть виставлятися тематичні виставки документів з фондів Інституту архівознавства. Все це дасть змогу дистанційному користувачеві швидко отримати інформацію як про склад фондів, так і про документальний зміст справ у конкретному фонді.

Певна частина документів АФ НАН України та інформація про його склад вже присутня в Інтернет-мережі на майже 120 веб-сайтах академічних установ. Так, більшість з них подає історію діяльності своєї установи від моменту її створення і до сьогодення, деякі – стисло, інші – досить змістовно (Інститут математики, Інститут геофізики ім. С. І. Субботіна). Дехто розміщує навіть і історію власних структурних підрозділів (Інститут біології південних морів ім. О. О. Ковалевського, НБУВ). Цей вид документа, маючи постійний строк зберігання і виступаючи складовою документального фонду кожної установи, є особливо важливим у якості документа з історії фондоутворювача, що забезпечує об'єктивну побудову структури його архівного фонду. На сайтах представлені у ретроспективі короткі звіти про

роботу Президії НАН України (трьома мовами), її відділень та установ за 5–10 років. Достатньо повно відображена видавнича діяльність Академії, кожної її установи, виставлені списки основних праць установи та окремих її співробітників, подекуди і їх повні тексти (Інститут історії України), а також тексти періодичних видань. Подано інформацію про роботу вчених рад інститутів – як оголошення про засідання з порядком денним, або як зібраний архів розглянутих питань, а іноді й повні тексти доповідей та презентативних матеріалів на засіданнях (Інститут зоології імені І. І. Шмальгаузена). На головному порталі НАН України у розділі «Засідання Президії НАН України» подано в хронологічному порядку за 2005–2009 рр. синтетичний виклад основних розглянутих на засіданнях питань. На жаль, ця інформація стосується тільки висвітлення представлення і обговорення основних питань. Вона не відображає всього комплексу питань порядку денного. Особливо це стосується прийнятих рішень, що значно обмежує доступ користувача до повноцінної достовірної інформації. Тут також представлені власні електронні ресурси Президії: у розділі нормативних документів НАН України вміщено підбірку повнотекстових статутних документів, що регламентують діяльність Академії та її структурних підрозділів, постанови Верховної Ради України, Президії НАН України з цих питань; виставлені підбірки повнотекстових матеріалів з програмами, в яких Академія бере участь (державні, цільові, науково-технічні проекти) та матеріали з проблем розвитку науки в Україні – постанови НАН України, матеріали ЗМІ; розроблена рубрика «Пам'ятні події» подає інформацію про дати народження або вшанування членів Академії з їх фотопортретами, структуровану за днями, місяцями на рік. У мережі представлена також інформація про майже всі установи, про роботу їх структурних підрозділів і наукових співробітників, спецрад, наукових товариств і комітетів, поточні новини і архіви новин за декілька років, масив відомостей (фото, біобібліографії тощо) про засновників та найвидатніших вчених установи за весь період її діяльності (Інститут ботаніки ім. М. Г. Холодного) тощо.

Уже функціонуюча в Інтернет-мережі інформація про роботу і склад документальних фондів наукових архівів Президії НАН України та її установ обмежена відомостями про архівні підрозділи з правом постійного зберігання документів у НБУВ (інститути архівознавства і рукопису), Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника, Інституті археології, Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка, Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. І цього, виявляється, замало. Адже на сайтах цих установ архівні підрозділи

виокремлені структурно. Вони містять лише короткі довідки про їх створення, особливості формування та склад фондів, ще подається список співробітників, бібліографія основних праць з розроблення фондів.

Водночас поява нових видів інформації, нових способів її документування, зростання її обсягів та подальше відкладання в АФ НАН України виставлених у світовій інформаційній мережі документів НАН України породжує свої проблеми. Насамперед потребують вирішення питання щодо включення низки нових видів та комплексів електронних документів (діючі технології формування АФ не можуть забезпечити його всебічної та якісної повноти); форм зберігання (концентрація на комп'ютерах, серверах, перенесення на інші носії, у деяких випадках і на папір), забезпечення збереження (програмне забезпечення, контрольний перегляд та перезапис), обліку, можливості використання та інформації, забезпечення відповідним кадровим контингентом тощо. В останні роки частина проблем знайшла певне врегулювання у державних законодавчих актах¹⁵, однак ще залишається багато невирішених практичних питань. Йдеться насамперед про методичне та матеріальне забезпечення, зокрема і для академічних установ.

Отже, можна відзначити, що академічні установи значно активізували розроблення своїх документальних фондів та створення на них електронних ресурсів. Важливо, щоб ця робота й надалі велася інтенсивно. Адже, як зазначала українська делегація на XVI Міжнародному конгресі архівів у липні 2008 р., «это масштабные, трудоемкие и рассчитанные на длительный период проекты, но ... без их реализации кардинальных изменений в уровне затребованности информационного потенциала Национального архивного фонда и, главное, в уровне информационной его отдачи, не добиться»¹⁶.

Тому автоматизація процесів обробки архівної наукової спадщини та створення її електронних продуктів потребують пришвидшеного доопрацювання, що зафіксовано і у прийнятому 2007 р. Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки»: «рівень інформаційної представленості України в Інтернет-просторі є низьким, а присутність україномовних інформаційних ресурсів – недостатньою». Цим же Законом визначені основні завдання щодо входження до національної інформаційної інфраструктури, подальшої інтеграції у світову інфраструктуру для всіх галузей, зокрема і для архівних підрозділів НАН України як складової архівної системи України, та засади їх реалізації.

Отже, завданням державної ваги є збереження культурної спадщини України шляхом її електронного документування, переведення в

електронну форму національних надбань у сфері культури, створення в архівах, бібліотеках та музеях електронних інформаційних ресурсів та запровадження в них інформаційно-комп'ютерних технологій, що забезпечить широкий доступ користувачів до документальних пам'яток національної науки, «сприятиме забезпеченню повного і постійного доступу населення до надбань культури, писемності, традицій та звичаїв усіх корінних народів і національних меншин України»¹⁷.

Примітки

¹ Закон України «Про інформацію» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12> – Загол. з екрану.

² Відомості Верховної Ради. – 2002. – № 11. – Ст. 81.

³ Іваненко, Б. В. Державна програма «Книжкова спадщина України: створення бібліографічного реєстру та системи збереження й загальнодоступності» (ДКНТ, напрям 7.1.1.) і її проект «Архівна та рукописна Україніка» / Б. В. Іваненко, О. С. Онищенко, П. С. Сохань // Національна архівна інформаційна система «Архівна та рукописна Україніка» і комп'ютеризація архівної справи в Україні. Вип. 1. Інформатизація архівної справи в Україні: сучасний стан та перспективи: зб. наук. праць. – К., 1996. – С. 5.

⁴ Лозицький, В. С. Національна архівна інформаційна система України і «Архівна та рукописна Україніка» / В. С. Лозицький, Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна // Там само. – С. 12–18.

⁵ Дубровіна, Л. Основні положення концепції комп'ютеризації архівної справи в Україні / Л. Дубровіна // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 1998. – Т. 3. – С. 6–17.

⁶ Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України / редкол.: Я. С. Калакура (голов. ред.) та ін. – К., 1998. – С. 228–246.

⁷ Перелік документів, що утворюються в діяльності НАН України та її установ, із зазначенням термінів зберігання документів / НАН України. Нац. біб-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства; уклад.: Л. М. Яременко (керів.), О. Г. Мітюков, В. В. Сендик та ін. – К., 2005. – 280 с.; Архівна справа і діловодство в Національній академії наук України: збірник законодавчих актів, нормативних і методичних документів з архівної справи і діловодства / НАН України. Нац. біб-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства; Держкомархів України; авт.-уклад.: Л. А. Дубровіна (керів.), Л. Є. Варшавська, Л. С. Воловник та ін. – К., 2002. – 169 с.

⁸ Архівні установи України: довідник / Держкомархів України; Мін-во культури і мистецтв України; НАН України; Нац. біб-ка України ім. В. І. Вернадського; авт.-уклад.: О. І. Алтухов, С. І. Андросов, Л. С. Анохіна та ін. – К., 2000. – С. 166–189.

⁹ Українська архівна енциклопедія. А–Г: Робочий зошит / Держкомархів України. Укр. н-д ін-т архівної справи та документознавства. – К., 2006. – 226 с.;

Українська архівна енциклопедія. Д–М: Робочий зошит / Держкомархів України. Укр. н-д ін-т архівної справи та документознавства. – К., 2006. – 350 с.

¹⁰ Рукописний відділ Національної бібліотеки // Наше минуле. – 1919. – № 5. – С. 180–181; *Геппенер, М. В.* Відділ рукописів Бібліотеки Академії наук УРСР / М. В. Геппенер // Вісті АН УРСР. – 1936. – № 1. – С. 77–94; *Vizur, М. П.* У відділі рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР / М. П. Візир // Рад. літературознавство. – 1960. – № 5. – С. 64–68; Опис рукописів Т. Г. Шевченка: довід. – К., 1961. – С. 27–428; Збірник оглядів фондів відділу рукописів. – К., 1962. – 116 с.; *Агінська, Е. Д.* Особисті фонди визначних вчених у Центральному науковому архіві АН УРСР / Е. Д. Агінська, О. О. Михайлова // Вісник АН УРСР. – 1973. – № 12. – С. 94–95; *Агінська, Е. Д.* Особовий фонд академіка О. І. Бродського / Е. Д. Агінська, О. О. Михайлова // Архіви України. – 1974. – № 5. – С. 80–81; *Михайлова, О. О.* Архівна спадщина О. В. Фоміна / О. О. Михайлова // Укр. ботанічний журнал. – 1974. – Т. 31, № 3. – С. 393; *Агінська, Е. Д.* Огляд документів особового фонду П. М. Першина / Е. Д. Агінська, О. О. Михайлова // Економіка Рад. України. – 1976. – № 9. – С. 95–96; *Баб'як, П. Г.* Автографи українських і російських письменників: анот. покажч. / П. Г. Баб'як. – Л., 1976. – 206 с.; Особисті архівні фонди відділу рукопису: анот. покажч. / Упоряд.: І. М. Гуменюк та ін. – Л., 1977. – 188 с.; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника АН УРСР: путівник / упоряд. М. В. Галушко, І. І. Кравченко. – К., 1979. – 80 с.; *Агінська, Е. Д.* Документи видатних українських вчених в Центральному науковому архіві АН УРСР / Е. Д. Агінська, О. О. Михайлова // Вісник АН УРСР. – 1980. – № 11. – С. 108–109; *Куц, О. П.* Фонди значної наукової цінності / О. П. Куц // Бібліографічна інформація і сучасність: зб. наук. пр. – К., 1981. – С. 32–37; Фонди відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР: зб. пр. – К., 1982. – 115 с.; *Колобов, О. О.* Архіви і фонди вчених – резерв джерельної бази науки / О. О. Колобов, С. К. Міщенко // Вісник АН УРСР. – 1987. – № 10. – С. 32–38; *Колобов, А. А.* Деятельность академика АН УССР Б. С. Лысина в области технологии силикатов (по документам его личного фонда) / А. А. Колобов, В. А. Константинов // Современное состояние, проблемы и перспективы энергетики и технологии в энергостроении: тез. докл. Всесоюз. науч.-тех. конф. – Иваново, 1989. – С. 156–157; та ін.

¹¹ Особисті архівні фонди відділу рукопису: анот. покажч. / Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника; уклад.: П. Баб'як та ін. – Л., 1995. – 271 с.; Видатні вчені Національної академії наук України. Особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (1918–1998): путівник. – К., 1998. – 307 с.; Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури. – К., 1999. – 863 с.; Особові архівні фонди Інституту рукопису [Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського]: Путівник. – К., 2002. – 768 с.; путівник по особових фондах Архівних наукових фондів рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського / відп. ред. Г. А. Скрипник; заг. ред. Г. В. Довженок. НАН України. Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського. – К., 2005. – 408 с.

¹² Архівні фонди установ Національної академії наук України: путівник / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т архівознавства; ред. колегія: О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін.; автори-упорядники: Л. М. Яременко, О. В. Березовська, О. В. Січова, Л. С. Воловник, Л. С. Герасименко, Ю. О. Бойко, Л. В. Гарбар. – К., 2008. – 448 с.

¹³ Історія Академії наук України. 1918–1923: Документи і матеріали. – К.: Наукова думка, 1993. – 376 с.; Історія Національної академії наук України. 1924–1928: документи і матеріали. – К., 1998. – 764 с.; Історія Національної академії наук України. 1929–1933: документи і матеріали. – К., 1998. – 544 с.; Історія Національної академії наук України. 1934–1937: документи і матеріали. – К., 2003. – 832 с.; Історія Національної академії наук України. 1938–1941: Документи і матеріали. – К., 2003. – 920 с.; Історія Національної академії наук України. 1941–1945: Частина 1. Документи і матеріали. – К., 2007. – 808 с.; Історія Національної академії наук України. 1941–1945: Частина 2. Додатки. – К., 2007. – 576 с.; Історія Національної академії наук України. 1946–1950: Частина 1. Документи і матеріали. – К., 2008. – 604 с.; Історія Національної академії наук України. 1946–1950: Частина 2. Додатки. – К., 2008. – 716 с.

¹⁴ *Жулинський, М.* Архівосховище автографів українських письменників / М. Жулинський, С. Гальченко // Студії з арх. справи та документознавства. – К., 1996. – Т. 1. – С. 122–126.; *Кучмаренко, В. А.* Архівний фонд Національної академії наук України: історія, сучасний стан, зміст і склад документів / В. А. Кучмаренко, Л. М. Яременко // Архіви України. – 2000. – № 1/3. – С. 8–15; *Колобов, О. О.* Архів та бібліотека у першому наближенні: до питання про їхні завдання, об'єкти зберігання, організацію / О. О. Колобов // Наук. праці Нац. біб-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2001. – Вип. 7. – С. 214–222; *Старовойт, С. В.* Документи з видавничої діяльності УАН–ВУАН (1918–1934): проблеми використання / С. В. Старовойт // Наук. пр. Нац. біб-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2002. – Вип. 9. – С. 375–384; *Кондратенко, О. Ю.* Документальні фонди наукового архіву Інституту археології НАН України як джерело вивчення розвитку історичних досліджень в АН УРСР в 1944–1959 рр. / О. Ю. Кондратенко // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики: Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції. – К., 2005. – Ч. 1. – С. 224–225; *Порохницька, Н. А.* Джерела з історії вітчизняної статистичної науки у фондах Інституту архівознавства НБУВ (архівна спадщина акад. НАН України М. В. Птухи) / Н. А. Порохницька // Дванадцята Всеукраїнська конференція молодих істориків освіти, науки і техніки та спеціалістів: мат. конф., 20 травня 2007 р., м. Київ. – К., 2007. – С. 162–167; *Січова, О. В.* Джерела з історії науки і техніки в архівних фондах наукових установ Національної академії наук України / О. В. Січова // Дванадцята Всеукраїнська конференція молодих істориків освіти, науки і техніки та спеціалістів: мат. конф., 20 травня 2007 р., м. Київ. – К., 2007. – С. 176–181; *Яременко, Л. М.* Архівний фонд Національної академії наук України – національний архів української науки / Л. М. Яременко // Дванадцята Всеукраїнська конференція молодих істориків освіти,

науки і техніки та спеціалістів: мат. конф., 20 травня 2007 р., м. Київ. – К., 2007. – С. 237–242; Закусило, О. М. Особовий архівний фонд академіка Надії Олександрівни Пучківської / О. М. Закусило // Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження академіка Н. О. Пучківської «Сучасні аспекти клініки, діагностики і лікування очних хвороб», Одеса, 29–30 травня 2008 р. – Одеса, 2008. – С. 10–11; та ін.

¹⁵ Закон України «Про захист інформації в автоматизованих системах» // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 31. – ст. 286; Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Там само. – 2000. – № 39. – Ст. 333; Закон України «Про страховий фонд документації України» // Там само. – (22 березня 2001 р. № 2332-III); Закон України «Про електронний цифровий підпис» // Там само. – (22 травня 2003 р. № 852-IV); Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» // Там само. – (22 травня 2003 р. № 851-IV); Про внесення змін до Закону України «Про захист інформації в автоматизованих системах» // Там само. – (31 травня 2005 р. № 2594-IV); Концепція формування системи національних електронних інформаційних ресурсів. Затверджено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 травня 2003 р. № 259-р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Law-base/KMU/index.php?2003-259-r#1>. – Загол. з екрану; Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 березня 2004 р. № 326. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=316-2004-%EF> – Загол. з екрану.

¹⁶ Архивы Украины в период демократических преобразований: достижения и проблемы. Александр Удод – Председатель Государственного комитета архивов Украины, доктор исторических наук, профессор (г. Киев, Украина). (Доповідь на XVI Міжнародному конгресі архівів. Куала-Лумпур, Малайзія, 24.07.2008). [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/Problems/U-24.07.08.pdf>. – Загол. з екрану.

¹⁷ Закон України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 12. – Ст. 102.; те саме, [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=537-16>.

УДК 027.54(477):025.171:004

Олег Березовський,
ст. наук. співробітник НБУВ, канд. іст. наук

ВИКОРИСТАННЯ АВТОМАТИЗОВАНИХ ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ В ІНСТИТУТІ АРХІВОЗНАВСТВА НБУВ (ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ)

Доповідь присвячена проблемам автоматизації науково-довідкового апарату в архівах. Висвітлено деякі аспекти прикладного використання автоматизованих документно-інформаційних систем в архівних установах (на прикладі електронних баз даних Інституту архівознавства НБУВ). Вказано, що для створення документальних баз даних було використано інформаційно-пошуковий пакет CDS/ISIS для Windows. Розкрито перспективи застосування у базах даних гіпертексту та гіпермедіа. Охарактеризовано сучасний стан та перспективи використання електронних баз даних Інституту архівознавства.

Інформація завжди відігравала в житті людини важливу роль. Будь-яка людська діяльність – це процес збору, перетворення інформації, прийняття на її основі рішень та їх виконання. Постійна зміна параметрів суспільних явищ, удосконалення технологій зумовлює значне збільшення обсягів використовуваних даних.

Розвиток інформаційної діяльності, вихід до інформаційних мереж світової інформаційної інфраструктури, обмін інформацією, створення зведених електронних каталогів, корпоративних інформаційних мереж значно розширює спектр прикладного використання автоматизованих інформаційних систем, робить їх застосування міждисциплінарним напрямом ¹.

Аналіз навчальних посібників загального характеру з інформатики та комп'ютерних технологій, спеціальної довідкової літератури з вивчення конкретних програмних засобів, зокрема систем управління базами даних, свідчить, що існує велика «біла пляма» у висвітленні в навчально-довідковій літературі такого важливого розділу в галузі вивчення основ опрацювання даних в автоматизованих інформаційних системах, як проектування

¹ *Матвієнко, О. В.* Формування змісту курсу «Організація документальних баз даних» для підготовки спеціалістів в галузі інформаційної діяльності // Вісник «Педагогіка». – 2001. – № 5.

документальних баз даних відповідно до міжнародних стандартів, які дозволяють здійснювати обмін інформацією на міжнародному рівні². Визначення понятійного апарату в галузі електронних архівів і електронних документів, з'ясування сутності та видів електронних документів, аналіз зарубіжних і вітчизняних проектів зі створення електронних архівів, вивчення проектування баз даних електронних архівів, дослідження питань прийому електронних документів на архівне зберігання та їх експертиза цінності, вивчення юридичних аспектів, пов'язаних із електронними документами та ін. – неповний перелік питань, які залишаються актуальними для фахівців-архівістів.

Важливе значення в архівній справі має використання документальних баз даних. Однак електронні бази даних не дуже широко використовуються в архівних структурах України. Тому питання прикладного використання автоматизованих документно-інформаційних систем є досить актуальним для фахівців-архівістів.

На сьогодні створення електронних баз даних в бібліотечних, архівних установах, музеях є необхідним з огляду на зручність у користуванні, швидкість обробки даних, компактність, низькі затрати праці, облік даних. Це створює не тільки переваги в пошуку та обробці даних, а надає великі можливості в опрацюванні та отриманні результатів. Тому створення електронних каталогів, документальних (повнотекстових, бібліографічних та інших) баз даних, різних тематичних баз даних є обов'язковими елементами в роботі сучасних архівних установ. З 2007 р. в Інституті архівознавства НБУВ розпочато роботу над створенням електронної бази даних на Архівний фонд НАН України. Для створення документальної бази даних було використано інформаційно-пошуковий пакет CDS/ISIS (Computer Documentation System / Integrated System Information Services) для Windows.

Чому саме інформаційно-пошуковий пакет CDS/ISIS для Windows? З практичної та теоретичної точки зору пакет прикладних програм CDS/ISIS має унікальні можливості. Цей пакет прикладних програм був спеціально створений і розповсюджений ЮНЕСКО та призначений для створення, зберігання, пошуку інформації в документальних базах даних. Він також рекомендований для створення баз даних в архівних установах. СУБД CDS/ISIS відповідає основним принципам сучасної автоматизованої технології

² *Матвієнко, О. В.* Формування змісту курсу «Організація документальних баз даних» для підготовки спеціалістів в галузі інформаційної діяльності // Вісник «Педагогіка» – 2001. – № 5.

створення документальної бази даних. Пакет прикладних програм CDS/ISIS є одним із найбільш поширеним у використанні інформаційно-пошукових систем у світі. CDS/ISIS широко використовується бібліотеками Великої Британії, Індії, Росії та ін. країн³. Музеї та архіви використовують цей пакет для реєстрації та опису фондів.

Надання переваги використанню системи CDS/ISIS перед іншими СУБД, зокрема MS Access, FoxPro, Paradox та ін., пояснюється тим, що CDS/ISIS є системою управління базою даних і середовищем для розробки різноманітних структур документальних даних, підтримує поля змінної довжини, дозволяє ведення повнотекстових баз даних і здійснення в них контекстного пошуку, надає можливість ідентифікувати на рівні підполя найменший елемент інформації⁴. Особливо важливо, що текстові поля не є фіксованими (на відміну від типових баз даних, зокрема MS Access), що дозволяє здійснити повноцінний бібліографічний чи документознавчий запис та ін. Широке використання підполів надає низку переваг у формуванні спеціалізованих баз даних. Окрім цього, додатковими аргументами вибору даного пакету прикладних програм стали особливості, що відрізняють CDS/ISIS від інших систем управління базами даних:

- ❖ СУБД CDS/ISIS дозволяє проектувати та використовувати бази даних, що включають повнотекстові, бібліографічні та інші записи;
- ❖ в системі CDS/ISIS використовується різноманітний пошук з використанням логічних операторів;
- ❖ CDS/ISIS дозволяє моделювати зведений електронний каталог інформаційних ресурсів за допомогою файла обміну ISO 2709 (експорт та імпорт даних);
- ❖ CDS/ISIS використовує пошук по вільному тексту, пов'язаний з послідовним переглядом записів та перевіркою їх змісту⁵;
- ❖ можливі повторюючі поля (до 999 повторів);
- ❖ CDS/ISIS використовує інвертовані файли для пошуку в базі даних; існує декілька варіантів індексувати кожне поле, використовуючи різні методи індексування: ціле поле, підполе чи окреме слово; така гнучкість

³ *Бакстон, Э., Хопкинсон, А.* Руководство по CDS/ISIS для Windows. – М.: Ассоциация ЭБНИТ, 2002. – С. 6–15.

⁴ *Матвієнко, О. В.* Формування змісту курсу «Організація документальних баз даних» для підготовки спеціалістів у галузі інформаційної діяльності // Вісник «Педагогіка». – 2001. – № 5.

⁵ *Бакстон, Э., Хопкинсон, А.* Руководство по CDS/ISIS для Windows. – М.: Ассоциация ЭБНИТ, 2002. – С. 55.

індексування не властива системам управління базами даних загального призначення⁶;

❖ в CDS/ISIS використовується міжнародний обмінний формат – стандартний формат для обміну даними між системами; введені міжнародні формати UNIMARC, MARC 21 (базуються на стандартній структурі запису – ISO 2709) дозволяють копіювати каталогізовані записи із одної системи в іншу⁷; тому дві організації мають змогу створювати записи разом: навіть якщо програмне забезпечення у них різне, одна організація може завантажувати записи в свою систему із баз даних іншої організації⁸; ця функція важлива з огляду на перспективу інтеграції в інформаційні ресурси баз даних, наприклад, архівних установ;

❖ важливою особливістю пакету є багатомовність; текст меню і робочих листків може бути змінений користувачем; пакет підтримує англійську, німецьку, французьку, російську, українську та інші мови.

Локальна система керування базами даних WinISIS має низку особливостей:

❖ для обраної бази даних передбачено інтерфейс для перегляду, корекції й пошуку даних у звичайному та експертному режимі;

❖ надано засоби індексування бази даних;

❖ у інтерфейсі є засоби для опису полів і підполів бази даних, формування індексу, надання формату друку і створення робочих аркушів;

❖ інтерфейс має імпорт у стандарті ISO-2709, експорт в XML.

Важливою особливістю пакету є також гнучкість виведення записів на екран та для друку. Це досягається завдяки спеціальній мові форматування. CDS/ISIS має багато спільно з подібним пакетом прикладних програм ІРБІС, однак останній більш зручний для бібліографічних записів. У цілому система CDS/ISIS характеризується певною універсальністю і може бути використана для різноманітних інформаційно-довідкових баз даних.

---

⁶ Бакстон, Э., Хопкинсон, А. Руководство по CDS/ISIS для Windows. – М.: Ассоциация ЭБНИТ, 2002. – С. 6–15.

⁷ Матвієнко, О. В. Формат Unimarc/Authorities – інструмент стандартизації інформаційної діяльності // Вісник КНУКіМ. – Серія «Педагогіка» – 1999. – № 1. – С. 34–38.; Матвієнко О. В., Цивін М. Н. До питання про фор-мат UNIMARC (критерій вибору програмних засобів для ведення бібліографічних баз даних) // Бібл. вісник. – 1995. – № 4. – С. 5–6.

⁸ Бакстон, Э., Хопкинсон, А. Руководство по CDS/ISIS для Windows. – М.: Ассоциация ЭБНИТ, 2002. – С. 6–16.

На основі CDS/ISIS в Інституті архівознавства НБУВ розпочато створення архівної бази даних. Основним її документом є заголовок та опис справи.

Представлена база даних функціонує як локальна, незалежна. Основні її поля розроблені за власним форматом, який відповідає конкретним цілям. На сьогодні електронна база даних вміщує понад 4 тисячі записів. Вона складається з 15 основних полів, що описують та характеризують дані: номер фонду; назва фонду; номер опису; назва опису; розділ опису; номер справи; заголовок справи; вид документа; спосіб відтворення; мова документа; кількість документів; кількість аркушів; крайні дати справи; примітки; галузь науки. Створено ще декілька підполів, що додатково характеризують основні поля.

У CDS/ISIS є можливість вивести запис, який містить гіпертекстове посилання. Тому в базі даних передбачено допоміжні поля (гіпертекст), в яких може знаходитися повний текст справи чи документа. Таким чином крім архівного запису справи передбачено повнотекстові записи. Оскільки у фондах Інституту архівознавства є також фотодокументи, аудіо- та відеодокументи, то за наявності їх в електронному варіанті, в базі даних можливий їх перегляд. Певною мірою електронна база даних набуває мультимедійного характеру. Враховуючи те, що фонди Інституту архівознавства постійно поповнюються, в тому числі й електронними документами, така універсальність бази даних дуже важлива.

В базі даних великого значення набуває пошук та обробка даних. Пошукова система CDS/ISIS має два види пошуку: для початківців та експертів. В діалоговому вікні пошуку для початківців можна вводити до 4-х пошукових елементів, а комбінування логічних операторів дозволяє здійснити та обмежити пошук до мінімуму. Додаткову допомогу для пошуку надає словник, у якому в алфавітному порядку розташовані всі терміни, що знаходяться в базі даних. Однак пошук для початківців здійснюється тільки серед індексованих термінів. Для пошуку всіх наявних у базі даних термінів слід використовувати експертний пошук. Така опція створює додаткові можливості для спеціалізованого пошуку. Після здійснення пошуку користувачу надається декілька форм виведення інформації на екран або для друку. Ці форми враховують можливі запити як фахівців-архівістів, так і дослідників.

Однак при здійсненні згаданих видів пошуку у користувача відсутня інформація про склад, структуру та зміст фондів Інституту архівознавства. Тому, щоб виправити цей недолік, створено спеціальні гіпертекстові посилання. У кожному вікні запису бази даних є посилання, які дають

можливість переглянути перелік назв всіх фондів у алфавітному порядку із зазначенням кількості описів, справ, крайніх дат фонду. Окрім того, дослідник матиме змогу відразу ж переглянути опис конкретного фонду, в якому міститься історична довідка про фондоутворювача, інформація про документальний склад фонду, номер та назва опису, номер та заголовок справи, вид документа, кількість документів та аркушів, крайні дати справи тощо. Отже, дослідник матиме інформацію та уявлення не тільки про склад та структуру фондів, а й про основний зміст всіх справ, наявних у конкретному фонді.

У перспективі на основі повної сформованої бази даних можливе створення тематичних колекцій, хронологічних каталогів, іменних каталогів, колекції фотодокументів тощо. Відповідно інформаційні ресурси баз даних можна долучити до системи електронних видань на компакт-дисках.

Архівна база даних може бути інтегрована в інформаційні ресурси інших баз даних, розроблених також в системі CDS/ISIS для Windows. У найближчому майбутньому база даних буде доступна в інtranет-середовищі НБУВ.

Для створення універсального електронного архіву в майбутньому слід вирішити питання, пов'язані зі стратегією створення подібних баз даних, специфікою переведення документів в електронну форму, технічних засобів відцифрування різних видів архівних документів тощо. З огляду на вищесказане, для спеціалістів архівної та бібліотечної справи в Україні необхідно було б увести спеціальні навчальні курси на зразок «Електронні архіви», «Системи управління базами даних», «Організація баз даних» тощо. Досвід викладання навчальних курсів, побудованих, зокрема, і на системі CDS/ISIS, існує в багатьох країнах світу. Зокрема, Національний центр розвитку освіти і досліджень IDS (Institute of Development Studies) у Великій Британії пропонує тритижневий курс з вивчення системи CDS/ISIS і Web-публікацій. Цей семінар розрахований на фахівців, які займаються створенням і управлінням бібліографічними базами даних з використанням пакету CDS/ISIS, а також на всіх зацікавлених у доступі до баз даних, створених в CDS/ISIS по мережі Інтернет або Інtranет з використанням протоколів WWW⁹.

---

⁹ *Матвієнко, О. В.* Нові інформаційні технології в системі безперервної освіти бібліотечних спеціалістів // *Бібл. вісник.* – 2001. – № 2. – С. 21–23.

УДК 027.54(477):025.171:004

Катерина Лобузінa,

наук. співробітник НБУВ, канд. техн. наук

Галина Ковальчук,

зав. відділу НБУВ, д-р іст. наук

Наталія Заболотна,

ст. наук. співробітник НБУВ, канд. філол. наук

СТВОРЕННЯ ЕЛЕКТРОННИХ КОЛЕКЦІЙ КНИЖКОВИХ ПАМ'ЯТОК У НАЦІОНАЛЬНІЙ БІБЛІОТЕЦІ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО (НА ПРИКЛАДІ ПОЧАЇВСЬКИХ СТАРОДРУКІВ)

Публікація представляє ті напрацювання, які є в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (надалі – НБУВ) у сфері створення цифрових колекцій книжкових пам'яток (стародруків та рідкісних видань). Розкривається технологія підготовки нового інформаційного продукту, що включає електронний каталог і повнотекстові копії книжкових пам'яток, повний науковий опис і зразки художнього оформлення. Обґрунтовано причини відбору саме почаївських стародруків для пілотного проекту електронної колекції стародруків НБУВ. Розглянуто програмні засоби і основні технологічні етапи підготовки електронних версій видань та представлення користувачам електронної колекції (у локальному або онлайн-режимі).

Електронні бібліотеки стародруків і рукописів принципово відрізняються від традиційних текстових бібліотек тим, що містять не текстову інформацію, а безпосереднє зображення сторінок. Це пов'язане з тим, що для фахівців цінним є не тільки зміст документа, а також шрифт, фактура паперу, елементи оформлення видання. Тому технологія створення електронної колекції стародруків, окрім традиційного бібліографічного опису, перш за все повинна передбачати підготовку електронної копії видання.

Створення електронної колекції стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) має дві основні мети:

· надати електронні копії стародруків фахівцям – з максимально повним науковим описом і комплектом пошукових можливостей;

зробити інформацію щодо раритетної книги доступною через Інтернет широкому колу громадськості в навчальних і науково-дослідних цілях.

Розв'язання поставлених завдань передбачає створення двох варіантів електронної колекції: повного варіанту, максимально наближеного до оригіналу, з розширеним бібліографічним описом, доступного тільки в локальній мережі НБУВ, та скороченого варіанту, меншого за обсягом зображень, з коротким бібліографічним описом, доступного в онлайн-режимі.

Технологія підготовки електронної колекції стародруків з фонду НБУВ базується на таких основних компонентах: архів цифрових зображень; бібліографічна база даних (ББД); масив електронних версій видань.

Архів зображень створюється за допомогою цифрової камери та обробляється програмою пакетної обробки зображень. Зображення приводяться до єдиного формату, розміру, фонового оформлення, однотипно перейменовуються, каталогізуються у відповідні папки з метою подальшого опрацювання програмою підготовки електронної версії видання. Підготовлені зображення сторінок і обкладинок видання зберігаються у трьох основних форматах: 1) максимальна якість і розмір; 2) спрощений варіант для інтернет-публікації; 3) мінімальний формат попереднього перегляду для заставок сторінок.

Бібліографічна база даних колекції створюється у середовищі системи автоматизації бібліотек (САБ) «ІРБІС» [11], що містить записи трьох видів:

- 1) паспорт колекції + посилання на відповідні описи книг;
- 2) бібліографічний опис стародруку за правилами сучасної орфографії у форматі UNIMARC [10; 14] із заповненням пошукових полів + повний науковий опис видання (у форматі pdf) + посилання на електронну версію видання + посилання на елементи оформлення;
- 3) опис елементів оформлення + посилання на джерела, де вони зустрічаються.

Для організації електронних бібліотек і колекцій розроблено багато спеціалізованих систем. До найбільш відомих, безкоштовно розповсюджуваних через Інтернет, належать програми «D-space» і «Greenstone». Однак вони орієнтовані на текстове наповнення бібліотеки з невеликою кількістю ілюстрацій та не підходять для описаного кола завдань [9; 12].

Електронні версії видань (повна й скорочена) підготовлюються в НБУВ засобами програми «ContentE» [13], розробленої в рамках проекту Європейської електронної бібліотеки (The European Library) та вільно доступної бібліотекам для опрацювання і упорядкування цифрових

колекцій. Програма дозволяє розробити власне мовне та стильове оформлення HTML-сторінок електронної версії видання та підключити до них бібліографічні записи у форматі Dublin Core [1] (що експортуються безпосередньо із ББД «ІРБІС» за допомогою розробленого конвертера). Інтерфейс програми надає можливість створювати ієрархічні списки сканованих сторінок з розділами і підрозділами видання, переглядати сторінки в режимі попереднього перегляду та масштабувати їх. Генеровані в єдиному стильовому оформленні цифрові копії підключаються безпосередньо до записів бібліографічної бази даних, можуть бути знайдені пошуковими засобами САБ «ІРБІС» і безпосередньо доступні в інтерактивному режимі за гіперпосиланнями у вікні перегляду бібліографічного опису.

Для представлення в Інтернеті або на компакт-диску бібліографічні записи експортуються у скороченому вигляді в ISO-форматі (основні точки доступу: автор, назва, рік видання, колекція), готуються відповідні спрощені (менші за обсягом, але зі збереженням читабельності тексту) електронні версії видання. Доступ через Інтернет до баз даних на сайті НБУВ здійснюється на основі додатка «WWW ISIS» для онлайн-публікації баз даних CDS/ISIS або у вигляді статичних HTML-сторінок каталогу, експортованого із ББД «ІРБІС». Користувач, що звертається до електронної колекції в онлайн-режимі, може ознайомитися з описом самої колекції, провести пошук за основними елементами бібліографічного опису та у вікні браузера перейти до перегляду сторінок видання.

Прив'язка цифрових копій, ілюстрацій і повних наукових описів книг до записів ББД «ІРБІС» організована на основі поля 951: «Посилання на зовнішній об'єкт». Поле 951 було доповнено підполями: тип зовнішнього об'єкта (обкладинка, повний текст, ілюстрація, декор, науковий опис), орієнтація зображення (вертикальна або горизонтальна), локалізація зовнішнього об'єкта, текст гіперпосилання. Відповідно до запропонованої структури поля 951 розроблено спеціальний формат виведення на екран або в HTML-файл додаткової інформації щодо стародруку. У базі даних елементів оформлення використано поле 488 – «Зв'язані видання», що організує посилання на відповідні бібліографічні описи електронного каталогу стародруків. У цьому полі підключено й налагоджено автозаповнення записів та відповідний формат виведення інформації. У результаті автоматично утворюється гіперпосилання на видання, у якому зустрічається даний елемент оформлення. У такий же спосіб за посиланням «ДИВ. ТАКОЖ» можна зв'язати схожі елементи оформлення, використані в інших виданнях.

Прив'язування всієї необхідної інформації до бібліографічного опису стародруку (ілюстрації, елементи оформлення, повний науковий опис та електронна копія документу) дозволяє підготувати електронну ілюстровану версію наукового каталогу, яка може бути доступна читачам у локальній мережі Бібліотеки, записана на компакт-диск або опублікована онлайн. Електронна версія каталогу, залежно від заданих сценаріїв сортування, може бути представлена за алфавітом авторів, назв або років видання. Повні наукові описи видання зберігаються у PDF форматі для адекватного відображення написання історичних букв кирилиці.

Розроблену технологію було використано в процесі підготовки компакт-диску «Почаївські стародруки у фондах Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського», що містить: інформацію про друкарню Почаївської лаври; електронний каталог видань (137 записів бази даних SDS/ISIS CAB «ІРБІС»-UNIMARC формат, розташованих у хронологічному порядку, експортованих із ББД «Державного реєстру національного культурного надбання України»); основні публікації за темою «Почаївського проекту»; електронну колекцію із 19 книг (разом 3 883 цифрових зображення елементів видань), підготовлених програмою «ContentE», з бібліографічними XML-описами у форматі DC (Dublin Core); приклад повного наукового опису стародрукованого видання («Гора Почаївська», 1793):

Видання кириличного друку
Видання друкарні Почаївського монастиря

Гора Почаевская. – Почаїв: Друкарня Успенського монастиря, 1793. – 99 арк.; 4°.

ЗІ – № 3681, ПБЗ – № 1189.

✓ (бібліографічний опис стародруку експортований разом із зовнішніми об'єктами з бази даних SDS/ISIS CAB ІРБІС – UNIMARC формат).

Повний текст

✓ бібліографічний опис видання у DC (Dublin Core) форматі та комплект HTML сторінок для перегляду електронної копії видання, підготовлених програмою «ContentE» – проект «Європейської Електронної Бібліотеки» The European Library.

Науковий опис видання

✓ файл у форматі PDF з науковим описом видання.

Ілюстрації: арк. [3] і рах.

✓ цифрове зображення у JPG форматі, зроблене цифровою камерою.

Відповідна інформація щодо «Почаївського проекту» доступна онлайн на веб-сторінці «Відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ». Надалі передбачається підготувати базу даних елементів оформлення почаївських видань та науковий каталог стародруків Свято-Успенського Почаївського монастиря із фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Безперечно, виникає питання: чому для пілотного проекту створення електронної колекції стародруків обрано саме почаївські видання? Як ми вже неодноразово писали [2–8], протягом 2005–2007 рр. співробітники відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ брали участь у спільному з БАН Росії проекті, підтриманому Російським гуманітарним науковим фондом і Національною академією наук України, по дослідженню та науковому опису почаївських стародруків. Отже, були відповідні напрацювання, які дозволили виявити і опрацювати всі почаївські стародруки відділу, визначити найцінніші та найцікавіші видання, зробити їх повні копії, створити повноцінний науковий каталог.

Слід зазначити, що почаївські видання тривалий час залишались мало вивченими. Причин тому декілька: по-перше, оскільки друкарня знаходилася при монастирі, вона випускала переважно релігійні видання, тому за радянських часів, коли панувала атеїстична ідеологія, ці книжки не були актуальними для студіювання. По-друге, в «стародрукований» період (1730–1830 рр.) монастир і друкарня належали уніатам, ордену отців василіанів, що сприймалося дещо вороже як у часи царської Росії, традиційно православної, так і пізніше. Вивчення цих видань дозволило зробити цікаві висновки, насамперед щодо використання української мови в почаївських стародруках [5] ще до «Енеїди» І. П. Котляревського, яка вважається першим виданням новою українською мовою. Аналіз примірників почаївських видань, що збереглися, їхні екслібриси, печатки, штампи, автографи та маргінальні записи доводять, що ці книжки активно використовувались не лише серед греко-католиків, але й серед православних читачів, що по-новому представляє реалії тогочасного життя. Окремої уваги заслуговує художнє оформлення почаївських стародруків, своєрідне і цікаве, виконане видатними художниками тієї епохи.

Хочеться наголосити і на тих загадках, що лишаються в історії книги щодо деяких почаївських і псевдопочаївських друків: з одного боку, відомі спільні видання уніатської Почаївської друкарні та православної Києво-Печерської; є непоодинокі факти випуску Почаївською друкарнею накладів видань для старообрядців; з іншого боку, існують видання, на яких вказана у вихідних даних Почаївська друкарня, але це є фальсифікат, справжнє місце

друку – невідоме. Сподіваємося, що електронна колекція почаївських друків Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зможе певним чином допомогти дослідникам при віртуальному доступі з'ясувати певні питання, оскільки колекція почаївських друків НБУВ є найбільшою в світі: 140 видань у більш ніж 1300 примірниках.

Серед почаївських кириличних стародруків, із яких було виготовлено повнотекстові цифрові фотокопії, що включені до електронної колекції кириличних стародруків почаївського Успенського монастиря, є видання, цінні своїм історико-культурним значенням: пам'ятки філософської думки, ораторсько-проповідницької прози, джерела з історії української мови XVIII ст., унікальні книжки, відомі у єдиному примірнику в світі, а також видання, відомостей про які немає у бібліографічних довідниках.

Одним із цікавих видань в електронній колекції є не відображена в бібліографії невеличка книжечка з типовою для бароко назвою-анотацією «Краткое на краткія вопросы и **отвѣты** способом катихізма Богословія о тайнах церковных и ценсурах собрание на экзамен готовящимся потребное со отсыланіем к пространному описанію **тѣхже таин в книзѣ** нареченной: Богословіе нравоучительное» ([1781], датовано за папером). Книжка є стислим викладом одного з розділів популярної у XVIII ст. праці П. Г. Антоїне «Богословіе нравоучительное», яка неодноразово перевидавалася у Почаївській друкарні. Наприкінці книжечки зазначено, що друкарня планувала випуск таких же викладів інших розділів праці цього ж автора. На початку роботи над почаївським каталогом у фондах відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ числився лише один примірник цього видання у складі власницького конволюта, саме із цього примірника й було виготовлено цифрову фотокопію. Проте, як показали подальші дослідження, зазначений примірник виявився не єдиним.

Спершу під час опису видання «Поученіе о Обрядах христіанских» (Почаїв, 1779), яке є стислим викладом частини твору почаївських ченців «**Народовѣщаніе** или Слово к народу кафоліческому», в одному з примірників (їх у відділі три) було виявлено чотири аркуші з іншого почаївського стародруку, використані для форзаців. Атрибуція показала, що аркуші належать саме до видання «Краткое... собрание...» 1781 р. Ця знахідка наштовхнула на припущення, що в майбутньому, ймовірно, можуть трапитися ще примірники цієї книжки [3]. Ці припущення підтвердилися в ході подальшої роботи над каталогом, коли було виявлено серію з п'яти видавничих конвolutів, до складу яких входили видання «Богословіе нравоучительное из Богословія Антоїне, Турнели и Реіффенстувель... о тайнах и ценсурах... церковных...» (1779 р.) як перший

алігат і «Краткое... собрание...» 1781 р. – як другий (ці конволюти характеризуються такою типовою для Почаївської друкарні особливістю, коли другий алігат вставлено всередину першого). Таким чином почаївські видавці поєднали спільні за тематикою і, до певної міри, за авторством видання, які очевидно, на їхню думку, взаємодоповнювали одне одне.

Для дослідників ця мала, не оздоблена гравюрами книжечка цікава тим, що в ній представлені основні зразки почаївських шрифтів, які використовувалися для такої літератури (видань, призначених для особистого читання), – дрібні прямі й курсивні, котрими особливо славилася почаївська друкарня, кириличний і латинський шрифти, петит. Увагу дослідників неодноразово привертала подібність у накресленнях літер почаївського кириличного курсиву до сучасних шрифтів, їхня естетична привабливість і зручність для очей. Особливості цих шрифтів можна спостерігати у форматі максимального розміру знімків у електронній колекції почаївських стародруків, прив'язаних до основного опису.

Також до цифрової колекції увійшли відомі в єдиних примірниках у світі невеличкі богослужбові видання Почаївської друкарні «Величання по вся дни в праздникі Господськія, Богородици и нарочитых святых» 1774 р. та «Чин діаконскаго служенія» 1788 р. Для збереження цих стародруків важливою є перспектива надання читачам у користування цифрових копій, а не оригіналів, тим більше, що сучасні технології дозволяють якісно відтворити знімок на дисплеї комп'ютера, а цього достатньо для нетекстологічного дослідження.

До електронної колекції було включено і твори, безпосередньо пов'язані своєю тематикою з історією Почаївської лаври (а на той час – іще монастиря василіян) – «Гора Почаївська» (видання 1793 р.) та «Житіе блаженнаго Іова (Желіза)» [1791]. Заслужують на увагу не лише праці Й. Торжевського, Томи Кемпійського, М. Ольшавського, Ф. Басарабського, Ю. Добриловського, перевидання «Зерцала Богословія» К. Транквіліона-Ставровецького та відомі «**Народовѣщаніе**» 1768 р. й обидва видання збірника проповідей «**Сѣмя** слова Божія», але й практичні «Книжица для господарства» 1788 р. та граматика М. Любовича. Але перлиною Почаївської друкарні є, поза всіма сумнівами, «Богогласник» – видатна збірка релігійної поезії з нотами, що перевидавалася неодноразово й не лише у Почаєві.

У планах відділу – представити й інші електронні колекції стародруків, зокрема: інкунабул і палеотипів (європейських першодруків); кириличних стародруків проповідницько-філософського змісту; наукових західно-європейських стародруків тощо.

Список використаної літератури

1. *Волохін, О. М.* Каталогізація цифрових ресурсів Інтернет: Дублінське ядро мета даних : Посібник / О. М. Волохін. – Кіровоград, 2003. – 70 с.
2. *Заболотна, Н. В.* Видання почаївського Требника 1771 р. у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ [Текст] / Н. В. Заболотна // Наукові праці НБУВ. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 331–335.
3. *Заболотна, Н. В.* Почаївський проект у 2006 р.: знахідки у фондах відділу стародруків та рідкісних видань НБУВ [Текст] / Н. В. Заболотна // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Вип. 19. – К., 2007. – С. 224 – 229.
4. *Заболотна, Н. В.* Почаївський проект: робота над каталогом / Н. В. Заболотна, Р. Є. Кисельов // Бібліотечний вісник. – 2006. – № 2. – С. 21–23.
5. *Кисельов, Р. Є.* Українська мова в кириличних стародруках: до проблем створення українського бібліографічного репертуару (на прикладі почаївських видань) [Текст] / Р. Є. Кисельов // Наукові праці Національної бібліотеки імені В. І. Вернадського. – Вип. 13. – К., 2004. – С. 179–194.
6. *Ковальчук, Г. І.* «Почаївський проект»: стан та перспективи роботи [Текст] / Г. І. Ковальчук // Наукові праці НБУВ. – 2007. – Вип. 19. – С. 217–223.
7. *Ковальчук, Г. І.* Совместный «Почаевский проект» академических библиотек России и Украины: продолжение работы [Текст] / Г. И. Ковальчук // Федоровские чтения-2007. – М., 2007. – С. 357–362.
8. *Ковальчук, Г. І.* «Почаевский проект»: деятельность Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского по исследованию почаевских старопечатных книг [Текст] / Г. И. Ковальчук, Н. В. Заболотная // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. – К., 2007. – № 5. – С. 341–355.
9. Развитие электронных коллекций Фонда редких книг и рукописей ГПНТБ СО РАН / В. Н. Алексеев, С. Р. Баженов, А. Ю. Бородихин и др. [Текст] // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества: 9-я Междунар. конф. «Крым-2002»: Материалы конф. – М., 2002. – Т. 1. – С. 248–249.
10. Российские правила каталогизации: [в 2 ч. / авт. коллектив: Н. Н. Каспарова (рук.) и др.]; Рос. библ. ассоц., Межрегион. ком. по каталогизации. – Москва, 2005. – Ч. 2: Специальные правила каталогизации отдельных видов документов. – 2005. [Электрон. ресурс] / Способ доступа: URL: <http://www.nilc.ru>. – Загол. с экрана.
11. Система автоматизации библиотек «ИРБИС»: Общее описание системы [Текст] / А. И. Бродовский (сост.). – М.: ГПНТБ России, 2002. – 260 с.
12. Электронная библиотека старопечатных книг в Библиотеке Российской академии наук / А. Ц. Масевич, Е. А. Савельева, А. К. Багажков, В. П. Захаров; Библиотека Академии Наук, Санкт-Петербург // Электронные библиотеки. –

2002. – Выпуск 1 [Электрон. ресурс] / Способ доступа: URL: <http://www.elbib.ru/index.phtml?page=elbib/rus/journal/2002/part1/MZBZ>.

13. *Borbinha, J. L.* ContentE: Flexible Publication of Digitised Works with METS / L. J. Borbinha, G. Pedrosa, J. Penas // Proc. Ninth European Conference on Research and Advanced Technology for Digital Libraries (ECDL'05). – Vienna, 2005. – P. 537–538.

14. UNIMARC Manual. Bibliographic Format: Руководство по применению UNIMARC для библиографических данных: Фрагменты 2-го изд.: Изм. и доп. к 1-му изд. / Международная федерация библиотечных ассоциаций и учреждений (ИФЛА); ГПНТБ России. – М.: ГПНТБ России, 1998. – 52 с.

Марія Іваннікова,
зав. відділу НБУВ

ШЛЯХИ ВВЕДЕННЯ У НАУКОВИЙ ОБІГ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ВІДДІЛУ БІБЛІОТЕЧНИХ ЗІБРАНЬ ТА ІСТОРИЧНИХ КОЛЕКЦІЙ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

На прикладі відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій – одного з найбільших за обсягом фонду Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського – поетапно простежено шляхи формування інформаційних ресурсів та введення їх у науковий обіг, представлено технологію створення інформаційного ресурсу як одного із засобів надання інформації про склад колекцій та зібрань, акцентовано на проблемах уведення в науковий обіг за допомогою новітніх технологій інформаційних ресурсів відділу.

Сукупність знань про матеріальний і духовний світ, про закономірності й тенденції його розвитку, управління цими знаннями акумулюються у поняттях «інформація» та «інформаційні ресурси», хоча «ресурсом» у сучасному розумінні цього слова інформація стала не так давно.

На сучасному етапі суспільного розвитку інформатизація стала центральним соціально-економічним процесом в усіх розвинутих країнах. Науково-технічна революція сприяє різкому зростанню ролі такого ресурсу сучасності, як інформаційний. Інформація, як один з видів ресурсів, зафіксована на матеріальних носіях наукових знань. Таким чином, наукова бібліотека володіє матеріальними носіями наукових знань.

Інформаційні ресурси – документи і масиви документів в інформаційних системах (бібліотеках, архівах, фондах, банках даних, депозитаріях, музейних сховищах тощо). Інформаційна система – сукупність організаційних і технічних засобів для збереження та обробки інформації з метою забезпечення інформаційних потреб користувачів.

Основу інформаційних ресурсів складають результати наукових досліджень, які дають змогу створювати та використовувати технічні та наукові ідеї, зафіксовані в різних документах і виданнях. Як особливу частину виділяють активні інформаційні ресурси, тобто доступні для автоматизованого пошуку, зберігання та обробки (програми, бази даних,

бази знань, документи тощо) й для широкого користування. Ефективність використання інформаційних ресурсів визначається відношенням активної їх частини до загального обсягу інформаційних ресурсів.

Інформація, яку отримують науковці, аналізуючи існуючі інформаційні ресурси, є важливим фактором при розробці нових наукових пошуків, ідей і програм для її подальшої експлуатації у науковій сфері.

Незважаючи на відмінності окремих видів інформації (технічної, економічної, соціальної, політичної, культурної тощо), усім їм притаманні загальні властивості, які визначають інформацію як особливий продукт людської діяльності поряд з матеріальними благами та послугами. У процесі використання інформаційних ресурсів вони (ресурси) не скорочуються, а навпаки, – збільшуються, але їх невикористання призводить до швидкого знецінення й старіння, а це, в свою чергу, – до втрати актуальності такого виду ресурсів, тому найважливішою вимогою до інформації є її своєчасність. За умов інформаційної революції першою і необхідною умовою існування інформаційних ресурсів є їх постійне оновлення, розширене відтворення. Найменша затримка в нагромадженні та оновленні інформації призводить до її відставання, втрати високих позицій у певній галузі науки.

Становлення й розвиток інформації як ресурсу – процес історичний. Він почався з виникнення людини і суспільства. Обмежені фізичні можливості людини щодо нагромадження, запам'ятовування та передачі знань викликали появу й розвиток технічних засобів масової інформації й зв'язку. Найбільш знаменні етапи на шляху розвитку інформатизації суспільства – поява писемності, книгодрукування, пошти, періодичної преси, фотографії, звукозапису, радіо, телеграфу, телебачення. Революційне значення для розвитку інформаційної індустрії мало створення ЕОМ. Проте, попри неосяжність інформаційних ресурсів індустріальної чи постіндустріальної цивілізації, на одного жителя планети припадає всього декілька сот мільйонів знаків інформації, або ж, простіше кажучи, декілька книг середньої величини.

Сучасний науковий співробітник регулює наповнення БД та необхідність їх включення до наукового обігу, спираючись на свої завдання, досягнення сучасної науки та аналізуючи попит користувачів.

Інформаційні системи (далі – ІС) здавна знаходять (в тому чи іншому вигляді) досить широке застосування в життєдіяльності людства. Це пов'язано з тим, що для існування цивілізації необхідний обмін інформацією як між окремими членами і колективами суспільства, так і між різними поколіннями. Найдавнішими і найпоширенішими ІС

вважаються бібліотеки. Здавна в бібліотеках збирають книжки (або їх аналоги), зберігають їх, дотримуючись правил, створюють каталоги різного призначення для полегшення доступу до книжкового фонду. Видаються спеціальні журнали та довідники, що інформують про нові надходження, ведеться облік видачі.

Найстаріші ІС повністю базувалися на ручній праці. Пізніше з'явилися різні механічні пристрої для обробки даних (наприклад, для сортування, копіювання, асоціативного пошуку, тощо). Наступним кроком стало впровадження автоматизованих інформаційних систем (АІС), тобто систем, де для забезпечення інформаційних потреб користувачів використовується ЕОМ зі своїми носіями інформації. В наш час розробляється і впроваджується велика кількість найрізноманітніших АІСів з широким спектром використання.

Залежно від ступеня (рівня) автоматизації виділяють ручні, автоматизовані й автоматичні інформаційні системи.

Ручні ІС характеризуються тим, що всі операції з переробки інформації виконуються людиною.

Автоматизовані ІС: частина функцій (підсистем) керування або опрацювання даних здійснюється автоматично, а частина — людиною.

Автоматичні ІС: усі функції керування й опрацювання даних здійснюються технічними засобами без участі людини (наприклад, автоматичне керування технологічними процесами).

Сфера застосування інформаційної системи – наукові дослідження. Одне із основних завдань – автоматизація діяльності науковців, які зацікавлені в користуванні нашими інформаційними ресурсами, а також автоматизація аналізу статистичної інформації. Наприклад, на сьогодні інформаційна система Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) за класифікацією інформаційних систем є ручною та частково стає автоматизованою.

Науково-інформаційна діяльність у її повному циклі – це вплив спостерігача (інформатора, коментатора, аналітика) на об'єкт (споживача) шляхом вироблення на базі первинних інформаційних джерел (інформаційних ресурсів) нової інформації, яка обумовлює утримання об'єкта в існуючому (вихідному) положенні і разом з тим переводить його у новий стан (досягнення нової цілі). Як бачимо, її основу становлять Інформаційні ресурси – довідково-інформаційний фонд, система каталогів і картотек, автоматизовані бази і банки даних, довідкова і бібліографічна продукція тощо, які дозволяють вирішувати проблеми інформування, а також професійні кадри аналітиків-коментаторів.

Вся науково-інформаційна діяльність поділяється на два процеси: перший – вироблення на основі інформаційних ресурсів нових знань (або нових інформаційних ресурсів), спеціально оброблених, перетворених на релевантний сигнал. Ефективність цього процесу залежить від трудових і матеріально-енергетичних затрат фахівця з урахуванням його ентропії; другий – взаємодія отриманих нових знань чи інформаційних ресурсів зі споживачем, тобто перетворення інформаційних ресурсів на інформаційний продукт. Результативність цього процесу залежить від затрат споживача.

Якщо в загальних рисах інформація – це повідомлення певних знань чи відомостей, то інформаційні ресурси – це знання в інформаційному вираженні через певні коди (ідеї, мисленнєві образи тощо), тобто об'єктовані або закодовані (подані семантично) за допомогою слів, символів чи інших знаків і перетворені у інформаційне повідомлення. При цьому інформація – особливий вид ресурсів з особистими характеристиками, що відрізняють їх від інших видів ресурсів. Ці ресурси сприяють виробленню і реалізації різноманітних наукових, управлінських чи будь-яких інших рішень і розглядаються з інформаційного боку, з інформаційної складової. В узагальненому вигляді інформаційні ресурси – це вся та проміжна інформація, що лежить в основі ланцюжка, який завершується досягненням поставленої цілі чи мети. Робочий фактор інформаційних ресурсів – це не просто людські знання, а праця людей в сукупності з іншими матеріальними ресурсами і витратами, які формують повідомлення.

Питання інформаційних ресурсів у виробничій сфері і їх вплив на економіку підприємств досить добре вивчене. Інформаційні ж ресурси невиробничої сфери – освіти, культури, мистецтва, науки, їх використання, реалізація і вплив на функціонування цих галузей майже не досліджені через відсутність наявних показників їхнього впливу на діяльність установ і організацій.

Основою інформаційної продукції є інформаційні технології, функціональне призначення яких – переробка інформації і вироблення нових знань відповідно до поставлених цілей.

Інформаційні технології (далі – ІТ) – особливий історичний феномен. До другої половини ХХ ст. цього поняття не існувало. Попередня історія людства характеризується немашинною інформаційною технологією, заснованою на використанні природної інформаційної «потужності» інтелекту (ця потужність обмежена здатністю людини сприймати інформацію і виконувати певну кількість логічних операцій за секунду), а

також простих приладів ремісничого характеру (письмового приладдя, конторських рахівниць тощо). Така інформація базується на природних носіях інформації (мозку людини) чи штучних (папері).

Історія розвитку способів збору, збереження, переробки і передачі інформації та її видів тісно пов'язана з історією науково-технічного розвитку суспільства. Кожна наступна технологія інформаційного процесу повністю не витісняла попередню, а, займаючи певне місце в ньому, розширювала весь технологічний арсенал інформації і зв'язку – від усного слова – до друкованого, від книги – до персонального комп'ютера. Іншими словами, «паперова» технологія отримання, переробки і передачі інформації в наш час доповнилася електронною, комп'ютерною.

Отже, інформаційна технологія – це комплекс взаємопов'язаних технологічних процедур і операцій збору, переробки, аналізу, узагальнення, передачі, збереження, організації пошуку, оновлення і надання інформації. Вона має три рівні:

- 1) екстенсивний – інформація, яка отримується, не переробляється, а передається;
- 2) інтенсивний – наявні певні операції відбору, систематизації чи групування інформації;
- 3) революційний – на основі інформаційного ресурсу формуються принципово нові знання.

За матеріальним носієм інформаційна технологія поділяється на природну, паперово-механізовану і автоматизовану.

Природна технологія характеризується тим, що роль зберігача знань і каналів передачі інформації виконують досвідчені люди, – накопичують знання, систематизують, аналізують, вибудовують їх в логічну структуру, користуючись ресурсами людського мозку і мовою. Така інформація недовговічна і часто зазнає викривлень у процесі передачі. Природна технологія за своєю суттю є знанням і лише при передачі його іншій людині стає інформацією.

Паперово-механізована технологія – накопичення, збереження і передача інформації за допомогою знакових систем. Вона вже є суто інформацією.

Автоматизована технологія може виступати в ролі накопичувача, зберігача і передавача як знань, так і інформації, але в межах, запрограмованих людиною.

Перехід до комп'ютерної технології значно розширив інформаційні можливості сучасних інформаційних технологій, але не виключає традиційних її форм.

Елементами творчих інформаційних технологій можуть бути лише бази знань. База знань, на відміну від бази даних, – «мислячий», творчий продукт, здатний удосконалюватися. У цьому випадку зв'язок між фактами, ідеями, філософськими істинами рухливий і змінюється при вирішенні кожної конкретної задачі. Великий обсяг інформації логічно виводиться з малої кількості фактів (ідей) за допомогою механізму логічних висновків. Тому ЕОМ чи ПК для інформаційних потреб має вибрати на базі введених у неї знань необхідну інформацію, «осмислити» її відповідно із заданим питанням (потребою), зробити логічні висновки і відповісти, – тобто повинна реалізуватися функція інтелекту, включаючи функцію абстрактного мислення. На сьогодні такі технології лише розробляються.

Методи обробки інформації самі є інформацією, тому на сьогодні є багато ототожень інформації з комп'ютеризацією, що не одне й теж. Автоматизовані інформаційні технології просто витісняють паперові носії і слугують вагомим помічником для виробників інформації.

Всі технологічні процеси поділяються на два види, а саме: на організовані за функціональним (поопераційним) і за предметним (лінійним) принципами. У першому випадку технологічний процес розбивається на низку операцій і кожна операція закріплюється за певним виконавцем, у другому – будується за принципом замкнутого циклу, тобто одна людина виконує всі технологічні процеси.

В умовах бібліотеки і невеликої кількості працівників у службі інформації практично використовується функціональний (поопераційний) принцип технологічного ланцюжка, що обумовлено його структурою. Приміром, підготовка будь-яких інформаційних продуктів чи послуг проходить операції, які виконуються різними працівниками: бібліограф за довідково-бібліографічним апаратом бібліотеки формує перелік документів, що потім відбираються в книгосховищі і видаються інформатору, який вже безпосередньо його опрацьовує. Таким чином, у технологічному процесі отримання первинних джерел інформації є три ланки: бібліограф – працівник книгосховища – працівник столу видачі. Але якщо дивитися глибше, то значно більше: цьому передують комплектування фонду, його облік, каталогізація, розподіл і розстановка, а лише потім – вище перераховане.

Певне відставання у розробці теоретико-методологічних питань сучасного бібліотекознавства від науково-прикладних здобутків бібліотечно-інформаційної галузі цілком закономірне, оскільки технологічні, методичні та організаційні проблеми входження бібліотек як рівноправних науково-інформаційних партнерів у суспільство, що стрімко

розвивається, вимагає концентрації фахових зусиль саме у конкретно-практичному напрямі. Настав час осмислити з теоретичної та методологічної точки зору здобутки бібліотечної науки.

Основним завданням НБУВ є формування зібрання, наукове опрацювання національних інформаційних ресурсів, задоволення інформаційних потреб користувачів, збереження документальної спадщини, науково-інформаційне забезпечення загальноосвітнього процесу та популяризації знань.

Результат наукових досліджень є базою для створення інформаційних ресурсів, що в свою чергу дають змогу проводити подальшу наукову та аналітичну роботу, використовувати наукові ідеї, зафіксовані як результат у різних документах та виданнях. Інформація як особливий продукт людської діяльності має бути своєчасною та регулярно оновлюватись.

Колекційні фонди відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ (далі – ВІК) представлені переважно історичними бібліотеками та зібраннями дореволюційних установ, історичних діячів та інших родових колекцій, зібраних у бібліотеки за певними видовими або тематичними ознаками. Документів у складі історико-культурних фондів налічується майже дев'ятсот тисяч.

Один із наукових напрямів, який розробляють науковці НБУВ, – історичні бібліотеки та спеціалізовані книжкові колекції відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій як історико-культурне джерело. Основна мета дослідження – вивчення питань походження, історії побутування, змісту унікальних фондів, створення традиційних та електронних інформаційних ресурсів історико-культурного змісту, що мають загальнонаціональне значення. У зв'язку із завданнями, що поставлені перед бібліотеками – науковим забезпеченням створення Державного реєстру національного культурного надбання України, розвитком науково-інформаційної діяльності та інформаційної бази для наукових досліджень в соціогуманітарній сфері, включенням нового історико-культурного знання до системи історичних знань – всі ці питання вирішуються комплексно та у взаємозв'язку.

На сьогоднішній день інформаційні ресурси ВІК не є достатньо активними. Інформація, що міститься у фонді, недоступна для автоматизованого пошуку, відсутні готові БД. Відповідно і ефективність використання інформаційних ресурсів є невисокою (відносно активної частини до загального обсягу інформаційних ресурсів ВІК).

Обробка інформаційних ресурсів ВІК та включення їх до інформаційної системи є перспективним напрямом роботи, зважаючи на кількість фонду та його зміст.

Розглянемо шлях уведення у науковий обіг фрагменту бібліотеки Маріупольської Олександрівської гімназії (1875–1918).

У фонді були виокремлені документи, що мали ознаки приналежності до колекції. Таких документів виявилось 749 одиниць.

Згідно з «Інструкціями про книжковий фонд відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ» вони були розставлені за шифрами Маріупольської гімназії, що збереглися (систематична розстановка).

Після розстановки фонду виокреслилась систематизація бібліотеки, виявлені лакуни.

Таким чином, сформувавши тільки історико-культурний фонд (далі – ІКФ) за ознаками колекції, маємо інформацію про кількість і склад. Проаналізувавши інформацію, можемо зробити висновки:

- фонд надійшов до бібліотеки у невеликому обсязі порівняно із тією бібліотекою, що зберігалася у Маріупольській Олександрійській гімназії, саме тому цей ІКФ класифікується як «фрагмент бібліотеки»;
- репертуар книг відповідає класичній гімназичній бібліотеці, але є неповним;
- у бібліотеці було, як мінімум, чотирнадцять відділів та періодичні видання;

Закінчивши процес розстановки фонду, треба взяти його на облік, тобто провести інвентаризацію кожної одиниці зберігання, записати до інвентарної книги, внести до БД. Після цього ми володіємо ще повнішою інформацією та маємо можливість вести автоматизований пошук, швидко створити каталоги на фонд (топографічний, алфавітний, систематичний), виявити кількість примірників видань.

Завершивши бібліотечно-бібліографічну обробку ІКФ та маючи первинну інформацію про фонд, можна розпочинати суто наукову роботу.

Аналізуючи печатки, штампи та записи, робимо висновки про походження книг та їх долю. Книги з бібліотеки в різні часи перебували у власності Маріупольської Олександрівської чоловічої гімназії, Маріупольського музею краєзнавства, різних підрозділів НБУВ, проходили у 1943 р. облікову перевірку.

Бібліотека була розпорощена за тематичною ознакою, оскільки інших відділів, окрім літературного, історичного, медичного, психологічного у фондах ВІК немає, а репертуар книг гімназичної бібліотеки передбачає наявність книг з набагато ширшої тематики.

Оправа більшості книжок має на корінці тиснення «БМГ», що означає «бібліотека Маріупольської гімназії», тобто всі книжки були оправлені або

у палітурній майстерні Маріупольської гімназії, або оправа зроблена на її замовлення.

Таким чином, наведено приклад наявності інформаційного ресурсу у фондах НБУВ, його аналіз, обробка та отримання інформації, виходячи тільки з бібліотечно-бібліографічної обробки ІКФ.

Для більш повного збору інформації про конкретну бібліотеку треба провести історико-архівний та книгознавчий розшук.

Науково-дослідна діяльність ВІК пов'язана з розвитком споріднених історичних та філологічних допоміжних дисциплін, об'єктом вивчення яких є книга (книгознавство, бібліотекознавство, бібліографія, історія літератури, джерелознавство).

Основна увага приділяється проблемі встановлення походження бібліотек та окремих колекцій, методів організації, опису та форм використання.

Практичні результати наукової діяльності ВІК спрямовані на створення методу опису, підготовку масивів інформації для Державного реєстру національного культурного надбання України на рівні колекцій та зібрань, науково-методичних та науково-довідкових інформаційних видань, які найбільш актуальні для сучасного духовного розвитку України, запровадження зведеної бази даних на ІКФ НБУВ.

Немає необхідності доводити, що розвиток інформаційних ресурсів та проблема дослідження їх трансформації, введення в науковий обіг ІКФ і, насамперед, спеціалізованих фондів – колекцій, меморіальних бібліотек та зібрань є одним з актуальних питань сучасної науки, зокрема бібліотечної. Особлива роль у таких дослідженнях належить тим бібліотекам, де сконцентровані найбільш значні та різноманітні фонди.

Сьогодні, у час розвитку високошвидкісних інформаційних та соціальних технологій, питання історії бібліотечних зібрань та їх реконструкція виходять за рамки вузькоспеціалізованих завдань бібліотек, що пов'язані з обліком фонду або створенням пошукового апарату. Відбувається розширення культурологічних функцій бібліотек: ретроспективні фонди розглядаються як самостійний об'єкт вивчення, особливо історичних бібліотек, що створенні минулими поколіннями як невід'ємна частина сучасної історії науки, культури, освіти.

У зв'язку з цим виникає ціла низка питань, що стосуються процедури обліку, наукового опису, державної реєстрації як об'єктів національного спадку, визначення їх загального статусу у комплексі бібліотечних фондів, а також необхідності розвитку книгознавчих методів дослідження колекцій як цілісного історичного факту, явища культури.

Розробка єдиних науково-методичних підходів до визначення цінності та місця у культурі колекційних фондів, різноманітних за видами, типами, складом, що зберігаються у наукових бібліотеках, їх облік, опис, науково-інформаційна презентація (перш за все у вигляді науково-довідкового апарату) є, за всієї простоти формулювання умови завдання, складними науковими проблемами, вирішення яких у кожному конкретному випадку має індивідуальні особливості.

З іншого боку, великі масиви дореволюційних книг, що зібрані у НБУВ унаслідок націоналізації, не були організовані, часто зберігалися у фондах концентрації без належного обліку, на них у більшості випадків не існувало кваліфікованого науково-довідкового апарату, який би відповідав вимогам сучасності. Виникла проблема наукової організації та наукового використання цих фондів, введення цих нематеріальних інформаційних ресурсів у соціокультурний процес. Унаслідок переміщення цих фондів у період націоналізації, вони часто накопичувалися у сховищах без необхідного документального оформлення та без пошукового апарату, що й досі ускладнює поставлену задачу.

У процесі дослідження питання про взаємозв'язки системи науково-довідкового апарату та створення методичної основи для підготовки довідників нового покоління трьох рівнів (паспорта фонду, наукового довідника, державного реєстру) з орієнтуванням на створення електронних ресурсів було узгоджено, що всі три рівні опису базуватимуться на загальній структурі опису, однак із різним ступенем глибини подачі інформації. Такі підходи дають можливість створення системи науково-інформаційних ресурсів, що включає паспортну систему обліку історичних бібліотек, колекцій та зібрань, наукові каталоги та довідники по колекційного рівня, бази даних, а також дозволяє затвердити систему реєстраційного опису фондів для включення до Державного реєстру національного культурного надбання України.

Таким чином, при створенні системи інформаційних ресурсів та їх експлуатації чи використанні необхідно враховувати низку складових, починаючи від соціально-економічних і завершуючи питаннями еволюційного розвитку системи їх організації та експлуатації, оскільки вони є основою інформаційних технологій, у результаті яких створюється інформаційна продукція.

Список використаних джерел

1. *Воскобойнікова-Гузєва, О. В.* Дискусійні питання розвитку теорії і методології бібліотекознавства // Бібліотечний вісник. – 2007. – № 2. – С. 3–9.
2. *Дубровина, Л. А.* Классификация и научно-информационное описание коллекций и собраний в Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития: Научно-практический и теоретический сборник. Выпуск 5. – Киев, 2007. – С. 58–80.
3. www.uk.wikipedia.org.
4. www.realbookz.com.
5. www.zakon.rada.gov.ua

УДК 027.54(477):025.171:004

Наталія Порохницька,
мол. наук. співробітниця,
аспірант НБУВ

ФОРМУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ РЕСУРСІВ НА ДОКУМЕНТИ АРХІВНОГО ФОНДУ АКАДЕМІКА М. В. ПТУХИ

У статті розглядається процес формування електронних ресурсів на документи архівного фонду академіка НАН України Михайла Васильовича Птухи і пов'язані з цим проблеми. Подана інформація про створення електронної бази даних Інституту архівознавства НБУВ на документи особових фондів видатних вчених України.

В епоху розвинутого інформаційного суспільства, інформаційних технологій, комунікаційних мереж, засобів зв'язку постає питання розширеного доступу до різноманітної наукової інформації. Сучасні новітні технології все більше відіграють важливу роль у науково-пошуковій роботі. За їх допомогою є можливість віднайти, швидко переглянути та опрацювати величезні обсяги інформації.

З появою новітніх інформаційних технологій та розвитком сучасного інформаційного суспільства виникла необхідність організації та розробки ефективної політики щодо створення та формування електронних ресурсів на документи архівних фондів для зручності у користуванні, швидкості обробки, компактності та обліку даних.

У процесі інтеграції інформаційних ресурсів країни в єдине загальнодоступне інформаційне поле формування проблемно-орієнтованих інформаційних просторів та комплексного вирішення питань забезпечення якісно нового рівня інформаційного обслуговування дослідників, питання формування електронних ресурсів набуває великого значення. Саме вони можуть забезпечити технічну та ресурсну базу для вдосконалення архівно-інформаційних ресурсів та інтеграції України в світову інформаційну інфраструктуру. Необхідно зауважити, що в нових умовах економічного розвитку країни електронні ресурси виконують роль повноцінних учасників інформаційного ринку в новому технологічному й інформаційному середовищі.

На сучасному етапі розвитку архівної справи питання використання інформаційних ресурсів Національного архівного фонду України (далі –

НАФ) набуло надзвичайної актуальності. Вимогою сьогодення є аналіз та узагальнення міжнародного й українського досвіду в застосуванні сучасних форм використання документальної інформації в архівах, музеях, бібліотеках, у виробленні спільних проектів відомчого, регіонального, державного та міжнародного рівнів з використання інформаційних ресурсів НАФ.

Формування електронних ресурсів на документи архівного фонду зумовлене інтенсивним упровадженням інноваційних технологій та поширенням телекомунікаційних засобів передачі інформації в Україні, які сприяють ознайомленню українського суспільства зі змістом глобального інформаційного середовища. Сучасні умови для створення електронних ресурсів в архівній справі призвели до постійного збільшення кількості архівних веб-сайтів різних країн в Інтернеті, однак користування ними, як свідчить практика, не завжди є раціональним та ефективним.

Формування електронних ресурсів на документи архівних фондів особового походження дозволить покращити зберігання та використання документів, здійснювати накопичення електронних документів, їх впорядкування, через Інтранет-середовище забезпечити зручне та оперативне надання інформації щодо змісту та наявності документів та матеріалів архівних фондів особового походження.

Серед основних технологічних напрямів формування електронних ресурсів на документи архівних фондів особового походження та тенденцій інформаційних технологій, що сприятимуть розвитку, можна виділити: створення електронних документів у спосіб переведення в електронний формат уже існуючих інформаційних джерел (переведення в електронну форму архівних документів, тематичних колекцій, створення електронних копій документів); застосування та багатоаспектне використання інформації.

Як один із напрямів формування інформаційно-ресурсних складових електронних ресурсів на архівні фонди особового походження, що є актуальним на сьогоднішній день, слід розглядати розробку технологій використання інтернет-ресурсів. Це пов'язано з необхідністю інтегрування в електронні архіви тих електронних ресурсів, які розташовані на багатьох серверах та сторінках національної складової глобальної мережі. Концентрація електронних ресурсів у фондах електронних архівів забезпечить користувачам ефективний пошук та оперативне отримання найповнішої інформації за потрібною тематикою з усіх архівних фондів і дозволить значною мірою уникнути проблем складного пошуку, які виникають у зв'язку з інформаційним навантаженням Інтернету.

До основних пріоритетів формування електронних ресурсів належать: створення, збір, обробка та використання електронної інформації, що нині набуває особливої актуальності та стратегічного значення у процесі вироблення електронних інформаційних продуктів та формування електронних ресурсів.

Об'єктивне дослідження історії розвитку демографії, історії діяльності певних установ неможливе без вивчення життя та діяльності видатних представників вітчизняної культури і науки. Актуальність цих досліджень полягає у збагаченні української історіографії, введенні у науковий та соціокультурний обіг їх документальної спадщини, з'ясуванні їх ролі у вітчизняній історії. Постать видатного економіста, статистика, демографа, академіка НАН України та Російської академії наук, члена Міжнародного статистичного інституту Михайла Васильовича Птухи (1884–1961) вирізняється своєю значимістю та внеском у розвиток таких галузей науки як статистика, історія статистики та демографія.

Спадок академіка М. В. Птухи досить вагомий для вивчення історії вітчизняної демографії та статистики. В Інституті архівознавства Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського є особовий архівний фонд (Ф. 22) «Птуха М. В. (1884–1961) – економік-статистик, академік АН УРСР», що налічує 748 справ. У фонді зберігаються різні цікаві матеріали про вченого, зокрема документи біографічного характеру; документи про діяльність вченого в АН УРСР у Міжнародному статистичному інституті, у Центральному статистичному комітеті; документи про педагогічну діяльність у різних установах; матеріали про участь М. В. Птухи в конференціях і нарадах. У фонді також наявні листи 1930–1940-х рр. Серед кореспондентів – відомі радянські вчені-демографи, економісти, статистики – І. М. Богданов ¹, А. М. Вострікова ², І. Ф. Макаров ³, академік В. С. Немчіков ⁴, академік К. В. Островитянов ⁵, І. Ю. Писарев ⁶, М. Н. Тихомиров – академік АН СРСР ⁷, В. Н. Старовський – член-кореспондент АН СРСР ⁸; іноземні вчені – Луненберг ⁹, Гіні Коррадо ¹⁰,

¹ НБУВ ІА, Ф-22, оп. 3, спр. 3.

² НБУВ ІА, Ф-22, оп. 3, спр. 6.

³ НБУВ ІА, Ф-22, оп. 3, спр. 15.

⁴ НБУВ ІА, Ф-22, оп. 3, спр. 19.

⁵ НБУВ ІА, Ф-22, оп. 3, спр. 20.

⁶ НБУВ ІА, Ф-22, оп. 3, спр. 25.

⁷ НБУВ ІА, Ф-22, оп. 3, спр. 33.

⁸ НБУВ ІА, Ф-22, оп. 3, спр. 30, 31.

⁹ НБУВ ІА, Ф-22, оп. 3, спр. 14.

¹⁰ НБУВ ІА, Ф-22, оп. 3, спр. 7.

Паоло Фортунаті ¹¹, Штурм де Штрем Едуард ¹² та ін.

Велике значення для вивчення історії демографії та статистики мають рукописи монографій, статей, доповідей із історії статистики в Україні та Росії, що є у фонді вченого, а саме: матеріали Демографічної комісії; збірники документів зі статистики; матеріали з діяльності Демографічного інституту АН УРСР і праці його співробітників, студентів, аспірантів; доповіді, тези доповідей та інші документи. Окрім опублікованих праць М. В. Птухи з історії статистики і демографії, велику цінність мають неопубліковані праці вченого, завершені та незавершені, в чорновому вигляді, машинописних копіях, гранках, написані в різні періоди життя. Зокрема: «Заметки по теории статистики. Общие основания математической вероятности проф. И. И. Кауфмана. Введение. Заметки по логике И. И. Кауфмана» ¹³, «Статистика в Юго-Западном отделе Русского Географического общества» ¹⁴ та ін. В роботах вченого аналізуються конкретні явища і процеси, цінні не лише тим, що вони є сторінкою історії розвитку демографії, але й тим, що служать зразком глибокого і цілеспрямованого аналізу, що піднімається на рівень теоретичних узагальнень.

Протягом свого життя М. В. Птуха збирав матеріали видатних вчених, зокрема у фонді відклалися документи: В. І. Борткевича, Г. М. Вербицького, В. К. Воблого, В. П. Єфремова, А. М. Вострикової, П. Я. Клименко, Г. Ф. Кнаппа, І. П. Крип'якевича, Ю. А. Корчак-Чепурківського та ін.; картотека з садівництва, колекція карт, матеріали всесоюзних переписів, цікаві матеріали з історії АН УРСР, путівники по Женеві та Парижу, фотографії Вільяма Петті та проф. Зібберта тощо.

Підхід М. В. Птухи до вирішення дискусійних питань теорії і практики завжди відрізнявся всебічністю і конкретністю. З великою увагою він ставився до демографічних розробок, що проводилися як дослідниками, так і органами державної статистики. Запропоновані М. В. Птухою вирішення досліджуваних ним проблем увійшли до арсеналу методів сучасної демографії.

Формування електронних ресурсів на документи архівних фондів особового походження на Україні розпочалося на початку ХХІ ст. В Інституті архівознавства Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського в

¹¹ НБУВ ІА, Ф-22, оп. 3, спр. 39.

¹² НБУВ ІА, Ф-22, оп. 3, спр. 43.

¹³ НБУВ ІА, Ф-22, оп. 1, спр. 4

¹⁴ НБУВ ІА, Ф-22, оп. 1, спр. 42

кінці 2006 р. було розпочато формування електронних ресурсів на документи архівних фондів видатних вчених, які зберігаються в Інституті. Для створення електронної документальної бази даних в Інституті використано інформаційно-пошуковий пакет CDS/ISIS (Computer Documentation System/Integrated System Information Services) для Windows, що дозволяє ведення повнотекстових баз даних і здійснення в них контекстного пошуку, надає можливість на рівні підполя ідентифікувати найменший елемент інформації. Електронна база даних дозволяє переглянути повноцінний бібліографічний або документознавчий запис.

До електронної бази даних вводиться інформація і про документи архівних фондів Інституту архівознавства, зокрема особового фонду М. В. Птухи. База даних складається з 15-ти основних полів, що описують і характеризують фонд: номер фонду, назва фонду, номер опису, назва опису, розділ опису, номер справи, заголовок справи, вид документу, спосіб відтворення, мова документу, кількість документів, кількість аркушів, крайні дати справи, примітки, галузь науки. Окрім того дослідник матиме можливість переглянути опис фонду, в якому міститься історична довідка про фондоутворювача, інформація про документний склад фонду ¹⁵.

У перспективі архівна база даних Інституту архівознавства може бути інтегрована в інформаційні ресурси інших баз даних, розроблених у системі CDS/ISIS для Windows. У найближчому майбутньому база даних буде доступна в інтранет-середовищі НБУВ.

На відміну від України, Росія дещо раніше розпочала формування електронних ресурсів на документи архівного фонду М. В. Птухи. В 2001 р. Російська академія наук на сайті Центру демографії та екології людини Інституту народногосподарського прогнозування розмістила документи з домашнього архіву акад. М. В. Птухи (передані його сином – Романом Михайловичем) в електронному вигляді. Це – фотографії М. В. Птухи під час навчання в Петербурзькому університеті (1906–1912 рр.), навчання в Берлінському університеті (1910–1912 рр.), проведення Міжнародного статистичного конгресу в Римі (жовтень 1925 р.), фотографія М. В. Птухи з дружиною Катериною Костянтинівною і сином Богданом (1927–1928 рр.),

¹⁵ Березовський, О. М. Електронні бази даних Інституту архівознавства: сучасний стан та перспективи // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції: Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: проблеми науки, освіти, практики. – 20–22 травня. – К.: 2008. – С. 149–152.

в робочому кабінеті (I пол. 30-х рр.); свідоцтво М. В. Птухи про закінчення курсів юридичних наук; витяг з протоколу № 6 засідання Відділу соціальних наук Української Академії наук про обрання директором Демографічного інституту М. В. Птухи; виписки з вироку Військового трибуналу Київського особливого військового округу про позбавлення волі М. В. Птухи терміном на 6 років від 28 квітня 1939 р. та про виправдання М. В. Птухи від 19 січня 1949 р.¹⁶ На цьому ж сайті представлена підготовлена до видання В. С. Стешенко і О. А. Михайловою маловідома стаття М. В. Птухи «Середня тривалість життя», а також лист М. В. Птухи до редактора журналу «Радянська охорона здоров'я» М. В. Хомутова від 8 квітня 1957 р. У кінці вищезгаданої статті розміщено короткий огляд архівного фонду наукового спадку М. В. Птухи¹⁷.

Необхідно зауважити, що Російська академія наук, розмістивши вищезгадані архівні документи з фонду М. В. Птухи, зробила суттєвий крок вперед у формуванні електронних ресурсів та відкрила вільний доступ до цікавої наукової інформації про вченого. В архівному фонді М. В. Птухи, що зберігається в Інституті архівознавства, міститься небагато фотографій, тому в майбутньому планується з дозволу Центру демографії та екології людини Інституту народногосподарського прогнозування Російської академії наук зробити копії фотографій і зберігати їх у фонді М. В. Птухи Інституту архівознавства.

Також необхідно зазначити, що при формуванні електронних ресурсів на документи архівних фондів потрібно вирішити низку проблем: врахування правових аспектів взаємовідносин архіву з власниками авторських прав, широти доступу і свободи копіювання, комерційного використання; забезпечення уніфікованого і простого інтерфейсу; оцифровки і архівування рукописів; підготовки спеціалістів, які б поєднували базові професійні знання, навички з умінням користуватися

---

¹⁶ Документи з домашнього архіву М. В. Птухи / Електронна версія бюлетеню Населення та суспільство – Центр демографії та екології людини Інституту народногосподарського прогнозування РАН. – № 35–36. – 24 вересня – 7 жовтня 2001 р. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: demoscope.ru/weekly/035/nauka04.php. – Заголовок з екрану.

¹⁷ Лист М. В. Птухи редактору журналу «Радянська охорона здоров'я» М. В. Хомутову від 8 квітня 1957 р. / Електронна версія бюлетеню Населення та суспільство – Центр демографії та екології людини Інституту народногосподарського прогнозування РАН. – № 177–178. – 8–21 листопада 2004 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.demoscope.ru/weekly/2004/0177/nauka03.php>. – Заголовок з екрану.

сучасними носіями інформації, базами даних, комп'ютерними технологіями тощо.

Підготовлена стаття «Документи архівного фонду академіка М. В. Птухи як джерело для вивчення його науково-організаційної та громадської діяльності» для розміщення в інтранет-середовищі Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ця стаття містить інформацію про діяльність М. В. Птухи в Інституті демографії АН УРСР, про участь у роботі органів Центрального Статистичного управління УРСР і СРСР, органів планування та охорони здоров'я, про наукові інтереси вченого з посиланнями на документи архівного фонду М. В. Птухи. Характеризуються деякі праці вченого, зокрема: «Нариси з теорії статистики населення та моральної» (1916), «Статистична наука на Заході» (1925), «Нариси з історії статистики XVII–XVIII століть» (1945).

В контексті вищезгаданого можна зробити висновок, що представлення архівних інформаційних ресурсів у мережі Інтернет, попри безперечну актуальність цього питання, передусім зумовлено нагальною необхідністю модернізації архівознавства у зв'язку з інформатизацією суспільства. Формування електронних ресурсів на документи архівних фондів особового походження є досить важливим і необхідним кроком для подальшого розвитку архівознавства.

Розділ III

**Документні ресурси
спеціалізованих
фондів бібліотек
у сучасному
інформаційному просторі**

УДК 027.54(477):025.17

Маргарита Стельмашева,
наук. співробітник НБУВ

ФРАНКОМОВНА «РОСІКА» У ФОНДАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Стаття присвячена дослідженням франкомовної «Росіки» у фондах сектору організації фонду іноземної літератури відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. Розглядаються видання, присвячені історії та культурі Росії, політичні та воєнні мемуари, художні твори письменників та літераторів Франції, Росії.

Подальші дослідження франкомовної росіки сприятимуть розкриттю великого інформаційного масиву франкомовного фонду, допоможуть краще ознайомитися з історією та культурою Франції, її зв'язками з Росією, а також Україною. Вивчення та опрацювання цього фонду сприятимуть виявленню та заповненню існуючих лакун, зробить цей фонд доступним для читачів.

«Росіка» – важливий інформаційний ресурс досліджень історії та культури Росії, а також територій, що входили на той час до Російської імперії.

Початок бібліографування «Росіки» датується 1851 р., коли Імператорська Публічна бібліотека (нині – Російська національна бібліотека – РНБ) надрукувала перший каталог нового відділення «Росіки» під назвою «Материалы к проекту полного каталога сочинений о России, на всех иностранных языках изданных». Ініціатором створення унікального фонду «Росіка» був Модест Андрійович Корф, визначний державний діяч, історик, директор Імператорської Публічної бібліотеки (далі – ІПБ) протягом 1849–1861 років. Організацією та обробкою фондів «Росіки» займався видатний діяч бібліотечної справи В. Соболевський, під керівництвом якого всі фонди Імператорської Публічної бібліотеки ретельно переглядалися, відбиралися видання про Росію на західно-європейських мовах та передавалися до нового відділення. Російське

суспільство та уряд підтримали створення цього відділення. У його створенні брали участь всі співробітники ІПБ, відомі вітчизняні та зарубіжні книготорговці, комісіонери, вчені, літератори та бібліографи Росії, Німеччини, Франції, Англії та слов'янських країн.

На початку 50-х років XIX ст. В. Соболевичим був створений інвентарний та картковий алфавітний каталог «Росіки». Проте для розкриття змісту колекції необхідно було створити систематичний каталог. У 1854 р. В. Соболевич розробив класифікаційну схему та розпочав роботу над систематичним каталогом. Потім цю роботу продовжив та закінчив В. Стасов.

У середині 60-х років розпочалася робота над друкованим виданням – «Каталогом відділення «Росіка» або творами про Росію іноземними мовами» (*Catalogue de la Section des Russica ou écrits sur la Russie en langues étrang#res*). Для створення цього каталогу бібліотекар К. Феттерлейн використав «Корректурные листы каталога иноязычных сочинений о России, находящихся в Императорской Публичной библиотеке». У листопаді 1873 р. двотомний алфавітний каталог вийшов у світ. Він містив приблизно 27 тис. назв книг та періодичних видань, придбаних Бібліотекою до 1870 р. Бібліографи включили до каталогу не лише видання про Росію, а також про території, які входили на той час до складу Російської імперії – Україну, Польщу, Кавказ тощо. Цей каталог називали найкращою науковою працею Імператорської Публічної бібліотеки.

У Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського впродовж останніх десятиліть були започатковані дослідження історико-культурних фондів, пов'язаних зі встановленням їх походження, реконструкцією складу та змісту, вивченням історії формування цих фондів, їх впливу на розвиток науки та освіти в Україні.

На початку 90-х років минулого століття у НБУВ була розроблена програма розкриття фонду іноземної літератури, яка довгий час вважалася неактуальною і зберігалася в резервних книгозбірнях неопрацьованою. Зараз у секторі організації фонду іноземної літератури проводяться дослідження франкомовної росіки, яка часто містить українознавчу тематику.

Франкомовна росіка в НБУВ зберігається як в основному книгозборищі, так і у фондах її спеціалізованих відділів. Серед цих видань багато цінних та рідкісних.

Із франкомовного фонду Сектору організації фонду іноземної літератури Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ

відібрано та переглянуто близько 500 кн. од. росіки – книжкові видання XVIII – початку XX ст. Це – історична література, мемуари, спогади мандрівників, матеріали міжнародних наукових конгресів, художня література: твори відомих російських письменників у перекладі французькою мовою.

Вже у другій половині XVIII ст. франкомовні книги, серед яких було багато «росіки», стали найбільш поширеними в книгозбірнях учених, державних діячів України, мали великий вплив на світогляд діячів національної культури. Важливу роль у їх розповсюдженні відігравали видавці та книгопродавці, серед яких всесвітньо відомі французькі видавничі фірми «Ашетт», «Дідо», «Брюне», «Ларусс», а також відділення французьких видавництв у Росії: «Беллізар», «Бонне», «Плюшар» тощо. Більша частина франкомовної «росіки» з фондів НБУВ була видана відомими видавничими домами Парижа, Ліона, Тулузи, Руана та іншими центрами книгодрукування Франції. Багато видань вийшло в світ у Нідерландах, Швейцарії, Бельгії, Німеччині, Англії, Росії.

В роботі над дослідженням франкомовної «росіки» у секторі організації фонду іноземної літератури Відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій був використаний згаданий вище «Каталог відділення «Росіка», або твори про Росію іноземними мовами» (*Catalogue de la section des Russica ou écrits sur la Russie en langues étrang#res*), який у 20-х роках минулого століття НБУВ отримала з Санкт-Петербурга у декількох примірниках. Каталог складається з 11 розділів – історія, географія, економіка, право, релігія, освіта, література, мовознавство, мистецтво, фізико-природничі науки, медицина. Матеріали про Україну представлені майже в усіх розділах. Каталог має велике наукове значення для вчених, бібліофілів, фахівців історії та культури Європи, Росії, а також України, бо є джерелом документальної інформації як про росіку, так і про україніку.

Чільне місце серед франкомовної росіки посідають праці, присвячені історії Росії, російським монархам, історичним, політичним та воєнним мемуарам, історії російсько-турецьких війн у XVIII – XIX ст., економічній історії Росії, дипломатії.

Це – історичні праці великого французького просвітителя – філософа, історика, письменника Вольтера (1694 – 1778):

Voltaire. Histoire de l'Empire de Russie sous Pierre le Grand. – Paris. (Історія Російської імперії під час правління Петра Великого). Є видання 1761, 1785, 1864, 1906 pp.

Voltaire. Histoire de Charles XII, roi de Su#de. – Paris: Larousse, s. a. – 225 p. (Історія шведського короля Карла XII).

Праці відомого французького та німецького історика, географа, економіста Жана-Бенуа Шерера (1741–1824), який деякий час був аташе французького посольства в Петербурзі. Останні роки свого життя він працював професором Тьубінгенського університету. Його праця «Аннали Малоросії...» була першим у західно-європейській науці загальним оглядом географії та історії України.

Scherer, Jean-Benoit. *Histoire raisonnée du commerce de la Russie: En 2t.* – Paris: Cuchet, 1788 (Історія торгівлі Росії з поясненнями).

Scherer, Jean-Benoit. *Annales de la Petite-Russie; ou histoire des cosaques-saporogues et des cosaques de l'Ukraine, ou de la Petite-Russie.* – Т. 2. – Paris: Cuchet, 1788. – 384 р. (Аннали Малоросії, або історія запорізьких та українських козаків).

Мемуарні спогади Христофа-Германа фон Манштейна (1711–1757), учасника турецької війни 1737–1738 років та шведської 1741–1743 років, який народився в Росії, отримав освіту в Німеччині, служив у пруській армії, потім повернувся до Росії. Він зробив опис двірцевого життя того часу, кримських походів 1736–1739 років, війни зі Швецією. Його спогади є важливими для вивчення минулого Росії та України.

Manstein Ch. H. *Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie...* – Т. 1–2. – Lyon: Bruyset, 1772 (Історичні, політичні та воєнні спогади про Росію).

Твори відомого французького дипломата, літератора Ж. Кастера (1755–1833).

Castéra J. *Histoire de Catherine II, impératrice de Russie.* – Т. 1–2. – Paris: Buisson, 1800 (Історія Катерини II, імператриці Росії).

Ńastéra J. *Vie de Catherine II, impératrice de Russie.* – Т. 1–2. – Paris: Buisson, 1797 (Життя Катерини II, імператриці Росії).

Праці визначного французького історика, члена Французької Академії наук П'єра-Шарля Левека (1736–1812), серед яких 8-томна «Історія Росії» – найвідоміша французька праця з російської історії.

Leveque P. Ch. *Histoire de Russie: En 8 t.* – Nouv. éd. – Hambourg; Brunswick: Fauche, 1800 (Історія Росії).

Великий інтерес викликає праця Л.-Ф. Г. де Керальо, яка присвячена історії російсько-турецьких війн у XVIII–XIX ст.

Keralio L. F. G. *Histoire de la guerre entre la Russie et la Turquie et particulièrement de la campagne de 1769.* – St Pétersbourg, 1773. – 235 p.: 9 c. (Історія війни між Росією та Турцією, особливо під час кампанії 1769 року).

Праці відомого французького історика, державного діяча, члена

Петербурзької АН, Альфреда Рамбо (1842–1905), зокрема його праця «Історія Росії з початку до нашого часу».

Rimbaud Alfred. *Histoire de la Russie depuis les origines jusqu'à nos jours.* – Paris: Libr. Hachette, 1884. – 774 p.

Твори французького письменника та журналіста Віктора Тіссо (1844–1917). Найбільш відома його праця про Росію – «Росія та росіяни. Київ та Москва. Враження від подорожі» (Tissot V. *La Russie et les Russes. Kiew et Moscou. Impressions de voyage.* – Paris: Libr. Plon, Nourrit, 1884. – 423 p.: 240 grav.).

Праці відомого французького історика, члена декількох академій, наукових товариств Жана-Анрі Шнітцлера (1802 – 1871), який виявляв великий інтерес до російської історії. Його історичні твори були дуже популярними – «Польща та Росія», «Росія, Польща та Фінляндія», Царська імперія», «Молоді роки імператриці Марії Федорівни до її одруження», «Установи Росії після реформи імператора Олександра II».

Schnitzler J. H. *La Pologne et la Russie.* – Paris: Firmin Didot, 1831. – V, 52 p.

Schnitzler J. H. *La Russie, la Pologne et la Finlande.* – Paris: Renouard, 1835. – XII, 744 p.

Schnitzler J. H. *L'Empire des tzars, un septième des terres du Globe, au point actuel de la science.* – Paris: Berger-Levrault, 1856–1862. – XII, 608, 748 p.

Schnitzler J. H. *La jeunesse de l'impératrice Marie Fedorovna jusqu'à son mariage.* – Colmar, 1864. – 42 p.

Schnitzler J. H. *Les institutions de la Russie depuis les réformes de l'empereur Alexandre II.* – Т. 2. – Paris: Berger-Levrault, 1866. – 524 p.

Праці Казимира Валішевського, французького історика польського походження, автора цінних досліджень про царську сім'ю – про Катерину II, Петра Великого, Павла I та інших.

Waliszewski K. *Autour d'un trône Catherine II de Russie. Ses collaborateurs. Ses amis. Ses favoris.* – 4 éd. Paris: Libr. Plon, 1894. – VII, 472 p.: 1 portr.

Waliszewski K. *L'héritage de Pierre le Grand. Règne des femmes. Gouvernement des favoris (1725 – 1741).* – Paris: Libr. Plon, 1900. – XII, 388 p.: 1 portr.

Waliszewski K. *Le fils de la Grande Catherine Paul I, Empereur de Russie. Sa vie, son règne et sa mort (1754 – 1801).* – 2 éd. – Paris: Libr. Plon, 1912. – VIII, 698 p.

Waliszewski K. *La dernière des Romanov: Elisabeth I, Impératrice de Russie (1741 – 1762).* – Paris: Libr. Plon, 1902. – XIII, 543 p.

Велику цінність мають видання російських авторів, які перекладалися французькою мовою і часто мали українознавчу тематику, а деякі автори писали французькою мовою. Це – праці відомих у Європі авторів – П. Артамова, А. Голіцина, Ф. Демідова, П. Долгорукова, Ф. Достоевського, М. Карамзіна, Л. Толстого та інших, які займають гідне місце у фондах сектору організації фонду іноземної літератури відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. Франкомовна росіка у секторі різноманітна за тематикою: історія, економіка, географія, право, художня література, релігія тощо.

Також у фондах сектору зберігаються франкомовні періодичні видання XVII – початку XX ст. з різних галузей знань, які були на той час дуже поширені в Європі. Зараз вони стали джерелом унікальної інформації. Це дуже рідкісний та цінний фонд в Україні, який потребує подальшого вивчення. Франкомовні періодичні видання кінця XVII – початку XX ст. віддзеркалюють особливості суспільного життя Франції того часу, наукові та культурні аспекти розвитку різних країн світу, в тому числі Росії та України. Опубліковані в цих журналах матеріали допомагають краще вивчити та пізнати певні історичні події та факти. Наведемо декілька назв періодичних видань, що стосуються історичного та культурного життя Росії, які зберігаються в секторі організації фонду іноземної літератури:

«Annuaire diplomatique de l'Empire de Russie» (Дипломатичний щорічник Російської імперії). Почав виходити у Санкт-Петербурзі з 1861 року.

«Revue des deux mondes» (Журнал двох світів), який засновано 1831 року у Парижі, був дуже популярним у світі, розповсюджувався у двох країнах світу, також в Росії та Україні. Журнал присвячений питанням літератури, історії, політики, філософії, права, мистецтва тощо. У фондах сектору зберігається понад 4 тисячі цих журналів за 1839–1917 р. З 1850 року почав виходити додаток до журналу «Annuaire des deux mondes» (Щорічник двох світів), де публікувалися архівні, політичні, промислово-фінансові документи з історії різних країн світу, зокрема Росії та України.

«Annuaire des études franco-russes» (Журнал франко-російських досліджень). Почав видаватися з 1901 року. На його сторінках висвітлювалися питання політики, економіки, промисловості, культури Росії.

«Revue des traditions populaires» (Журнал народних традицій). Присвячений питанням антропології – народним звичаям, традиціям, усній народній творчості різних народів.

«Revue slave» (Слов'янський журнал). Заснований 1878 року у

Варшаві. На його сторінках висвітлювалися питання літератури, науки, мистецтва слов'ян. Журнал сприяв популяризації та зближенню народів слов'янського світу.

Історико-книгознавчий та бібліографічний аналіз, спрямований на встановлення походження, складу, змісту та побутування франкомовної росіки кінця XVII – початку XX ст., що зберігається у фондах НБУВ, є важливим для вивчення історії духовної спадщини Росії, російсько-французьких взаємин, висвітлення питань розвитку науки, культури, освіти в Росії. Подальші дослідження франкомовної росіки та введення її у науковий обіг є актуальними сьогодні. Вони сприятимуть розкриттю та популяризації великого інформаційного масиву франкомовного фонду, допоможуть краще ознайомитися з історією, традиціями Франції, її зв'язками з Росією. Вивчення та опрацювання цього фонду допоможе виявити та заповнити існуючі лакуни, зробить цей фонд доступним для читачів.

Список використаної літератури

1. Беспременное отделение «Россика» / Материалы научной конференции 14 января 2000 года. – Санкт-Петербург: РНБ, 2000. – 76 с.
2. Яковлева, И. Г. У истоков «Россики» // Публичная библиотека: люди, книги, жизнь: сб. статей. – Санкт-Петербург: РНБ, 1998. – С. 21–24.
3. Кириченко, Р. С. Французька книга у фондах НБУВ // Наук. пр. Нац. Б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 90–96.
4. Стельмашева, М. А. Періодичні видання кінця XVII – початку XX ст. у фондах НБУВ // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 10. – К., 2005. – С. 421–426.
5. Catalogue de la section des Russica ou écrits sur la Russie en langues étrang#res: En 2t. – St-Pétersbourg: Impr. de l'Acad. Imp. des sciences, 1873.
6. Французская книга в России в XVIII в.: Очерки истории / БАН СССР; отв. ред. С. П. Луппов. – Ленинград: Наука, 1986. – 254 с.: ил.

Ірина Бобришева,
мол. наук. співробітник НБУВ

УКРАЇНСЬКІ НОТНІ ВИДАННЯ ВОКАЛЬНИХ ТВОРІВ 1924–1930 рр.: ПОПОВНЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БІБЛІОГРАФІЧНОГО РЕПЕРТУАРУ

У процесі роботи над створенням наукового ретроспективного каталогу «Українські нотні видання вокальної музики 1924–1930 рр.» виявлено близько двохсот видань, що вводяться у науковий обіг вперше. Знайдені видання не значаться у зведеному бібліографічному довіднику «Музична література УРСР. 1917–1965» (Х., 1966). У статті проаналізована можлива типологія незареєстрованих документів, подається короткий огляд новознайдених документів.

Робота над створенням наукового ретроспективного каталогу «Українські нотні видання вокальної музики 1924–1930 рр.» здійснюється відповідно до плану науково-дослідної роботи відділу формування музичного фонду Інституту української книги НБУВ. У каталозі подається інформація про нотні видання, що вийшли друком у 1924–1930 рр.:

- на території сучасної України;
- українською мовою незалежно від території;
- українських авторів за походженням, незалежно від місця публікації їх творів;
- українського музичного фольклору незалежно від мови і місця видання.

Каталог складається з повних бібліографічних описів нотних видань, що містять всі обов'язкові і можливі факультативні елементи, отримані з видання та інших джерел. Матеріал описано «de visu». Незначна кількість видань, що описувалися тільки за бібліографічними джерелами, зокрема за бібліографічним довідником «Музична література УРСР. 1917–1965» (далі – МЛУ), додатково позначена у примітках. На цьому етапі йде редагування каталогу відповідно до нових вимог бібліографічного опису документів*.

* Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання [Текст]: (ГОСТ 7.1–2003, ІДТ): ДСТУ ГОСТ 7.1: 2006. – Чинний з 2007–07–01. – К.: Держспоживстандарт України, 2007. – III, III, 47 с.; 29 см. –

У роботі над каталогом ми також керувалися такими документами: Российские правила каталогизации: [в 2 ч. / авт. коллектив: Н. Н. Каспарова (рук.) и др.]; Рос. библи. ассоц., Межрегион. ком. по каталогизации. – Москва, 2005. Ч. 2: Специальные правила каталогизации отдельных видов документов. – 2005 [Електрон. ресурс] / Способ доступа: URL: <http://www.nilc.ru>. – Загол. с экрана.; Правила составления библиографического описания. Ч. 2. Нотные издания / Межвед. каталогизац. комис. при Гос. б-ке СССР им. В. И. Ленина. – М.: Книжная палата, 1987. – 256 с.

Кожне видання було описано окремо. Основним джерелом опису нотних видань для каталогу є титульний аркуш та відомості перед нотним текстом. Часто використовуються відомості, вказані на звороті видання (рік видання, типографія, тираж).

За відсутності у виданнях деяких обов'язкових елементів (прізвищ та ініціалів авторів, назв циклів, номерів опусів, серій, засобів виконання тощо) при можливості їх виявлення за додатковими джерелами (довідниками, енциклопедіями, відомостями з Інтернету) ці дані наведені в основному описі в квадратних дужках.

Описи видань здійснюються мовою оригіналу. В описах збережено орфографію, пунктуацію та скорочення слів, що застосовані у виданнях. Так само і відомості про засоби виконання, що є важливим ідентифікаційним елементом, надаються в каталозі у тому вигляді, як зазначено у виданні.

Готується довідково-допоміжний апарат каталогу, що міститиме такі покажчики:

1. *Покажчик авторів.* Подаються прізвища осіб, які є авторами музики, слів, лібрето, літературних першоджерел, обробок, аранжувань, оркестровок або – укладачами, редакторами видання, перекладачами літературних текстів, авторами художнього оформлення, фольклористами, або особами, від яких записано мелодію. Від розкритих псевдонімів та криптонімів даються посилання на справжні прізвища осіб. Якщо композитор був ще й автором літературного тексту, інформація про це зазначається додатково.

2. *Покажчик назв та перших слів вокальних творів.* Наводяться назви видань, музичних творів, паралельні назви, різночитання назв, а також літературні ініціати вокальних творів. Назви та літературні ініціати подаються зі збереженням орфографії першоджерел, однак у разі

(Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи) (Національний стандарт України)

незначних орфографічних розбіжностей, помилок тощо написання назв найбільш відомих творів уніфіковано.

3. *Показчик назв серій.*
4. *Показчик видавництва та друкарень.*
5. *Показчик місць, зазначених у вихідних даних.*
6. *Показчик хронологічний (рік видання).*
7. *Географічний показчик.* Подається перелік географічних назв, що є в бібліографічних описах нотних видань (крім вихідних даних).
8. *Показчик персоналій, що не є авторами.* Зазначаються всі особи, згадані у виданні (наявність їх портретів, присвяти, репертуар та ін.).
9. *Систематичний показчик.*

Набір пошукових словників (сценарії пошуку) складають 34 елементи (обов'язкові та факультативні). Слід відзначити, що суто специфічними для каталогу вокальної музики є показчики авторів тексту, перших слів твору і всі різночитання, що трапляються.

Значна частина описаних нотних видань (близько двохсот одиниць) вводиться у науковий бібліографічний обіг вперше, оскільки вони не внесені у єдиний зведений бібліографічний показчик музичної літератури УРСР – МЛУ. Цей показчик був першою спробою Книжкової палати УРСР укласти зведену бібліографію музичної літератури, що вийшла в Україні за роки радянської влади. При укладанні довідника МЛУ, який вийшов з друку у 1966 р., використані фонди Державного архіву друку Книжкової палати УРСР, Державної бібліотеки СРСР ім. В. І. Леніна, Державної публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна, Центральної наукової бібліотеки АН УРСР, Наукової бібліотеки ім. Короленка в Харкові, Харківського інституту мистецтв та Харківського обласного Будинку народної творчості, літописи Всесоюзної книжкової палати. Є видання, що не увійшли до цього відомого показчика через низку причин, які ми розглянемо.

Процеси, що відбувалися у політичному житті зазначеного періоду, призвели до тотального контролю за установами культури та ідеологізації усіх форм духовної творчості. Тому діяльність багатьох високохудожніх майстрів української культури, музикантів, поетів була засуджена. Їх звинувачували в ідеологічній ворожості, у націоналізмі. Отже, значна частина творів музичного мистецтва була вилучена з наукового обігу. Це, насамперед, твори відомого композитора Валентина Костенка, вокальні твори на слова відомого поета Олександра Олеся тощо.

Значна частина видань, що вперше вводяться у науковий обіг, – це видання, надруковані на території Західної України, зокрема таких львівських

видавництв, як «Торбан», «Пісня», «Боян». Часто ці видання характеризуються вкрай лаконічними або відсутніми вихідними даними. Тому виникають значні труднощі з їх датуванням. Значну частину цих видань надруковано кустарним, фотомеханічним способом. Зовнішній вигляд, техніка друку, якість паперу видань, надрукованих на території Західної України, не дають змоги датувати їх без додаткових джерел. Про такі видання зазвичай не йдеться у рекламній інформації періодичних видань.

Найбільше і найпотужніше з цих видавництв – музичне видавництво (накладня) «Торбан», засноване Я. Вінцковським (Ярославенко) у Львові у 1905 р. У даному каталозі бібліографовано 22 видання музичної накладні «Торбан», надрукованих у Львові. Це, насамперед, твори галицьких і буковинських композиторів – Я. Ярославенка, Д. Січинського, С. Воробкевича, І. Омельського, а також твори К. Стеценка. Нами було створено таблицю приблизного датування друкованих примірників львівського видавництва «Торбан» (на основі видавничих каталогів та номерів нотних дошок):

Видавничий номер	Рік
77	Після 1925
161	Після 1926
164	До 1927
181	1928
251	1933
295	1937
303	1938

Видавничою діяльністю у цей час займалися і деякі співочі товариства. Насамперед, це була розгалужена мережа хорових колективів «Боян», які діяли по всіх кутках Галичини, зокрема львівський хор «Боян». У каталозі представлено 12 видань цього товариства зазначеного періоду і одне видання Бориславського «Бояну». Серед них переважну більшість складають твори С. Людкевича – обробки українських народних пісень на мішаний хор, солоспіви, вокальні ансамблі. Є також твори П. Бажанського, О. Нижанківського.

Значну частину видань, не зазначених у показчику МЛУ, складають твори, що надруковані львівським видавництвом «Пісня» упродовж 1924–30 рр. У фондах НБУВ знаходяться 14 таких видань. Це – вокальні твори відомих українських і російських композиторів: Г. Верьовки, О. Гречанінова, М. Лисенка, Ю. Мейтуса, С. Прокоф'єва, Н. Прусліна, С. Рахманінова, П. Сениці, Я. Степового, Г. Хоткевича.

Наступною категорією видань, не зареєстрованих у покажчику МЛЮ, є видання української діаспори. Першочерговим завданням діаспори, що формувалася у дальньому зарубіжжі, стало збереження національних, місцевих, етнічних цінностей, укорінених у звичаях, традиціях, здобутках культури, перенесення їх в інший географічний і культурний простір. Саме ця мета – зберегти в культурній спадщині найцінніше і найдорожче – визначає напрямок діяльності створених в еміграції видавництв. Українські видавництва були засновані у Берліні, Варшаві, Відні, Лейпцигу, Празі, Подебрадах тощо. У каталозі представлені твори, що вийшли друком у Празі (Видання Українського музичного Товариства при Українському Громадському Комітеті в Празі), Подебрадах (Чехія), (Вид-во «Vancouver»), Вінніпегу (Канада), (Накладом Головної рухомої школи українських танців), Ляйпцигу (Українська накладня), Нью-Йорку, Торонто (Видання провінціального виконавчого комітету Т.У.Р.Ф. ДІМ) та ін.

Було вирішено відобразити також таку категорію видань, що раніше не висвітлювалася у покажчику МЛЮ, а саме – музичні додатки до журналів. Це здебільшого нотні додатки до журналу «Музика – масам» (7 видань), музичний додаток до «Альманаха» віденської «Січі». Є навіть нотний додаток до статті М. Гайдая «Мелодії блатних пісень» (з «Етнографічного вісника»), видані окремою відбиткою Українською Академією Наук.

Але найчисленнішою групою видань, не зазначених раніше у покажчику МЛЮ, є російські видання українських авторів, що вийшли друком у Москві, Ленінграді, Ростові-на-Дону. Окремо слід зазначити твори західноєвропейських класиків, видані у Москві російською і українською мовами (наприклад, пісні Л. Бетховена). Загалом творів, виданих у Москві – 60. Це, насамперед, вокальні твори видатних українських композиторів Б. Лятошинського і Р. Глієра, видані російською та німецькою мовами. Знайдені також російські видання творів П. Сениці (Ленінград), В. Волошинова, С. Покраса, Ю. Хайта, Л. Лісовського, М. Гозенпуда (Москва), Г. Давидовського (Ростов-на-Дону) та ін.

Наступну велику частину таких видань складають твори, видані коштом самих авторів. У таких виданнях на титульному аркуші замість видавництва зазначено – «видання автора». Вони виходили друком у Москві, Ленінграді, Києві, іноді місце видання було подвійним (наприклад, Москва–Київ). Найбільшу частину таких видань складають твори наших земляків, киян за походженням, – естрадного піаніста і композитора С. Покраса і композитора Ю. Хайта. Найпоширенішим твором Ю. Хайта, що перевидавався багато разів, є відома пісня «Все выше» («Мы рождены, чтоб сказку сделать

былью...»). Вперше цей твір було видано у Києві у 1923 р. (як власність автора). Наступні видання з'явилися у 1925 р., 1926 р., 1929 р., 1930 р. (у Києві) та у 1934 р. (у Харкові). У 1933 р. ця пісня була офіційно затверджена маршем воєнно-повітряних сил СРСР.

Ще однією категорією видань зазначеного періоду, що не знайшли відображення у МЛЮ, є твори, надруковані у Криму. Це – вокальні твори П. Ерлиха, В. Юменса, С. Вронського, видані авторами власним коштом у Симферополі. Слід згадати також пісні кримських татар що вийшли друком у Москві.

Існує значна кількість видань (близько 30-ти), не представлених у МЛЮ з інших причин. Це пояснюється браком примірників вказаних видань (зокрема архівного примірника) у фондах, якими користувалися укладачі цього бібліографічного довідника.

Таким чином, база даних українських нотних видань вокальних творів 1924–1930 рр. вводить у науковий обіг значний джерельний масив, що сприятиме поповненню національного бібліографічного репертуару і стає черговим етапом у наближенні до ідеально-вичерпного електронного каталогу українських музичних видань. Отже, з'являється можливість отримати повніше уявлення про музичне життя і культуротворчі процеси зазначеного періоду. Це сприятиме вирішенню питань самоідентифікації української нації, порушених ще М. Грінченком, одним із перших істориків української музики, який писав про необхідність «...відділити своє від чужого, а серед «чужого» розшукати своє. Такої роботи вистачить ще на цілі десятиліття, і лише з того моменту з'явиться можливість написати більш-менш повну та критично розроблену історію музики українського народу».

Список використаної літератури

1. Грінченко, М. Історія української музики. – К.: Спілка, 1922. – С. 34.
2. Залеський, О. Українські музичні видавництва в Галичині // Музика. – К., 1927. – № 1. – С. 65–67.
3. Каталог Державного видавництва України. Музичні видання. – Х.: ДВУ, 1927. – 140 с.
4. Каталог музичних творів. Мішані хори. – Львів: Книгарня Наук. тов. ім. Т. Шевченка, 1931. – 30 с.
5. Мистецтво України. Бібліографічний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – К.: Українська енциклопедія, 1997. – 697 с.
6. Музична лутература УРСР. 1917–1965. Бібліографічний довідник. – Х.: Редакційно-видавничий відділ Книжкової палати УРСР, 1966. – 795 с.
7. Музичні видання. Каталог. – Х.: Державне видавництво України, 1930. – 38 с.

8. *Савченко, І.* Українські нотні видання 1917–1923 років у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: Науковий каталог / НАН України. Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського; наук. ред. Л. В. Івченко. – К., 2007. – 384 с.

9. *Черепанин, М.* Музична культура Галичини (друга половина XIX – перша половина XX ст.): Монографія. – К.: Вежа, 1997. – 328 с.

УДК 027.54(477):025.171+271.4(477)(09)

Валентина Лось,
наук. співробітник НБУВ

ДО ПРОБЛЕМИ АКТУАЛЬНОГО СТАНУ ЗБЕРЕЖЕНОСТІ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ З ІСТОРІЇ ГРЕКО-УНІАТСЬКОЇ ЦЕРКВИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)

У статті аналізується сучасний стан збереженості архівних документів з історії Греко-Уніатської Церкви. Особлива увага приділяється церковним книгам, а також іншим малодослідженим документам церковного походження.

Джерелознавчий аналіз будь-якого масиву документальних джерел перш за все потребує встановлення стану його збереженості, адже це не тільки допомагає дослідникам в архівних пошуках, але й надає можливість найбільш повної верифікації джерел. На сьогодні існує лише декілька розвідок, які в тій чи іншій мірі присвячені цій проблематиці, що потребує детальнішого дослідження [2, 4, 7]. Не маючи на меті всебічного висвітлення стану збереженості документів, що відтворюють церковну історію (це є питанням окремого дослідження), ми сигналізуємо окремі аспекти проблематики, а саме фіксуємо увагу на церковних книгах та світських документах, що відтворюють історію Уніатської Церкви на теренах Правобережної України кінця XVIII – першої половини XIX ст.

Адже висвітлюючи ту чи іншу лауну в досліджуваних документах, ми зможемо дослідити ту силу впливу негативних зовнішніх чинників, на які багата церковна історія. Крім того, це допоможе нам при створенні цілісної картини церковних джерел, їх класифікації та систематизації, а також постановки питання про їх часткову реконструкцію.

Ситуація зі збереженням джерельної спадщини Греко-Уніатської Церкви на теренах Правобережної України кінця XVIII – першої половини XIX ст. відтворює трагічну долю цієї Церкви. Велику кількість джерел було втрачено в тодішніх обставинах гострих конфесійних протистоянь та соціальних заворушень. Документи церковних архівів нерідко захоплювали землевласники, які намагалися знищити документи на право власності маєтками. Поширеним явищем було захоплення та знищення церковних документів і в самому середовищі Церкви, зокрема під час судових

конфліктів за спірне майно. Красномовним прикладом цього є скарги ігумені Дубенського василіанського монастиря на свого сусіда – ігумена Святоспаського чоловічого монастиря (привласнення останнім фундаційних документів жіночого монастиря) [9, арк. 41]. Загалом у ті часи до питання збереження всіх документів майнового та правового характеру, що були необхідними для процесів, ставилися серйозно, оскільки втрата таких документів загрожувала втратою самих маєтків на користь сусідів. Саме тому зі всіх збережених до нашого часу церковних документів найбільша частина представлена документами економічного характеру. Втім, це було справою нелегкою, оскільки зовнішня та внутрішня політична ситуація в державних утвореннях, у межах яких перебувала Церква, не сприяла їх збереженню. Збройні напади, часті пожежі, війни були невід'ємною частиною життя тогочасного суспільства і Церкви як його складової частини.

Характеризуючи архіви Уніатської церкви Польсько-Литовської доби, дослідник М. Довбищенко поділяє їх на три категорії: єпископські, монастирські та парафіяльні. Проте це не були архіви в сучасному розумінні цього слова, адже облік документів там не вівся. Навіть і ця далеко не повна з категорій архівів дійшла до нашого часу. Зокрема, фонди Володимирського та Луцького єпархіальних архівів, які стосуються нашого дослідження, на сьогодні вважаються втраченими [2, с. 11–15].

Особливо цікавим є архів уніатських митрополитів (про який ми вже принагідно зазначали), який був вивезений представниками російської влади з Радомишля – резиденції митрополитів. Більша частина цього архіву, описаного С. Рункевичем, зберігається в Російському державному історичному архіві в Санкт-Петербурзі (ф. 823 «Канцелярія митрополитів греко-уніатських церков Росії»). Значну кількість документів було опубліковано ще в середині XIX ст. в «Актах Западной России», «Актах Юго-Западной России». Проте іншу частину, радомишльську, яка найбільше стосується нашого дослідження, дослідники шукають і нині. На думку історика унії Л. Тимошенка, окремі блоки радомишльського архіву розкидані по різних архівосховищах України. Зберігаються вони і в Інституті рукопису НБУВ, зокрема у фонді I та II, в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві, в Державному архіві Житомирської області, Центральному державному історичному архіві України у м. Львові [7, с. 12–15]. Упорядник архіву С. Рункевич відмічав, що документи Греко-Уніатської Церкви повністю збереглися, проте це не відповідає істині. Частина документів була ліквідована ще при упорядкуванні архіву, а частина, попри фіксацію в 2-му описі, не видаються з причини їх знищення (метричні книги

частини повітів Волинської губернії за період 1697–1801 рр.) [7, с. 13].

Не менш трагічною є доля монастирських та парафіяльних архівів – вони зазнали ще більших втрат. Щодо парафіяльних архівів, які зберігали цікавий матеріал з регіональної історії, – серед усіх церковних архівів частка їх збереженості є найменшою. Найбільше постраждала богослужбова література, з якої в основному і склалися парафіяльні архіви, детальному розгляду якої ми приділимо увагу дещо пізніше. За словами М. Довбищенка, якщо захоплення монастирських та єпископських архівів можна прослідкувати по актовим книгам, то парафіяльні архіви у своїй більшості зникли безслідно. Лише окремі церковні документи було знайдено в 20–30-х роках XX ст. під час ініційованої митрополитом Андреем Шептицьким пошукової діяльності істориків-членів Архіву Унії (частина з яких зберігається у фонді в Інституті рукопису) [3].

Більше поталанило монастирським архівам, в яких зберігалися фундації, дарчі написи та документи, що стосувалися життя обителі. Проте розкиданість цих монастирських книг по архівах України, Росії та Польщі ускладнює їх пошук та дослідження. Зокрема нами було знайдено прибутково-видаткові книги та хроніки декількох василіанських монастирів серед документів Луцької уніатської генеральної духовної консисторії (Держархів Волинської області, ф. 382) в Інституті рукопису НБУВ, а також у Краківському державному архіві. Значна частина василіанських архівів зберігається в російських архівах та чекає на своїх дослідників [5, с. 188–190].

Проте найбільше постраждала Греко-Уніатська Церква та її документи через церковну політику Російської імперії, адже після ліквідації Церкви почалася цілеспрямована кампанія по вилученню її архівів, монастирських зібрань та колекцій. Все це робилося з метою викреслити з історичного розвитку країни навіть пам'ять про існування уніатського періоду. Слід наголосити, що в цьому напрямку було справді здійснено дуже багато.

Розуміючи, що духовна перемога є складнішою за будь-яку іншу, уряд зосередив найбільшу увагу на знищенні не тільки матеріальних пам'яток Уніатської Церкви, а й самої пам'яті про неї. Уособленням цього була уніатська богослужбова література, на яку зверталася особлива увага.

Наголосимо, що уряд неодноразово видавав спеціальні укази для їх вилучення. Урядові обмеження щодо уніатських книг, які розпочалися з початку XIX ст. (зокрема вже 9.02.1802 р. розпорядженням Св. Синоду заборонялося продавати уніатські книги там, де не було уніатських храмів) не завжди виконувалися. Саме ліквідація Греко-Уніатської Церкви спричинила масову конфіскацію її книг. Цінні матеріали щодо знищення уніатських книг знайдені нами серед документів колекції єпископа Павла

Доброхотова, що зберігається в Інституті історії РАН у Санкт-Петербурзі.

Так, згідно з документами, Литовський митрополит Й. Семашко у 1841 р. повідомляв про вилучення 505-ти уніатських книг, які були спалені в Жировицях у його присутності [1, арк. 6].

На 1852 р. у результаті матеріальної підтримки заходу було зібрано по Київській єпархії 540 книг, з яких 261 були цілим і 281 – розбиті чи порвані. Серед цілих книг було 7 євангелій, 69 служебників, 47 міней, 25 тріодей цвітних і 15 пісних, 19 октоїхів, 19 требників, 11 повчань, 7 псалтирів, 7 часословів, 10 ірмологонів, 3 акафістники, 3 загальні мінеї, 3 друковані літургії Іоана Златоуста. Всі вони, а також розбиті книги, були відправлені в Санкт-Петербург [8, арк. 155].

Складніша ситуація спостерігалася у Волинській та Подільській єпархіях. Волинський архієпископ Арсеній повідомляв, що в багатьох церквах його відомства є лише по одній православній книзі, і тому конфіскація уніатських книг може привести до зупинки богослужіння в багатьох церквах [1, с. 28]. Загальна кількість конфіскованих книг по Волинській єпархії складала 11 тисяч 211 одиниць. Лише тріодей пісних і цвітних нараховувалося 620 і 649, міней місячних – 653, загальних – 420, октоїхів – 576, псалтирів – 602, часословів – 548, апостолів – 531 тощо. Тільки в Острозькому повіті на 77 церков припадало 504 уніатські богослужбові книги. З метою збереження такої значної кількості книг архієпископ Арсеній просив надати гроші для винаймання будинку. За підрахунками архієпископа, щоб замінити конфісковані уніатські книги, необхідно було 880 богослужбних книг коштом у 2093 руб.

На території Подільської єпархії було зібрано 5808 прим. уніатських книг, зокрема самих лише євангелій – 701, апостолів – 426, часословів – 400, псалтирів – 410 тощо. [1, арк. 110]. Якщо врахувати, що на Поділлі на 1839 р. було лише 3 возз'єднані уніатські церкви, стає зрозумілим, що всі ці книги знаходилися у православних церквах. Про лояльне ставлення до них православного духовенства свідчить і вимога Подільського єпископа здійснювати конфіскацію книг лише в разі прибуття православних замінників. Загалом необхідно було надіслати для Подільської єпархії книг московського видання 2982 прим. на суму 7790 руб. [1, арк. 110–111] (див. табл.).

Усі конфісковані уніатські книги були відправлені в розпорядження Св. Синоду. У деяких випадках книги продовжували спалювати і на місцях, зокрема, у 1853 р. згідно з наказом митрополита Йосипа Семашка в Литовській єпархії було спалено 106 книг [1, арк. 218].

Книги не тільки спалювали, але й топили. У колекційному зібранні отця Б. Уссаса, що зберігається у відділі рукописів Люблінського Католицького

Таблиця

**Кількість православних богослужбових книг,
необхідних новоприсланим церквам у 50-ті роки XIX ст.**

Список книг	Кількість книг	
	Волинська губернія	Подільська губернія
Євангеліє	165	89
Апостол	531	254
Часослов	548	275
Псалтир	602	231
Тріодь Пісна	620	429
Тріодь Цвітна	649	422
Мінея місячна	653	–
Мінея загальна	420	166
Октоїх	576	430
Ірмологій	459	–
Обихід	330	200
Требник	254	142
Устав	211	–
Служебник	86	24
Аклоїстник	394	–
Молебник	77	–
Синодальні повчання	148	–
Величання	2	–
Псалтир слідування	19	–
Панихидний реєстр	10	–
Проскомідійний лист	6	–
Мінея святкова	285	320
Книги для освячення церкви	1	–
Чинопослідування		
прийняття в православ'я		
з інших віросповідань	1	–
Всього	8 155	2 982

Примітка. Таблиця складена за даними: Інститут історії РАН (СПб.), ф. 52, Колекція П. Доброхотова, картон 6, № 5, оп. 2, арк. 33–35, 110–111.

університету, є уривок з листа Філарета, архієпископа Чернігівського від 1885 р., де архієпископ пише про акти вандалізму, здійснені над старовинними уніатськими книгами за наказом колишнього уніатського та православного вищого духовенства. Зокрема, в Белгороді, у річці Донець було потоплено значну частину таких книг за наказом Володимира, єпископа Курського [10, арк. 22].

Така ситуація з уніатськими архівами турбувала й російських учених XIX ст., зокрема історик Церкви Орест Левицький, який здійснив чимало поїздок по Волині з метою виявлення пам'яток старовини, констатував факт їх масового знищення [6, с. 14–18].

Цікаво, що 1867 р. у друкарських сховищах Почаївської Лаври зберігалось 1362 пуди уніатських видань, запованих у 227 тюків. Лише для того, щоб доправити ці книги до Радивилова (звідки був шлях на Петербург), необхідно було 38 возів [8, с. 156]. Це є ще одним показником втрат, які понесла Уніатська церква внаслідок церковної політики Російського уряду.

Нищення церковних архівів відбувалося і в пізніші часи, зокрема під час Другої світової війни. Так, багатий масив джерел по уніатських монастирях на теренах Російської імперії, який зберігався у Варшавському архіві давніх актів, майже весь загинув під час Варшавського повстання 1944 р. До того ж, за словами о. Уссаса, він був ще й мало опрацьований [10, 90]. Така ж доля спіткала й частину документів архіву уніатських митрополитів, які зберігалися в архіві м. Санкт-Петербурга [7, с. 14].

Слід наголосити, що, крім значних втрат, які понесла джерельна база Греко-Уніатської Церкви, недостатність її дослідження пояснюється ще й розпорошеністю документів по архівосховищах обласних центрів колишніх Волинської, Подільської та Київської губерній. До того ж значний комплекс джерел міститься поза межами України, в російських та польських архівах (архіви Санкт-Петербурга, Варшави, Кракова, Любліна). Тому нинішні фонди церковних установ мають непоправні лакуни, що ускладнює можливість їх систематизації.

Цілком зрозуміло, виходячи із зазначеної ситуації, що на сьогодні досить актуальним є питання реконструкції цього джерельного масиву. Якщо для реконструкції церковних архівів литовсько-польської доби, як відмічає дослідник М. Довбищенко, необхідним є детальне вивчення актового матеріалу, оскільки економічна та правова сторона діяльності Церкви відображена саме в актових джерелах (актові книги повітових судів), то для реконструкції документів з історії Церкви Російського періоду необхідно залучати цілий комплекс джерел. Адаже для встановлення об'єктивності та репрезентативності досліджуваних джерел необхідна їх взаємоперевірка. Тому, крім матеріалів Греко-Уніатської, Православної та Римо-Католицької церков, особливий інтерес викликають документи, що походять зі світських органів влади. Враховуючи, що стан їх збереженості в Російській імперії перебував на найвищому рівні, саме цей блок джерел є найбільш інформативним для реконструкції церковних архівів. Хоча завжди варто

пам'ятати про специфіку цих джерел, зумовлену їх тенденційністю та однобічним висвітленням.

Список використаної літератури

1. Архів Інституту історії РАН (СПб.) – Колекція 52. П. Доброхотова, оп. 2, картон 6, № 5, арк.6.
2. Довбищенко, М. В. Українські церковні архіви Литовсько-Польської доби: історична доля та перспективи реконструкції // Архіви України. – 2001. – № 6. – С. 11–23.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). – Ф. 18. Колекція та архів митрополита А. Шептицького.
4. Кагамлик, С. Монастирські фонди та науково-довідковий апарат до них // Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи – Ч. 2. – К., 1997. – С. 172–176.
5. Колекція та архів єпископа Павла Доброхотова: Науково-довідкове видання з історії України / АН України. Ін-т української археографії; упорядник В. І. Ульяновський. – К., 1992. – 219 с.
6. Левицький, О. Луцкая старина. – К., 1891. – С. 14–18.
7. Тимошенко, Л. В. Архіви Уніатської Церкви – джерельна база дослідження краєзнавства Правобережжя XVII–XVIII ст. // Студії з архівної справи та документознавства. – 2003. – Т. 10. – С. 12–16.
8. Перерва, В. Протидія Київських митрополитів використанню греко-католицьких богослужбових книг у Київській єпархії XIX ст. // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. – К. – 2000. – С. 150–159.
9. Archiwum państwowe w Krakowie. – Archiwum Sanguszków, sygn. 1090.
10. Otdział rękopisów Biblioteki Uniwersyteckiej KUL. – Zbiór rękopisów ks. V. Ussasa. – rkp. 960.

Тетяна Мяскова,

ст. наук. співробітник НБУВ,
канд. іст. наук

ПРОБЛЕМИ ВВЕДЕННЯ У НАУКОВИЙ ОБІГ ІНФОРМАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ БІБЛІОТЕК, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ У СТАДІЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ

Стаття продовжує серію публікацій, присвячених долі історико-культурних фондів бібліотек, що довгий час знаходились у резервних книгосховищах країни, а зараз перебувають у стадії реконструкції у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ. Провідне місце в статті відведено бібліотекам середніх духовних навчальних закладів (чернігівська духовна семінарія тощо), світських вищих та середніх навчальних закладів (Прилуцьке навчальне училище, Інститут шляхетних дівчат у Києві, тощо) та приватним бібліотекам (графа М. В. Левашова, О. В. Кочубея, В. М. Ханенка). Визначено першочергові завдання, виконання яких сприятиме ефективному введенню цих книгозбірень у науковий обіг.

Питання вивчення та доступу до інформаційних ресурсів, тобто до сукупності документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, банках даних тощо) ¹, неодноразово розглядалися в спеціалізованій літературі ². Ставали об'єктом розгляду міжнародних конференцій питання про введення інформаційних ресурсів у електронне середовище та шляхи інтеграції бібліотечно-інформаційних ресурсів бібліотек за допомогою новітніх комп'ютерних технологій. Така робота була потрібна щодо численних цінних ретроспективних зібрань та колекцій, що знаходяться на стадії реконструкції і є значним інформаційним потенціалом країни. Введення таких історико-культурних фондів у науковий обіг – головне завдання спеціалістів археографів, джерелознавців, бібліотекарів. Проблема є те, що ряд історичних зібрань не мають науково-пошукового апарату і тому невідомі в науковому світі. Зусиллями науковців здійснюється наукова реконструкція історико-культурних фондів, передусім їх каталогізація та надання доступу широкій читацькій аудиторії через напisanня наукових статей та оглядів.

Реконструкція бібліотек є одним з необхідних кроків до розповсюдження інформації про колекції та зібрання минулих століть, які є невід'ємною частиною нашої історії. Статті про бібліотеки, що довгий час зберігалися у резервних книгосховищах країни і за роки радянської влади були

розпорошені, а подекуди й знищені, все частіше з'являються у науковому обігу ³. Ця стаття присвячена реконструйованим бібліотекам, що зберігаються у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ).

Серед реконструйованих бібліотек у відділі найбільшу кількість складають бібліотеки духовних закладів, які через релігійний характер змісту фондів тривалий час були забуті. В першу чергу – це рештки бібліотек духовних середніх навчальних закладів: Подільської, Чернігівської, Харківської, Мінської, Полоцької, Львівської духовних семінарій. Оскільки ці духовні середні навчальні заклади були призначені для підготовки священослужбовців, бібліотеки семінарій включали, окрім літератури релігійно-богословського змісту, ще й підручники з курсу класичних гімназій. У складі фонду цих бібліотек багато стародруків, які дісталися у спадок бібліотекам духовних семінарій від єзуїтських колегіумів. Як приклад – бібліотек найстарішої духовної семінарії – Чернігівської, джерельною базою якої став заснований 1700 р. на базі латинських шкіл колегіум, реорганізований у 1786 р. у семінарію. Випускниками Чернігівської духовної семінарії були хірург І. Буяльський, історик; академік М. Петровський; вчений М. Кибальчич; письменник П. Тичина; композитор Г. Верьовка ⁴.

Невивченими залишаються бібліотеки, отримані Всенародною бібліотекою України (нині НБУВ) на початку 30-х років ХХ ст. з Волинського музею у Житомирі. У 1931 р. згідно з наказом Народного комісаріату освіти (НКО) від 10 квітня 1931 р. Ч.701.15 Сектор науки розпорядився передати до ВБУ з Волинського державного музею: 1) всі без винятку рукописні матеріали та стародруки до 1800 р.; 2) всі книжки східними мовами, карти, ноти та дублети гравюр; 3) всі без винятку книжки, журнали, газети, листівки польською мовою ХІХ ст.; 4) збірки бібліотек колишньої православної духовної семінарії, римсько-католицького капітулу, римсько-католицьких біскупів, православного Тригорського монастиря, особисту збірку барона Шодуара ⁵. Загалом з державного книгосховища Житомира в 30-х рр. ХХ ст. було передано до ВБУ 90 178 одиниць збереження, з них 135 інкунабул (першодруків, що вийшли в різних містах Європи з 40-х рр. ХV ст. до 1500 р. включно), 326 палеотипів (видання 1501–1550 рр.), альдин (книги, надруковані венеціанським друкарем Альдом Мануцієм у кінці ХV – на початку ХVІ ст.) та ельзевірів (видання голландської фірми Ельзевірів кінця ХVІ – початку ХVІІ ст.), 1600 рукописів, 17 180 стародруків (без урахування бібліотеки Шодуарів та католицьких бібліотек), 9421 книга з бібліотеки Шодуарів, 32 230 книг з католицьких бібліотек, 91 76 книг з Православної

духовної семінарії, 3470 журналів і іноземних газет, 90 журналів і газет російською та українською мовами, 5329 книг польською мовою, 641 книга французькою, англійською, німецькою мовами, 1060 книг з бібліографії, енциклопедій та каталогів, 850 нотних зошитів, 3980 книг з теології різними мовами тощо ⁶.

У середині 30-х рр. ХХ ст. до ВБУ надійшли документи з Кам'янець-Подільського музею: 162 інкунабули, 326 палеотипів, альдин та ельзевілів. Всього перевезено 49 816 книг, 35 970 брошур, 11 794 журнали, 1882 рукописи, 124 карти та графіки, 46 нотних зошитів. Фонд був представлений великою кількістю видань Острозьких, Київських, Львівських, Почаївських кінця XVI – початку XIX ст., а також окремими виданнями, що вийшли у Вільно, Новгороді-Сіверському, Чернігові, Москві ⁷.

У складі фонду реконструйованих книгозбірень знаходиться також бібліотека Тригорського преображенського монастиря. Цей монастир був заснований у селі Тригор'є Володимиром Житомирським на одній із трьох гір на річці Тетерів неподалік від Житомира. В XVI ст. він був приєднаний до Бердичівського монастиря. Протягом 1600–1723 рр. православний, потім – уніатський, а в 1839 р. – при ігумені Леонтію Скибовському Тригорський преображенський монастир знову стає православним. При монастирі існував готель, а з 1883 р. – Церковно-приходська школа. У 1920 р. обитель була ліквідована ⁸.

Майже не дослідженою є бібліотека Кам'янець-Подільського інституту народної освіти та крайового музею, звідки було вивезено 49 816 од. зб. ⁹

Дещо меншу кількість серед реконструйованих бібліотек мають книгозбірні світських навчальних закладів – як приватних, так і державних. Якщо історію та склад фондів бібліотек імператорського Університету Св. Володимира ¹⁰, Київських гімназій, Київського реального училища та Київського комерційного інституту вже стали об'єктом наукових досліджень ¹¹, то бібліотеки Прилукського повітового училища, Маріупольської Олександрівської гімназії, Інституту шляхетних дівчат повинні бути введені у науковий обіг.

Книги із бібліотек дореволюційних навчальних закладів нещодавно почали виділятися із загального масиву документів, отриманих із обмінно-резервного фонду. Зокрема, виокремлено більше чотирьохсот одиниць збереження, що були в бібліотеці Інституту шляхетних дівчат у Києві – книги з історії, філософії, художньої літератури, мовознавства, мистецтвознавства німецькою, французькою та російською мовами початку XVIII – першої половини ХХ ст. Цей вищий навчальний заклад було відкрито в серпні 1838 р. з метою забезпечення безкоштовного виховання дітей дворян

бідного стану Київської, Волинської та Подільської губерній. За програмою Інституту впродовж 1838–1919 рр. викладалися закон Божий, російська мова та словесність, французька та німецькі мови, історія, географія, природознавство, педагогіка, чистописання, малювання, рукоділля. 20 лютого 1919 р. Інститут шляхетних дівчат закрито згідно з Постановою № 3 Колегії Народної Освіти та Пропаганди Виконавчого комітету Київської ради Робітничих депутатів ¹². Першооснову фонду бібліотеки склали придбані навчальні підручники. Бібліотека Інституту шляхетних дівчат поділялася на два відділи: фундаментальний та дитячий. Вона припинила своє існування одразу після закриття Інституту шляхетних дівчат, а в 1920–1921 рр. надійшла до фондів Всенародної бібліотеки України, де не зберегла свою цілісність. З початку 2000-х рр. бібліотека знаходиться у стадії реконструкції.

Недослідженими є книгозбірня дівочого пансіону графині Левашової, що був заснований на благодійні кошти як приватний жіночий навчальний заклад на місці жіночого училища, а також бібліотека одного з найкращих військових училищ в Російській імперії – Володимирського кадетського корпусу, створеного у січні 1852 р.

Цікавою є бібліотека Прилукського вищого навчального училища, заснованого в жовтні 1789 р. Його фундаментальною базою було відкрите у 1872 р. повітове училище ¹³. У її складі знаходиться зібрання українського письменника та педагога Павла Павловича Білецького-Носенка ¹⁴. Оскільки П. Білецький-Носенко був для свого часу високоосвіченою людиною – досконало володів кількома мовами, добре знав вітчизняну та світову літературу тощо, – у його бібліотеці нараховувалось кілька тисяч томів латинською, французькою, німецькою, російською, українською, польською мовами. Він уважно стежив за літературним і науковим життям Росії, передплачував багато періодичних видань з різних галузей знань. Зрозумівши, що від нього, як від почесного наглядча, не вимагають участі у справі поліпшення системи навчання в училищі, окрім пожертвувань на користь останнього, у 1818 р. П. П. Білецький-Носенко подарував Прилукському училищу зі своєї бібліотеки 584 томи на суму 854 крб як доповнення до «карт, атласов и стереометрических тел».

Викликають особливий інтерес особові бібліотеки професорсько-викладацького складу Університету св. Володимира, переважна більшість яких була розформована після надходження до фондів ВБУ. Так, серед книг, що довгий час були в забутті та розосереджені по різних відділах університетського фонду, трапляються документи з книгозбірень таких професорів імператорського Університету св. Володимира: Миколи

Павловича Шашкевича¹⁵ (1852–1908), Йосипа Олександровича Рустичького¹⁶ (у складі його бібліотеки переважно медична література). Окрім цього, не зберегли свою цілісність особові бібліотеки професорів імператорського Університету св. Володимира Е. Е. Мирана¹⁷, М. П. Цицуріна¹⁸, М. І. Стуковенкова¹⁹, Г. Рейна²⁰, С. П. Томашевського²¹. Ці книги легко виокремити із загального масиву документів за печатками з написами: «Бібліотека Проф. М. І. Стуковенкова. Шкаф__Отдел____, №____», «Б. У. Св. Вл. Библ. Владимирского-Буданова. №____», «Из библиотеки Сергея Петровича Томашевского». Так, із бібліотеки професора С. П. Томашевського виокремлено понад 120 книг.

У стадії реконструкції знаходяться та потребують подальшого вивчення і такі особові бібліотеки – бібліотека дійсного статського радника Олександра Васильовича Кочубея²², бібліотека графа М. В. Левашова.

Виокремлено близько 120 книг із бібліотеки Варвари Миколаївни Ханенко (уродженої Терещенко), дружини українського мецената, археолога, колекціонера та промисловця Богдана Ханенка (1849–1917). Подружжя збило велику бібліотеку та витвори світового мистецтва (картини, скульптури, тощо), зокрема археологічна колекція Богдана Ханенка (3145 предметів), заклали основу Київського художньо-промислового та наукового Музею (відкрито у 1904 р.). Згідно з дарчим заповітом Варвари Миколаївни Ханенко у 1922 р. музей було передано Українській Академії наук (зараз це Державний музей західного та східного мистецтва).

Із загального масиву документів виокремлено невелику кількість книг з бібліотеки митрополита Флавіана²³. Колись ця бібліотека нараховувала більше 20 000 книг, серед яких багато рідкісних видань з історії, літератури, педагогіки, музики. Ця бібліотека мала добре продуманий довідково-бібліографічний апарат (щорічно випускала каталог нових надходжень) та мала широкий доступ читачів різних категорій, в основному викладачів та студентів духовних навчальних закладів. Наприкінці 1918 р. вона надійшла у розпорядження Української Академії наук. Після війни бібліотека митрополита Флавіана не збереглася єдиним комплексом. Зараз українські дослідники займаються пошуком книг із цієї бібліотеки.

Серед бібліотек, що стали не тільки об'єктом наукового дослідження, але й національним надбанням, родове зібрання барона Ф. Р. Штейнгеля, яке вперше як комплексне культурологічне явище розглянуто в дисертаційному дослідженні Н. Миронець²⁴. З використанням методів архівної евристики автором віднайдено місце зберігання його вцілілих частин. Детально досліджені архівні матеріали з історії роду Штейнгелів,

записні книжки, творчі матеріали, епістолярій дали змогу проаналізувати основні принципи комплектування бібліотеки, відповідно до яких визначено предметно-тематичну спрямованість її фондів. Серед книг з бібліотеки Штейнгелів, що зараз знаходяться в стадії реконструкції у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій, багато енциклопедичного матеріалу, періодичних видань на зразок «Мир искусств», загальна кількість книг – більше 120 одиниць зберігання.

Отже, проаналізувавши маловивчені та невідомі в науковому світі історико-культурні фонди, розкривши їх походження та дослідивши долю фондодержавників та фондоутворювачів, а також детально вивчивши їх тематичний склад, хронологічні межі та мовну характеристику, а головне, – склавши систему каталогів, ми матимемо змогу на початковому рівні використати книгозбірні, що знаходяться в стадії реконструкції, для наукових досліджень.

Першим етапом ознайомлення з цими колекціями має стати «Путівник по фондах НБУВ». У перспективі створення на ці колекції та зібрання електронної картотеки – бази даних, яка буде включати повноцінний формалізований опис документів за декількома (зазвичай 5–10) пошуковими полями (ознаками) та точною фізичною адресою документа, тобто точною вказівкою місця книги не лише на полиці, а й в інших бібліотеках. Знаючи точну характеристику документа, співробітник за допомогою пошукової системи швидко знайде його у книгозбірні. Електронна версія у кілька разів полегшить пошук документів, їх облік та використання.

Примітки

¹ Закон України «Про Національну програму інформатизації» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 1998, № 27–28, ст. 181; Закон України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 7. – С. 45.

² *Самохіна, Н. Ф.* Розвиток процесів інтеграції бібліотечно-інформаційних ресурсів // Бібл. вісн. – 2005. – № 2. – С. 20–22.

³ *Мяскова, Т. С.* Бібліотека Київського комерційного інституту: історія, сучасний стан // Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних та бібліотечних фондів. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 178–190; *Мяскова, Т. С.* Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму: історія виникнення. Функціонування та сучасний стан // Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних та бібліотечних фондів. – К., 2007. – Вип. 11. – С. 122–135; *Рабчин, О. С.* Родова книгозбірня Урбановських-Стажинських: перспектива наукового дослідження // Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних та бібліотечних фондів. – К., 2007. – Вип. 12. – С. 203–209.

⁴ Чернігівський обласний державний архів – ф. 682. Р-1439; ЦДІАК ф. 711, ф. 1439; ІР НБУВ, ф. 13, ф. 160.

⁵ Архів НБУВ, Оп. 1, Од. збер. 394, Арк. 81.

⁶ Архів НБУВ, Оп. 1, Од. збер. 394, Арк. 81.

⁷ Архів НБУВ, Оп. 1, Од. збер. 378, Арк. 10 зв.

⁸ Свято-Преображенський Тригорський мужской монастирь. Житомирський район, Тригорье село // Русские церкви. Справочник-путеводитель.

⁹ *Дубровіна, Л. А., Ониценко, О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: 1918–1941. – К.: НБУВ, 1998. – С. 162.

¹⁰ *Мяскова, Т. С.* Бібліотека імператорського Університету Св. Володимира: з історії комплектування (1834–1927 рр.). – К., 2005. – 182 с.

¹¹ *Мяскова, Т. С.* Бібліотека Київського реального училища: Історія створення, функціонування та сучасний стан // Наукові праці НБУВ. – К., 2007. – Вип. 19. – С. 269–278.

¹² Державний архів м. Києва, ф. 144, оп. 1., спр. 1. арк. 26, 30; Державний архів м. Києва, ф. 144, оп. 1., спр. 463, арк. 1–2.

¹³ Памятная книжка Киевского учебного округа на 1909/10 год: Сведения проверены и дополнены по 1 августа 1909 г. – К.: Типография Т-ва И. Н. Кушнерев и К., 1909. – С. 400.

¹⁴ *Павло Білецький-Носенко* народився 16 серпня 1774 р. у м. Прилуки Полтавської губернії у дворянській сім'ї. Через наполегливу вимогу своєї матері залишив військову кар'єру в чині штабс-капітана, і з 1801 р. після обрання прилуцьким дворянством Павла Павловича підсудком повітового земського судді він поселяється в селі Лапинцях на Прилуччині, де і живе до самої смерті. Крім того, що П. П. Білецький-Носенко працював домашнім учителем у сусіднього поміщика, він у 1801 р. організує невеликий пансіон (12 учнів), який згодом переводить до свого помістя в селі Лапинцях, де він і проіснував близько 40-ка років. За цей час у ньому навчалось більше ста осіб, які успішно витримали вступні іспити у вищі навчальні заклади, часом вражаючи екзаменаторів своїми знаннями з усіх предметів. Вихованцем пансіону був відомий російський історик М. Маркевич. Усі предмети в пансіоні Павло Павлович викладав сам: арифметику, географію, геометрію, риторику, поезію, міфологію, історію, фізику, історію мистецтва, малювання, артилерійську справу, фортифікацію. У 1807–1809 рр. педагог працював помічником попечителя прилуцького благодійного закладу, з 1810 р. – штатним наглядачем повітового училища, а згодом, з 1812 р. – почесним наглядачем училищ всього Прилуцького повіту. П. Білецький-Носенко поєднував педагогічну діяльність із науковою, підтримував тісні контакти з науковими установами, товариствами, зокрема з Російською академією наук, Московським товариством дослідників природи, Вільним економічним товариством у Петербурзі, з товариством наук при Харківському університеті. З 1812 по 1829 р. він написав і надіслав до цих товариств десятки праць із природознавства, сільського господарства, економіки, медицини, фольклору, етнографії, літератури, лінгвістики, археології. Серед художньої спадщини письменника – більше 300 байок,

поема «Горпиниада, чи Вдохновенная Прозерпина», 15 балад, 23 віршовані казки, романи. Помер П. П. Білецький-Носенко 23 червня 1856 р. на 82-му році життя. Похований у родинному саду в Лапинцях. // З передмови Б. Деркача до видання: Павло Білецький-Носенко. Поезії. – К., «Радянський письменник», 1973.

¹⁵ М. П. Шашкевич (1852–1908). З 1877 р. магістр загальної історії літератури. Викладав на вищих жіночих курсах у Києві. З 1907 р. академік Санкт-Петербурзької Академії наук.

¹⁶ Й. О. Рустичький (1839–1912) – хірург, випускник медичного факультету Університету Св. Володимира. У 1870 р. захистив докторську дисертацію, потім був лікарем на франко-німецькій війні, завідував лазаретом спочатку в Вейсербурзі, потім у Еперне. Проходив стажування у Юренбурзі та Парижі. У 1876 р. був обраний доцентом Університету Св. Володимира. У 1893 р. призначений екстраординарним професором Казанського університету з кафедри оперативної хірургії та топографічної анатомії. З 1897 р. – ординарний проф. Київського університету.

¹⁷ Е. Е. Мирам (1811–1887) – російський фізіолог та зоолог, доктор медицини та хірургії, професор кафедри фізіології здорової людини імператорського університету Св. Володимира. У 1829 р. вступив у Петербурзьку медико-хірургічну академію, звідки перейшов на медичний факультет Дерптського Університету; з 1833 р. працює помічником прозектора порівняльної анатомії при Віленській медико-хірургічній академії. Після ліквідації Віленської медико-хірургічної академії відправлений за кордон. Захистив у 1842 р. дисертацію на здобуття наукового ступеню доктора медицини.

¹⁸ Ф. С. Цицурін (1814–1895) — доктор медицини, засновник Варшавської медико-хірургічної академії. Закінчив медичний факультет Харківського університету. Працював лікарем в повітах Харківської губернії. У 1839 р. отримав направлення до Дерптського (Юр'євського) університету, де захистив у 1842 р. докторську дисертацію. Потім був відряджений за кордон. Після повернення був обраний професором Київського університету.

¹⁹ М. І. Стуковенков (1842–1897) – лікар; у 1866 р. закінчив Санкт-Петербурзьку імп. медико-хірургічну академію, у 1871 р. захистив дисертацію на науковий ступінь доктора медицини. Учасник російсько-турецької війни 1877–1878 рр. З 1879 р. викладав на жіночих медичних курсах З 1883 р. доцент, потім – професор кафедри імп. Університету Св. Володимира.

²⁰ Г. Е. Рейн (1854–1942) – лікар, суспільний діяч. У 1874 р. закінчив з відзнакою імп. Санкт-Петербурзьку медико-хірургічну Академію. Після закінчення академії став ординатором клініки (керівником її був відомий вчений та лікар А. Я. Красовський, який став науковим керівником докторської дисертації Г. Е. Рейна (захистив у 1876 р.)). Рейн був учасником російсько-турецької війни 1877–1878 рр. У 1883 р. Рейн Г. Е. обраний професором кафедри акушерства та жіночих хвороб імп. Університету Св. Володимира. Під його керівництвом була збудована нова університетська клініка, у якій Рейн Г. Е. та його співробітники почали проводити широку оперативно-хірургічну діяльність. У 1887 р. заснував

і довгий час очолював Київське акушерсько-гінекологічне товариство. У 1900 р. був обраний керівником кафедри акушерсько-гінекологічних хвороб ведучої медичного закладу країни імп. Санкт-Петербурзької медико-хірургічної Академії та лейб-хірургом Імператорського двора. У 1908 р. призначений головою Медичної Ради Міністерства внутрішніх справ (на той час це була вища медична інстанція). У 1901 р. отримав почесне звання Академіка. Під час громадянської війни емігрував за кордон, де був призначений професором Софійського університету. В кінці 20-х років XIX ст. припинив викладацьку діяльність і переїхав до Ніцци (Франція) де і прожив до самої смерті.

²¹ С. П. Томашевский (1854–1916) – лікар-венеролог, випускник імператорської медико-хірургічної Академії 1876 р. (СПБ), де був і залишений для вдосконалення. У 1883 р. отримав ступінь доктора медицини. У 1887 р. зайняв посаду приват-доцента при імператорському університеті Св. Володимира, в 1897 р. обраний професором. Організатор наукових товариств.

²² О. В. Кочубей (1788–1866) – дійсний статський радник, член Державної Ради, правнук Василя Леонтійовича Кочубея. Отримав домашню освіту в с. Ярославцеь Глухівського повіту Чернігівської губернії, його домашнім вчителем був абат Фреман. О. В. Кочубей розпочав службу у 1802 р. юнкером у колегії іноземних справ. У 1818–1831 рр. був обер-прокурором у різних відділеннях департаменту Сенату, потім – Сенатором. З 1846 р. – член Державної Ради. Кочубей зарекомендував себе як прогресивна, високоморальна та високоосвічена людина, активний прихильник реформ Олександра II, меценат, залишив після себе багату бібліотеку // Русский библиографический словарь. Изд. под набл. А. А. Половцова: В 27 томах. Т. 9: Кнаппе-Кюхельбекер. – Спб.: Тип. Главного упр. делов, 1903. – С. 362–363.

²³ Митрополит Флавіан (Городецький Микола Миколайович) (1840–1915), митрополит Київський та Галицький, священоархімандрит Києво-Печерської лаври в 1903–1915 рр. Виходець із дворянської родини Орловської губернії. У квітні 1861 р. після закінчення юридичного факультету Московського університету вступає у Московський Симонов монастир спочатку послушником, а у 1866 р. приймає постриг. У 1873 р. призначений членом Пекінської духовної місії, яку у 1879 році і очолив. З 1891 р. – єпископ Варшавський і Холмський, з 1901 р. – архієпископ Харківський. У 1903 р. призначений митрополитом Київським та Галицьким. На власні кошти збудував у Києві церкви. Засновник та утримувач великої бібліотеки (більш як 20 000 книг), де було багато рідкісних та цінних видань з історії, літератури, педагогіки, музики. Перші книги митрополит Флавіан почав збирати ще під час проходження служби у Китаї у 1873–1891 рр. Бібліотека мала добрий довідково-бібліографічний апарат, щорічно випускався покажчик нових надходжень. Фондами бібліотеки Флавіана користувались не тільки монахи та священики КПЛ, а також викладачі та студенти КДА, Університету Св. Володимира, вчені Києва, Москви, Петербурга тощо. Після 1918 р. зібрання надійшло до БВУ, як єдиний комплекс не збереглося.

²⁴ *Миронець, Н. Р.* Книжково-рукописне зібрання барона Ф. Р. Штейнгеля: формування, зміст, доля: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.08 / НАН України; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського – К., 2004. – 186 арк. – Бібліогр.: арк. 168–186.

Алла Журавльова,
аспірант Харківської державної академії культури

ОСОБИСТА БІБЛІОТЕКА Г. П. ДАНИЛЕВСЬКОГО ЯК ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС ФОНДУ РІДКІСНИХ ВИДАНЬ І РУКОПИСІВ ХДНБ ІМ. В. Г. КОРОЛЕНКА

Досліджуються перспективи використання і перетворення в електронну форму одного з інформаційних ресурсів фонду рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка – особистої бібліотеки відомого письменника і дослідника української культури Г. П. Данилевського.

За останні десятиліття значно збільшилася кількість звернень науковців до проблем дослідження особистих бібліотек, що становлять цілісні історико-культурні пам'ятки України. Це історико-книгознавчі розвідки С. О. Булатової [3], І. О. Ціборовської-Римарович [24], Н. Р. Миронець [17], Є. В. Рукавіциної [20], Л. М. Дениско [7] та інших дослідників. У сучасний період широкого впровадження у бібліотечне середовище комп'ютерних технологій все актуальнішими стають питання створення електронних бібліотек, зокрема переведення інформаційних ресурсів фондів книжкових пам'яток в електронну форму [10; 11; 18]. До розробок у цій царині має бути віднесена й особиста бібліотека відомого українського і російського письменника, дослідника української культури Г. П. Данилевського (1829–1890), що зберігається у фонді рідкісних видань і рукописів Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (далі – ФРВР ХДНБК). Дослідження співпрацівників відділу рідкісних видань і рукописів ХДНБК (далі – ФРВР ХДНБК) І. Я. Лосієвського [15] і С. Б. Шоломової [25; 26] були присвячені окремим аспектам вивчення цього зібрання, але воно досі не розглядалося як важливий інформаційний ресурс, що повинен мати електронний аналог.

Мета статті – обґрунтувати необхідність створення та модель електронної форми одного із інформаційних ресурсів фонду рідкісних видань і рукописів ХДНБК – особистого зібрання книг та рукописів Г. П. Данилевського.

Чимало історико-книгознавчих розвідок присвячено дослідженню особистих бібліотек відомих збирачів книг, колекції яких поповнили в різні часи фонди основних книгозбірень України і Росії. Так, до фондів

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) у перші роки її заснування надійшла бібліотека Київського університету св. Володимира, до складу якої входили окремі книжкові зібрання, зокрема бібліотеки істориків М. І. Костомарова і О. М. Лазаревського, економіста, академіка М. Х. Бунге (їх часткове розкриття надано в монографії Є. А. Колесник [12]), родові бібліотеки Мікошевських та Яблоновських, що були об'єктом наукового опрацювання І. О. Ціборовської-Римарович [24] і С. О. Булатової [3], бібліотека графів Хрептовичів, якою займалися дослідники П. В. Голобуцький [5] і Н. М. Ольховик [19]. Окрім приватних зібрань бібліотеки Київського університету св. Володимира, фонди НБУВ поповнили й інші приватні зібрання, зокрема, у складі колекцій Київської духовної академії, Києво-Печерської лаври та інших духовних закладів [18, с. 15–16]. Серед цих зібрань значне місце належить книжково-рукописній колекції митрополита Євгенія Болховітінова, реконструкції якої присвячено дисертаційне дослідження Є. В. Рукавіциної [20].

Не менш вагомі надходженнями поповнили фонд великих російських книгозбірень, ґрунтовні дослідження яких з'явилися ще в радянський період. Монографія О. Д. Голубевої [6] розкриває колекції фондів Державної Публічної бібліотеки ім. М. Є. Салтикова-Щедріна (тепер – Російська національна бібліотека; м. Санкт-Петербург), де зберігаються особисті зібрання відомих бібліофілів – О. І. Кастеріна, графа Ф. О. Толстого, історика М. П. Погодіна; особисті бібліотеки державних діячів, зокрема С. К. Вязмітинова, О. Я. Лобанова-Ростовського, П. К. Сухтелена. Значною частиною фондів Російської державної бібліотеки (Москва) (далі – РДБ; раніше – Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна), про що докладно розповідає у своїй книзі Ю. Лабинцев [13], стали особисті зібрання видатних бібліофілів: міністра народної освіти (1854–1858) А. С. Норова; заповідане бібліотеці зібрання книгознавця, письменника, бібліотекаря і бібліографа М. О. Рубакіна (близько ста тисяч томів, які складають у РДБ окремий фонд [там само, с. 300]); колекція бібліографа М. П. Смирнова-Сокольського. Окреме місце у фондосховищі РДБ, за науковими публікаціями останнього періоду, посідає й «робоча бібліотека спеціаліста-дослідника» історика Н. О. Попова [2].

Особисті книжкові зібрання видатних діячів науки і культури, представників релігійних та громадсько-політичних установ, сформовані на теренах певних країн у XVIII–XX ст., належать до історико-культурних пам'яток, є прикрасою і гордістю будь-якого бібліотечного фонду, до якого вони увійшли, безцінним джерелом для користувачів інформаційних бібліотечних ресурсів, орієнтованих на задоволення своїх пошукових

запитів або кількома необхідними документами, або їх комплексними масивами. Приватні бібліотеки, що зберігаються у книгозховищах, містять різноманітні за видами і предметно-тематичним складом документи, а нерідко й бібліофільські раритети. Кожне з таких зібрань є відображенням особливостей життєвого та творчого шляху фондозасновника, його дослідницької культури, а також – джерелом характеристики його як особистості, науковця, письменника, бібліофіла тощо. Вони дають багатоаспектне уявлення про епоху, коли відбувалося формування бібліотеки, про суспільне оточення та громадську позицію її власника.

Саме у таких зібрань належить й особиста бібліотека Г. П. Данилевського, що у 1893 р. була передана до Харківської громадської бібліотеки (тепер – ХДНБК), зберігається нині у складі ФРВР ХДНБК окремою колекцією і з початку 80-х р. минулого століття є об'єктом реконструкції та науково-дослідницьких розвідок [8; 15; 25; 26]. Унаслідок незавершеності реконструкції особистої бібліотеки Г. П. Данилевського (далі – ОБД) її окрема каталогізація ще не проводилася; існує службова топографічна картотека, записи в якій розміщені в порядку розташування книг на полицях ФРВР. Інформація для широкого кола користувачів відображена на картках алфавітного і систематичного каталогів рідкісних видань ХДНБК: на належність книг і періодичних видань до ОБД вказує позначка «Дан.».

Характер зібраної Г. П. Данилевським бібліотеки є безпосереднім віддзеркаленням постаті самого письменника, що залишив нащадкам багатотомну спадщину власних творів, також є відбитком його дослідницьких і бібліофільських інтересів, його діяльності як українського поміщика; чиновницької праці в Петербурзі і Харківській губернії, відряджень в різні місцевості для вивчення побуту їх мешканців, посади поміщика (з початку 1870 р.) і, згодом (з 1881 р.), головного редактора петербурзької газети «Правительственный вестник»; членства (з 1882 р.) у раді Головного управління у справах друку – вищому цензурному закладі Російської імперії. Систематизація видань з ОБД за предметно-тематичним змістом дозволяє розподілити їх на групи, серед яких виділяється україніка, комплекси науково-історичних та нормативно-правових документів, видання з педагогіки, економіки та сільського господарства [9, с. 179]. Значну частину зібрання складають періодичні видання XVIII–XIX ст., що налічують на теперішній час тридцять одну назву журналів, у тому числі комплекти офіційних державних і літературно-публіцистичних, таких як «Журнал Министерства народного просвещения», «Журнал землевладельцев», «Чтения в Императорском обществе истории и древностей России», «Москвитянин», «Основа», «Украинский вестник»

а також газети («Харьковские известия», 1817–1823; «Харьковские губернские ведомости», 1839, 1855–1856; «Земледельческая газета», 1858). Численні маргіналії на книгах і журналах, автографи авторів книг свідчать про наукові та творчі контакти Г. П. Данилевського з українськими і російськими письменниками, істориками, видавцями, вченими, особами духовного сану, що може стати об'єктом не тільки історико-книгознавчих, а й культурологічних, етнографічних, літературознавчих розробок, а рукописи XVIII–XIX ст. у складі колекції – об'єктом історико-філологічних, археографічних та інших досліджень.

У ФРВР ХДНБК зберігаються чотири рукописи, що належали письменникові, деякі книги та рукописні документи нині знаходяться по інших фондах. Зокрема, у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України зберігаються рукописи Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, листи Т. Г. Шевченка до Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, автографи віршів М. Ф. Щербини [1, с. 74, 91]; у відділі рукописів Російської національної бібліотеки зберігається рукописний альбом з автографами і малюнками відомих українських і російських письменників, поетів, композиторів, вчених, що протягом 1849–1890 рр. вів Г. П. Данилевський [4].

Крім того, до складу зібрання Г. П. Данилевського у ФРВР ХДНБК входить перший наборний варіант його історичного роману «Мирович» (1875), забороненого цензурою до друку в журналі «Вестник Европы». Наявність на форзаці олівцевого напису самого автора, численні рукописні правки, а також вставки рукописних аркушів в тексті книги роблять це видання унікальним.

Захопленість Г. П. Данилевського старовинними рукописами – окремий напрям дослідження його біографії, що вказує на небайдужість письменника до встановлення та зіставлення невідомих історичних подій, його прихильність до бібліофілства та колекціонування. Один із фактів біографії Г. П. Данилевського добре ілюструє, наскільки важлива була для нього, двадцятитрьохрічного, ще тоді літератора-початківця, похвала вже згаданого раніше бібліофіла і голови Археографічної комісії А. С. Норова. За дорученням А. С. Норова Г. П. Данилевський, що служив у нього чиновником з особливих доручень, відправився із Петербурга до України. Знайшовши в Харківському окрузі, на горіщі дому одного поміщика рукописну «Историю Петра Алексеевича» першої половини XVIII ст., Данилевський писав поету і критику П. О. Плетньову: «Не смею думать, чтобы моя находка была большой важности, но во всяком случае, она может быть, даст мне случай получить благодарственное слово от моего

начальника (А. С. Норова. – А. Ж.) и от моего бывшего профессора Н. Г. Устрялова» [21, с. 186].

Г. П. Данилевський – автор статей «Частные и общественные собрания старинных актов и исторических документов в Харьковской губернии», «Полтавская старина в отношении ко времени Петра Великого», «Суворовские бумаги, сохраненные в семействе бывшего его правителя дел Куриса» («Журнал Министерства народного просвещения», 1856); «Харьковский крестьянин в настоящее время» («Журнал землевладельцев», 1858). Ці невеликі нариси, а згодом – значні історико-белетристичні твори вимагали від Данилевського неабияких зусиль у пошуку та опрацюванні відповідних друкованих, рукописних та архівних матеріалів. Не буде безпідставним припущення, що з такою ж ретельністю письменник добирав і свою бібліотеку – власну довідкову, творчу, наукову та робочу лабораторію.

Загальний склад ОБД робить її унікальним за значенням і можливістю використання інформаційним ресурсом ФРВР ХДНБК. Для подальшого введення цього ресурсу в науковий обіг, більш повного задоволення вимог читачів, віддалених користувачів інформаційними ресурсами бібліотечних фондів ХДНБК, приватне книжково-рукописне зібрання Г. П. Данилевського має бути репрезентовано сучасними комп'ютерними формами розповсюдження та зберігання інформації. Однією з таких форм є електронна бібліотека, або електронний бібліотечний фонд [22, с. 165].

Упровадження електронних бібліотек в індустріально-розвинутих країнах світу розпочалося ще на початку 1980-х рр., – це програми DLI (США), Global-info (Германія), elib (Великобританія) та інші. Від середини 1990-х рр. «організована діяльність зі створення та обліку електронних ресурсів» проводиться в бібліотеках Російської Федерації [16, с. 3–4]. За останнє десятиріччя накопичений досвід роботи зі створення електронних бібліотек і у книгозбірнях України [10; 18; 23]. Науковці виділяють такі завдання цього напрямку: 1) внесення зібрання до електронного каталогу, що має містити «повноцінний формалізований опис документів за кількома пошуковими полями (зазвичай 5–10) та точною фізичною адресою документа (місце книги на полиці)» [10, с. 29]; 2) створення електронних версій книг колекції – графічних образів документів, доповнених їх повнотекстовими файлами [там само].

Спираючись на згадані зарубіжні та вітчизняні розробки, робота зі створення електронної особистої бібліотеки Г. П. Данилевського представляє формування електронного каталогу зібрання, до якого треба внести й документи, що нині знаходяться у фондах інших книгозбірень, а

також електронних версій книг, значна кількість яких пов'язана з історією і культурою України. Це, насамперед, фольклорні збірники: «Малороссийские и Червонорусские народные думы и песни» (СПб., 1836), «Малорусские и галицкие загадки» О. Сементовського (К., 1851); літературні альманахи і збірники: «Молодик» І. Бецького (СПб., 1844; Х., 1845); «Киевлянин» (Кн. 1–3, К.; М., 1840–1842) та «Украинец» (Кн. 1, М., 1859) М. Максимовича; «Малорусский литературный сборник» (Саратов, 1859), у якому розміщений «Опыт переложения украинских повестей Гоголя на малорусское наречие» укладача збірника Д. Мордовцева; «Утренняя звезда» І. Петрова (Ч. 1–2, М. – Х., 1834) [9, с. 179–180]; історичні праці: «Запорожская старина» І. І. Срезневського (Х., 1833), «Записки о Южной Руси» П. О. Куліша (Т. 1–2, СПб., 1856–1857).

На багатьох примірниках, таких, наприклад, як видання розвідки Д. І. Багалія «Заселение Харьковского края и общий ход его культурного развития» (Х., 1889); збірка Я. І. Щоголіва «Лірна поезія» (Х., 1883); «Московский сборник» І. С. Аксакова (Т. 1, М., 1852); драма Я. П. Полонського «Дареджана Имеретинская» (СПб., 1852) стоять дарчі написи авторів і укладачів Г. П. Данилевському. Також зберігся примірник твору Є. П. Гребінки «Богдан: сцены из жизни малороссийского гетмана Зиновия Хмельницкого» (СПб., 1843) з автографом автора.

Гадаємо, що в першу чергу до виготовлення повнотекстових електронних копій документів із зібрання Г. П. Данилевського мають бути внесені книжки з особливо цінними автографами (дарчими написами та маргіналіями); літературно-художні альманахи і збірники; рідкісні й цінні українські журнали та газети. Здійснення визначених для переведення в електронну форму документів повинно базуватися на трьох існуючих у цьому підходах [23]: 1) створення за допомогою сучасних шрифтів електронної версії видання з розпізнанням тексту; 2) створення точної копії видання, – зі збереженням усіх читацьких або власницьких позначок, екслібрисів, бібліотечних штампів, – без можливості подальшої зміни цієї копії; 3) створення редакційної («музейної») копії видання в його первісному типографському вигляді.

Окрім того, перспективним є поєднання елементів електронного Музею книги і електронної бібліотеки. Постійна експозиція Музею книги відкрилася у ФРВР ХДНБК з другої половини 1980-х рр., а зараз проводиться робота зі створення розширеної електронної версії одного з його розділів – «Особисті бібліотеки видатних вчених і письменників, що стали частиною фондів ХДНБК» [14]. У такому випадку забезпечуватиметься деталізація пошуку документа з електронної ОБД за типами екслібрисів

Г. П. Данилевського, автографами, ілюстраціями, цитатами тощо (вибраний об'єкт розкриє електронну сторінку з переліком книг, де він є у наявності). Якщо доступ до електронного особистого зібрання Г. П. Данилевського буде здійснюватися по локальній мережі ХДНБК із відділу рідкісних видань і рукописів, то для віддалених користувачів надаватиметься повна інформація про цей електронний ресурс і умови доступу до нього на загальній веб-сторінці особистих бібліотек у фондах ХДНБК на її сайті (<http://korolenko.kharkov.com>) з короткою біографічною довідкою про колишнього власника, даних щодо історії надходження зібрання, деяких коментарів і оцифрованих візуальних зображень.

Наведемо декілька позитивних прикладів відображення особистих зібрань на веб-сайтах Російських бібліотек. Так, домашня сторінка в Інтернеті Бібліотеки Російської Академії наук (Санкт-Петербург) (<http://www.rasl.ru>) у розділі «Бібліотечні фонди» пропонує перехід на посилання «Основний фонд», яке відкриває веб-сторінку з переліком фондів вітчизняних (тобто російських) видань і фондів іноземних видань. Перехід за гіперпосиланнями «Фонд вітчизняних видань» → «Приватні книжкові зібрання у фонді вітчизняних видань» дає змогу дізнатися про одну з найбільших приватних колекцій, що зберігається у цьому фонді – особисту бібліотеку історика і філолога А. А. Куніка, а також пропонує стислу довідку про власника і колекцію. Перехід за гіперпосиланням «Фонд іноземних видань» відкриває, крім іншого, гіперпосилання на приватні книжкові зібрання у цьому фонді: «Бібліотека Роберта Арескіна», «Бібліотека Келера», «Бібліотека Міхалкових», «Бібліотека А. Я. Пассовера», «Бібліотека Д. К. Петрова», на кожній з відповідних веб-сторінок користувач може прочитати текст з інформацією про господаря та його бібліотеку, іноді в супроводі оцифрованих ілюстрацій.

З масштабним соціокультурним проектом «Виртуальный музей книжных памятников Архангельского Севера» (<http://virtmuseum.aonb.ru>) виступила в Інтернеті Архангельська обласна наукова бібліотека імені М. О. Добролюбова. Зали віртуального музею знайомлять віддалених відвідувачів з бібліотекою архієпископа Афанасія Холмогорського, монастирськими бібліотеками, бібліотеками селян і старообрядців; в розробці знаходиться «зала Ломоносова».

Подібні електронні сторінки особистих зібрань у складі бібліотечних фондів удосконалюють та поширюють інформаційне обслуговування, особливо віддалених користувачів. Важливою може стати можливість звернення користувачів інформаційними ресурсами бібліотечних фондів і до зведеної бази даних особистих зібрань, зокрема, тих, що виникли на

теренах України. Перспективи подальшого введення особистої бібліотеки Г. П. Данилевського у науковий обіг потребують створення її електронної форми, перш за все електронного каталогу (локального доступу чи в он-лайнному режимі) та оцифрування найбільш рідкісних та цінних текстових і візуальних матеріалів. Визначення таких матеріалів, установлення пріоритету створення їх електронної повнотекстової копії здійснюватиметься за результатами наукового дослідження складу цього зібрання.

Список використаної літератури

1. *Айзеншток, І.* Автобіографія. Вибрані листи (1910-ті – 1920-ті рр.) [Текст] / І. Айзеншток; Укр. наук. ін-т Гарвардського ун-ту, Ін-т Критики; упоряд., підгот. текстів та комент. Степана Захаркіна. – К.: Критика, 2003. – 213, [3] с.
2. *Борисов, Н. Н.* «...Один из редчайших, если не единственный в России...»: (Нил Александрович Попов и его библиотека) [Текст] / Н. Н. Борисов // Библиотекосведение. – 2002. – № 4. – С. 70–73.
3. *Булатова, С. О.* Книжкове зібрання роду польських магнатів Яблоновських у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Текст] / С. О. Булатова; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т рукопису. – К.: [НБУВ], 2006. – 332, [2] с.
4. Відділ рукописів Російської національної бібліотеки. – Ф. 236, оп 1, од. зб. 174, 117 арк.
5. *Голобуцький, П. В.* Скарб світової культури для нащадків [Текст] / П. В. Голобуцький // Бібліотечний вісник. – 1993. – № 1/2. – С. 76 – 77.
6. *Голубева, О. Д.* В мире книжных сокровищ [Текст] / О. Д. Голубева. – Л.: Лениздат, 1988. – 272 с.
7. *Дениско, Л.* Бібліотека Олексія Попільницького: сторінки біографії, наукової діяльності, історія надходження до ВБУ [Текст] / Л. Дениско // Вісн. Кн. палати. – 2005. – № 12. – С. 38–42.
8. *Журавльова, А. Є.* Особиста бібліотека Г. П. Данилевського у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка: стан та перспективи реконструкції [Текст] / А. Є. Журавльова // Культура та інформаційне суспільство XXI століття: матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених (Харків, 24–25 квітня 2008 р.) / Харк. держ. акад. культури; відп. ред. Т. Д. Булах. – Х.: ХДАК, 2008. – С. 242–243.
9. *Журавльова, А. Є.* Особисте зібрання книг та рукописів Г. П. Данилевського серед українських приватних бібліотек середини – другої половини XIX століття [Текст] / А. Є. Журавльова // Наука і соціальні проблеми суспільства: освіта, культура, духовність: матеріали V міжнар. наук.-практ. конференції (Харків, 20–21 травня 2008 р.). В 2 ч. Ч. 2 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х.: ХНПУ, 2008. – С. 178–180.
10. *Іваннікова, М.* Книжкові пам'ятки: електронні інформаційні масиви [Текст]: [огляд доповідей учасників міжнародної наукової конференції «Інтранет /

екстранет-ресурси в наукових бібліотеках» (Київ, 9–10 жовт. 2007 р.) / М. Іваннікова, Г. Ковальчук // Бібл. вісн. – 2007. – № 6. – С. 28–30.

11. *Илларионова, Н. Ф.* Электронные коллекции национальных библиотек: приоритеты, проблемы, перспективы: (зарубежный опыт) [Текст] / Н. Ф. Илларионова // Библиотечное дало – XXI век: науч.-практич. сб.: прил. к журн. «Библиотечноеведение». – 2006. – № 2 (12). – С. 104–112.

12. *Колесник, Е. А.* Книжные коллекции Центральной научной библиотеки Академии наук УССР [Текст]: [монография] / Е. А. Колесник. – К.: Наукова думка, 1988. – 113, [3] с.

13. *Лабынцев, Ю. А.* Ставшие ее частью. Коллекции русских библиофилов в главной книжной сокровищнице страны [Текст] / Ю. А. Лабынцев. – М.: Книга, 1990. – 350, [2] с.

14. *Лосиевский, И. Я.* Музей книги в научной библиотеке: проблемы создания единого комплекса материальных и виртуальных экспозиций [Электронный ресурс] / И. Я. Лосиевский // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса: материалы XIV междунар. конф. «Крым–2007» (Судак, 9–17 июня 2007 г.) – Режим доступа: <http://nbuv.gov.ua/articles/crimea/2007/97.pdf>. – Загл. с экрана.

15. *Лосієвський, І. Я.* Особисті бібліотеки вчених і письменників у фондах ХДНБ ім. В. Г. Короленка [Текст] / І. Я. Лосієвський // Короленківські читання: матеріали наук.-практ. конф. ХДНБ (Харків, 8 жовтня 2003 р.) / [уклад. Л. М. Багрянцева]; Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Х., 2003. – С. 33–46.

16. *Мамонтова, М. С.* Информационные ресурсы: современные формы развития [Текст] / М. С. Мамонтова // Библиография. – 2007. – № 5. – С. 3–7.

17. *Миронец, Н. Р.* Книжково-рукописне зібрання барона Ф. Р. Штейнгеля: формування, зміст, доля [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.08 – «Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» / Н. Р. Миронець; НАН України, Центр. наук. б-ка ім. В. І. Вернадського. – К., 2004. – 18 с.

18. *Мяскова, Т.* Технології формування та перспективи введення у науковий обіг інформаційних ресурсів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ [Текст] / Т. Мяскова // Бібл. вісн. – 2007. – № 2. – С. 14–19.

19. *Ольховик, Н. М.* Колекція Хрептовичів як об'єкт наукового вивчення і збереження [Текст] / Н. М. Ольховик // Стратегія комплектування фондів наукової бібліотеки: міжнародна наукова конференція (Київ, 8–10 жовтня, 1996 р.): тези доповідей / Нац. Акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-тек України. – К., 1996. – С. 124–125.

20. *Рукавіцина, Є. В.* Бібліотека і архів митрополита Євгенія (Є. О. Болховітінова) [Текст]: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 05.25.04 – «Книгознавство» / Є. В. Рукавіцина; НАН України, Центр. наук. б-ка ім. В. І. Вернадського. – К., 1995. – 23 [1] с.

21. *Свясов, Е. В.* Письма Г. П. Данилевского П. А. Плетневу, И. С. и С. Т. Аксаковым [Текст] / Е. В. Свясов // Рус. лит. – 1979. – № 4. – С. 184–190.

22. *Столяров, Ю. Н.* Современные проблемы библиотечного фондоведения

[Текст] / Ю. Н. Столяров // Книга и мировая цивилизация: материалы XI междунар. науч. конф. по проблемам книговедения (Москва, 20–21 апр.). В 4 т. Т. 3 / [сост. В. И. Васильев, М. А. Ермолаева, А. Ю. Самарин; отв. ред. В. И. Васильев, Б. В. Ленский]. – М.: Наука, 2004. – С. 163–167.

23. *Торлин, И. Г.* Ресурсы веб-сайтов публичных библиотек Украины: компромисс предлагаемого и ожидаемого [Электронный ресурс] / И. Г. Торлин // Библиотеки и информационные ресурсы в современном мире науки, культуры, образования и бизнеса: [материалы XIV междунар. конф. «Крым–2007» (Судак, 9–17 июня 2007 г.)] – Режим доступа: <http://nbuv.gov.ua/articles/crimea/2007/55.pdf>. – Загл. с экрана.

24. *Ціборівська-Римарович, І. О.* Родові бібліотеки правобережної України XVIII століття (Вишневецьких – Мнишеків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан [Текст] / І. О. Ціборівська-Римарович. – К.: Вид. наук.-вид. центра Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського, 2006. – 394, [2] с.

25. *Шоломова, С. Б.* Автографи письменників у книжковому зібранні Г. П. Данилевського [Текст] / С. Б. Шоломова // Збірник наукових статей. Вип. 3 / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка; відп. за вип. Л. П. Незнамова. – Х.: [ХДНБ], 2000. – С. 72–90.

26. *Шоломова, С. Б.* Книги Г. П. Данилевського та особиста бібліотека письменника у фонді ХДНБ ім. В. Г. Короленка [Текст] / С. Б. Шоломова // Документально-інформаційні ресурси ХДНБ ім. В. Г. Короленка: зб. наук. ст. Вип. 2. – Х.: [ХДНБ], 1996. – С. 73–80.

Ірина Ціборовська-Римарович,
ст. наук. співробітник НБУВ, канд. іст. наук

**ТВОРИ ТЕОЛОГА-ЄЗУЇТА
ГЕОРГІЯ ГЕНГЕЛЯ (1657–1727)
У ФОНДАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО: ІСТОРИКО-КНИГОЗНАВЧА
ХАРАКТЕРИСТИКА ПРИМІРНИКІВ**

Публікація присвячена історико-книгознавчому та джерелознавчому аналізу примірників видань праць відомого теолога-єзуїта Георгія Генгеля (1657–1727), які зберігаються у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Викладацька та адміністративна діяльність автора певний час була тісно пов'язана з Україною. Переважна більшість його праць вийшла з-під верстатів друкарні Львівського єзуїтського колегіуму. Зібраний і опрацьований матеріал інформує про шляхи розповсюдження творів автора, частина яких має на своїх сторінках автографи письменника, їх побутування, конкретизує відомості про склад і зміст фондів низки бібліотек єзуїтських колегіумів на етнічних українських землях у XVIII ст.

Георгій Генгель – помітна особистість в історії Ордену єзуїтів та Католицької Церкви на теренах Речі Посполитої XVIII ст. Письменник-полеміст, він залишив після себе 18 творів, скерованих проти догматів протестантизму на захист тези християнського віровчення про безсмертя душі. Теолог-єзуїт виступав з критикою доктрин лютеранства, цвінгліанства, янсенізму, кальвінізму й атеїзму. Він цікавився картузіянською філософією і виступав її опонентом. Його праці стали об'єктом вивчення сучасних теологів та філософів. В одній з них Г. Генгеля названо першим польським істориком атеїзму¹.

Г. Генгель народився у Великій Польщі 4.04.1657 р., вступив до Товариства Ісуса в Кракові у 4.09.1673 р., висвячення пройшов теж у Кракові 1685 р. Помер у Калішу 15.12.1727 р. у віці 70 років. Був професором теології в єзуїтських колегіумах Львова, Ярослава, Любліна, ректором колегіумів у Сандомирі, Гданську, Кракові, Львові, Калішу [1, 178; 6, VII/5, 385]. Його праці видавалися в друкарнях єзуїтських колегіумів Браунсберга (Бранева),

¹ Jargo J. Jerzy Gengell jako pierwszy polski historyk ateizmu. // Euchermer 15 (1971) 61–68.

Праги, Каліша, а найбільше – Львова. 14 описаних у публікації прижиттєвих видань мають авторські присвяти 11 особам як духовного звання, так і світського. Без сумніву, автор був особисто знайомий із ними й контактував, виконуючи свої обов'язки на ввірених йому посадах. Присвяти були адресовані таким представникам духовенства, як львівському архієпископу Янові Скарбку (†1733) [4, VIII, 376], холмському єпископу, широко відомому свого часу проповіднику Янові Феліксу Шанявському (†1733) [4, VIII, 600; 2, XXIV, 548], куявському і померанському єпископу, визначному статистикові свого часу Костянтинові Феліціану Шанявському (†1732) [4, XVIII, 600–601; 2, XXIV, 546–548], вармінському єпископу Теодорові Потоцькому, абатові Пеплинського монастиря Ордену цистерціанців Томі Франтішкові Чапському [4, III, 176], гнезненському каноніку Янові Голчинському, познанському кафедральному кантору Мацею Хелміцькому [4, III, 23]. Серед світських осіб присвяти одержали мальборзький воєвода Петро Кчевський (†1722) [4, I, 219], половецький воєвода Станіслав Денхоф (†1728) [4, I, 189], хелмінський воєвода Якоб Сигізмунд Рибінський (†1725) [4, 214], жидачівський староста Ян Дідошицький. Єпископу Яну Феліксу Шанявському, каноніку Янові Голчинському та абатові Томі Франтішкові Чапському було присвячено по два видання.

Мета цієї публікації – дати історико-книгознавчу характеристику примірникам його праць, що зберігаються нині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ), прослідкувати на документальних джерелах шляхи їхнього розповсюдження, побутування, комплектування ними бібліотек єзуїтських колегіумів, окреслити коло знайомств автора. Поштовхом до дослідження стало виявлення значної кількості примірників творів Г. Генгеля з дарчими записами автора та провенієнціями, які засвідчували приналежність книжок різним особам та інституціям. Такі випадки в евристичній роботі історика-книгознавця трапляються нечасто і є винятково цінним фактографічним матеріалом для гуманітарних досліджень.

Документальними джерелами для публікації стали 47 примірників прижиттєвих видань творів Г. Генгеля з фондів НБУВ (Київ), а також один примірник, що зберігається у Державному архіві Волинської області (Луцьк), і один зберігається у Замку-Музеї у Ланьцуті (Польща). Ми включили останні два примірники в групу досліджуваних стародруків, оскільки значні частини книгозбірень, з яких вони походять, нині зберігаються у фондах НБУВ – це книгозбірні Луцького єзуїтського колегіуму та Тульчинської бібліотеки магнатів Потоцьких герба «Пилява».

Окрім того, використано архівні документи, наукові каталоги стародруків, публікації книгознавчої та бібліотекознавчої тематики, які несуть інформацію про видання праць цього автора.

У НБУВ з 47 стародруків 39 перебувають у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій (далі – ВІК), а 8 – у відділі стародруків та рідкісних видань (далі – ВСРВ). Серед книжкових колекцій ВІК примірники розподіляються таким чином: найбільша кількість примірників перебуває в колекції «Бібліотека Кременецького єзуїтського колегіуму» – 20 од. зб.; у колекції «Бібліотека Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії» – 9 од. зб.; у колекції «Бібліотека Київського університету Св. Володимира», її структурній частині «Роки» – 4 од. зб.; у колекції «Бібліотека Київської духовної академії» – 3 од. зб.; по одній – у колекціях «Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму», «Бібліотека Бердичівського монастиря босих кармелітів», «Родова бібліотека волинських шляхтичів Мікошевських герба «Домброва». Примірники генгелівських творів у ВСРВ зберігаються в колекції рідкісних видань 2-ї половини XVI – 1-ї чверті XIX ст., надрукованих латинським шрифтом.

Виявлені примірники яскраво демонструють шляхи розповсюдження творів цього автора, а відтак розкривають шляхи комплектування монастирських книгозбірень, в першу чергу бібліотек єзуїтських колегіумів, віддзеркалюють коло знайомств автора.

Поповненню книгозбірень єзуїтських осередків сприяли дари самих авторів-єзуїтів. Хоча орденські правила запобігали створенню єзуїтами особистих бібліотек, однак в певних випадках дозволялося мати власні книжки. Головним джерелом посідання книжок були взаємні дари авторів-єзуїтів. Кожний автор прагнув подарувати свій новий твір орденському дому, в якому раніше працював, приятелям – братам по Ордену. Треба відмітити, що твори Г. Генгеля вийшли з-під верстатів єзуїтських друкарень, які постачали свою продукцію в першу чергу осередкам Товариства Ісуса.

З досліджених стародруків в окрему групу можна виділити примірники з дарчими записами автора конкретним особам. Серед стародруків іменні дарчі записи Г. Генгеля мають чотири примірники. Всі адресати – члени Товариства Ісуса, які, без сумніву, були особисто знайомі з автором. Названу групу складають: Михайло Юрковський, який був професором риторики у Кам'яниці на Поділлі (1712–13 рр.), Львові (1713–14 рр.), Ярославі (1714–15 рр.) [1, 256]; Антін Сяркевич – професор моральної теології в Ярославі (1713–14 рр.) і префект тамтешньої школи (1711–14 рр.) [1, 613]; Ян Канти Хоєцький – настоятель Кременецького єзуїтського колегіуму у 1724–30 рр., префект школи в Острозі (1730–31 рр.) [1, 92]; Якуб

Соколенський (варіант прізвища – Соколинський) – професор риторики в Ярославі (1716–17 рр.), професор філософії і математики у Торунському (1719–20 рр.), Львівському (1721–23 рр.), Люблінському (1723–29 рр.) єзуїтських колегіумах, регенс дієцезіальної семінарії в Любліні (1729–33 рр.) [1, 631].

Проведений джерелознавчий аналіз проведений описаних стародруків дає можливість просистематизувати стародруки, виділивши 5 груп. До першої групи відносимо примірники з дарчими записами автора конкретним особам – таких маємо 4 кн. До другої – примірники з дарчими записами автора конкретним інституціям – 9 кн. До третьої – примірники з провенієнціями, які констатують приналежність книжки конкретній установі, беручи до уваги не тільки записи, але й старі шифри бібліотек, – 29 кн.; до четвертої – з провенієнціями, які констатують приналежність книжки конкретній особі, не засвідчуючи дарування її автором – 6 кн., до п'ятої – примірники без жодних провенієнцій – 1 кн.

За архівними джерелами праці Г. Генгеля «*Censura prophetiarum de Romanis Pontificibus...*» (Львів, 1724) та «*Gradus ad atheismum...*» (Львів, 1724) знаходилися у фондах бібліотеки Вишневецького замку, якою володіли князь М. С. Вишневецький і представники роду Мнішків². «*Censura prophetiarum de Romanis Pontificibus...*» (Львів, 1724) була і в бібліотеці Тульчинського палацу руського воєводи Станіслава Щенсного Потоцького (1752–1805)³. Твір Г. Генгеля про докази непорочного зачаття Пресвятої Богородиці «*Vindiciae Marianaе innocentiae per enervationem propositionem...*» (Львів, 1725) був у фонді родової книгозбірні шляхетського роду Мікошевських герба «Домброва». Тепер цей примірник зберігається в колекції ВСРВ. За архівними документами, цей твір був і у бібліотеці Берестейського єзуїтського колегіуму⁴. В названій монастирській книгозбірні знаходилися ще такі твори Г. Генгеля: «*Admiranda Lutheri...*»⁵, «*Censura prophetiarum de Roma Pontificibus...*»⁶, «*Gradus ad atheismum...*», «*Eversio atheismi...*»⁷, «*Admiranda*

² Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДІАУК), ф. 250, оп. 2, спр. 30, арк. 13–13 зв.

³ ЦДІАУК, ф. 49, оп. 2, спр. 14, арк. 5. Нині зберігається в фондах бібліотеки Замку-музею в Ланьцуті (Польща), шифр SD. 322: Wiśniowska Z. Katalog starych druków Biblioteki Muzeum-Zamku w Łańcucie. – Łańcut, 1974. – S. 96. – № 311.

⁴ Державний архів м. Києва (далі ДАК), ф. 16, оп. 290, спр. 168, арк. 6.

⁵ ДАК, ф. 16, оп. 290, спр. 168, арк. 6.

⁶ ДАК, ф. 16, оп. 290, спр. 168, арк. 16.

⁷ ДАК, ф. 16, оп. 290, спр. 168, арк. 26.

Jansinismi...»⁸, «Defensio theologiae scholasticae...»⁹, «Tractatus theologicus de iudicio universali...». У теологічній Бібліотеці Bobolanum (Варшава) зберігається шість книжок Г. Генгеля з дарчими записами-присвятами автора членам Товариства Ісуса – Станіславу Попелю та Петру Томіцькому, настоятелю Красноставського осередку єзуїтів (ім'я не вказано), колегіумам у Любліні, Красноставі та Перемишлі [3, XXX, 266]. Станіслав Попель (1688–1760) виконував обов'язки професора філософії у Перемишльському єзуїтському колегіумі у 1722–25 рр. і Люблінському – у 1725–28 рр. Згодом він був обраний провінціалом на термін 1750–53 рр. [1, 529]. Петро Томіцький вступив до Ордену тільки у 1725 р. і на час дарування книжки був ченцем із невеликим стажем служіння в лавах Товариства Ісуса [1, 696].

Провенієнції відомих примірників видань праць Г. Генгеля, які зберігаються нині у книгосховищах України, дають змогу документально встановити місця знаходження книжок у XVIII ст. і прослідкувати їхні шляхи впродовж XIX і XX ст.

Аналіз зібраних даних про стародруки, які подають різні джерела, дає нам інформацію про їхнє розповсюдження у XVIII ст. Найбільша кількість примірників опинилася у монастирських книгозбірнях католицьких чернечих орденів: колегіумних бібліотеках Товариства Ісуса (Берестя, Красностав, Кременець, Луцьк, Люблін, Остріг, Перемишль, Полонне), бібліотеках монастирів Ордену тринітаріїв (Берестечко, Кам'янець, Теофіполь), Ордену бернардинів (Янів), Ордену босих кармелітів (Бердичів). Були вони також в бібліотеках греко-католицьких монастирів, зокрема, Полоцького василіянського монастиря. Знаходилися твори Г. Генгеля і в приватних шляхетських бібліотеках. Зокрема, у власності краківського каштеляна, князя Януша Антонія Вишневецького (1678–1741) та у бібліотеці його рідного брата великого гетьмана ВКЛ князя Михайла Серватія Вишневецького (1680–1744), в палацовій бібліотеці Тульчинського маєтку руського воєводи Станіслава Щенсного Потоцького, в бібліотеці коменданта Кам'янецької фортеці, архітектора, нумізмата, бібліофіла Яна де Вітте (1709–1785). В бібліотеці шляхтича Станіслава Мікошевського, який був коморником Руського воєводства, мірничим і будівничим [8, 141–142], зберігалися примірники трьох творів теолога-єзуїта.

У XIX ст. примірники «осіли» у фондах бібліотек Київського університету Св. Володимира, Луцько-Житомирської дієцезіальної

⁸ ДАК, ф. 16, оп. 290, спр. 168, арк. 30 зв.

⁹ ДАК, ф. 16, оп. 290, спр. 168, арк. 6.

семінарії, Київської духовної академії та Волинської православної духовної семінарії.

До фондів НБУВ стародруки надійшли у 20–30-х рр. XX ст. у процесі активного формування бібліотечного фонду в складі фундаментальних бібліотек Київського університету св. Володимира, Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії, Київської духовної академії, Волинської православної духовної семінарії. З метою унаочнення шляхів розповсюдження примірників укладено схему їхньої міграції. Подана в публікації схема міграції примірників праць Г. Генгеля ілюструє шлях кожного примірника з місця публікації до теперішнього місця зберігання. Міграція книжок відтворена за даними провенієнцій, а також за джерелами, які висвітлюють історію відповідних книгозбірень та інституцій. Тому в попримірниковому описі видань деякі населені пункти, введені до схеми, не згадуються. Схема складена за таким принципом: примірники згруповані за хронологічною ознакою – роками видань; по горизонталі: місце видання – Браунсберг, Каліш, Львів, Прага; далі йдуть географічні назви місцевостей, де знаходилися примірки у минулому, розташовані у хронологічній послідовності «переїзду» книжок; сучасні місця зберігання – Київ, Луцьк, Ланьцут; діючий бібліотечний шифр. По вертикалі примірники розташовані в алфавітному порядку географічних назв – перших місць знаходження книжок. У випадках, коли було неможливо встановити місце знаходження стародрука, але було достеменно відоме ім'я власника книжки, воно подається у схемі в квадратних дужках. Схема говорить про те, що практично всі зафіксовані примірники книжок побутували на етнічних українських землях. Ми не вносили до схеми міграції ті примірники, про які відомо тільки з документів, де констатується сам факт наявності книжки в конкретній книгозбірні і немає можливості оглянути їх *de visu* та одержати інформацію про власницькі записи на їхніх сторінках, а разом із тим і факти, необхідні для укладання задуманої схеми міграції книжок.

Відомості про кожний примірник подаються у такій послідовності: бібліографічний опис видання, формат у частинах аркуша, кількісна характеристика, інформація про присвяту видання, бібліографічні відомості з посиланням на «Bibliografia polska» К. Естрейхера (Краків, 1882–1951; Т. 8–34) та каталог «Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні», укладений Я. Запаском та Я. Ісаєвичем (Львів, 1981, 1984; Кн. 1–2), сучасне місце зберігання примірників цього видання в інших книгосховщах (при наявності відповідних відомостей). У реєстрі кожний примірник має літерне позначення за українською абеткою.

Примірники одного видання розташовані в такій послідовності: спочатку примірники, що зберігаються у ВСРВ у порядку зростання розстановочних шифрів; потім – примірники, що зберігаються у ВІК, починаючи з колекції, де є найбільше примірників, в межах однієї колекції – в порядку зростання розстановочних шифрів. Провенієнції кожного примірника подаються в хронологічній послідовності.

Тексти записів передаються зі збереженням орфографії та пунктуації оригіналу. Якщо не вдалося прочитати якое слово чи розшифрувати абрєвіатуру, або текст виявився нечитабельним через пошкодження, – у квадратних дужках проставляється трикрапка. Скорочені слова у записах розкриваються і подаються у квадратних дужках. Закінчення рядків позначається однією похилою лінією. Після оригінального тексту подається український переклад записів, зроблених латинською та польською мовами за діючим правописом української мови. Після тексту і перекладу в квадратних дужках подається місце знаходження провенієнції у книжці і приблизне її датування, якщо в оригіналі відсутня дата. Далі йде історичний коментар до провенієнції, який висвітлює побутування конкретного примірника. Потім – стислий опис оправи з викладом її характерних особливостей і її розмір у сантиметрах. Завершує інформацію про примірник сучасний бібліотечний шифр.

Схема міграції примірників творів Г. Генделя

1713

Львів → Житомир → Київ – Армар 6–79

Львів → Остріг → Аннополь → Кременець → Житомир → Київ –
Іп. 2336(1)

Львів → [Михайло Юрковський] → Кам'янець → Київ – Іп. 2337

Львів → Полоцьк → Київ – Д II 6/293

Львів → [Антін Сяркевич] → Кременець → Київ – S. J. 551

Прага → Остріг → Аннополь → Кременець → Житомир → Київ –
Іп. 2336(2)

Прага → Теофіполь → Луцьк → Житомир → Київ – Армар XVII–595

1714

Прага → Кременець → Київ – S. J. 552

1715

Браунсберг → Варшава → Берестя → Дорогичин → Київ – 1855–707

Браунсберг → Полонне → Житомир → Київ – Іп. 2334

Браунсберг → [Емілій Ленвицький ?] → Теофіполь → Луцьк →
Житомир → Київ – Армар 5–105

1716

Браунсберг → Берестя → Дорогичин → Київ – 1855–809

Браунсберг → Остріг → Аннополь → Кременець → Житомир → Київ –
Іп. 2338

1717

Браунсберг → [Януш Антоній Вишневецький] → Кременець → Київ –
S. J. 563 (інв. 2886045)

Браунсберг → Кременець → Київ – S. J. 563 (інв. 2886049)

Браунсберг → Янів → Житомир → Київ – Армар 7/ № 175

Прага → Кременець → Київ – S. J. 530

1724

Львів → Берестечко → Луцьк → Житомир → Київ – Армар 6/№ 144

Львів → Берестя → Дорогичин → Київ – 1855–919

Львів → Берестя → Дорогичин → Київ – 1855–522

Львів → Житомир → Київ – Армар VI–144 (інв. 2961919)

Львів → Кам'янець → Тульчин → Париж → Ланьцут – SD 322

Львів → Остріг → Аннополь → Кременець → Житомир → Київ – Іп.
2335

Львів → [Олександр Матей Дзевятинський] → Кременець → Київ –
S. J. 533

Львів → Кременець → Київ – S. J. 535¹

Львів → Кременець → Київ – S. J. 535²

Львів → Кременець → Київ – S. J. 563 (інв. 2886048)

Львів → Кременець → Київ – S. J. 563 (інв. 2886047)

Львів → Люблін → Кременець → Київ – S. J. 563 (інв. 2886046)

Львів → Кременець → Київ – S. J. 563 (інв. 2886050)

Львів → [Станіслав Мікошевський] → [Я. Мешковський] → Луцьк →
Житомир → Київ – Армар А–58

1725

Львів → Кременець → Київ – S. J. 527(2)

Львів → Кременець → Київ – S. J. 546 (інв. 2886027)

Львів → Кременець → Київ – S. J. 548

Львів → Кременець → Київ – S. J. 568

Львів → Кременець → Київ – S. J. 571¹ (інв. 2886064)

Львів → Кременець → Київ – S. J. 571² (інв. 2886062)

Львів → Луцьк – № 177

Львів → [Деодат Яхименський] → [Мильча]? → Київ – В XV 8/295

Львів → [Станіслав Мікошевський] → Трусилівка → Кременець → Київ – Іп. 1471

Львів → Остріг → Аннополь → Кременець → Житомир → Київ – Іп. 2339

Львів → Остріг → Аннополь → Кременець → Житомир → Київ – № 728

Львів → Полоцьк → Київ – D II 12/686

1726

Каліш → [Станіслав Мікошевський] → [Франтішек Мікошевський] → Трусилівка → Кременець → Київ – Coll. Mikosz. 192

1727

Каліш → Люблін → Бердичів → Київ – Берд. 3880

Каліш → Кременець → Київ – S. J. 527 (1)

Каліш → Кременець → Київ – S. J. 527 (2)

Каліш → [отець Леон] → Теофіполь → Луцьк → Житомир → Київ – Armar 5–104

Каліш → [отець Леон] → Теофіполь → Луцьк → Житомир → Київ – Armar 5–103

Gengell, Georgius. Admiranda Jansenismi tribus exposita tractatibus ... – Brunsbergae [Braunsberg]: Typis Collegii Societatis Jesu, 1715; 4°; [4] f., 252 p., [4] f.

Присвята вармінському біскупові Теодору Потоцькому.

Estr. 17, 92.

Примірник а:

Провенієнції:

1) «Pro Collegio Societati Jesu fundato ab Ill[ustri]ss[i]mo Lubomerscio / succa[m]jerario / Regni, conscribit Auctor / 1716. 8 Nou[embri]». («Для колегіуму Товариства Ісуса, фундованому коронним підкоморієм ясновельможним Любомирським, записав Автор. Року 1716 8 листопада»). [Рукоп. XVIII ст.; форзац].

2) «Z Biblioteki Szkoły Żytomierskiej». («З бібліотеки Житомирської школи»). [Рукоп. XIX ст. Тит.]

Г. Генгель подарував книжку Місії отців єзуїтів у Полонному. Постійний місійний осередок Ордену єзуїтів тут був уфонований на кошти коронного підкоморія князя Єжи Домініка Любомирського у 1718 р. У 1717–1754 рр. Місійний дім підпорядковувався Острозькому єзуїтському колегіуму, а в 1754–1773 рр. – Житомирській резиденції Товариства Ісуса.

Після касації Ордену єзуїтів книжка з бібліотеки Місії у Полонному влилася до бібліотеки Житомирської резиденції, чотирирічна школа якої перейшла у відомство Едукаційної Комісії. Про це оповідає друга провенієнція стародрука. [1, 528]. (Boniecki A. Herbarz polski. – Warszawa, 1912. – Т. 15. – 76.). У 20-х рр. XX ст. книжка опинилася в бібліотеці Волинського музею і в 30-х рр. XX ст. в її складі була передана у фонди Всенародної Бібліотеки України при УАН (далі – ВБУ, тепер – НБУВ).

Оправа: дерев'яні дошки, обклеєні помаранчевим папером з рослинним орнаментом; корінець шкіряний з бинтами. 15 x 18,8 см.

ВСПВ, Іп. 2334.

Примірник б:

Провенієнції:

1) «Terragio Soc[ietatis] Jesu Polonae Varsaviensi inscribit Auctor». («Осередку Польської провінції Товариства Ісуса у Варшаві підписав Автор»). [Н. п. 1727 р.; рукоп.].

2) «№ 1136. Изъ библиотекы Дрогочинского училища. Второй экземпляр». [XIX ст.; рукоп.; форзац].

За адміністративно-територіальним устроєм Ордену єзуїтів Варшава входила до Литовської провінції Ордену. В першій половині XVII ст. великий коронний маршалок Лукаш Опалінський записав колегіуму єзуїтів у Раві Мазовецькій, який входив до Польської провінції Товариства Ісуса, дім у Варшаві, щоб отці єзуїти Корони мали місце для помешкання у столиці. Напевно, саме для цього дому і подарував свою книжку Г. Генгель. Потім книжка пройшла шлях через Берестя і Дорогичин до Києва.

Оправа: дошки, обклеєні рожевим папером із золотим рослинним орнаментом; корінець шкіряний, дуже пошкоджений. На корінці – паперова наліпка зі старим шифром «279». Обріз крапчастий, синій. 16 X 19,5 см.

ВІК, 1855–707

Примірник в:

Провенієнції:

1) «Ex libris Emiliani [Len]wicky [?]». («З книжок Еміліана Ленвицького»). [Форзац, тит.; рукоп. XVIII ст.]. Запис повторено на титульному аркуші.

2) «Conventus Theophilopol[iensis] / Ord[inis] S[anctissimi]mae Trinitatis». («Теофіпольського монастиря Ордену тринітаріїв»). [Зв. тит.; рукоп.; XVIII ст.].

3) Овальний штамп бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії з написом латинською мовою: «Sigillum Bibliothecae Seminarii Luceor-Zytomeriensis» [Тит.; XIX ст.].

Книжка спочатку належала Емілію Ленвицькому. Потім вона стала

власністю Теофіпольського монастиря Ордену тринітаріїв. Коронна хорунжина Теофіла з Сенявських Яблоновська († 1754) 1741 р. у своєму володінні на Волині, містечку Теофіполь (тепер райцентр Хмельницької обл.), в яке перейменувала у 1740 р. Човган (Камінь, Камінь Човганський), уфундувала тринітарський монастир [5, 285]. З 1761 р. Теофіполем володіли Сапіги (Słownik geograficzny. – Warszawa, 1892. – Т. 12. – S. 298). Після польського повстання 1830–31 рр. монастир і школу при ньому було закрито, монастирські маєтки конфісковано, монастирських селян переведено в розряд державних¹⁰. Найвірогідніше, що ченці-тринітарії з Теофіполя прийшли до Луцька, до найбільшого і найближчого орденського осередку, забравши з собою книжки, які після закриття Луцького тринітарського монастиря влилися до бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії. Потім із фондами стародруків Волинського музею книжки потрапили до ВБУ у Київ.

Оправа: дошки, обклеєні брунатним папером вишневого кольору з золотим рослинним орнаментом, корінець шкіряний з бинтами і паперовою наліпкою з шифром семінарії, пошкоджений. Обріз фарбований. 15 x 18,5 см.

ВІК, Армар 5–105.

Gengell, Georgius. Admiranda Lutheri tribus exposita tractatibus. In primo: Exponuntur et discutiuntur aliqua dicta et facta, Lutherum concernentia, quae ab ejus affectis, inter Admiranda reponi solent. In secundo: Exponuntur vere Admiranda Lutheri mendacia, atque Convicia lata in SS. Patres, Sacra Concilia, S. Moysen, et libros Scripturae Sacrae. Item Admiranda ejus superbia, et maledicentia. In tertio: Tractatum demum, admirandi errores contenti tum in Lutheri Doctrina, tum in ejusdem Doctrinae Confirmatione, tum in datis ab eo variorum Casuum Resolutionibus, exponuntur. – Praegae [Praha]: Typis Universit. Carolo-Ferdinandae, in Collegio Soc. Jesu ad S. Clem.; per Joachimum Joannem Kamenicky factorem, 1714; 4°; [6] f., 114 p., [4] f.

Присвята мальборзькому воєводі Петрові Кчевському.

Estr. 19, 91–92.

Примірник а:

Провенієнції:

1) «Residentiae Cremenecensis S[ocietatis] J[esu]». («Кременецької резиденції Товариства Ісуса»). [Рукоп. XVIII ст.; тит.].

2) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету

¹⁰ ЦДІАК, ф. 442, оп. 74, спр. 256, ч. 4, арк. 112.

Св. Володимира з написом латинською мовою: «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI». [XIX ст.; зв. тит.].

Примірник належав бібліотеці Кременецького єзуїтського колегіуму. Після скасування Товариства Ісуса у 1773 р. книгозбірня Колегіуму стала складовою бібліотеки Волинської гімназії у Кременці (з 1819 р. – Волинського ліцею). У 1834 р. бібліотека Волинського ліцею, а в її складі і книжки кременецьких єзуїтів, надійшла до Київського університету св. Володимира. У 1927 р. згідно з постановою колегії Народного комісаріату освіти УСРР від 2 серпня 1926 р. фундаментальна бібліотека Університету Св. Володимира була передана ВБУ. Такий шлях з Кременця до Києва пройшли всі примірники бібліотеки кременецьких отців єзуїтів.

Оправа: кришки – картон, обклеєний фіолетовим папером з золотим рослинним орнаментом; корінець шкіряний з бинтами, двома паперовими наліпками: одна – з назвою книжки, інша – зі старими шифрами «46», «672». На форзаці старі шифри: «188 S. J.» (червоним чорнилом), «552». 15 x 18,3 см.

ВІК, S. J. 552.

Gengell, Georgius. Admiranda Zvingli et Calvini tribus exposita tractatibus. In primo: Admirandus praeceptor Zvingli, item admirande erronea ejus Doctrina, et Prophetia, exponuntur ac discutiuntur. In secundo: Exponuntur Admiranda Calvini mendacia, Admiranda item ejus superbia, maledicentia, et impietas, Admirandaeque erronea ejus Gesta. In tertio: Tractatum demum, Admirandi errores Calvini, tum in ejus Doctrina fidei: tum in datis ab eo variorum Casuum Resolutionibus contenti, exponuntur et refelluntur. – Praegae [Praha]: Typis Universit. Carolo-Ferdinandae, in Collegio Soc. Jesu ad S. Clem., per Joachimum Joannem Kamenicky factorem, 1717; 4°; [6] f., 131 p., [5] p.

Присвята хелмінському воєводі Якобу Сигізмунду Рибінському.

Estr. 17, 92.

Примірник а:

Провенієнції:

1) «Residentiae Cremenecensis Societatis Jesu». («Кременецької резиденції Товариства Ісуса»). [Рукоп.; XVIII ст.; тит.].

2) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету Св. Володимира з написом «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI». [XIX ст.; зв. тит.].

Примірник з бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму.

Оправа: кришки – картон, обклеєний папером вишневого кольору з золотим рослинним орнаментом; корінець шкіряний, пошкоджений, на

корінці паперова наліпка зі старими шифрами: «24» і «630»; обріз крапчастий, синій. На форзаці старі шифри: «189 S. J.» (червоним чорнилом) і «530». 15,4 x 19,5 см.

ВІК, S. J. 530.

Gengell, Georgius. Censura prophetiarum de Romanis Pontificibus quaestionibus multifariis illustrata et comprehensa. – Leopoli [Львів]: Typis Collegii Sicietatis Jesu, 1724; 4°; [8] f., 128 p., [2] f.

Присвята львівському архієпископу Янові Скарбку.

Estr. 17, 92. ЗІ № 1022: НБУВ, ЛБАН, ХНБ, Наукова бібліотека у Пряшеві, бібліотека ПАН у Курнику.

Примірник а:

Провенієнції:

1) «Collegio Ostrogiensis Soc[ietatis] J[esu] inscribit Auctor». («Острозькому колегіуму Товариства Ісуса підписав Автор»). [Н. п. 1727 р.; тит.; рукоп. XVIII ст.].

Книжка була подарована автором Острозькому єзуїтському колегіуму, який був заснований у 1624 р. Ганною Алоїзою Ходкевичевою з Острозьких (1600–1654) – правнучкою благовірного князя Василя Костянтина Острозького (1526–1608), дружиною віленського воєводи, гетьмана ВКЛ Яна Кароля Ходкевича. Після касації Товариства Ісуса у 1773 р. Едукаційна Комісія віддала будинок і бібліотеку колегіуму Ордену василіян. Після третього поділу Речі Посполитої у 1795 р. отців василіян з Острога було переведено до Гощі, а будівлю віддано православному духовенству. У приміщенні колишнього єзуїтського колегіуму 14 травня 1796 р. було відкрито Волинську православну духовну семінарію. До її бібліотеки влилася книгозбірня єзуїтського колегіуму. Далі доля книжок була пов'язана з долею бібліотеки Волинської православної духовної семінарії, і разом з бібліотекою семінарії вони переїжджали по Україні. У 1796–1825 рр. семінарська бібліотека перебувала в Острозі, 1825–1836 рр. – в Аннополі, 1836–1901 рр. – у Кременці, з 1901 р. – у Житомирі. Після Жовтневої революції 1917 р. бібліотека Волинської православної духовної семінарії була передана до ВБУ. (Храневич К. Скитальческа судьба Волинской семинарии (1796–1896) // Киевская старина. – 1896. – Т. 53. – С. 225–248). Такий шлях від Острога до Києва пройшли книжки бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму.

Оправа: шкіряна; кришки – картон, обтягнутий темно-брунатною шкірою; на кришках лнійна рамка сліпого тиснення; обріз крапчастий, синій. 15 x 18,5 см. На форзаці старі шифри і записи: «№ 725 н. к. / Эж. 1-й», «34», «14» [закреслено], «п. 23 / Тах. / Ziі. 1 / gr. 9».

ВСПВ, Іп. 2335.

Примірник б:

Провенієнції:

1) «R[everen]do Patri Dziewiatynski Soc[ietatis] Jesu». («Достойному отцю Дзевятинському, члену Товариства Ісуса»). [Рукоп.; XVIII ст.; тит.].

2) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету Св. Володимира з написом латинською мовою «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI». [XIX ст.; зв. тит.].

Примірник походить з бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму. Книжку було подаровано невстановленою особою Олександрові Матею Дзевятинському (22.04.1700–12.03.1742), члену Товариства Ісуса, який був професором моральної теології в Острозькому колегіумі у 1733–34 рр., префектом школи у Кременці у 1736–37 рр., префектом школи у Луцьку у 1738–39 рр. [1, 142]. Теоретично книжка могла бути подарована О. М. Дзевятинському в Острозі. Власник книжки міг одержати її у подарунок під час свого перебування у Кременці чи привезти її до Кременця із собою та залишити в кременецькій бібліотеці. Примірник розділив долю колегіумної книгозбірні.

Оправа: кришки – картон, обклеєний золотавим папером з квітковим орнаментом; корінець шкіряний з паперовою наліпкою зі старими шифрами «27» та «653». Обріз крапчастий, синій. На форзаці старі шифри: «191 S. J.» (червоним чорнилом) та «533». 15,5 x 19 см.

ВІК, S. J. 533.

Примірник в:

Провенієнції:

1) «Inscriptus Residentiae Cremenecensi Societatis Jesu». («Підписана Кременецькій резиденції Товариства Ісуса»). [Рукоп. XVIII ст.; форзац].

2) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету Св. Володимира з написом латинською мовою «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI». [XIX ст.; зв. тит.].

Примірник походить із книгозбірні Кременецького єзуїтського колегіуму.

Оправа: півшкіряна; кришки – картон, обклеєний крапчастим синім папером; корінець з бинтами; на корінці паперова наліпка зі шифром «656»; на форзаці старі шифри: «192 S. J.» (червоним чорнилом), «535». Обріз крапчастий синій. 15 x 19 см.

ВІК, S. J. 535¹ (інв. 2886014).

Примірник г:

Примірник походить із книгозбірні Кременецького єзуїтського колегіуму. Без провенієнцій.

Оправа: кришки – картон, обклеєний світло-рожевим «мармуровим»

папером; корінець із світлої шкіри з бинтами. На корінці паперова наліпка з старими шифрами «37», «663». На форзаці старі шифри: «192 S. J.» (червоним чорнилом), «535». 16 x 18,7 см.

ВІК, S. J. 535². (інв. 2886015).

Примірник д: без титульного аркуша.

Провенієнції:

1) «Bresten[sis] Coll[egii] Soc[ietatis] J[esu]». («Берестейського колегіуму Товариства Ісуса»). [Рукоп. XVIII ст.; тит.].

2) «№ 1227. Изъ библиотеки Дрогиченского училища». [Рукоп. XIX ст.; тит., форзац].

Стародрук належав Берестейському єзуїтському колегіуму. Осередок Товариства Ісуса у Бересті був заснований за ініціативою луцького біскупа Андрія Липського (1617–1622) на кошти канцлера ВКЛ Лева Сапіги (1557–1633). Доля книгозбірні колегіуму склалася так. Після касації Товариства Ісуса 1773 р. рухоме і нерухоме майно Берестейського колегіуму було передано місцевим отцям василіянам, чий монастир і школа функціонували до 1831 р. Після закриття василіянського монастиря книжки поезуїтської бібліотеки перейшли у власність Берестейського повітового дворянського училища. З останнього їх за каталогом було передано до Дорогичинського повітового дворянського училища (Білостоцька обл.). У 1851 р. до Київського університету Св. Володимира надійшла від попечителя Віленського навчального округу пропозиція безкоштовно передати книжки берестейських єзуїтів для Університетської бібліотеки, оскільки вони не потрібні для навчальної програми повітового училища. Книжки були надіслані до Києва впродовж 1852 р. (ДАК, ф. 16, оп. 290, спр. 168, 66 арк.; Материали для географії и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба: Гродненская губерния / сост. П. Бобровский. – Спб, 1863. – Ч. 2. – С. 476, 481, 483–84, 977–78). У 1927 р. за постановою колегії Народного комісаріату освіти УСРР від 2 серпня 1926 р. фундаментальна бібліотека Університету Св. Володимира і книжки студентського відділу, загальною кількістю 500 тис. томів, були передані ВБУ. Серед переданих книжок були й стародруки Берестейського єзуїтського колегіуму.

Оправа: півшкіряна; кришки – картон, обклеєний «мармуровим» папером у синьо-брунатних кольорах; корінець і нарижники шкіряні; обріз крапчастий брунатний. 14,5 X 18,5 см.

ВІК, 1855–919 (інв. 207732).

Примірник е:

Провенієнції:

1) «456. Ex libris Stanislai Mikoszewski» («456. З книг Станіслава Мікошевського»). [Рукоп.; I половина XVIII ст.; форзац];

2) «Ex libris Stanislai Mikoszewski. / Emptus his liber – f. 4. / Connotatus in Catalogu[s] libror[um] 1734 A[nno]» («З книг Станіслава Мікошевського. Ця книжка куплена за 4 флорена. Записана до каталогу книжок 1734 року»). [Рукоп.; форзац];

3) «F. Mikoszewski A. 1800» [Шрифтовий екслібрис, затертий; тит.];

4) «I. Mieszkowski Kated[ralny] K[anonik] Lu[c]ki Pro[boszcz] Białogrodecki 1766». («Я. Мешковський, луцький кафедральний канонік, білогородський пробош. 1766»). [Рукоп.; червоне чорнило; тит.];

5) Овальний штамп бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії з написом латинською мовою: «Sigillum Bibliothecae Seminarii Luceo-Zytemerensis» [XIX ст.; тит.].

Примірник належав коморнику Руського воєводства, мірничому й будівничому Станіславові Мікошевському [8, 141–142]. Останній придбав книжку за 4 флорени і записав до каталогу своїх книжок 1734 р. У 1766 р. книжка перебувала у луцького кафедрального каноніка, білогородського пробоша Я. Мешковського. Згодом вона надійшла у фонди бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії.

Оправа: шкіряна; кришки – картон, обтягнутий темно-брунатною шкірою; на кришках лінійна рамка сліпого тиснення; корінець з бинтами, пошкоджений; обріз крапчастий, різнокольоровий. На корінці паперова наліпка із старим шифром семінарії. Між кришками оправи і блоком книжки вплетено по 3 чисті аркуші. 14 x 18,5 см.

ВІК, Armar A-58.

Примірник є:

Провенієнції:

1) «Ex Cathalogo Librorum Joannis de Witte colonellis Artil. R[e]gni m[anu] r[gorgia]» («З каталогу книжок полковника коронної артилерії Яна де Вітте, рукою власною»). [Рукоп. XVIII ст.; тит.];

2) «Sophie Potocka». [Рукоп. XVIII ст.; тит.];

3) «Biblioteka Tulczynska». [Шрифтовий екслібрис. Початок XIX ст.; тит.].

Примірник належав генералу коронної артилерії, багаторічному комендантові Кам'янецької фортеці на Поділлі, відомому архітектору, нумізмату й бібліофілу Янові де Вітте (1709–1785). Його син Юзеф Зеферин де Вітте (1739–1815) був одружений із славнозвісною Софією Главані, у

другому шлюбі дружиною руського воєводи Станіслава Щенного Потоцького (1752–1805). Після розірвання Софією шлюбу з Ю. З. Вітте книжка свекра опинилася у власності колишньої невістки і влилася до Тульчинської палацової бібліотеки Потоцьких. Спадкоємець Тульчинського маєтку Мечислав Потоцький (1800–1876), емігрувавши до Франції, вивіз частину Тульчинської бібліотеки до Парижа. Його єдиний син Миколай Потоцький (1845–1917), не маючи прямих спадкоємців, склав заповіт на ім'я свого кузена Альфреда Потоцького, власника Ланьцута (пом. 1958 р. у Женеві). Таким шляхом примірник опинився в стінах Ланьцутського замку, де зберігається й нині. [8, 97–102, 105–108].

Оправа: кришки – картон, обтягнутий бавовняною блакитною тканиною із срібною ниткою. XVIII ст. Пошкоджена.

Замок-Музей в Ланьцуті, шифр: SD 322.

Gengell, Georgius. De Constantino Magno Primo Christianorum imperatore dissertatio multifariis quaestionibus comprehensa. – Calisii [Kalisz]: Typis Collegii Karnkoviani Societatis Jesu, 1726; 8 °; [7] f., 89, [6] p.

Присвята гнєзненському каноніку Янові Голчинському.

Estr. 19, 92–93.

Примірник а:

Провенієнції:

1) «Ex libris Stanislai Mikoszewski. / 230». («3 книг Станіслава Мікошевського / 230»). [Рукоп., 1 половина XVIII ст.; форзац];

2) «Ex libris Stanislai Mikoszewski / Emptus hic liber f. 1. 10». («3 книг Станіслава Мікошевського. Ця книжка придбана за 1 флорен 10 грошів»). [Рукоп., I-а половина XVIII ст.; форзац];

3) «F. Mikoszewski A. 1800». [Шрифтовий екслібрис; тит.].

Примірник належав згаданому Станіславу Мікошевському і був куплений ним за 1 флорен і 10 грошів. Потім надійшов до бібліотеки його родича житомирського межового коморника Франтішка Мікошевського. Останній заповідав передати свою бібліотеку Волинській гімназії у Кременці, що й було виконано. У складі бібліотеки Волинського ліцею книжка «переїхала» до Києва і поповнила бібліотеку Університету Св. Володимира.

Оправа: темно-брунатна шкіра; на кришках лінійна рамка сліпого тиснення; корінець з бинтами і золотим тисненням; обріз крапчастий. 9,5 x 15,5 см.

ВІК, Coll. Mikosz. 192.

Gengell, Georgius. De iudicio particulari, dissertatio multifariis comprehensa quaestionibus. Inter eas quaestio ultima est: an veritati

consonet historia, quae refert, quendam defunctum doctorem parisiensem, palam ex feretro denuntiasset se in iudicio particulari accusatum, iudicatum, et damnatum? Probaturque narrationem illam veritati esse conformem. – Leopoli [Львів]: Typis Collegii Sieniaviani Societatis Jesu, 1725; 8 °; [8], 92, [4] p.

Присвята холмському біскупові Яну Феліксові Шанявському.

Estr. 17, 94; ЗІ № 1041: ЦНБ, ЛБАН, бібліотека Лопатинських (Люблін), бібліотека Торунського університету, бібліотека ПАН у Курнику.

Примірник а:

Примірник походить з бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму. Провенієнції:

1) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету Св. Володимира з написом латинською мовою «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI» [XIX ст.; зв. тит.];

Оправа: півшкіряна; кришки – картон, обклеєний світло-рожевим папером; корінець з бинтами і двома паперовими наліпками: на одній – назва книжки, на іншій – старий шифр «705». На форзаці старі шифри «196 S. J.» (червоним чорнилом), «568». 9,5 x 15,5 см.

ВІК, S. J. 568.

Примірник б:

Провенієнції:

1) «Ex Libris / Bibliothecae / Monasterii / Polocensis / [in] Arce / Ord[adinis] / S[ancti] Basilij M[agni]». («3 бібліотеки Полоцького монастира Ордену Св. Василя Великого»). [Рукоп. XVIII ст.; тит., с. 3];

2) «Z Biblioteki Seminar[ii] Poios[kiej]» («3 бібліотеки Полоцької семінарії»). [Рукоп. XIX ст.; тит.].

Примірник належав бібліотеці Полоцького василіянського монастиря. Потім – Полоцькій греко-католицькій семінарії. За розпорядженням св. Синоду її бібліотека (3527 назв, 5547 тт.) була передана до Київської духовної академії у 1900–1901 навчальному році. (Отчет о состоянии Киевской Духовной Академии за 1900–1901 учебный год // Труды КДА. – 1901. – Т. 3. – № 11. – С. 457). За постановою Президії Укрголовпросвіти від 30 липня 1923 р., протокол № 61, п. 20 (Архів НБУВ, оп. 1, спр. 71, арк. 1, 4, 7 зв.) у листопаді 1923 р. у складі фундаментальної бібліотеки КДА вона влилася до фондів ВБУ. (История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР. – Киев, 1979. – С. 55).

Оправа: кришки – картон, обклеєний світло-рожевим папером; верхня кришка відсутня. 9 x 15,2 см.

ВІК, D II 12/686.

Gengell, Georgius. De immortalitate animae humanae veritas (quae totius vitae christianae est basis) multifariis quaestionibus (Elenchum earum exhibet pagina immediate Prologum antecedens) propugnata et illustrate. – Calisii [Kalisz]: Typis Collegii S. R. M. Societatis Jesu, 1727; 4°; [8] f., 124 p., [2] f.

Присвята гнезненському каноніку Янові Голчинському.

Estr. 19, 94.

Примірник а:

Провенієнції:

1) «Pertinet ad bibliotheca[m] Convent[us] Theophil[poliensis] / Ord[ini]s S[anctissimae] Trinit[atis] post Fata P. Leon a S. M. / D. P. 1780». («Належить бібліотеці теофіпольського монастиря Ордену тринітаріїв після смерті отця Леона [...] 1780 року»). [Рукоп. XVIII ст.; тит.];

2) Штмп овалної форми бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії з написом латинською мовою: «Sigillum Bibliothecae Seminarii Luceor-Zytomeriensis». [Тит.; XIX ст.].

Після смерті отця Леона книжка стала належати бібліотеці Теофіпольського монастиря Ордену тринітаріїв. Ймовірно, після закриття цього монастиря у 1832 р. книжка надійшла до Луцького тринітарського монастиря і у складі його бібліотеки після 1850 р., коли було закрито і цей монастир, потрапила до бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії. Згодом у складі стародруків із Науково-дослідної бібліотеки Волинського краєзнавчого музею надійшла до фондів ВБУ.

Оправа: темно-брунатна шкіра, на кришках лінійна рамка сліпого тиснення; корінець з бинтами та орнаментом сліпого тиснення. На корінці вгорі паперова наліпка з шифром семінарської бібліотеки, внизу – паперова наліпка з цифрою «2». Обріз крапчастий, червоний. Подібна до оправи примірника Armar 5–103. 15 x 18 см.

ВІК, Armar 5–104.

Примірник б:

Провенієнції:

1) «Residentiae Cremenecensis / inscriptus a P. Antonio Sieniuta» («Кременецькій резиденції записана отцем Антоном Сенютою»). [Рукоп. XVIII ст.; тит.];

2) Овальний чорний штмп бібліотеки Київського університету Св. Володимира з написом латинською мовою «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI» [XIX ст.; зв. тит.].

Книжку надав Кременецькій резиденції Товариства Ісуса її настоятель Антін Сенюта (1696–1762). Перебуваючи в лавах Ордену єзуїтів, Антін Сенюта обіймав посади професора філософії та математики, префекта

школи в Луцьку (1728–30), настоятеля в Кременці (1730–44), ректора колегіумів у Сандомірі (1744–47) і Красноставі (1752–57). Керував будівництвом костелів в колегіумах Кременця та Сандомира [1, 616]. Примірник розділив долю бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму.

Оправа: півшкіряна; кришки – картон, обклеєний папером «павичеве перо»; корінець і наріжники шкіряні; на корінці дві паперові наліпки; одна з старими шифрами «21», «647», інша – з назвою книжки. На форзаці – старі шифри «200 S. J.» (червоним чорнилом), «527». 15,2 x 19,5 см.

Оправа і провенієнції такі, як у примірнику «Tractatus theologicus...» (ВІК, S. J. 527 (1)).

ВІК, S. J. 527 (2).

Gengell, Georgius. Defensio Aristotelis et Philosophiae Peripateticae per enervationem quinquaginta Lutheri propositionum oppositarum Aristoteli et suae philosophiae. Tractatibus tribus comprehensa. In primo: Propositiones Lutheri viginti, quae opponuntur auctoritati Aristotelis, enervatur. In secundo: Propositiones ejusdem quindecim, quibus impugnatur generaliter Philosophia Peripatetica, convelluntur. In tertio demum: Propositiones aliae quindecimi, Philisophicis scientiis totalibus ut Logicae, Physicae, Metaphysicae et Ethicae adversantes refelluntur. – Pragae [Praha]: Typis Universitatis Carolo-Ferdinandae, in Collegio Societatis Jesu ad S. Clementem, per Joachimum Joannem Kamenicky factorem, 1713; 4°; [8] f., 119 p.

Присвята жидачівському старості Янові Дідошицькому.

Estr. 17, 93.

Примірник а:

Провенієнції:

1) «Collegio Ostrogiensi Soc[ietatis] Jesu inscript[us] liber hic ab Auctore». («Ця книжка Острозькому колегіуму Товариства Ісуса підписана Автором»). [Рукоп.; тит.; н. п. 1727 р.].

Примірник подаровано Острозькому єзуїтському колегіуму автором.

Без оправи.

ВСПВ, In. 2336 (2).

Примірник б:

Провенієнції:

1) «Conventus Theophilpoliensis Coelestis Ordinis / S[anctissimae] Trinitatis ex gratia Illustrissimae Fundatoris». («Теофіпольському монастирю Ордену тринітаріїв з ласки ясновельможної фундаторки»). [Рукоп. XVIII ст.; тит.].

2) Овальний штмп бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії з написом латинською мовою: «Sigillum Bibliothecae Seminarii Luceor-Zytomeriensis». [XIX ст.; тит.].

Книжка була подарована Теофіпольському тринітарському монастирю його фундаторкою Теофілою з Сенявських Яблоновською і розділила долю монастирської бібліотеки.

Оправа: верхня кришка оправи відсутня: залишки дерев'яної дошки, обтягнутої шкірою; нижня кришка – картон, обклеєний кольоровим папером «павичеве перо»; обріз крапчастий, синій; корінець з бинтами, шкіряне покриття відсутнє, заклеєний папером; на корінці паперова наліпка із шифром семінарської бібліотеки; 15,5 x 18,5 см.

ВІК, Armar XVII–595.

Gengell, Georgius. Defensio Theologiae Scholasticae contra Lutherum per enervationem eius Thesium ultra sexaginta oppositarum Theologiae, tractatibus quinque comprehensa. – Leopoli [Львів]: Typis Collegii Societatis Jesu, 1713; 4°; [11] f., 174 p.

Присвят куявському та померанському єпископу Костянтиніві Феліціану Шанявському.

Estr. 17, 93; ЗІ № 889: НБУВ, ЛБАН, бібліотека ім. Лопатинських (Люблін), бібліотека ПАН у Курнику; Систематический каталог библиотеки Киевской духовной академии № 1624.

Примірник а:

Провенієнції:

1) «Collegio Ostrogiensi Soc[ietatis] Jesu inscript[us] liber hic ab Auctore». («Ця книжка Острозькому колегіуму Товариства Ісуса підписана Автором»). [Н. п. 1727 р.; тит.].

Примірник належав бібліотеці Острозького єзуїтського колегіуму.

Без оправи. 15,5 x 18 см. На форзаці старі шифри: «709 н. к. / Экз. 1-й». «25 / Тах. / Zii. 2».

ВСРВ, In. 2336 (1).

Примірник б:

Провенієнції:

1) «R[everen]do Patri in X[ris]to Patri Michaeli Jurkowski S[ocietatis] Jesu / offert Auctor Ejus Demissione sua / P[ater] Georgius Gengell S[ocietatis] Jesu». («Достойному отцю во Христі, отцю Михайлові Юрковському, члену Товариства Ісуса зі смиренністю дарує її автор отець Георгій Генгель, член Товариства Ісуса»). [XVIII ст.; рукоп.; тит.].

2) «Pertinet ad Bibliothecae Camenecens[is] / Ordinis S[anc]tissimae Trinitatis». («Належить Кам'янецькій бібліотеці Ордену тринітаріїв»). [XVIII ст.; рукоп.; тит.].

3) «Conventus Camenecensis Ord[inis] Discalce[atorum] / S[anc]tissimae Trinitatis Red[empt]tionis Captiv[orum]». («Кам'янецького монастиря Ордену тринітаріїв»). [XVIII ст.; рукоп.; форзац].

4) «Spectat ad Fundationem Zynkoviensem Ordinis Discalcea / torum S[anc]tis[s]ima / Trinitatis R[e]d[em]p[tum] / Captivorum». («Передбачена для фундації Ордену тринітаріїв у Зінькові»). [XVIII ст.; рукоп.; тит.].

Книжка була подарована автором професору риторики Кам'янецького єзуїтського колегіума у 1712–13 рр. Михайлові Юрковському. Потім книжка опинилася в бібліотеці Кам'янецького монастиря Ордену тринітаріїв і передбачалася для заснованого осередку Ордену тринітаріїв у містечку Зінькові на Поділлі (тепер село Віньковецького р-ну Хмельницької обл.), який діяв недовго [5, 286]. Чи побував примірник у Зінькові – залишається нез'ясованим через брак фактографічного матеріалу. Найвірогідніше, що він до Зінькова не потрапив і залишався у Кам'янці. А після закриття Кам'янецького тринітарського монастиря у 1832 р., можливо, у складі книжкового фонду Луцького тринітарського монастиря надійшов до бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії у Житомирі. (Міщук С. М. Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Київ, 2007. – С. 76). У 1932 р. разом зі стародруками Волинського музею надійшов до ВБУ у Києві.

Оправа: кришки – картон, обклеєний папером «павичеве перо»; корінець шкіряний, дуже пошкоджений. Обріз крапчастий, червоний. 15,6 x 19 см.

ВСРВ, In. 2337.

Примірник в:

Провенієнції:

1) «R[everen]do P[at]ri in X[ris]to P[at]ri Antonio Siarkiewicz S[ocietatis] J[esu] offert Auctor / cum demissione sua P[ater] Georg Guengell S[ocietatis] J[esu]». («Достойному отцю во Христі отцю Антону Сяркевичу, члену Товариства Ісуса зі смиренністю дарує отець Георгій Генгель, член Товариства Ісуса»). [Рукоп.; н. п. 1727 р.; тит.].

2) «Residenciae Cremen[ecensis] S[ocietatis] Jesu». («Кременецької резиденції Товариства Ісуса»). [Рукоп. XVIII ст.; тит.].

3) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету Св. Володимира з написом латинською мовою «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI» [XIX ст.; тит.].

Книжка була подарована автором Антону Сяркевичу (8.06.1670–1.09.1733) – члену Товариства Ісуса, який обіймав посаду префекта школи у Ярославі у 1711–14 рр. і одночасно був професором моральної теології в Ярославському колегіумі у 1713–14 рр. [1, 613]. Згодом примірник потрапив до бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму і розділив долю його книжок.

Оправа: кришки – картон, обклеений папером «павичеве перо»; корінець шкіряний; на корінці дві паперові наліпки: одна з назвою книжки, інша – зі старими шифрами «45» і «671». На форзаці старі шифри «193 S. J.» (червою чорнилом), «551». Обріз крапчастий, червоний. 15 x 18 см. ВІК, S. J. 551.

Примірник г:

Провенієнції:

1) «S. 19». Z Biblioteki Seminar[ium] Połockiego». («3 бібліотеки Полоцької семінарії»). [Рукоп.; XIX ст.; тит.].

2) Круглий штамп Полоцької духовної семінарії [XIX ст.; зв. тит.].

Примірник був у фонді Полоцької греко-католицької семінарії. Разом з її книжками був переданий до бібліотеки КДА. У складі академічної бібліотеки надійшов до ВБУ.

Оправа: кришки – картон, обклеєний зеленим папером із золотим рослинним орнаментом; корінець шкіряний з бинтами, пошкоджений; обріз крапчастий, червоний. 15 x 18 см.

ВІК, Д II 6/293.

Примірник д: бракує останньої сторінки.

Провенієнції:

1) Овальний штамп бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії з написом латинською мовою: «Sigillum Bibliothecae Seminarii Luceor-Zytomiriensis» [XIX ст.; тит.].

Примірник належав бібліотеці Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії.

Оправа: півшкіряна; кришки – картон, обклеєний брунатним крапчастим папером; корінець із золотим тисненням, яке потерте. 15 x 17,8 см.

ВІК, Armar 6–79.

Gengell, Georgius. Eversio Atheismi seu pro Deo contra Atheos libri duo. Primus liber continent Tractatus tres... Secundus liber itidem tractatus tres complectitur... – Brunsbergae [Braunsberg]: Typis Collegii Societatis Jesu, 1716; 4°; [5] f., 378, XVI, [1] p.

Присвята пеплинському абатові Томі Франтішкові Чапському, ченцю Ордену цистерціанців.

Estr. 17, 93.

Примірник а:

Провенієнції:

1) «Collegio Ostrogiensi Societatis Jesu inscribit Auctor» («Острозькому колегіуму Товариства Ісуса підписав Автор»). [Н. п. 1727 р.; тит.].

2) «Colegii Ostrog[iensis] Soc[ietatis] Jesu». [Інш. почерк XVIII ст.; тит.]. Книжка була подарована автором Острозькому колегіуму. А пізніше розділила долю стародруків колегіумної бібліотеки.

Оправа: дерев'яні дошки, обтягнуті шкірою; корінець з бинтами і золот. тис. «EVERSIO/ATHEISM». На корінці дві паперові наліпки: одна з назвою книжки, інша – зі старими шифрами: «298», «714 н. к.». На форзаці старі шифри: «B/437», «27», «№ 714 н. к.». Обріз крапчастий. 15 x 18 см.

ВСПВ, In. 2338.

Примірник б:

Провенієнції:

1) «Collegio Brestensi inscribit Author» («Берестейському колегіуму підписав Автор»). [Рукоп. н. п. 1727 р.; тит.];

2) «№ 1331. Дрогичинського училища» [Рукоп XIX ст.; тит.];

3) «№ 1331. Из библиотеки Дрогичинского училища» [Рукоп. XIX ст.; форзац.].

Примірник подарований автором Берестейському єзуїтському колегіуму і розділив долю колегіумної книгозбірні.

Оправа: шкіряна, темно-брунатна шкіра; корінець із сліпим тисненням; обріз крапчастий. 15,8 x 18,5 см.

ВІК, 1855–809.

Gengell, Georgius. Gradus ad Atheismum. Primum genus graduum per quos in voraginem Atheisticam descenditur, sunt certae peccatorum species. Secundum: Haereses. Tertium demum: Genus graduum, sunt opinioniones quaedam erroneae. De singulis his generibus, separatis tractatibus agitur. – Brunsbergae [Braunsberg]: Typis Collegii Societatis Jesu, 1717; 8°; [7] f., 108 p.

Присвята пеплинському абатові Томі Франтішкові Чапському, ченцю Ордену цистерціанців.

Estr. 17, 93.

Примірник а:

Провенієнції:

1) «Parwie ci kochany / [Gla]bocha hunc libellus / y powiadam ze Kalwin / y Luter barzo blisci synowci / ariusza ... y bezborni / takze [front] arcybistwe Florensci / a Cartesius, y Jansenius / Brat bliski Zwingliusza / una fides vera Romana pro quae et in qua moli / paratus / anno 1721 17 [...].» [Форзац. Маргінальний запис коментаторського характеру зроблено рукою краківського каштеляна Януша Антонія Вишневецького].

2) «Residentiae Cremenecensis Societatis Jesu». («Кременецької резиденції Товариства Ісуса»). [Рукоп.; XVIII ст.; тит.].

3) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету Св. Володимира з написом латинською мовою «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI». [XIX ст.; зв. тит.].

Примірник спочатку належав краківському каштелянові кн. Янушу Антонію Вишневецькому. Потім він передав його до бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму, і примірник розділив долю його книгозбірні.

Оправа: пергаменова; обріз крапчастий, синій; на корінці дві паперові наліпки одна зі старими шифрами «66», «692», «563», інша – з назвою книжки. На форзаці старі шифри «194 S. J.» (червоним чорнилом), «563». 9,4 x 15,6 см.

ВІК, S. J. 563 (інв. 2886045).

Примірник б:

Провенієнції:

1) «Residentiae Cremenecensis Societatis Jesu». («Кременецької резиденції Товариства Ісуса»). [Рукоп.; XVIII ст.; тит.].

2) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету св. Володимира з написом латинською мовою «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI» [XIX ст.; зв. тит.].

Примірник належав бібліотеці Кременецького єзуїтського колегіуму і розділив долю цієї книгозбірні.

Оправа: шкіряна, кришки з подвійною лінійною рамкою сліпого тиснення; корінець пошкоджений. На корінці паперова наліпка зі старими шифрами «67», «693». На форзаці старі шифри «195 S. J.» (червоним чорнилом), «563». 9,9 x 15, см.

ВІК, S. J. 563 (інв. 2886049).

Примірник в: без титульного аркуша.

Провенієнції:

1) «Bibliothecae Conventus Janove/censis P[atr]um Bernardinorum». («Бібліотеки монастиря отців бернардинів у Янові»). [Рукоп. XVIII ст.; на останній сторінці присвяти].

Примірник належав бібліотеці монастиря Ордену бернардинів у Янові на Поділлі (тепер – с. Іванів Калинівського р-ну Вінницької обл.). Згодом потрапив до бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії. Із стародруками Науково-дослідної бібліотеки Волинського краєзнавчого музею у 1932 р. надійшов до фондів ВБУ (тепер – НБУВ).

Оправа: паперова обкладинка жовтого кольору. Обріз крапчастий, червоний. На корінці паперова наліпка із шифром бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії. 15 x 9,8 см.

ВІК, Armar 7/№ 175.

Gengell, Georgius. Gradus ad Atheismum... – Editio secunda nova, auctior, cum approbatione Superiorum – Leopoli [Львів]: Typis Collegii Societatis Jesu, 1724; 8°; [20], 132, [8] р.

Присвята пеплинському абатові Томі Франтішку Чапському, ченцю Ордену цистерціанців. Відмінна від присвяти у браунсберзькому виданні.

Estr. 17, 93; ЗІ № 1023: НБУВ, ЛБАН, бібліотека ім. Лопацинських (Люблін), бібліотека Торунського університету, бібліотека ПАН у Курнику.

Примірник а:

Провенієнції:

1) «R[evere]ndo Patri Cantio Choiecki Soc[ietatis] Jesu Superiori Cremenecensis Offert A[uctor]». («Достойному отцю Кантові Хоецькому, члену Товариства Ісуса, кременецькому настоятелю дарує Автор»). [Н. п. 1727 р.; форзац].

2) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету Св. Володимира з написом латинською мовою «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI» [XIX ст.; зв. тит.].

Примірник було подаровано автором настоятелю Кременецького єзуїтського колегіуму Янові Кантові Хоецькому. Книжка розділила долю колегіумної книгозбірні.

Оправа: кришки – картон, обклеєний зеленим папером з золотим рослинним орнаментом; корінець шкіряний з двома паперовими наліпками: на одній – назва книжки, на іншій – старі шифри «32», «695». На форзаці старі шифри «195 S. J.» (червоним чорнилом), «563». Обріз крапчастий, червоний із синім. 9,5 x 16 см.

ВІК, S. J. 563 (інв. 2886050).

Примірник б:

Провенієнції:

1) «Collegii Lublensis Soc[ietatis] Jesu». («Люблінського колегіуму Товариства Ісуса»). [Рукоп. XVIII ст.; тит.].

2) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету Св. Володимира з написом латинською мовою «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI». [XIX ст.; зв. тит.].

Примірник спочатку належав Люблінському єзуїтському колегіуму. Згодом він опинився у Кременецькому єзуїтському колегіумі і розділив долю його книгозбірні.

Оправа: кришки – картон, обклеєний червоним папером з золотим рослинним орнаментом; корінець шкіряний, пошкоджений з паперовою наліпкою зі старими шифрами «64», «690». Обріз крапчастий,

червоний. На форзаці старі шифри «195 S. J.» (червоним чорнилом), «563». 10 x 15,7 см.

ВІК, S. J. 563 (інв. 2886047).

Примірник в:

Провенієнції:

1) «Residentiae Cremenecensis / Sicietatis Jesu 1728. / R. P. Antonio Sienuta / Jesuit» («Кременецькій резиденції Товариства Ісуса 1728 року достойний отець Антін Сенюта»). [Рукоп.; тит.].

2) «Resideniae Cremenecensis Societatis / Jesu 1728». («Кременецької резиденції Товариства Ісуса 1728») [Рукоп.; с. 17].

3) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету Св. Володимира з написом латинською мовою «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI». [XIX ст.; зв. тит.].

1728 р. примірник був подарований бібліотеці Кременецького єзуїтського колегіуму його настоятелем Антоном Сенютою і згодом розділив долю книгозбірні.

Оправа: кришки – картон, обклеєний червоним папером із золотим рослинним орнаментом (як у примірнику а); корінець шкіряний з двома паперовими наліпками: на одній – назва книжки, на іншій – старі шифри «80», «708». На форзаці старі шифри «195 S. J.» (червоним чорнилом), «563». Обріз червоний, крапчастий. 9,8 x 15,4 см.

ВІК, S. J. 563 (інв. 2886046).

Примірник г:

Провенієнції:

1) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету Св. Володимира з написом латинською мовою «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI». [XIX ст.; зв. тит.].

Примірник походить з бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму.

Оправа: кришки – картон, обклеєний кольоровим папером із рослинним орнаментом; корінець шкіряний з паперовою наліпкою зі старими шифрами «74», «700». На форзаці – старі шифри «195 S. J.» (червоним чорнилом), «563». Обріз крапчастий, синій. 9,5 x 15,8 см.

ВІК, S. J. 563 (інв. 2886048).

Примірник д:

Провенієнції:

1) «Brestensis Collegii S[ocietatis] J[esu]». («Берестейського колегіуму Товариства Ісуса»). [Рукоп. XVIII ст.; зв. тит.].

2) «№ 1359. Из библиотеки Дрогичинского училища». [Рукоп. XIX ст.; форзац].

Примірник належав Берестейському єзуїтському колегіуму.

Оправа: півшкіряна; кришки – картон, обклеєний червоним папером із золотим рослинним орнаментом; корінець і наріжники шкіряні; корінець з бинтами. Обріз крапчастий, жовтий. Оправа пошкоджена. На форзаці запис: «N5 Controv.» 9 x 15,4 см.

ВІК, 1855–522.

Примірник е:

Провенієнції:

1) «Pertinet ad Bibliothecam / Conventus Berestecensis / Ordinis S[anctiss]imae Trinitatis / Redemptionis Captiorum». («Належить бібліотеці монастиря Ордену тринітаріїв у Берестечку»). [Рукоп. XVIII ст.; зв. тит.; повтор запису на 1-й с. присвяти і скорочений варіант запису на тит.].

Примірник належав бібліотеці тринітарського монастиря у Берестечку, уфондованому галицьким каштеляном Томашем Карчевським 1689 р., який проіснував до 1832 р. [5, 283]. Ймовірно, що після закриття монастиря його книжки були перевезені до Луцького тринітарського монастиря, а після закриття останнього – до Житомира, в бібліотеку Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії.

Оправа: картон, обклеєний зеленим папером з орнаментом; корінець шкіряний, пошкоджений; обріз крапчастий, синій. 10 x 15,5 см.

ВІК, Armar 6/№ 144.

Примірник є:

Бракує титульного аркуша.

Провенієнції:

1) Овальний штамп бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії з написом латинською мовою: «SIGILLUM BIBLIOTHECAE SEMINARII LUCEOR-ZYTOMIRIENSIS». [XIX ст.; тит.].

Примірник був у складі бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії.

Оправа: півшкіряна; кришки – картон, обклеєний вишневим папером із золотим рослинним орнаментом; корінець і наріжники шкіряні; корінець пошкоджений; обріз крапчастий, червоний. 10 x 16 см.

ВІК, VI-144 (інв. 2961919).

Gengell, Georgius. Scrutinium unice veritatis in historia triplici scilicet De lapsu Sancti Papae 1. Marcellini. De Sanco. 2. Dionysio Parisiensi Unusne idemque est cum Sancto dionysio Areopagita? 3. De S. Gregorio Magno. Precibusne ille suis liberavit ex inferno animam Trajani Imperatoris? / Auctore R. P. Georgio Gengell Societatis Jesu Theologo. – Leopoli [Львів]: Typis Collegii Sieniaviani Soc. Jesu, 1725; 8°; [8] f., 128 p., [6] f.

Присвята холмському біскупові Янові Феліксу Шанявському.
Estr. 17, 94; ЗІ № 1042: НБУВ, ЛБАН, ХНБ, бібліотека ім. Лопачінських (Люблін), бібліотека Торунського університету.

Примірник а:

Провенієнції:

1) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету Св. Володимира з написом латинською мовою «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI». [XIX ст.; зв. тит.].

Примірник належав бібліотеці Кременецького єзуїтського колегіуму.

Оправа: кришки – картон, обклеєний рожевим папером; корінець шкіряний з бинтами; на корінці дві паперові наліпки: одна з назвою книжки, інша – зі старими шифрами «84», «710». На форзаці старі шифри «198 S. J.» (червоним чорнилом), «571». 9,5 x 15 см.

ВІК, S. J. 571^о (інв. 2886064) (під цим шифром два ідентичні примірники).

Примірник б:

Провенієнції:

1) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету Св. Володимира з написом латинською мовою «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI». [XIX ст.; зв. тит.].

Примірник належав бібліотеці Кременецького єзуїтського колегіуму.

Оправа: кришки – картон, обклеєний червоним папером із золотим рослинним орнаментом; корінець шкіряний. На форзаці старі шифри «708 S. J.» (червоним чорнилом), «571». 9,5 x 15,5 см.

ВІК, S. J. 571² (інв. 2886062)

Примірник в:

Провенієнції:

1) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету Св. Володимира з написом латинською мовою «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI». [XIX ст.; зв. тит.].

Примірник належав Кременецькому єзуїтському колегіуму.

Оправа: півшкіряна; кришки – картон, обклеєний рожевим папером; корінець і наріжники шкіряні; корінець з бинтами; на корінці дві паперові наліпки: одна з назвою книжки, інша – зі старими шифрами «73», «665». На форзаці старі шифри «199 S. J.» (червоним чорнилом), «546». 9,5 x 15 см.

ВІК, S. J. 546 (інв. 2886027).

Примірник г:

Провенієнції:

1) «Collegio Ostrogiensi / S[ocietatis] J[esu] inscribit Auctor. / 1725».

(«Острозькому колегіуму Товариства Ісуса підписав Автор. 1725»). [Рукоп.; тит.].

2) «№ 44. Exemplar 4-tuor». [Рукоп.; форзац].

Примірник був подарований автором Острозькому єзуїтському колегіуму.

Оправа: шкіряна; обріз крапчастий, червоний. 9,5 x 15,2 см.

ВІК: Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму, № 728 н. к.

Примірник д:

Провенієнції:

1) «Bibliothecae Collegii Luceoriensis Societatis Jesu». («Бібліотеки Луцького колегіуму Товариства Ісуса»). [Рукоп. XVIII ст.; зв. тит.].

Примірник належав бібліотеці Луцького єзуїтського колегіуму [7, 38].

Оправа: у каталозі опис оправи примірника не подається.

Волинський обласний державний архів, шифр: № 177.

Gengell, Georgius. Tractatus theologicus de Judicio universali nec non de signis ac rebus proxime antecedentibus Judicium. Item de rebus illud consequentibus. Tractatus huic complectitur quinque disputationes. In 1-ma agitur: an, ubi, et quando futurum Judicium universale? In 2-da: De signis et rebus proxime antecedentibus resurrectionem mortuorum et Judicium. In 3-tia: De ipsa resurrectione. In 4-ta: De adventu Judicis et forma Judicii, ejusque fine. In 5-ta: De statu mundi, ac futura ejus conditione post Judicium universale finitum. – Calisii [Kalisz]: Typis Collegii S. R. M. Societatis Jesu, 1727; 4^о; 174 p., [5] f.

Присвята познанському кафедральному кантору Мацеєві Хелміцькому.

Estr. 17, 94.

Примірник а:

Провенієнції:

1) «Residentiae Cremenecensi / inscriptus a P. Antonio Sieniuta». («Кременецькій резиденції підписав отець Антін Сенюта»). [Рукоп.; XVIII ст.; тит.];

2) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету Св. Володимира з написом латинською мовою «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI» [XIX ст.; зв. тит.].

Примірник був подарований Кременецькому єзуїтському колегіуму його настоятелем Антоном Сенютою і розділив долю колегіумної книгозбірні.

Оправа: півшкіряна; кришки – картон, обклеєний папером «павичеве перо»; корінець і наріжники шкіряні; на корінці дві паперові наліпки: одна

з назвою книжки, інша – зі старими шифрами «21», «647». На форзаці старі шифри «200 S. J.» (червоним чорнилом), «527». 15,2 x 19,5 см.

ВІК, S. J. 527 (1).

Примірник б:

Провенієнції:

1) «Sum Conven[tus] Theoph[ilpoliensis] / Ord[inis] / S[anctissimae] Trinit[at]is / post fata P[atris] / Leonis 1780». («Після смерті отця Леона належить Теофіпольському монастирю Ордену тринітаріїв»). [Рукоп.; тит.];

2) Овальний штамп бібліотеки Луцько-Житомирської дієцезіальної семінарії з написом латинською мовою «Sigillum Bibliothecae Seminarii Luceog-Zytomeriensis». [XIX ст.; тит.].

Доля цього примірника склалася ідентично долі примірника Armar 5–104.

Оправа: шкіряна; корінець з бинтами і орнаментом сліпого тиснення, пошкоджений вгорі. На кришках лінійна рамка сліпого тиснення. Обріз крапчастий, червоний. 15,3 x 18,8 см.

Подібна до оправи примірника Armar 5–104.

ВІК, Armar 5–103.

Примірник в:

Провенієнції:

1) «R[everendo] P[at]ri Jacobo Sokolensk[is] S[ocietatis] J[esu]. Auctor». («Достойному отцю Якобу Соколенському, члену Товариства Ісуса. Автор»). [Рукоп., н. п. 1727 р.; тит.];

2) «C[onve]ntus Be[r]dico Carmel[itarum] Discal[ceatorum]» («Бердичівського монастиря босих кармелітів»). [Рукоп. XVIII ст.; тит.];

3) «Берд. 3880» [Рукоп. XIX ст.; тит.].

Примірник був подарований автором члену Товариства Ісуса Якубові Соколинському. Згодом опинився в Бердичівському монастирі босих кармелітів. У складі монастирської книгозбірні поповнив бібліотеку Університету Св. Володимира, до якої було передано бібліотеку Бердичівського монастиря босих кармелітів у 1878 р.

Оправа: кришки – картон, обклеєний темно-фіолетовим папером; корінець пергаментний; на корінці паперова наліпка з шифрами «С 14» і «3880». Обріз крапчастий, синій. 16 x 19 см.

ВІК, Берд. 3880.

Gengell, Georgius. Vindiciae Marianae innocentiae per enervationem propositionum quadraginta illibatae conceptioni pretiosissimae Dei Parentis adversantium. – Leopoli [Львів]: Typis Collegii Sieniaviani Societatis Jesu, 1725; [8] f., 216 p., VII p., [4] f.; 4°.

Присвята полоцькому воєводі Станіславові Денхофу.

Estr. 17, 94–95; ЗІ № 1043 : НБУВ, ЛБАН, бібліотека ім. Лопатинських (Люблін), бібліотека ПАН у Курнику.

Примірник а:

Провенієнції:

1) «Ex Libris / Stanislai Mikoszewski». («З книг Станіслава Мікошевського»). [Рукоп.; XVIII ст.; форзац].

2) «Ex Libris Stanislai Mikoszewski». [Рукоп.; початок XIX ст.; форзац. Запис зроблено іншим почерком].

3) «Ex Libris / Stanislai Mikoszewski / Emptus hic liber f. 3. / Connotatus in Catalog[us] libr[ar]um 1734 A[nn]o». («З книг Станіслава Мікошевського. Ця книжка куплена за три флорени. Записана до каталогу у 1734 році»). [Рукоп.; форзац нижньої кришки. Почерк запису, як у провенієнції під № 1].

Примірник походить з родової бібліотеки шляхтичів Мікошевських.

Оправа: шкіряна; на кришках лінійна рамка сліпого тиснення; на корінці паперова наліпка з латинською літерою «E»; обріз крапчастий, брунатний. 16 x 18,5 см.

ВСПВ, In. 1471.

Примірник б:

Провенієнції:

1) «Collegio Ostrogiensi / S[ocietatis] J[esu] inscribit Auctor» («Острозькому колегіуму Товариства Ісуса підписав Автор»). [Рукоп.; н. п. 1727 р.; тит.].

Примірник був подарований автором Острозькому єзуїтському колегіуму і розділив долю його книгозбірні.

Оправа: шкіряна; обріз крапчастий, червоний; на корінці паперова наліпка «565 н. к.». На форзаці старі шифри: «№ 37», «№ 565 н. к. / Экз. 2», «п-11/Тах./Ziil 1/gr. 15». 15,5 x 19 см.

ВСПВ, In. 2339.

Примірник в:

Провенієнції:

1) Овальний чорний штамп бібліотеки Київського університету Св. Володимира з написом латинською мовою: «BIBLIOTHECA UNIVERSITATIS ST. VLADIMIRI». [XIX ст.; зв. тит.].

Примірник походить з бібліотеки Кременецького єзуїтського колегіуму.

Оправа: півшкіряна; кришки – картон, обклеєний жовтим папером. На корінці паперова наліпка з шифром «667». Корінець з бинтами. На форзаці старі шифри «201 S. J.» (червоним чорнилом), «548». 14,5 x 17 см.

ВІК, S. J. 548.

Примірник 2:

Провенієнції:

1) «Nic Liber R. [D.] Deodati Jachimenski post obitu[m] applicatus bibliothecae M[ils]censi». («Ця книжка після смерті достойного отця Деодата Яхименського належить [Милецькій]? бібліотеці»). [Рукоп.; XVIII ст.; тит.].

Примірник належав Деодату Яхименському, після смерті якого перейшов до бібліотеки, місцезнаходження якої не вдалося локалізувати за браком фактографічних даних.

Оправа: шкіряна; на кришках лінійна рамка сліпого тиснення; верхня кришка і корінець пошкоджені. Обріз крапчастий. 15 x 18 см.

ВІК, ВХV 8/295.

Зібраний, опрацьований і викладений у публікації матеріал переконує, що кожний примірник стародрукованого видання з накладу своїми провенієнціями є одним з основних і унікальних джерел інформації про міграцію книжок та їх соціокультурне побутування. Примірники творів Г. Генделя, які нині зберігаються у фондах НБУВ, у XVIII–XIX ст. знаходилися у монастирських книгозбірнях, приватних бібліотеках світських осіб, належали духовним особам, світським навчальним закладам різного рівня. Описані стародруки яскраво ілюструють шлях комплектування тогочасних монастирських книгозбірень як авторські дари. Водночас одержаний фактографічний матеріал суттєво доповнює історію фондів сучасних бібліотек, де нині зберігаються стародруки.

Список використаної літератури

1. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995 / Opracował L. Grzebień przy współpracy zespołu jezuitów. – Kraków, 2004.
2. Encyklopedia powszechna. – Warszawa, 1867. – Т. 24.
3. *Grzebień L.* Organizacja bibliotek jezuitskich w Polsce od XVI do XVIII wieku / Archiwa, Biblioteki i Muzea kościelne. – Lublin, 1975. – Т. 30, Т. 31.
4. *Niesiecki K.* Herbarz polski, powiększony dodatkami z późniejszych autorów / Wydany przez J. N. Bobrowicza. – W Lipsku, 1839–1846. – 10 t.
5. Podręczna encyklopedia kościelna. – Warszawa, 1914. – Т. 39/40.
6. *Poplatek J.* Gengell Jerzy // Polski słownik biograficzny. – Kraków, 1949–1958. – Т. 7/5. – З. 35. – S. 385.
7. Стародруки Речі Посполитої XVII–XVIII ст. у Волинських збірках: Каталог 0/ Уклад. С. В. Позіховська, О. Л. Позіховський. – Луцьк, 2006.
8. *Ціборовська-Римарович, І.* Родові бібліотеки Правобережної України XVIII століття (Вишневецьких – Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан. – Київ, 2006. – 394 с.: іл.

Розділ IV

**Книжкові та електронні
біографічні видання:
спільне і відмінне,
традиції і новаторство**

УДК 929(477)

Володимир Попик,
наук. співробітник НБУВ,
канд. іст. наук

ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ БІОГРАФІСТИЦІ

Досліджено проблеми збереження і розвитку традицій української біографіки, зокрема, довідкової біографістики в умовах переходу від книжкової до електронної мережевої культури наукової інформації. Проаналізовано нові можливості, що відкриває для науковців формування масштабних електронних біографічних ресурсів, а також небезпеки, пов'язані з особливості функціонування інформації в електронному просторі, які обумовлені можливостями її неконтрольованого копійчастивного використання, внесення змін, ризиками зниження науково-методичного рівня масивів інформації в результаті їх комерціалізації.

Проблема традицій і новаторства у біографістиці гостро постала нині не лише у зв'язку з внутрішніми процесами розвитку цього важливого напрямку наукових досліджень. Насамперед це пов'язано зі швидкою зміною світоглядних та інформаційних парадигм сучасності. Ми є свідками розширення загальної суспільної зацікавленості історико-культурологічною біографічною інформацією. Це обумовлено як духовним оновленням, загальною демократизацією і гуманізацією життя, поверненням з небуття забутих і замовчуваних імен, так і потребою свідомої, всебічно розвинутої особистості, здатної бути задіяною у різних сферах життєдіяльності українського суспільства. На наш погляд, саме ці соціально-психологічні чинники і є головним стимулом та підтримкою зусиль дослідників повернути минулому його «людські виміри». Сучасне громадянство прагне спертися у суспільному і особистому житті на досвід, світоглядні і моральні принципи попередніх поколінь, шукає у них духовної опори, а також засади своєї національної ідентичності. У той же час, розуміння цінності індивідуальності, самостійності й незалежності особи, яка виборює право мати власну біографію, а не бути «гвинтиком» у суспільстві й державі, сприяє тематичному розширенню досліджень і

публікацій. Не випадково діяльність сучасної біографістики спрямовується від створення життєписів видатних особистостей до написання численних біографічних розвідок, статей, нарисів, присвячених маловідомим, забутим або й замовчуваним раніше діячам культури, освіти, науки, борцям за національне і державницьке утвердження України. Показовим явищем є зростання інтересу до постатей місцевого значення, а також до родинної історії і генеалогії.

Демократизація інформаційно-видавничої справи та швидкий розвиток новітніх комп'ютерних технологій, методів створення електронних інформаційних ресурсів, постійне вдосконалення прийомів їх організації та наповнення створили сприятливі умови для задоволення як дослідницьких, так і читацьких потреб у галузі історико-меморіальної і актуальної (сучасної) біографічної інформації. Принципово новими стали технічні можливості розширення кількісних параметрів створюваних і використовуваних інформаційних біографічних ресурсів, забезпечення зручного пошуку і оперування даними. Довідкова історико-меморіальна біографістика, особливо – актуальна (присвячена нашим сучасникам) має справу з усе більш «масовим» матеріалом. Застосування новітніх інформаційних технологій зняло протиріччя, що гостро відчувалося впродовж останніх десятиліть: між зростаючими дослідницькими завданнями і пізнавальними інтересами з одного боку та суттєво обмеженими тодішніми технологічними можливостями їх забезпечення (формування паперових картотек, підготовка і видання багатотомних словників і довідників, біобібліографічних покажчиків, розбудова інформаційних баз із застосуванням мікрофільм тощо) з іншого.

Якісні зміни, що відбуваються сьогодні у біографічній справі, зокрема довідковій біографістиці, під впливом формування і використання нових комп'ютерних технологій у видавничій та інформаційній справі висунули перед дослідниками і організаторами біографічних інформаційних ресурсів і низку нових проблем. Їх вирішення вимагає високої уваги і ґрунтовних теоретичних та методичних напрацювань, вироблення адекватних дослідницьких і інформаційно-технічних підходів, прийняття зважених рішень у галузі організації та координації науково-інформаційної справи. Йдеться, насамперед, про визначення оптимальних форм і напрямів подальшої роботи, доступних широкому загалу дослідників і користувачів біографічної інформації.

Важливою проблемою стало співіснування в наш час традиційних друкованих біографічних видань і публікацій з одного боку та новітніх електронних біографічних текстів, баз даних, розгалужених інформаційних

ресурсів – з іншого. Чималий емпіричний досвід показує, що принципи формування і функціонування друкованої книжкової та електронної інформації є доволі різними. Цими відмінностями необхідно професійно користуватися. Як книга, так і електронні ресурси мають максимально реалізувати свої специфічні можливості, не дублюючи одне одного.

Чимало важливих спостережень, оцінок, узагальнень, спроб вироблення практичних підходів та рекомендацій, важливих для розуміння принципів раціональної побудови і функціонування довідкових біографічних інформаційних ресурсів містять у наш час численні теоретичні праці та методичні розробки вітчизняних і зарубіжних дослідників у галузі організації і функціонування електронних інформаційних ресурсів (баз бібліографічної та реферативної інформації, серій електронних видань і електронних бібліотек, словників та енциклопедій, історико-меморіальних, генеалогічних та краєзнавчих веб-сайтів, зокрема тих, що мають у собі елементи віртуальних дослідницьких лабораторій). Серед них слід згадати праці українських вчених-бібліотекознавців та інформатиків О. С. Онищенко, В. В. Петрова, В. А. Широкова, О. О. Крючина, В. М. Горového, Л. Й. Костенка, С. М. Шанойла та інших з теоретичних і практичних проблем формування масштабних національних ресурсів наукової інформації¹. На особливу увагу заслуговують також теоретичні і практично-методичні напрацювання директора Центру дистанційної освіти Московського державного університету друку П. Ю. Каліннікова – відомого розробника технологій створення електронних навчальних видань, автора-упорядника численних електронних енциклопедій, словників, зокрема інтернет-версії «Русского биографического словаря»².

Проте проблеми розбудови біографічних науково-інформаційних ресурсів, які мають чимало особливостей, ще майже не досліджувалися. Винятком є нечисленні інформаційно-методичні матеріали, що розкривають принципи побудови Всесвітньої біографічної інформаційної системи (WBIS), опубліковані у книжковому та електронному вигляді Видавничим домом Заур (Мюнхен, Німеччина)³, а також стислі довідкові матеріали інформаційно-рекламного та рекомендаційно-методичного характеру, адресовані користувачам інтернет-проекту «Русский биографический словарь»⁴. Ці розробки проаналізовано і введено у вітчизняний науковий обіг у наших попередніх публікаціях⁵.

Недостатньо опрацьованими з боку вчених-біографістів залишаються проблеми співвідношення і взаємозв'язків між книжковою і електронною біографістикою.

Певним внеском у розробку проблеми стали дослідження науковців Інституту біографічних досліджень НБУВ, пов'язані з вирішенням завдань формування національних електронних біографічних науково-інформаційних ресурсів ⁶.

Метою нашого дослідження є окреслення найсуттєвіших проблем, які постали перед українською довідковою біографістикою за доби переходу від традиційної книжкової до мережевої інформаційної культури. Їх розуміння необхідне перш за все для того, щоб забезпечити в нових умовах збереження, творче переосмислення і розвиток великої кількості здобутків вітчизняної історико-біографічної науки, її демократичного світоглядного спрямування, високого інтелектуального і культурного злету розвинутих багатьма поколіннями дослідників науково-методичних напрацювань, традицій, які визначають її національну своєрідність і патріотичну спрямованість. Без цього довідкова біографістика не зможе повноцінно задовольняти зростаючі інформаційні потреби науки, освіти, культури, суспільно-політичного життя, репрезентації України у світі.

Серед проблем, які вимагають ґрунтовного осмислення і науково-методичного забезпечення, перше місце належить збереженню високого наукового та інформаційного рівня електронних ресурсів, їх відповідності досягненням сучасної історичної, політичної, культурологічної думки.

Доводиться констатувати, що з розвитком електронної довідкової біографістики гостро постали протиріччя між книжковою та електронною інформацією. Видання книги, розрахованої на тривале функціонування у науково-інформаційному просторі, є результатом багаторічної копійної праці. Високі затрати книговидання, завершеність книги, що не підлягає подальшому коригуванню, є чинниками, що спонукують до високих результатів роботи.

За книжковою біографістикою стоїть сформована і «відшліфована» впродовж століть культура наукової праці: концептуальна визначеність дослідження; академічні вимоги до точності термінології і фактичних даних; науковий апарат, що розкриває джерельну та історіографічну базу дослідження; традиції апробації рукописів компетентним науковим співтовариством, яке бере на себе колективну відповідальність за публікації. Культура ж електронного видання, ресурсу ще тільки формується, значною мірою – у парадигмах, визначених політико-інформаційним та бізнесовим, а не науковим середовищем, отже – зазнаючи значних впливів політичних і комерційних зацікавлень, а іноді і редукованих субкультур. Значні можливості відкрилися і для аматорства, кустарництва. Загальноприйнятих вимог до оформлення електронних видань, баз даних, великих електронних

ресурсів ще не сформовано. Вони вимагають ґрунтовних теоретичних і науково-методичних напрацювань.

Саме через це у повсякденній практиці ми часто маємо справу не з біографічно-інформаційними ресурсами, сформованими на сучасних наукових засадах, а з суто комерційними або пропагандистськими продуктами. Такими є, наприклад, створені на бізнесових засадах механічні відтворення у інформаційній мережі російських дореволюційних багатотомних словникових біографічних видань, або ж сучасні російські веб-сайти історико-меморіального спрямування, до яких звертаються і українські користувачі. В Україні значного поширення набули аматорські компілятивні спроби формування популярних електронних біографічних словників. Можливо, саме у їх змісті найбільше виявилася парадоксальна риса – подібність «електронного» слова до усної оповідної традиції. Інформація нині стала «гнучкою», «плинною», вона, завдяки можливостям новітніх інформаційних технологій, зажила власним життям: вільно копіюється, запозичується, позбавлена авторського нагляду, «перетікає» з ресурсу до ресурсу, неконтрольовано змінюючись або набуваючи нової якості, чи у більшості випадків – поступово редукуючись. Достатньо звернути увагу хоча б на веб-сайти численних регіональних музеїв та бібліотек, компілятивні аматорські біографічні довідники.

Специфіка електронного простору створює умови для швидкого збирання і оприлюднення компілятивної інформації, її довільної заміни, переробки, використання даних одних ресурсів іншими. Масовим і неконтрольованим явищем стало швидке перетворення в електронному просторі текстів новітніх праць вчених-гуманітаріїв, які є новим словом у науці, на спрощені студентські реферати, які продаються через мережу Інтернет. На реферати перетворилося й чимало публікацій Інституту біографічних досліджень НБУВ ⁷.

Необхідно врахувати, що книга є авторським твором, оригінальним, цілісним і текстуально завершеним, недоступним довільному редагуванню, захищеним авторським правом. Точність її даних, спосіб викладу зазвичай відповідають заявленому авторами і упорядниками жанру, наприклад: словник, довідник, наукова монографія, історичний альманах, художній життєпис, краєзнавча праця. Хоча дослідження, здійснені С. М. Ляшко засвідчили, що і тут є чимало хаотичного ⁸. Сучасні, ж електронні ресурси – значною мірою анонімні, компілятивні, різностильові і різножанрові, нерідко рухливі за змістом. Джерела і точність фактів у них викликають сумніви. До того ж, принципова особливість роботи з електронними інформаційними ресурсами полягає у тому, що

користувач має справу здебільшого вже не з цілісним твором друку або інформаційним інтернет-продуктом, представленим у електронній формі – енциклопедією, біографічним словником, довідником, а лише з необхідним йому (нерідко знайденим за допомогою пошукової системи) фрагментом. Читач зазвичай не має можливості (і не ставить собі за мету) оцінити науково-методичний рівень і спрямованість використовуваного електронного ресурсу, зрозуміти місце конкретного біографічного тексту в історіографії, встановити його походження. Для цього йому необхідні були б спеціальні фахові знання. Ще складніше буває, коли пошук біографічної інформації здійснюється одночасно в різних базах даних, електронних джерелах. Особлива ситуація виникає, коли маємо бази інформації на зразок «вільної енциклопедії» – «Вікіпедії» та її аналогів, які постійно редагуються і доповнюються багатьма авторами, нерідко безвідповідальними за точність наведених фактів, за внесені зміни. Недарма засновники «Вікіпедії» з 2006 р. розпочали реалізацію плану створення суто авторської електронної енциклопедії – «Сітізендіум», яка, за їх задумом, має стати значно точнішою і авторитетнішою⁹.

Названі вище вади не зменшують революційного значення електронних інформаційних ресурсів для розвитку довідкової біографічної справи. Адже вони забезпечують і спеціалістам, і масовому читачеві швидке і зручне користування дослідницькими текстами і документами, не завжди легко доступними друкованою формі. Реальною стала можливість оперативного нелінійного наповнення електронних інформаційних ресурсів матеріалами, вже достатньо опрацьованими на даний момент, чого, наприклад, друковані енциклопедії, словники і довідники, побудовані за абетковим принципом, не могли забезпечити.

Внутрішнє структурування електронних біографічних ресурсів ще майже не використовуване, що дозволяє робити їх «асиметричними» за характером наповнення. Наприклад, обсяги інформації, присвячені близьким за суспільною і культурною значущістю персоналіям, можуть бути суттєво відмінними (що для книжкових видань є вкрай небажаним) залежно від докладності напрацьованих даних, наявності важливих документальних, іконографічних, а також аудіо- та відеоматеріалів. У електронному біографічному ресурсі до кожного імені може бути приєднана ціла електронна бібліотека повнотекстових матеріалів: досліджень різного формату, документів, епістолярію, спогадів та мемуарів, а також постійно доповнювані посилання на інші електронні ресурси.

Новітні технології відкривають можливості оперування матеріалами з

метою здобуття на їх основі нових знань. Наприклад, за умови повноти необхідних записів у базах даних, персоналії можливо в автоматичному режимі групувати за хронологічними ознаками (XIX століття, народжені у 1918 р. тощо), географічним поділом (Правобережна Україна, Полтавська губернія, Одеська область, м. Ніжин), сферами діяльності або професійними ознаками (образотворче мистецтво, військовики, лікарі), зв'язками з певними установами, навчальними закладами, суспільними і мистецькими рухами, організаціями тощо (Переяславський полк, Львівський університет, Київська громада, Українська Центральна Рада, «Плуг», Національна спілка композиторів України), відзнаками, почесними та науковими званнями (козацькі полковники, професори, лауреати Державних премій, Герої України) та багатьма іншими важливими ознаками.

Однак ці технологічні можливості не в змозі забезпечити поступальний розвиток вітчизняної електронної довідкової біографістики. Його необхідною умовою є продовження і збагачення тих прогресивних традицій, які напрацьовані зусиллями попередніх поколінь дослідників-біографістів, вітчизняної редакторської школи, видавців. За сучасних обставин одним з найважливіших завдань вчених-біографістів є недопущення редукції новітньої електронної біографістики до рівня, давно пройденого і перевершеного дослідницькою і видавничою практикою. Це зумовлено кількома складовими, що, акумулюючись, негативно впливають на стан вітчизняної біографістики.

Новизна справи, відсутність досвіду і спеціальних ґрунтовних теоретичних та програмно-технічних напрацювань для довідкової біографістики, а також об'єктивна суспільна потреба у швидкому заповненні прогалін у вітчизняному інформаційному просторі обумовлює прагнення багатьох упорядників біографічних ресурсів до застосування спрощених, кустарних і напівкустарних підходів до організаційних ресурсів. Нерідко результатом цього є повторення шляху, яким ще 5–10 років тому йшли зарубіжні розробники (а для комп'ютерної доби це вже ціла епоха). Як відомо, перші великі електронні біографічні ресурси будувалися на основі механічного відтворення біографічних статей зі старих книжкових словників і енциклопедій. Отже, у таких випадках майже не йдеться про використання можливостей нових комп'ютерних технологій (нелінійне наповнення, постійне змістовне оновлення, навігація, систематизація і оперування матеріалом тощо). Окрім того, користувачеві пропонується застарілий за своїми ідейними, історіографічними, змістовними характеристиками продукт, який є мало сполучним з реаліями

сучасної історичної і громадянської свідомості і не відображає досягнень історичної і культурологічної думки.

Одночасно в Україні є чимало спроб організації невеличких довідкових біографічних ресурсів оновлюваного характеру, заснованих на сучасних матеріалах. Йдеться про кращі з тих, що розміщені на веб-сайтах регіональних бібліотек, архівів, навчальних закладів, громадських і творчих організацій, недержавних дослідницьких осередків, а подекуди і приватних авторів – дослідників-аматорів, краєзнавців. Не можна заперечувати їх позитивного значення у справі забезпечення освітніх і культурних потреб, формування патріотичної свідомості. Серед них зустрічаються досить досконалі за методичним рівнем і культурною виконанням ресурси інформації. Проте оприлюднені на численних веб-сайтах матеріали переважно компілятивні, іноді є своєрідною картиною учнівського, «конспективного» освоєння аматорами досягнень вітчизняної і зарубіжної науки. В сукупності вони створюють строкате, подекуди неструктуроване інформаційне поле. Результати цих творчих експериментів поки що є непрофесійними, недосконалими за своїми концептуальними засадами, внутрішньою архітектурою, системотехнічним виконанням (іноді «не працюють», «не відкриваються», побудовані нераціонально, без урахування психологічних особливостей користувачів). В цілому така картина відображає неминучі вади процесу спонтанного зростання. Проте очевидним є і те, що нерідко йдеться про пряме повернення до напіваматорського рівня біографічних публікацій давно минулих часів.

Накопичення ресурсів електронної біографістики сприяє консервації у них жанру біографічної розвідки-замальовки, безкінечному повторенню давно відомого, стиранню меж між текстами різного призначення: для дітей та юнацтва, студентів, широкого загалу, науковців. Однаковою мірою таке явище є свідченням браку наполегливості можливостей і осмислених, досконалих науково-методичних підходів.

Відчутною є тенденція до редукції у електронній довідковій біографістиці наукового апарату – посилянн на документальні і літературні джерела, історіографію. Вона виводить чимало з нових напрацювань за межі наукових, навіть – науково-популярних ресурсів.

Негативним явищем, яке суперечить демократичним традиціям української гуманітаристики, її загальній народознавчій спрямованості, є прагнення упорядників деяких електронних довідкових та пропагандистських ресурсів штучно обмежити коло представлених персоналій сотнею (або кратними сотні числами) «найважливіших» діячів України. Про зарозумілість таких підходів, їх неадекватність історичним і

культурним реаліям України нам вже доводилося наголошувати ¹⁰. Вони є відлунням міфологізованого, тоталітарного мислення, химерично поєданого з новітньою «культурою» піар-технологій і шоу-бізнесу. Адже відомо, наскільки неоднозначною була реакція громадськості не лише в Україні, а й у багатьох європейських державах на теле- та інтернет-проекти типу «Великі українці», «Имя России» з їх вкрай суб'єктивним рангуванням визначних діячів історії та культури по перших сотнях, двадцятках та десятках, що в цілому знаходиться поза межами європейської інтелектуальної традиції ¹¹. І все ж позначені «синдромом 100» книжкові видання та інтернет-проекти – не провина авторів-біографістів, а здебільшого – результат впливу обставин, обмеженості можливостей, домінування комерційних інтересів видавців та спонсорів, які диктують свої умови.

Четверті Чишківські читання з історичної біографістики, присвячені обговоренню проблеми «Великі» і «малі» українці: особа в історії і сучасності», що відбулися у червні 2008 р. на базі Інституту біографічних досліджень НБУВ, дали можливість сформулювати загальну думку науковців: подібне «рангування» співвітчизників, насадження духу «елітарності» є чужими для української гуманітаристики і вітчизняної біографіки. Не повинно бути поділу на «більш великих» і «менш великих», «середніх» та «малих» українців. Немає «малого» українця у тому розумінні, як це мислилося у тоталітарному суспільстві. Цінність людини для історії не визначається її походженням, титулами, чинами, званнями і нагородами, а лише реальним особистим внеском у загальну справу. Звідси – об'єктом вивчення і висвітлення повинні бути біографії як відомих, так і менш відомих ¹². Звичайно, широко доступні електронні ресурси, присвячені найбільш відомим діячам вітчизняної історії, культури, освіти та науки є вкрай необхідними, насамперед – для потреб освіти. Разом з тим ще більш необхідними у наш час стають масштабні інформаційні біографічні ресурси, що містять матеріали про багато тисяч, навіть десятки тисяч наших співвітчизників, як це є і у інших країнах. Має право на існування біографічний словник одного навчального закладу, творчого колективу, підприємства, міста, району, села. Повинні створюватися «народні» (і на родинному рівні теж) біографічні архіви ¹³. Отже, з боку науковців ці речі повинні здобути надійне теоретичне та методичне забезпечення.

Недоліком є також помітна заідеологізованість, політична заангажованість вітчизняних електронних біографічних ресурсів. У цій царині спостерігаємо як національно-радикальне, так і «малоросійське», а іноді й відверто провокативне антиукраїнське бачення минулого і

сучасного України в персоналіях. Зрозуміло, «скасувати» такі явища у суспільстві, розбурханому політичними пристрастями, неможливо. Однак науковцям-біографістам необхідно послідовно пропагувати через підходи до формування електронних біографічних ресурсів ідеологію цілісності українського історичного і культурного процесу у всій його суперечливості та різновекторності.

Зрозуміло, названі вище негативні явища притаманні не лише українській електронній біографістиці – вони є типовими у сучасному світі, характерними значною мірою і для біографістики друкованої. Проте необхідно враховувати об'єктивно існуючу між різними країнами відмінність умов, у яких знаходиться вітчизняна біографістика і завдань, що ставляться перед нею суспільством і державою. Скажімо, для Росії – країни з досить розвиненою історико-біографічною традицією, що має кілька багатомовних словникових та енциклопедичних біографічних зводів, оприлюднених нині також і в електронній мережі, це – ідейне сприяння поверненню до старих імперських і радянських традицій, їх інтегруванню у новому цілісному баченні тисячолітньої «великої Росії». У дещо розширеному, спрямованому «назовні» плані – це ще і пропаганда ідей «єдиного історичного простору», який має владно охопити історію та культуру інших народів і імена більшості їх відомих представників. Стосовно України ця тенденція у новітній російській книжковій і електронній біографістиці втілюється особливо рішуче і послідовно¹⁴.

Українська ж біографіка, зокрема довідкова, знаходяться нині в процесі боротьби за нове національне самоусвідомлення, переосмислення з позицій вільної нації і суверенної держави історичного минулого. Однаково важливим у цих умовах є і повернення незаслужено забутих та замовчуваних раніше імен, і створення об'єктивних, всебічних життєписів діячів, примусово «приписаних» до чужої історії і культури, а також осмислення життєвого і творчого шляху людей, що діяли на перетині національних культур, чия спадщина значною мірою належить різним народам. Адже власна новітня традиція довідкової біографічної літератури і електронних інформаційних біографічних ресурсів у нас, на відміну від більш розвинених країн, лише формується. Утверджується вона на засадах демократичної, народознавчої ідейної спрямованості, що здавна притаманні вітчизняній гуманітаристиці. Це висуває специфічні вимоги до масштабів та інтенсивності наукового пошуку, залучення до нього спеціалістів з центру і регіонів, професіоналів, аматорів-біографістів та краєзнавців.

Досягнення вагомих результатів вимагає не лише формування фундаментального електронного біографічного інформаційного ресурсу – Українського національного біографічного архіву (УНБА), над чим вже тривалий час працюють Інститут біографічних досліджень НБУВ та Український мовно-інформаційний фонд НАН України, але й розгортання в масштабах всієї країни та зарубіжжя потужної системи координації досліджень, їх науково-методичного забезпечення, інтеграції напрацьованих матеріалів. На наш погляд, першоосновою такої роботи повинно стати формування на базі УНБА Всеукраїнської віртуальної біографічної лабораторії, здатної об'єднати зусилля спеціалістів усіх регіонів та українського зарубіжжя. Це дасть можливість виробити й утвердити загальні методичні вимоги до різних жанрів біографічних досліджень, принципи формування і розвитку довідкових історико-меморіальних біографічних ресурсів. Прийняття своєрідної конвенції про спільні дії дозволить її учасникам у майбутньому сформувати в Україні єдиний науково-інформаційний простір в галузі біографістики, необхідний вітчизняній освіті, науці і культурі.

Що стосується книжкової біографістики, – вона, безумовно, не відійде на другий план під тиском електронних інформаційних технологій. Навпаки, завдяки їм шляхом створення потужних електронних бібліотек біографічних видань чи не вперше можна буде забезпечити їх доступність читачеві.

Вченим-біографістам та інформатикам необхідно докласти ще чимало зусиль, щоб уміло поєднуючи традиції високопрофесійної дослідницької праці з можливостями новітніх технологій, піднести біографічні інформаційні ресурси на рівень вимог сучасної науки і освіти. Електронні ресурси, будучи новаторськими за формою та організацією, мусять залишатися в річищі української гуманітарної традиції, відповідати високим вимогам вітчизняної науки і культури за своїм ідейним наповненням.

Примітки

¹ Костенко, Л. Й. Проблеми формування електронних бібліотек України // Наукові праці НБУВ: Бібліотека. Наука. Культура. Інформація. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 220–228; Петров, В. В., Крючин, А. А., Шанойло, С. М., Крючина, Л. И., Петров, И. В. Использование современных технологий для обеспечения научно-технической информацией научных работников и специалистов Украины // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. Научно-практич. и теоретический сб. – Вип. 2. – К., 2003. – С. 83–90; Онищенко, О., Широков, В., Костенко, Л., Костишин, О. Організація всеукраїнського бібліографічного діалогу на основі віртуальної бібліографічної лабораторії // Наукові праці НБУВ. – К., 2005. – Вип. 14. – С. 169–173; Горовой, В. Н.

Социальные информационные базы в процессе формирования общества, основаного на знаниях // Библиотеки национальных академий наук: проблемы функционирования, тенденции развития. Научно-практич. и теоретический сб. – Вып. 4. – К., 2006. – С. 16–25.

² *Калинников, П. Ю.* Построение библиотеки электронных учебных изданий как части образовательного портала (опыт Московского государственного университета печати) // [Материалы семинара «Интернет-порталы. Содержание и технологии», 21.05.2003, Москва] – Веб-сайт «Informika.ru» (ФГУ «Государственный научно-исследовательский институт информационных технологий и телекоммуникаций») – <http://www.informika.ru/text/exhibit/portal/2003/05-21/doc3.doc>; *Калинников, П. Ю.* Электронные издания в МГУ Печати. // Веб-сайт «Полиграфист-издатель» (RuPrint.Ru). – http://www.printer-publisher.ruprint.ru/stories/4/130_1.php. – 22.11. 2003.

³ *Wollschlaeger Hans.* World Archive of Bygone Days. From Publishers comes the most important lexicon of all time. // Bibliographie zu den Biographischen Archiven. Biographical Archives Bibliography. – Munchen – New Providence – London–Paris: K. G. Saur, 1994; World Biographical Information System Online. The most extensive biographical online library. (Online). – K. G. Saur Verlag; Thomson. – www.saur.de/wbis-online; Интерв'ю глави Видавничого дому «Заур» проф. К. Заура радіостанції «Эхо Москвы» 11.04.2000. Веб-сайт радіостанції // «Эхо Москвы» – <http://echo.msk.ru/guests/421/>.

4. *Калинников, П. Ю.* Русский биографический словарь: сетевая версия // Веб-сайт «Русский биографический словарь. – <http://www.rulex.ru/brbs.htm>. [М.], 1997–2009; *Его же.* Гиперпроект «Большой русский биографический словарь» // Там же. – <http://www.rulex.ru/brbs1.htm>; *Половцов, А. А.* Русский Биографический Словарь: электронная репринтная версия. Об издании // Там же. – <http://www.rulex.ru/xPol/index.htm>; *Его же.* Гиперпроект «Большой Русский биографический словарь» // Там же. <http://www.rulex.ru/brbs1.htm>; *Его же.* Энциклопедия «Русская портретная галерея» [Предисловие] // Там же. – <http://www.rulex.ru/portgal.htm>.

⁵ *Попик, В. І.* Всесвітня біографічна інформаційна система і завдання формування Українського національного біографічного архіву // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 467–481.

⁶ *Шостак, В. О., Чишко, В. С.* Деякі питання програмно-комп'ютерного забезпечення Українського біографічного словника // Українська біографістика. Зб. наук. праць. – Вип. 1. – К, 1996. – С. 115–126; *Яценко, О. М., Кислов, В. В.* Нові парадигми інформатики та основи комп'ютерного забезпечення біографістики // Українська біографістика: зб. наук. праць. – К., 1996. – Вип. 1. – С. 130–133; *Яценко, О. М.* Використання зарубіжного досвіду при складанні Українського біографічного словника // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація: Наук. праці НБУВ.– К., 1998. – Вип.1. – С. 409–414; *Його ж.* Біобібліографія в Україні та вплив сучасних інформаційних технологій на її розвиток // Українська біографістика:

зб. наук. праць. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 284–302; *Його ж.* Система інформаційного забезпечення біобібліографічної діяльності в НБУВ // Вісник книжкової палати. – 1999. – № 10. – С. 23–27; *Попик, В. І.* Проблеми формування електронного Українського біографічного архіву // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 12. – 2004. – С. 193–107; *Його ж.* Проблеми розвитку біографічних досліджень та формування вітчизняних біобібліографічних інформаційних ресурсів. // Українська біографістика: зб. наук. праць. – Вип. 3. – К., 2005. – С. 15–26; *Яценко, О. М.* Особові справи архіву Українського Вільного Університету (Мюнхен) як джерело для наповнення біографічною інформацією «Українського біографічного архіву» // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Вип. 14. – К., 2005. – С. 744–779; *Його ж.* Інформаційні технології в діяльності Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського із формування електронних біобібліографічних ресурсів // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Вип. 16. – К., 2006. – С. 437–448; *Попик, В. І.* Виртуальні бібліотеки ХХІ століття і задачі створення Українського національного біографічного архіву // Бібліотеки національних академій наук: проблеми функціонування, тенденції розвитку. Научно-практич. і теоретический сб. – Вип. 4. – К., 2006. – С. 26–36; *Його ж.* Український національний біографічний архів – неоземляема часть електронних науково-інформаційних ресурсів славянського світу // Українсько-македонський науковий збірник. – Вип. 2. – К., 2006. – С. 272–281; *Попик, В. І.* Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації ХХІ ст. // Українська біографістика. – Вип. 4. – Київ, 2007. – С. 8–41; *Його ж.* Вітчизняні електронні біографічні інформаційні ресурси: сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Вип. 19. – К., 2007. – С. 501–513; *Яценко, О. М.* Створення електронної колекції іконографії з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Там само. – С. 514–518.

⁷ Особливо це стосується використання для написання комерційних студентських рефератів праць засновника і першого директора Інституту біографічних досліджень НБУВ В. С. Чишка. Зокрема, на веб-сайті «Реферати українською: найбільша колекція україномовних рефератів» зустрічаємо у варварськи перекрученому вигляді посилання на його монографію «Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України» – К., БМТ, 1996. – 240 с. – у такому вигляді: «Бібліографічна традиція та наукова бібліографія в історії і сучасності України», що абсолютно спотворює уявлення про сам предмет дослідження. – <http://www.ukreferat.com/index.php?referat=46405&pg=37>.

⁸ *Ляшко, С. М.* Основні види довідкових видань, біографічні довідкові видання в Україні // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 458–466.

⁹ За даними РІА «Новості». – www.unian.net. – Новини. – 17. 09. 2006.

¹⁰ *Любовець, Н. І., Попик, В. І.* Четверті Чижівські читання з історичної

біографістики (звіт) // Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – http://www.nbuv.gov.ua/new/2008/06_chyschko_zvit.html. (Доповідь В. І. Попика «Проблема «великих» та «малих» українців у вітчизняній біографічній традиції та завдання сучасної біографістики»).

¹¹ Критерій «Великого Українця» від Шустера // Веб-сайт «Народна правда». – 18. 11. 2007. – <http://narodna.pravda.com.ua/rus/politics/473fb05072852/>; Політичні маніпуляції // Там само. – 23. 12. 2007. – <http://narodna.pravda.com.ua/rus/politics/476e33b9577c2/>; Булгак, П. Шоу «Имя России» – кража больших украинцев // Веб-сайт «News-Line». 20 мая 2008. – http://www.newsline.net.ua/top_gallery/4252-shou-imja-rossii-krazha-bolshikh.html

¹² Любовець, Н. І., Попик, В. І. Четверті Чижівські читання з історичної біографістики (звіт) // Веб-сайт Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – http://www.nbuv.gov.ua/new/2008/06_chyschko_zvit.html. Докладну інформацію про читання буде опубліковано також у п'ятому випуску збірника «Українська біографістика», який має вийти друком у 2009 р.

¹³ Цікавим проектом такого роду є веб-сайт «1000 років української культури», створений Валерієм Лисенком (<http://1000years.uazone.net/index.html>), який містить, серед інших, рубрики «Рідний край» («Мій рідний Ніжин», «Погляди на Київ», «Київські шляхи» тощо), «Люди» («Родовід Лисенків та Біланів», «Життєпис», «Мой сын Олег, пилот», «По следам Добрыни», «Леонід Глібов», «Орій Лисянський», «Георгій Малаков», «Олена Теліга», «Віктор Суворов» та інші біографічні сторінки).

¹⁴ Зазначеній проблемі присвячено дві праці автора: «Біографістика і дослідження українсько-російських історичних і культурних взаємозв'язків» та «Російські книжкові та електронні енциклопедії, біографічні словники і довідники як джерело формування українських біографічних науково-інформаційних ресурсів», підготовлені у 2008 р. для п'ятого та шостого випусків збірника «Українська біографістика» (у друці).

УДК 929(477)(09):001

Світлана Ляшко,
провідний наук. співробітник НБУВ,
канд. іст. наук

БІОГРАФІЇ УЧЕНИХ У ПРАЦЯХ Д. Н. АНУЧІНА, В. П. БУЗЕСКУЛА, В. І. ВЕРНАДСЬКОГО (До питання становлення наукової біографії та методики біографістики у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.)

Участь відомих вчених – географа, антрополога, етнографа, археолога, організатора науки Д. М. Анучіна, історика науки, стародавнього світу, всесвітньої історії, історіографа В. П. Бузескула, природознавця, історика і організатора науки, засновника геохімії, біогеохімії, радіогеології, гідрогеології В. І. Вернадського – в біографічному процесі та їхні погляди на біографічні аспекти історії науки надають можливість простежити появу нових тенденцій у конкретних видах біографічної творчості у другій половині ХІХ – початку ХХ ст. і, зокрема, наукової біографії, які сприяли розвитку методики біографістики та її практичної реалізації.

Біографії вчених є складовою історіографії науки, яка передбачає дослідження кола інтересів конкретного вченого чи групи науковців, їхнього походження, освіти, особистого життя та наукової кар'єри і які є невід'ємною складовою історії науки та історії ідей [20, с. 31–32; 14, с. 29].

На середину ХІХ ст. історики науки зішлись в думці про визначну роль ідей та їх виразників у розвитку науки. Питання ролі та місця вчених в контексті розвитку наукових знань активно дискутувалося у науковому середовищі країн Європи. Наприклад, свої погляди на персоніфікацію розвитку науки висловлювали французький філософ і математик, прихильник позитивізму О. Конт (1798–1857) та британський філософ, історик науки У. Уевелл (1794–1866). Їх поєднувало те, що О. Конт розглядав вчених як реалізаторів «волі» наукового процесу, який здійснюється незалежно від конкретних осіб, а В. Уевелл вважав, що для історії науки важливим є не фіксація досягнень її авторів, а генезис ідей і загальних принципів та їхній рух в кожній галузі знання [18]. Цей напрям в історії науки розвивався паралельно з еволюцією наукових знань і становленням наукових дисциплін. Новий поштовх розвитку біографії надали відкриття

у низці наукових дисциплін (технічних, природничих, гуманітарних, зокрема – психології і соціології) [19, с. 381; 20, с. 159]. Унаслідок цього посилювався інтерес до біографій вчених, які, разом з іншими типами біографічного жанру, поступово набували рис окремої історичної дисципліни.

Участь провідних вчених у біографічному процесі та їхні погляди на біографічні аспекти історії науки надають можливість простежити появу нових тенденцій у конкретних видах біографічної творчості (зокрема, науковій біографії), які сприяли накопиченню досвіду в практиці і методиці біографістики. У цьому контексті цікавими є не тільки погляди таких видатних вчених, як Д. Н. Анучін, В. П. Бузескул та В. І. Вернадський на роль і місце науковця в розвитку науки, але і те, яким чином через біографію вони підходили до висвітлення конкретних ідей, гіпотез, теоретичних питань, філософії науки, труднощів наукового пошуку й успіхів, повсякденної наукової праці.

На прикладах біографічних праць Д. Н. Анучіна, В. П. Бузескула та В. І. Вернадського у своїй роботі ми намагаємося скласти уявлення про еволюцію теорії наукової біографії у другій половині XIX – на початку XX ст., визначити методичні підходи, якими керувалися в презентованих біографіях та мету їх створення, систематизувати їхні погляди на діяльність вчених, які своєю науковою працею сприяли розвитку окремих наукових дисциплін або їх напрямів.

Анучін Дмитро Миколайович (1843–1923) – географ, антрополог, етнограф, археолог, організатор науки. Йому належить значна роль в становленні та організації таких наукових дисциплін як географія, антропологія, етнографія. Він першим у Росії організував університетське викладання цих дисциплін. У різні роки Анучін очолював антропологічне, етнографічне, географічне відділення Товариства любителів природознавства, антропології і етнографії (рос. – ОЛЕАЭ), а пізніше і все Товариство. Брав участь у створенні низки наукових журналів («Русский антропологический журнал», «Землеведение», «Этнографическое обозрение»). Учні Анучіна стали першим поколінням професійних вчених у галузях антропології, етнографії, географії.

У творчому доробку Д. М. Анучіна майже 280 біографічних праць (статей, некрологів, заміток тощо), присвячених 186 діячам науки і культури. Значна частина біографічного матеріалу увійшла до праці «О людях русской науки и культуры (статьи, некрологи и заметки)» [3]. Він вважав, що наука має великі можливості для вивчення еволюції або розвитку конкретних галузей знання. Розуміння минулого науки і культури неможливо без тих осіб, які своїми науковими працями проклали нові

шляхи та сприяли її успіхам, боролися за її гідність.

Розвиток наукової думки тісно пов'язаний із розумінням конкретного внеску вченого у свою галузь знань. У статті «О предшественниках Г. С. Щуровского по предметам его преподавания в Московском университете» [4, с. 167–186] Д. М. Анучін виклав свій погляд на історію науки і роль у ній науковця:

- ◎ для визначення масштабів вкладу вченого в науку необхідно з'ясувати, наскільки в його працях використано надбання попередників;
- ◎ визначення впливу умов (учбових закладів, наукових товариств, вчителів тощо) на формування та розвиток вченого.

Як приклад візьмемо роботу Д. М. Анучіна «И. Е. Забелин как археолог в первую половину его научной деятельности (1842–1876)» [1, с. 189–213]. У змісті цієї роботи Д. М. Анучіну вдалося втілити задекларовані ним принципи складання біографії науковця. Він звернув увагу на деякі життєві моменти в біографії І. Є. Забеліна, виокремив складний шлях становлення його як самостійного різнопланового вченого, дослідника старожитностей у широкому сенсі. Основну увагу приділив внеску дослідника в археологію через опис розкопок, як тоді вважалося в археології, «южно-русских» курганів.

Нарис про І. Є. Забеліна віддзеркалює ситуацію у вітчизняній історичній науці того часу, за якої предметні галузі історії, антропології, етнографії ще не були розділені і групувалися довкола вивчення дописемної історії. У нарисі міститься багато фактичного матеріалу, як суто біографічного, так і археологічного. Це притаманно багатьом працям Д. М. Анучіна, для якого факти мали самостійне і цінне значення. Його археологічні статті є своєрідними коментарями та інтерпретацією отриманих іншими матеріалів, що вказує на застосування ним методу етноархеологічних досліджень. Завдяки цьому наведена праця довгий час використовувалась як зведене, узагальнююче, джерело за результатами розкопок І. Є. Забеліна.

В аналітичній частині нарису Д. М. Анучін майже не розглядає методи дослідження курганів, які віднайшов Іван Забелін, а приділяє увагу переважно опису процесу польових робіт. Він піддає сумнівам широкі узагальнення, які намагався робити І. Забелін. Оцінка Д. М. Анучіним наукових надбань І. Є. Забеліна в цій галузі історії була досить суб'єктивною і побудована, на нашу думку, на акцентуванні автором відсутності у героя нариса систематичної освіти. Так, у своїх висновках Д. М. Анучін зазначає: «не зважаючи на ті обставини, що за останні 40 років відомості щодо скіфських старожитностей суттєво помножилися, І. Є. Забелін ігнорував їх та виходив тільки з того, що усвідомив під час своїх розкопок у 60-ті роки» [2, с. 69].

У цьому висновку справедливою є лише перша частина. Дійсно, за 40 років, що минули від археологічних розкопок І. Є. Забеліна, історичні й археологічні знання пішли далеко вперед. Тому для успішної роботи були необхідні інші знання й науково-методична культура дослідження пам'яток археології, якою не володіли І. Забелін та покоління археологів другої половини XIX ст. Але після 1876 р. І. Є. Забелін вже не повертався до активної практичної діяльності польового археолога. Археологічний матеріал він використовував для історичних досліджень суспільного, «морального і розумового життя», духовної культури, побуту (наприклад, «История русской жизни», т. 1, кн. 5), бо вважав, що розуміння археології «повинно бути невід'ємним від розуміння історії».

Помітно вплинув на висвітлення творчого доробку особи в біографічних працях Д. М. Анучіна позитивізм, що панував у другій половині XIX ст. у середовищі європейських і російських вчених. Філософію науки другої половини XIX ст. значною мірою формували позитивізм у різних його проявах. В історії науки цей період пов'язаний з успіхами природничих наук, які спиралися на знання, здобуті через факти, – емпірично. Пошуки та встановлення зв'язків між фактами мали на меті створення законів, зокрема й суспільних. Вважалося, що через ретельний перелік сумлінно досліджених і описаних фактів можна отримати достатні знання, які за певних умов дозволять дослідити еволюцію закономірностей історичного буття і у такий спосіб передбачити майбутнє. Факти (за своєю суттю) вчені вважали другорядними [20, с. 157–187] на відміну від ідей як підсумку інтелектуальної діяльності суспільства та окремих видатних осіб¹. В конкретно-історичних дослідженнях великого значення набували джерела. На основі позитивізму виникла соціологія – наука, як тоді вважалося, про загальні закони суспільного розвитку [19, с. 381]. Через посередництво соціології історія запозичує методи точних і природничих наук – статистики, порівняльно-історичного, антропологічного аналізу тощо.

Викладення матеріалу та зроблені акценти віддзеркалюють погляди Д. М. Анучіна як представника позитивістського спрямування гуманітарних і природничих наук, в якому вивчення людини, її матеріальної культури у контексті природи й історії розглядається з орієнтацією на природничо-історичну точку зору. У цьому контексті Д. Анучін, оцінюючи археологічний доробок І. Є. Забеліна, переважно керувався власними

¹ Позитивізм. – Лебедев С. А. Философия науки: Словарь основных терминов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический Проект, 2006. – 320 с. – (Серия «Gaudeamus»).

уявленнями про археологію як про хронологічне викладення фактів.

Дещо інший підхід демонструє В. П. Бузескул, на біографічну творчість якого вплинули нові тенденції розвитку історичної науки наприкінці XIX ст., зокрема, широкий теоретичний і методичний плюралізм, на основі якого можливий справжній науковий синтез. В історіографії на зміну узагальненням, створеним на неповній емпіричній базі, прийшла величезна кількість вузькоспеціальних досліджень. Наприклад, для встановлення більш зрозумілих зв'язків між фактами були задіяні закони психології тощо.

Серед істориків першими висловили сумніви стосовно домінування в гуманітарних дослідженнях філософії позитивізму ті історики, які працювали в галузі всесвітньої історії. Серед українських істориків цю думку поділяв В. П. Бузескул, який в своїх історичних та історіографічних працях прагнув позбавитися впливу однієї концепції, а намагався створити власне бачення історичного процесу, приділяв увагу проблемам методології історії. В. П. Бузескул, на відміну від Д. М. Анучіна, був представником іншої наукової історичної школи.

Бузескул Владислав Петрович (1858–1931) – історик, історіограф, професор Харківського університету, академік Російської (1922) і Української (1925) Академії наук. Відомий як історик науки, стародавнього світу, загальної історії², історіографії. В. П. Бузескул був продовжувачем кращих світових традицій в галузі загальної історії, прихильником передових на той час методів історичних досліджень, в тому числі – історико-критичного методу. Історіографічні праці В. П. Бузескула, зокрема, «Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века», дві частини якої видано в 1929 і 1931 рр., є найповнішим викладенням всесвітньої історії на теренах Росії [15].

В його працях з історії й історіографії блискуче поєднувалися конкретно-історичні і теоретичні проблеми в підходах до складання біографій вчених-істориків, опису становлення і розвитку наукових шкіл тощо. Увагу до теорії та методики історичної дисципліни досліднику прищепили його вчителі, професори Харківського університету М. Н. Петров та В. К. Надлер. Особливо це стосувалося методів і прийомів історичної критики, ставлення до факту і архівного матеріалу, що в цілому вплинули на погляди В. Бузескула в галузі історії науки. Він вважав, що вивчення історії науки неможливе без вивчення особи самого історика, його індивідуальності,

² Поняття «всезагальна історія» В. П. Бузескул використовує у визначенні Т. М. Грановського, де її предметом є загальне, суттєве в історії окремих народів.

епохи, в яку він жив і працював. Життєпис науковця він використовував як один з методів критичного усвідомлення його творчої спадщини.

Особливості принципів науково-дослідної роботи В. П. Бузескула пов'язані з його зацікавленням всезагальною історією. Історик такого напрямку, який поєднує знання вітчизняної історії, окремих історичних періодів, історіографії повинен мати широкий світогляд, здатність показати «механізм історичного руху». Йому властиві тонкість і глибина критичного аналізу, знання джерел, європейських і стародавніх мов, специфічний спосіб мислення, що в цілому дозволяло виокремлювати і пояснювати складні зв'язки між явищами історії.

Монографія «Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века» була підготовлена в рамках праць Комісії з історії знань Російської Академії наук (з 1925 р. – Академія наук СРСР). Як зазначав автор, метою праці є спроба «...підвести певні підсумки, оглянути, якими шляхами і у якому напрямі спрямовувалися у нас вивчення і розробка всезагальної історії, що і хто зробив у цій царині, які були надбання минулого часу» [8, с. 5]. Провідне місце в дослідженні займають біографії істориків, їхній науковий потенціал, оцінка внеску у вітчизняну науку. У цій монографії та інших працях, зокрема, в рецензії на книгу Л. Ранке «Всеобщая история» (Лейпциг, 1883–1884) [7], «Введение в историю Греции» [5, с. 298]. В. П. Бузескул висловив деякі міркування щодо якостей, необхідних досліднику історії науки при вивченні наукової спадщини вчених. Він також визначив систему критеріїв, орієнтирів і принципів, за якими, на його думку, належить керуватися дослідникам у цій сфері. Серед них:

- ◎ ступінь відповідності рівня наукових знань дослідника рівню західноєвропейської науки;
- ◎ глибина наукового кругозору, розуміння сутності та зв'язку явищ, які необхідні історикам;
- ◎ здатність визначити наукову проблему, дослідити її в історичному контексті та історичному розвитку;
- ◎ володіння навичками побудови процедури дослідження, передусім, відбору відповідної методики, зокрема історико-критичного методу, аргументів, системи доказів і способів критичного аналізу у відповідності до часу, в якому жив дослідник, у здатності застосовувати їх в процесі дослідження, у глибині критичного аналізу, в особливих здібностях проникати до сутності змісту джерел [6, с. 1138];
- ◎ уміння залучати до досліджень новий матеріал, «...використати його у такий спосіб, щоби не розгубитися у дрібностях, завжди бачити історичну перспективу [7, с. 232]. Для цього слід «звертатися до найбільш

достовірних джерел, розібратися в них, визначити ступінь достовірності автора, місце і час його життя, склад його наукових уподобань, з'ясувати його обличчя, його індивідуальність – саме це складає сутність засобів наукового дослідження» [9, с. 1125];

◎ здатність до широкого залучення джерел, їхнього аналізу та критичної оцінки з урахуванням належності їх авторів до певного часу, релігії та нації [7, с. 241].

До кращих зразків наукової біографії вченого, найбільш повної, об'єктивної і неповторної, на думку Е. В. Матвєєвої, дослідниці наукової спадщини вченого [15, с. 55–66], належить стаття В. П. Бузескула про професора кафедри всесвітньої історії Харківського університету М. М. Луніна (1807–1844) [10].

В. П. Бузескул вважав, що для Харківського університету Лунін важив не менше, ніж Т. М. Грановський для Московського університету³. Значна увага в статті приділяється біографії М. М. Луніна, аналізуються етапи формування його як фахового науковця, серед яких – навчання в одному з провідних європейських університетів, – Берлінському, якісна історична, філософська, філологічна підготовка та знання першоджерел. Аналізуючи нечисленну наукову спадщину та лекційні курси з всесвітньої історії, В. П. Бузескул зосереджується на методах дослідження М. М. Луніна. Курс лекцій останнього із загальної історії, як вважав В. П. Бузескул, «не торував нових шляхів», але відповідав провідним тенденціям європейської науки, віддзеркалював філософські течії (наприклад, гегельянство), а за змістом і викладенням був «курсом унікальним, видатним». Особливістю його лекцій було декларування на початку кожної її частини закону або правила з історії людства, які послідовно ілюструвалися і порівнювалися з аналогічними в історії інших країн та віддзеркалювали загальні закономірності історичного розвитку. Статті та нарис, присвячені М. М. Луніну, свідчать про те, що при створенні цієї біографії (1911 р.) Бузескул вже користувався своєю методикою підготовки біографій вчених, яку стисло виклав у рецензіях на роботи Л. Ранке (1926 р.) та інших.

Взагалі дві частини історіографічної праці В. П. Бузескула «Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века» складали повний на той час нарис життя і діяльності близько двохсот вчених – істориків, археологів, епіграфістів, палеографів тощо. Використана вченим методика підготовки статей і нарисів, а особливо – їхні біографічні аспекти ще потребують ґрунтовного теоретичного і методичного вивчення біографістики.

³ ІР НБУВ, Ф. III – Д. 48397. – Л. 14.

Вернадський Володимир Іванович (1863–1945) – природознавець, історик і організатор науки, академік Петербурзької Академії наук (1912), Російської Академії наук (1917), АН СРСР (1925), перший президент Всеукраїнської Академії наук (1919), засновник геохімії, біогеохімії, радіогеології, гідрогеології. Заснував він також багато наукових шкіл.

В. І. Вернадський – один з перших організаторів досліджень з історії науки і техніки. З його ініціативи в 1921 р. у системі Російської Академії наук було створено постійну Комісію з історії наукових знань, яку він очолював. Важливим завданням Комісії він вважав вивчення історії науки, філософії і техніки, що є важливим для створення необхідної спадкоємності наукової творчості, «розуміння значення і безперервності наукової роботи, яка укорінена у науковій думці країни або її регіону», а також вивчення і висвітлення діяльності визначних вчених у різних галузях знань [13, с. 266–268]. Вивчення наукової творчості попередників є необхідним знаряддям для створення нових галузей наукових знань. З 1927 р. Комісія почала видавати «Очерки по истории знаний». У межах програми Комісії були підготовлені і надруковані два випуски монографії В. П. Бузескула «Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века».

Свої погляди на роль історика науки, вивчення структури науки і її досягнень, змісту проблем і перспектив розвитку конкретних галузей через біографію вченого В. І. Вернадський виклав у лекціях «Значение личности в истории науки» [17, с. 87–89], «Кант и естествознание» [16, с. 178–199], «Мысли о современном значении истории знаний» [16, с. 213–223] та багатьох інших.

У статті «Значение личности в истории науки» В. І. Вернадський виділяє дві тенденції вивчення російської історії: коли історія складалася із біографій «правителів» і коли вона стала колективною історією «без облич» і «без подій». Але в науці завжди «...чільне місце обіймають особистості, яких вирізняє або сила розуму чи його ясність, або глибина думки чи енергія волі, інтуїція, творчість, розуміння оточуючого світу» [17, с. 88].

В. І. Вернадський вважав, що успішний розвиток науки неможливий без вивчення, за його визначенням, «структури науки» різних епох, чим займається така дисципліна, як історія науки. За його переконаннями, «закони розвитку думки людства ми зрозуміємо лише тоді, коли візьмемо до уваги не тільки домінуючу думку певного періоду, яка не завжди віддзеркалювала істину, а лише тоді, коли усвідомимо у нашому дослідженні усі супутні течії пізнання, бо деякі з них набагато випередили свій час і вели людство правильним шляхом до визначеної мети» [11, с. 14].

Тому історія наукової думки, як вважав В. Вернадський, повинна заново

вивчатися кожним новим поколінням вчених. Знання історії науки є важливим фактором, який визначає ставлення вченого до своєї діяльності та діяльності колег. Біографічна творчість є складовою історії науки, тому значення історика науки в цьому процесі полягає в такому:

- ◎ історія науки не є колективною працею, у цій царині завжди повинні працювати особи, які наділені силою розуму, широчінню думки, енергією волі, інтуїцією, творчістю, розумінням навколишнього [17, с. 87, 88.];

- ◎ історик науки, як і кожний історик, має справу з конкретним процесом, який здійснився у певному часі, його завданням є вивчення тільки тих подій і явищ, які вже стали загальноновизначеними [12, с. 13, 15];

- ◎ через біографію вченого в межах однієї наукової дисципліни здійснюється аналіз історичного розвитку, змісту, проблем, перспектив розвитку, вивчення структури науки різних епох, її взаємозв'язок з іншими формами суспільної свідомості;

- ◎ біографія вченого дає можливість з'ясувати закони розвитку думки людства, шляхи і закономірності наукового пізнання, його еволюцію, зрозуміти зв'язок між різними явищами, фактами, подіями, які описує історія науки [16, с. 41];

- ◎ біографічна праця історика науки розкриває взаємовідносини вченого із суспільним середовищем, спадкоємність у дослідницькій праці, усвідомлення ролі психологічного елемента у науковій творчості.

В. І. Вернадський є автором багатьох статей про вчених – мінералогів, геологів, географів і геохіміків, написаних протягом 1892–1943 рр. До біографічного циклу його праць «Памяти современников» увійшли біографії М. І. Кокшарова, А. В. Гадоліна, М. М. Сібірцева, В. В. Докучаєва, Ф. М. Чернишова, А. М. Краснова, П. К. Алексата, О. П. Павлова, П. А. Земятченського [17, с. 262–321], де автор торкається сутнісних проблем історії природознавства або його окремих галузей в Росії. У полі зору В. І. Вернадського перебувають психологічні, соціальні аспекти наукової творчості, взаємостосунків вченого і суспільного середовища, значення спадковості у дослідницькій праці, ролі емоційного фактору тощо. Особливо він підкреслює роль психологічних факторів, які впливають на формування наукових інтересів і вибір конкретних шляхів до пізнання, долю творчої особистості, вплив особистих якостей дослідника на його творчу індивідуальність.

Як приклад наведемо біографічну статтю В. І. Вернадського про В. В. Докучаєва «Страницы из истории почвоведения (Памяти В. В. Докучаева)» [17, с. 268–285]. Створену цим вченим нову наукову

дисципліну – ґрунтознавство – В. І. Вернадський відносить до значних надбань науки XIX ст. Внесок В. В. Докучаєва в науку був цінний тим, що стосувався галузі науки, яку відносили до «спостерігаючих», де немає можливості шляхом математичного аналізу або синтезу досягнути нового знання. У статті В. Вернадського біографічні відомості про В. Докучаєва вдало поєднуються з історією формування наукової дисципліни, глибиною і оригінальністю його наукових узагальнень, їхнього поширення у світі, особистими організаційними якостями, наслідком яких стало створення вітчизняної наукової школи і умов для систематичних досліджень у цій галузі природознавства.

Отже, друга половина XIX – початок XX ст. в історії науки пов'язані зі створенням біографій дослідників за галузями наукових знань. Для розкриття теми ми звернулися до біографічної, за визначенням В. І. Вернадського, творчості відомих у Росії та Україні вчених – географа, антрополога, етнографа, археолога, організатора науки Д. М. Анучіна, історика науки, стародавнього світу, всесвітньої історії, історіографа В. П. Бузескула, природознавця, історика і організатора науки, засновника геохімії, біогеохімії, радіогеології, гідрогеології В. І. Вернадського. Час створення ними біографій своїх попередників і колег охоплює другу половину XIX – 30-ті рр. XX ст. У своїх біографічних працях вони не намагаються створити повноцінні біографії своїх сучасників і попередників з повною реконструкцією їхнього життя і творчого шляху. Співвідношення портрету вченого, життєпису, відтворення конкретного творчого періоду в біографіях неоднакові. Перевага надається відтворенню наукової діяльності вчених в окремих галузях знань, висвітленню тих аспектів творчості, які суттєво вплинули на ту чи іншу наукову дисципліну. Важливим є також вплив на ці процеси досягнень і тенденцій європейської науки, пошук самостійних шляхів, їхнє відображення і реалізація в біографіях вчених.

Кожен із зазначених авторів мав свій погляд на біографію вченого як на джерело для визначення закономірностей і тенденцій розвитку конкретних наукових дисциплін через особу, а також як на аксіологічний орієнтир процесі становлення науковця. Біографія розглядалась як інструмент раціонального впливу на молоде покоління вчених, збереження і укріплення традицій. Кожен з перелічених вчених не ставив перед собою завдання – розробити концепції наукових біографій. У той же час визначені Д. М. Анучіним, В. П. Бузескулом та В. І. Вернадським підходи до створення біографічних праць, критерії оцінки внеску вченого в розвиток певної галузі науки сприяли упорядкуванню змістових елементів біографії.

У поглядах Д. М. Анучіна, В. П. Бузескула і В. І. Вернадського на підготовку біографії вченого важливе місце відводилося аналізу підготовки вченого: його освіті, стажуванню, вчителям, колегам тощо. Велике значення мала також оцінка сучасниками вченого його творчого внеску у розвиток тієї галузі знань, у якій він працював. Разом з тим працям В. М. Бузескула та В. І. Вернадського притаманні ширші узагальнення, коли внесок вченого оцінювався у контексті розвитку європейської та світової науки.

Сформульовані Д. М. Анучіним, В. П. Бузескулом та В. І. Вернадським на межі XIX і XX століть методичні підходи щодо біографій актуальні та використовуються в сучасній практиці біографістики. Створені ними біографії вчених належать за сучасною класифікацією до типу наукових біографій. Отже, вчені, до біографічної творчості яких ми зверталися, чітко уявляли світоглядну, культурну і наукову цінність вивчення біографії вченого для розуміння загальних закономірностей наукового пізнання світу як головного чинника розвитку цивілізації.

Список використаної літератури

1. *Анучин, Д. Н.* И. Е. Забелин как археолог в первую половину его научной деятельности. // О людях русской науки и культуры (статьи, некрологи и заметки). – М.: Гос. изд-во географ. литер., 1952. – 335 с.
2. *Анучин, Д. Н.* И. Е. Забелин как археолог в первую половину его научной деятельности (1842–1876): Речь, произнесенная в заседании Московского археологического общества 10 февраля 1909 г. в связи со смертью Забелина // Древности. Труды Московского археологического общества. – 1909. – Т. 22. – Вып. 2. – С. 29–70.
3. *Анучин, Д. Н.* О людях русской науки и культуры (статьи, некрологи и заметки). – М.: Гос. изд-во географ. литер., 1952. – 335 с.
4. *Анучин, Д. Н.* О предшественниках Г. Е. Щуровского по предметам его преподавания в Московском университете; Речь читанная в публичном общем собрании Общества любителей естествознания, антропологии и этнографии 1 февраля 1903 г. по поводу исполнившегося 100-летия со дня рождения Г. Е. Щуровского; Из некролога Г. Е. Щуровского. – О людях русской науки и культуры (статьи, некрологи и заметки). – М.: Гос. изд-во географ. литер., 1952. – 335 с.
5. *Бузескул, В. П.* Введение в историю Греции. – Х., 1913.
6. *Бузескул, В. П.* Из истории критического метода. Ранке и Штендель // Известия Академии Наук СССР. – 1926. – № 12.
7. *Бузескул, В. П.* Всемирная история Ранке. Weltgeschichte. Von Leopold von Ranke. 5. Th. 3-te Auflage. 1883–1884 // ЖМНП. – 1885. – Ч. CCXL, Июль. – С. 232–246.

8. Бузескул, В. П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и начале XX века. – Ч. I. – К.: ПЦ «Фолиант», 2004.

9. Бузескул, В. П. Профессор М. М. Лунин, «Харьковский Грановский». К столетию Харьковского университета // ЖМНП. – 1905. Ч. CCCLVII, январь – февраль. – С. 321–374.

10. Бузескул, В. П. «Харьковский Грановский» (Профессор М. М. Лунин) // Исторические этюды. – СПб., 1911. – С. 248–301.

11. Вернадский, В. И. О значении трудов М. В. Ломоносова в минералогии и геологии. – Труды по истории науки в России. – М.: Наука, 1988. – 488 с.

12. Вернадский, В. И. О научном мировоззрении // О науке. – Т. 1: Научное знание и научное творчество. – Дубна: изд. центр «Феникс», 1997. – 572 с.

13. Вернадский, В. И. О необходимости создания Комиссии по истории науки, философии и техники // Труды по всеобщей истории науки. – 2-е изд. – М.: Наука, 1988. – 336 с.

14. Колесник, І. І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століть). – К.: Генеза, 2000. – 256 с.

15. Матвеева, Л. В. В. П. Бузескул – историк своего времени // Бузескул В. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и в начале XX века. – К.: ПЦ «Фолиант», 2004. – С. 7–69.

16. Труды по всеобщей истории науки / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 336 с.

17. Труды по истории науки в России / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1988. – 488 с.

18. Уэвелл, У. История индуктивных наук. – СПб., 1867. – Т. 2. – С. 404.

19. Шаханов, А. Н. Русская историческая наука второй половины XIX – начала XX века: Московский и Петербургский университеты. – М.: Наука, 2003. – 419 с.

20. Яковенко, Н. М. Вступ до історії. – К.: Критика, 2007. – 375 с.

УДК 929(477):82–94

Надія Любовець,

ст. наук. співробітник НБУВ,

канд. іст. наук

МЕМУАРИ (СПОГАДИ) ЯК ДЖЕРЕЛО БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Розглянуто специфічні особливості та властивості мемуарів (спогадів) як біографічних джерел. Простежено процес формування основних тематично-хронологічних комплексів, характерних для української мемуаристики. Наголошено, що використання мемуарів як джерел біографічних та історичних досліджень можливе лише за умови критичного аналізу, що передбачає їх виявлення, відбір, класифікацію, атрибуцію, встановлення часу та місця появи, мотивів створення, текстологічного та герменевтичного вивчення, зіставлення та виявлення їхньої об'єктивної цінності для конкретного біографічного дослідження.

Дослідження біографічних джерел як теоретична та засаднича проблема біографістики на сьогодні вимагає посиленої уваги науковців. Водночас достовірність і вичерпність джерел – запорука створення об'єктивного портрету будь-якого діяча української історії, науки та культури. У монографії В. С. Чишка, присвяченій проблемам української біографічної традиції та наукової біографії зазначено, що в процесі історико-біографічного дослідження важливо усвідомити, «...що у біографії не може бути обмеження джерелознавчої бази...» та необхідно провести «...виявлення кола прямих, що належать безпосередньо об'єктові та суміжних документів й історичних джерел»¹. Спогади (мемуари) належать саме до «прямих» джерел.

Проблема джерельної бази біографічних досліджень має свою специфіку: на відміну від історичних джерел тут висвітлені не офіційні джерела, що лише реєструють основні факти життя об'єкта дослідження (свідоцтва, дипломи, протоколи тощо), а суб'єктивні – мемуари, щоденники, епістолярій, автобіографії, записки тощо. Історичне джерелознавство зараховує їх до групи під загальною назвою «документи особового походження».

Документи особового походження – група історичних джерел, об'єднаних спільною ознакою походження. Вони належать конкретному авторові та відображають безпосереднє сприйняття ним навколишнього світу, історичних подій і явищ. Документи особового походження, як

правило, створюються особою поза зоною її службової чи громадської діяльності та є описом її життєвого досвіду.

Цінність джерел цієї групи для біографічних досліджень полягає, поперше, у тому, що в них закладена своєрідна інформація соціально-психологічного змісту, відсутня в інших видах джерел. По-друге, матеріали особового походження нерідко містять відомості, яких немає в інших джерелах. Їх використання дає змогу дослідникові докладніше відтворити окремі події, особливості певних епох чи осіб.

Основними видами особових джерел згідно з останніми публікаціями українських джерелознавців є: *спогади* (синонім – *мемуари*), *щоденники*, *приватне листування* (*епістолярій*), *життєписи*, *автобіографії*, *подорожні нотатки* тощо². Водночас, деякі українські дослідники вважають *автобіографії* та *щоденники мемуарам*³.

У сучасній російській історіографії до джерел особового походження зараховують: *щоденники*, *приватне листування* (*епістолярій*), *мемуари-автобіографії*, *мемуари-«сучасні історії»*, *есеїстику*, *сповіді*⁴. Відмінність цих поглядів полягає у включенні до кола джерел есеїстики та сповідей, а також у розгляді російськими вченими мемуарів-автобіографій і мемуарів-«сучасних історій» як двох видів історичних джерел, що відрізняються за своїми соціальними функціями. До різновидів мемуарної літератури російські дослідники зараховують також *щоденники*, *записки та житійну літературу*. *Автобіографії* вони розглядають у контексті мемуарів-автобіографій⁵. Ця система не суперечить класифікації документів особового походження, що склалася в радянській історіографії (і була притаманна й українській історіографії радянської доби), яка не вирізняє види мемуарів, а виділяє етапи становлення та розвитку мемуаристики. Поділ мемуарів на два види є результатом залучення сучасними дослідниками не лише російського, а й західноєвропейського матеріалу та досвіду.

У чому полягають відмінні риси мемуарів-«сучасних історій» і мемуарів-автобіографій?

Мемуари-«сучасні історії» (в англійській історіографії – *Contemporary History*) розглядаються як різновид джерела особового походження, метою якого є індивідуальна фіксація суспільно значущих подій з метою передачі їх нащадкам⁶. Мемуари-«сучасні історії» вже на момент написання розраховані на публікацію, та часто автори цього виду мемуарів планують їхнє опублікування дещо пізніше. Проміжок часу між створенням і публікацією мемуарів залежить як від особистої зацікавленості автора, так і від зовнішніх чинників, сприятливих або ні

(суспільна потреба у мемуарах, цензурні заборони тощо). Мемуари-«сучасні історії» виходять на перший план у XIX ст. у зв'язку з формуванням в українському суспільстві з кінця XVIII ст. історичної свідомості та становленням особистої самосвідомості. Спрямованість мемуарів-«сучасних історій» на публікацію від самого початку їх створення робить їх доступними для широкого загалу та полегшує їхнє використання як джерела історичних та біографічних досліджень.

Мемуари-автобіографії – різновид джерел особового походження, що має на меті встановлення вторинних соціальних зв'язків мемуариста в «еволюційній єдності»⁷. Мемуари-автобіографії мають зазвичай внутрішньо-родинні (фамільні) цілі та призначаються для безпосередніх нащадків. Автори мемуарів-автобіографій намагаються передати не історичний, а індивідуальний досвід, що пояснює довільний відбір інформації у відповідності з поглядами особи мемуариста. Цей вид історичних джерел, поширений у XVIII ст., відзначається відсутністю намагання автора зафіксувати реальні історичні події. Мемуари-автобіографії на теренах України та Росії походять від житійної традиції, оскільки тут, на відміну від Західної Європи, не було інших біографічних жанрів. У XIX ст. мемуари-автобіографії відходять на другий план, витісненні мемуарами-«сучасними історіями». Надалі суспільний інтерес викликають мемуари-автобіографії переважно творчих особистостей.

Використання мемуарів-автобіографій як біографічного джерела ускладнене проблемою їх збереження. Адресовані прямим нащадкам, вони часто знищувалися самим автором чи адресатом або зберігалися недбало та втрачалися. Зазвичай вони могли потрапити лише до складу особових фондів чи колекцій, розпорощених по численних бібліотеках та архівах або родинних зібраннях, що також значно ускладнює їх пошук і використання.

Інтерес до мемуаристики як джерела історичного дослідження виник ще в середині XX ст., але в позитивістській історіографії мемуаристика розглядалася переважно як джерело фактичних матеріалів. Такий підхід до мемуарів існував тривалий час. Ще у 1970-х рр. XX ст. П. А. Зайончковський писав: «...цінність мемуарів полягає у викладі фактичного боку описуваних подій, а не в їхній оцінці, котра, природно, майже завжди суб'єктивна»⁸ (тут і далі переклад. – *Н. Л.*). Сучасний російський джерелознавець А. Г. Тартаковський (автор трьох монографій, присвячених проблемам мемуаристики)⁹ дає визначення мемуарам як розповіді про минуле, що заснована на особистому досвіді та пам'яті мемуариста. Зазначає, що: «порівняно з іншими джерелами особового походження саме в мемуарах найпоширеніше та найповніше реалізується *історична*

самосвідомість особистості – у цьому й полягає специфічна соціальна функція мемуарів як виду джерел»¹⁰. Він вирізняє три етапи в еволюції мемуарів: «...перехід від здебільшого внутрішньородинних цілей мемуаротворення до призначення мемуарів для оприлюднення, для друку»; «...перетворення їх у фактор ідейно-політичної боротьби та літературно-суспільного руху»; «...усвідомлення значимості мемуарів для історичного пізнання та введення до їхньої цільової установки розрахунку на майбутнього історика»¹¹. Нині цей підхід до місця мемуарів у площині історико-біографічних досліджень є, на нашу думку, найобґрунтованішим.

Якщо говорити про сучасний стан розвитку української мемуаристики в контексті історичного джерелознавства, слід констатувати відсутність ґрунтовних монографічних досліджень. Мемуари як історичні джерела розглядаються зазвичай у навчальній літературі¹². «Енциклопедія історії України» (Київ, 2004) дає таке визначення джерел особового походження: «...рід пам'яток, кожна з яких створена окремою особою з приватних міркувань чи у зв'язку із службовими потребами. До них належать: особисті записки, мемуари (спогади), епістолярії, автобіографії, щоденники»¹³. Зазначимо основні тенденції практичного використання мемуарної літератури в історичних дослідженнях: по-перше – це підвищення інтересу до мемуарної літератури не як до літературного жанру, а як до історичного джерела (що є відображенням загальної тенденції у розвитку мемуаристики, зазначеної А. Г. Тартаковським). Це спричинило видання та перевидання цілого комплексу мемуарної літератури з різних періодів історії України¹⁴; по-друге, поява низки дисертаційних і монографічних досліджень проблеми вивчення окремих періодів історії України крізь призму мемуарної літератури (як у контексті історичних, так і філологічних студій)¹⁵; по-третє – видання мемуарів сучасних політиків, істориків, державних діячів, які були і є основними діючими особами сучасної історії України¹⁶. Особливістю останніх є, по-перше, публіцистичність, по-друге, – те, що вони здебільшого пишуть про сучасність (чітко прослідковується їхня приналежність до тієї чи іншої політичної сили сучасної України).

Особливістю української мемуарної традиції, на нашу думку, є також її приналежність до суспільно-політичної тематики (в більшості так звані мемуари-«сучасні історії»). Їх емоційно-психологічна насиченість дає можливість побачити образи багатьох осіб, глибше зрозуміти їхні думки, почуття, настрої, мрії, моральні орієнтири, мотиви поведінки. Тому мемуари як біографічні джерела доцільно розглядати на прикладі вивчення окремих тематичних комплексів української мемуаристики (тематично-хронологічний принцип).

Найдавнішим джерелом вітчизняного мемуарного жанру вважаються спогади літописця Нестора від 1091 р. про перенесення мощів св. Феодосія. Більшість мемуарних джерел із історії України наступного періоду (приблизно до XVI ст.) належать іноземним авторам, які приїздили в Україну або постійно тут жили. Свого часу В. Січинський видав хрестоматію «Чужинці про Україну»¹⁷, що стала своєрідним путівником по мемуарах зарубіжних авторів про Україну. Слід зазначити, що біографічного матеріалу вони зазвичай не містять. Більше увагу в них приділено географічним умовам, побуту, культурі України.

Значного розвитку мемуарні джерела набули в Україні у XVII ст. Мемуари того часу належать переважно політичним діячам, козацькій старшині, представникам духовенства (спогади Апостола Петра Даниловича, Лукомського Стефана Васильовича, Борзаковського Пилипа, Ладинського Павла, Марковича Якова Андрійовича, Ханенка Миколи Андрійовича, Микити Тарана (Коржа) та ін.)¹⁸. Запорожець Микита Корж – один із сучасників останньої Січі (прожив 104 роки), у своїх спогадах, записаних Гавриїлом Розановим, подає інформацію, пов'язану з козацькою слободою Половиця – попередницею сучасного Дніпропетровська, зокрема з її виникненням, походженням назви, а також відомості про Лазаря Глобу та його сусідів. Його мемуари стали неоціненним матеріалом для пізніших дослідників, які широко застосовували їх у своїх працях. Важливим джерелом вивчення історії запорізьких козаків та їх походів є спогади та щоденники поляків – Ерлича І., Окольського С., Собеського Я. та ін.¹⁹ Спогади про події 1648–1652 рр. та Богдана Хмельницького подані у книзі Гановера Натана²⁰.

Найбільшу кількість складають мемуари XIX ст. Авторів мемуарів приваблювали насамперед найважливіші події, що відбувалися на той час: війна Росії з Наполеоном, повстання декабристів, розгортання національно-визвольного руху українського народу, селянська реформа 1861 р. тощо. Публікацію мемуарів на той час започаткували часописи «Основа», «Киевская старина», «Голос минувшего», «Русская мысль» та ін. (спогади М. Костомарова, що мали назву «Автобіографія», окремим виданням вийшли у Москві (1922) та Києві (1990).

Спогади активних учасників революційних подій українського народу 1917–1923 рр. дають змогу повніше розкрити політичну ситуацію в Україні напередодні Лютневої революції, у період Центральної Ради, Гетьманщини та Директорії. Свідчення тогочасних політичних, громадських та культурних діячів є багатим джерелом для вивчення біографій не тільки визначних представників тогочасної національної еліти України, а й багатьох менш

відомих учасників тих подій. Найцікавішими є мемуари широковідомих діячів 1917–1923 рр. – В. Винниченка, П. О. Христюка, Є. Х. Чикаленка, О. Г. Лотоцького, П. П. Скоропадського Д. І. Дорошенка, М. С. Грушевського, О. Я. Шульгіна та ін.²¹ (багато із них вперше були виданні за кордоном). Вони дають нам можливість по-новому подивитись на постаті українського національно-визвольного руху. Притримуючись різних політичних переконань, автори спогадів по-різному відображають місце і роль своїх сучасників у подіях 1917–1923 рр., що дає можливість створення більш комплексного і об'єктивного портрету кожного з них. Не менш цікавими та інформативними з точки зору біографістики є мемуари і менш відомих – М. Шаповала, С. С. Дністрянського, Л. Мишуги, А. В. Ніковського, Л. М. Цегельського, С. Й. Смаль-Стоцького та ін., які залишили мемуарні персоналії своїх сучасників, друзів і однодумців, сподвижників та опонентів, а також спогади про тогочасні події²². Упродовж багатьох років ці видання були недоступні в Україні навіть для фахівців-істориків. Відомості про авторів мемуарів та їх сучасників були майже відсутні в радянській історіографії історії України та в довідково-енциклопедичній літературі, тому вони містять унікальний матеріал для сучасних біографічних досліджень. Частина з них перевидані в новітній час²³. Не зважаючи на те, що неодмінними рисами мемуарів є суб'єктивізм і егоцентризм, більшість авторів не зосереджується на власному «я», приділяючи значну увагу розповідям про своїх друзів, сподвижників та опонентів. Тому спогади очевидців подій 1917–1923 рр. насичені великою кількістю фактичного матеріалу про багатьох відомих, маловідомих чи забутих політичних, громадських військових, наукових та культурних діячів Центральної Ради, ЗУНР, Гетьманату.

У мемуарній літературі також всебічно висвітлена підпільна та партизанська боротьба українського народу проти фашистських загарбників (мемуари начальника штабу партизанського руху Т. А. Строкача, партизанських командирів С. А. Ковпака, О. М. Сабурова та ін.)²⁴. Всі вони зазвичай перевидувалися кожні п'ять років. Особливістю спогадів учасників Великої Вітчизняної війни є надмірна героїзація подій та відсутність критичного ставлення у змалюванні тяжких партизанських буднів. Тривалий час в Україні були маловідомими спогади учасників ОУН та УПА. Мемуари, присвячені цій проблематиці друкувалися лише за кордоном як окремі видання або у серії «Літопис УПА»²⁵. Цікавою є історія цієї серії. Початок виданню поклали колишні вояки УПА, які в результаті Великого рейду 1947–49 рр. опинилися у Західній Європі, а пізніше – у Північній Америці. «Літопис УПА» – це спільне видання

Об'єднання Колишніх Вояків УПА США і Канади та Товариства Колишніх Вояків УПА імені генерала Тараса Чупринки в США і Канаді. У 2008 р. минуло 35 років від заснування видавництва, яке випустило у світ більше 60 томів у трьох серіях. Перша серія (так звана «канадська») налічує 44 томи. Вона базується на документах, що рейдуєчі частини або спецкур'ери переправили з України на Захід. Це переважно підпільні документи. Більшість із них походить з Архіву ЗП УГВР. Винятком є три томи німецьких документів, один том польських та радянських, а також том документів, які стосуються Кирила Осьмака, Президента УГВР. Друга серія, або нова (започаткована в 1995 р.) нараховує 8 опублікованих томів, інші перебувають на різних стадіях підготовки. Вона охоплює тільки документи з архівів України. Серед них є як підпільні, так і радянські документи, що походять з архівів ЦК КПУ (тепер ЦДАГОУ), Жовтневої Революції (тепер ЦДАВОУ) та КГБ (тепер СБУ). Третя серія «Бібліотека» (заснована у 2000 р.) подає аналітичні розвідки та спогади, хоча спогади друкувались і в першій серії. У рамках третьої серії вийшло 7 томів, ще декілька готуються до друку. Значну частину серій «Літопису УПА» складають мемуари. Так, спогади подано у першій серії в т. 5 («Волинь і Полісся. Німецька окупація») (це перша книга, яка містить декілька спогадів про тогочасні події), т. 15 (спогади Костя Гіммельрайха), т. 18 (спогади групи УПА «Говерля»), т. 27 (спогади Романа Петренка), т. 28 (спогади Марії Савчин-«Марічки»), т. 29 (спогади Івана Гарасиміва, випускника школи «Оленів»), т. 30 (спогади Степана Стебельського та Олекси Коноподського); т. 31 (спогади вояків УПА з «Розточчя»); т. 37 (спогади Івана Лика та Миколи Терепенка), спогади про генерала Тараса Чупринку (т. 45)²⁶ та в серії «Бібліотека» в т. 1 (спогади Юрія Ступницького), т. 3 (спогади Ярослава Грицяя), т. 4 (спогади Василя Левковича та інших)²⁷. З 13 книг спогадів найбільш відомими є спогади Марії Савчин, які удостоїлися перевидання та видання англійською мовою. Перевидано також спогади Ю. Ступницького. Всі ці видання є унікальними джерелами для вивчення цього історичного періоду та дослідження біографій діячів ОУН–УПА.

Нині виходять окремі видання мемуарів вищеописаного періоду поза рамками серії «Літопис УПА»²⁸. В Україні з'явилися і спогади тих, хто в роки війни був вивезений до Німеччини на примусові роботи²⁹. Значна кількість спогадів, що друкуються сьогодні, присвячена проблемі Голодомору, причини та наслідки якого довгий час замовчувалися³⁰.

Фрагментарно представлена історія України післявоєнної доби. Опубліковані спогади окремих партійних працівників, рядових працівників, діячів літератури та мистецтва. Особливістю цієї групи мемуарів є чітке

дотримання офіційних оцінок та замовчування окремих фактів і подій радянської дійсності. Характерні риси радянських мемуарів – заідеологізованість і витриманість (контролюючі інстанції чітко це відслідковували на всіх рівнях); вибір тем і добірка сюжетів; прагнення зробити об'єктом спогадів не особисті переживання, а подію чи вождя; намагання бути причетним до тієї чи іншої події; стандартизація в характеристиках ситуацій, людей; формування образу ворога; недомовленість.

Сьогодні з'явилися об'єктивніші мемуари партійних керівників України 60–80-х рр. ХХ ст. – письменників, істориків, у яких об'єктивно висвітлюються тогочасні події (спогади Я. П. Погребняка, О. Гончара, І. К. Рибалки, Ф. Т. Моргуна, О. П. Ляшка, П. Ю. Шелеста)³¹.

Окремим джерелом особового походження, яке набуло поширення в 60–80-х рр. ХХ ст., є документи самвидаву (зазвичай їхні автори – в'язні концтаборів та в'язниці СРСР), які їм вдавалося передати на волю. Прикладом цього жанру є книга спогадів та листів політв'язня В. М. Черновола. Спочатку вона була видана за кордоном (1976), а згодом перевидана в Києві³². Книга вміщує розповіді про тюремний побут, особисті спостереження автора. Подібні спогади друкувалися і діячами діаспори. У серпні 2001 р. вийшов перший номер інформаційного бюлетеня «Український Самвидав», який мав на меті зібрати численні свідчення та правдиву інформацію про національний та правозахисний рух, про виникнення та поширення українського самвидаву.

Якщо говорити про період новітньої історії України, то складні процеси, що відбуваються в політиці, економіці, культурі, науці, проаналізовано поки що в не багатьох спогадах. Серед основних слід згадати мемуари експрем'єра України В. А. Масола³³ та перших президентів України – Л. М. Кравчука та Л. Д. Кучми³⁴. Викликають зацікавлення спогади колишнього Голови Національного банку України Вадима Гетьмана, присвячені історії прийняття Конституції суверенної України³⁵.

На сьогодні в Україні не видано жодного бібліографічного покажчика, який би охопив всю історію української мемуаристики. Виключенням є видання Івана Калиновича «Українська мемуаристика 1914–1924: Бібліографічний реєстр» (Едмонтон, 1991). Книга є передруком роботи автора зі «Старої України» за 1924 р. (№ 9). Інша інформація про видання українських мемуарів розпорошена по численних виданнях з української бібліографії. Значно краща ситуація з довідковими виданнями в Росії. Звичайно, в них розміщено і великий масив інформації стосовно українських мемуарів. У 1951 р. співробітниками Державної бібліотеки СРСР імені

В. І. Леніна був підготовлений покажчик спогадів на матеріалах відділу рукопису бібліотеки³⁶. В 70–80-х рр. ХХ ст. вийшов багатотомний анований покажчик видань російської мемуаристики з ХV ст. по 1917 р. (5 томів, 13 частин)³⁷. До нього увійшли і мемуарні джерела з історії українських земель, що входили до складу Російської імперії. У 1995 р. у Москві вийшов анований покажчик літературних мемуарів за 1985–1989 рр., проте йому притаманні вади всіх радянських видань³⁸. До того ж, туди увійшли лише книги, статті і збірники, написані російською мовою.

Загалом українська мемуаристика має достатньо довгу та цікаву історію. Вона представлена великими тематично-хронологічними комплексами, що дає можливість її широкого використання як історичного, так і біографічного джерела. З огляду на те, що наша історія недостатньо відображена в документах, мемуари інколи є чи не єдиним джерелом для реконструкції тієї чи іншої історичної події. Одночасно мемуарні твори є особливим (перш за все, суб'єктивним) джерелом, що вимагає особливих підходів до їх використання. Ця властивість мемуарів не зменшує їх цінності як історичного джерела, а лише вимагає (як і інші види джерел) критичного підходу.

Зосередимо свою увагу на основних характеристиках мемуарів. Спогади (мемуари) є найчисельнішим різновидом джерел особового походження. Особливістю мемуарів є їх документальність, яка базується на свідченнях автора та сучасників подій. Однак мемуари – це не тільки об'єктивна фіксація фактів минулого, але й сповідь, виправдання, звинувачення і роздуми особистості. Тому мемуари, на відміну від інших документів, – суб'єктивні. Інакше кажучи, суб'єктивність мемуарів є їхньою властивістю, яка й робить їх неocenним матеріалом для здійснення біографічного дослідження (адже мемуари часто містять унікальні факти та деталі як із життя автора, так і його сучасників).

Цінність мемуарів як джерела біографічних досліджень залежить від багатьох чинників: від того, яку роль відігравав автор у описуваних ним подіях, від гостроти сприйняття ним дійсності, від його здатності запам'ятати перебіг подій, від часу їх написання тощо. Спогади, написані по гарячих слідах подій, точніше передають їхній характер і зміст. У мемуарах, написаних через багато років після подій, на характер авторської оповіді негативно впливає притуплення гостроти пам'яті автора, а також зміни, що відбулися у його поглядах та сприйнятті дійсності. У мемуарах відображаються деталі життя автора та його сучасників не лише в громадсько-політичній роботі, а й у буденному житті, в сім'ї, колі друзів, у години дозвілля. Перед нами постають живі особистості з їх духовним

світом та індивідуальними рисами характеру, емоціями, амбіціями, пошуками і сумнівами, звичайними людськими слабкостями й недоліками. Це робить їх важливим матеріалом для написання біографії. Мемуари є вартісним джерелом для написання біографій будь якого жанру (наукова, популярна, науково-популярна, нарис тощо).

Беручи до уваги особливості мемуарів, за використання їх як джерела треба врахувати три обставини: здатність людської пам'яті втрачати свою гостроту; особливість індивідуального психічного складу автора, особливість епохи, умов, за яких створювалися мемуари. Ці три обставини накладають відбиток на світосприйняття автора-мемуариста, на ступінь правдивості, замовчування або викривлення тих чи інших фактів. Як і будь-яке інше історичне джерело, мемуари вимагають критичного підходу.

Критичний аналіз мемуарів передбачає перш за все вивчення особистості автора, часу і місця подій, визначення суспільного становища автора мемуарів на час подій, про які він пише (це дасть змогу визначити ступінь його поінформованості про події); по-друге – встановлення джерел (писемних та усних), використаних автором (щоденники, листи, спогади сучасників, матеріали надрукованих наукових розвідок, офіційні документи, у складенні яких вони брали участь); по-третє – зіставлення мемуарів із іншими джерелами, де відображені ті самі події.

Як літературний жанр спогади займають проміжну позицію між творами художньої літератури і науковими творами з історії. На відміну від щоденників та епістолярію, мемуарам притаманний хронологічний проміжок між часом створення мемуарів та часом змальованих подій (довжина цієї паузи залежить від багатьох обставин: особиста зацікавленість, загальні умови).

Таким чином, використання мемуарів як джерел біографічних досліджень можливе лише за умови їх критичного аналізу, який передбачає виявлення, відбір, класифікацію мемуарів, формування їх комплексів, атрибуції, встановлення часу й місця їх написання, мотивів створення, текстологічного й герменевтичного (мистецтво і теорія тлумачення текстів) вивчення, зіставлення, виявлення їх об'єктивної цінності для конкретного біографічного дослідження.

Примітки

¹ Чижко, В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. – К., 1996. – С. 188.

² Історичне джерелознавство: підруч. для студ. іст. спец. вищих навч. закладів / Калакура, Я. С., Войцехівська, І. Н., Павленко, С. Ф., Корольов, Б. І., Палієнко, М. Г. – К., 2003. – С. 413.

³ Стрельський, Г. В. Мемуари як джерело біографічних досліджень про учасників визвольних змагань в Україні (1917–1920) // Бібліотека. Наука. Культура. Інформація: Наукові праці НБУВ. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 451–459.

⁴ Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учеб. пособие для гуманитар. спец. / Данилевский, И. Н., Кабанов, В. В., Медушевская, О. М., Румянцева, М. Ф. – М., 1998. – С. 466.

⁵ Див.: Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учеб. пособие для гуманитар. спец. / Данилевский, И. Н., Кабанов, В. В., Медушевская, О. М., Румянцева, М. Ф. – М., 1998. – С. 466.

⁶ Там само. – С. 472.

⁷ Там само. – С. 475.

⁸ История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях: Аннотированный указатель книг и публикаций в журналах / науч. руковод., ред. П. А. Зайончковского. – М., 1976. – Т. 1. – С. 1–5.

⁹ Тартаковский, А. Г. 1812 год и русская мемуаристика: Опыт источниковедческого изучения. – М., 1980; Тартаковский, А. Г. Русская мемуаристика XVII – первой половины XVIII вв.: Опыт источниковедческого анализа. – М., 1995; Тартаковский, А. Г. Русская мемуаристика и историческое сознание XIX века. – М., 1997.

¹⁰ Тартаковский, А. Г. 1812 год и русская мемуаристика: Опыт источниковедческого изучения. – М., 1980. – С. 24.

¹¹ Див.: Тартаковский, А. Г. Русская мемуаристика и историческое сознание XIX века. – М., 1997. – С. 10–13.

¹² Боровський, Я. Є., Вариавчик, М. Я., Войцехівська, І. Н., Ганжа, О. І., Голобуцький, П. В. Джерелознавство історії України: Довідник: навч. посіб. для студ. вузів. – К., 1998; Калакура, Я. С. Войцехівська, І. Н., Павленко, С. Ф., Корольов, Б. І., Палієнко, М. Г. Історичне джерелознавство: підручник для студ. істор. спец. вищих навч. закладів. – К., 2002; Богдашина, О. М., Воронов, В. І. Джерелознавство історії України: Курс лекцій. – Д., 2003; Конончук, І. М. Джерелознавство: навч.-метод. посіб. – Ніжин, 2004; Джерелознавство історії України: теорія, методика, історія: навч.-метод. посіб. – 2 вид., доп. та перероб. – Х., 2005.

¹³ Енциклопедія історії України: В 5 т. / В. А. Смолій (голова ред. кол.). – К., 2003. – Т. 2: Г – Д. – С. 374.

¹⁴ Андрусак Євгенія. Спогади. – Львів, 1994; Кубійович, В. М. Наукові праці / НТШ в Європі / Олег Шаблій (ред.). – Т. 2; Мемуари. Роздуми. Вибрані листи. – Париж, 1996; Лепкий, Б. С. Твори: В 2 т. – К., 1997. – Т. 1: Поетичні твори, прозові твори, мемуари. – К., 1997; Славутич, Я. Твори. – Т. 5: Спогади; Записи. – К., 1998; Апостол новітнього українства: Спогади про Юрія Липу / Кіндратович, П., Кіндратович, Ю. (упоряд.). – Л., 2000; Ференчук, Ю. Д. Буковинські Карпати у вогні повстання: Спогади і свідчення про бойові дії УПА в гірських районах Чернівецької області. – Чернівці, 2001; Антонович, О. М. Спогади. – К., 1999–2003; Лагола, І., Андрусак, С. Спогади політичного в'язня № 154820 фашистських

таборів смерті. – Л., 2002; *Чикаленко, Є. Х.* Твори: В 7 т. / М. І. Цимбалюк (упоряд.). – К., 2003. – Т. 1: Спогади. 1861–1907; *Теліга, О.* Листи. Спогади / Л. А. Дубровіна (наук. ред.), Н. І. Миронець (упоряд.). – 2-ге вид., випр. – К., 2004; *Русова, С.* Мемуари. Щоденник / М. Іщенко (ред.), В. Сергійчук (упоряд.). – К., 2004; *Гунчак, Т. Г.* Мої спогади-стежки життя. – К., 2005; *Литвин, М., Віженер, Б., Горецький, Л., Ляссота, Е.* Мемуари до історії Південної Русі / *В. Б. Антонович* (ред.), *Т. С. Завгородня* (пер.). – Д., 2005. – Вип. 1–2.

¹⁵ *Малик, А. О.* Мемуари як джерело до історії української революції (березень 1917 – квітень 1918 рр.): автореф. дис. канд. іст. наук. – Л., 1999. – 19 с.; *Веріго, І. М.* Літературні мемуари 20–30-х рр. ХХ століття. Принципи художньої організації матеріалу: автореф. дис. канд. філол. наук. – Д., 2003. – 16 с.; *Іващенко, В. Ю.* Мемуари професорів та студентів з історії Харківського університету ХІХ – початку ХХ століття: автореф. дис. канд. іст. наук. – Д., 2004. – 1 с.; *Маслюченко, Г. О.* Художні мемуари та автобіографічна повість в українській літературі 90-х років ХХ століття: автореф. дис. канд. філол. наук. – Д., 2004. – 18 с.; *Гавриш, І. П.* Творчість М. Цуканової (проза, драматургія, мемуари): автореф. дис. канд. філол. наук. – Х., 2007. – 19с.

¹⁶ *Потебенько, М. О.* Спогади останнього Прокурора Української РСР. – К., 1997; *Олійник, П.* Зошити: Мемуари. Щоденники. – К., 1995.; *Білокінь, С. І.* На зламах епохи: Спогади історика. – Біла Церква, 2005; *Потебенько, М. О.* Пошук істини: спогади Генерального прокурора. – К., 2006.

¹⁷ *Січинський, В.* Чужинці про Україну: Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть. – Львів, 1938.

¹⁸ *Апостол, П. Д.* Дневник. (май 1725 г. – май 1727 г.). [Пер. по рукописи с франц.]. Предисл. А. Л. // Киевская старина. – 1895. – Т. 50. – №7/8. – С. 100–155; *Лукомский, С. В.* Автобиографическая «сказка» малороссийского летописателя Стефана Лукомского. Сообщ. О. И. Левицкий // Киевская старина. – 1890. – Т. 30. – № 9. – С. 477–485; *Борзаковский, Ф., Ладинский, П.* Отрывки из дневника Гетманской канцелярии за 1722–23 гг. Публ. А. Лазаревского // Чтения в историческом обществе Нестора-летописца. – 1898. – Кн. 12. – Отд. 3. – С. 90–145; *Маркович, Я. А.* Дневник генерального подскарбия Якова Прокоповича. [Публ., предисл. и прим. А. Лазаревского]. – Ч. 1–3. – Киев, 1891–1897; *Ханенко, Н. Д.* Дневник генерального хорунжего Николая Ханенка. 1727–1753. Предисл. А. Лазаревского. – Киев, 1884–1886.

¹⁹ *Ерлич, И.* Дневник с 31 августа по 8 октября 1621 г. [Пер. Борского] // Военно-исторический вестник. – 1910. – № 1/2. – С. 39–51; *Окольский, С.* Дневник (1637–1638 гг.) [Пер. К. Мельник] // Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. – Вып. 2. – Киев, 1896. – с. 168–288; *Собеский, Я.* История Хотинского похода. [Пер. К. Мельник] // Мемуары относящиеся к истории Южной Руси. – Вып. 2. – Киев, 1896. – С. 40–126.

²⁰ *Гановер, Н. Н.* Богдан Хмельницький. Летопись еврея-современника... о событиях 1648–1652 гг. в Малороссии... [Пер. С. Манделькерна]. – Одесса, 1878. – 68 с.

²¹ *Винниченко, В.* Відродження нації: Історія української революції. Март 1917 р. – грудень 1919 р. – Ч. І–ІІІ. – К.; Відень, 1920; Київ, 1990; *Грушевський, М.* Спогади // Київ. – 1989. – № 8–10; *Христюк, П.* Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. – Б. м.; *Чикаленко, Є.* Уривок із моїх споминів за 1917 р. – Прага, 1932; *Скоропадський, П.* Уривок зі «Споминів» // Хліборобська Україна. – Відень, 1922–1923. – Кн. 4.; *Скоропадський П.* Спогади. – Київ, 1992; *Андрійвський, В.* З минулого. – Т. 1–2. – Берлін, 1921; Нью-Йорк, 1963; *Галаган, М.* З моїх споминів. – Т. І–ІV. – Едмонт, Нью-Йорк, 1980; *Дорошенко, Д.* Мої спогади про недавнє минуле. – Т. 1–4. – Прага, 1923–1924; Мюнхен, 1969; *Кедровський, В.* Ризьке Андрусово: Спогади про російсько-польські мирні переговори в 1920 р. – Вінніпег, 1936; *Ковалевський, М.* При джерелах боротьби: Спогади, враження, рефлексії. – Інсбрук, 1960; *О. Г. Лотоцький.* Сторінки минулого: В 3-х тт. – Варшава, 1932–34; *Омельянович-Павленко, М.* Спогади. – Львів, Тернопіль, 1931; *Петрів, В.* Спогади з часів української революції (1917–1921). – Т. І–ІV. – Львів, 1927–1931; *Чикаленко, Л.* Уривки зі спогадів з років 1919–1920. – Нью-Йорк, 1960; *Чикаленко, Л.* Спогади. – Ч. І–ІІІ. – Львів, 1925 та ін.; *Чикаленко Євген.* Щоденник (1907–1917). – Львів, 1931. – 496 с.; *Шульгин, О. Я.* Без території: Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. – Париж, 1934.

²² *Мишуга, Л.* Похід українського війська на Київ (серпень 1919 р.). – Відень, 1920; *Шаповал, М.* Занепад УНР. – Прага, 1928; Його ж. Схема життєпису (Автобіографічний шкід). – Нью-Йорк, 1956 та ін.

²³ *Чикаленко, Є. Х.* Спогади. (1861–1907) / В. Шевчук (передм.). – К., 2003; *Чикаленко, Є. Х.* Щоденник 1919–1920 / В. Верстюк (ред.), М. Антонович (ред.). – К.; Нью-Йорк, 2005; *Чикаленко, Є.* Щоденник: У 2 т. – К., 2004; *Шульгин, О. Я.* Без території: Ідеологія та чин уряду УНР на чужині. – К., 1998.

²⁴ *Строкач, Т. А.* Наш позивний – Свобода: [Спогади]. – К., 1964; *Вершигора, П. П.* Люди з чистою совістю. – К., 1946; *Ковпак, С. А.* Від Путивля до Карпат. [Бойовий шлях українських партизанських зєднань в німецькому тилу] / Літ. запис Є. Герасимова. – К., 1949; *Ковпак, С. А.* Солдати малої землі. З щоденника партизанських походів. [Літ. запис В. Неверовича]. – К., 1963; *Ковпак, С. А.* Воспоминания, очерки статьи / Сост. сб. В. А. Замлинский. – К., 1987; *Сабуров, О. М.* За лінією фронту [Партизанські записки]. – Л., 1953; *Сабуров, О. М.* Таємничий капітан. [Спогади партизанського командира про Героя Радянського Союзу Л. Налепку]. – К., 1962; *Сабуров, М. А.* У друзей одні дороги. [Воспоминания]. – М., 1963; *Сабуров, О. М.* Про подвиги народних месників на Брянщині та на України в роки Великої вітчизняної війни. – К., 1972.

²⁵ В рядах УПА: зб. споминів бувших вояків УПА / Ред. П. Мірчук, В. Давиденко. – Нью-Йорк, 1957; *Гордієнко, М.* З волинських і поліських рейдів: (Із дій УПА-Північ, 1943–1944) / М. Гордієнко, передм. В. Макара. – Торонто, 1959; *Дмитрик, І.* У лісах Лемківщини: Спогади вояка УПА / І. Дмитрик; вст. ст. Ю. Лапатинського-Калини. – 3-є вид. – Б. м., 1982; та ін.

²⁶ Волинь і Полісся. Німецька окупація. – Кн. 3: Спогади учасників / С. Штендера (ред.). – Торонто, 1984. – (Літопис УПА; Т. 5); *Гімбельрайх, Кость.*

Спогади командира відділу особливого призначення «УПА-Схід» / Є. Штендера (ред.). – Торонто, 1987. – (Літопис УПА; Т. 15); Група УПА «Говерла». – Кн. 2: Спомини, статті та видання історико-мемуарного характеру / Содоль, П. – Торонто, 1992. – (Літопис УПА; Т. 19); *Савчин, Марія*. Тисяча доріг: (Спогади): з англ. резюме. – Торонто, 1995. – (Літопис УПА; Т. 28); *Лико, Іван*. На грані мрій і дійсності: Спогади підпільника. – Торонто; Л., 2002. – (Літопис УПА; Т. 37).

²⁷ *Ступницький, Ю.* Спогади про пережите. – 2 вид. – Л., Торонто, 2004. – (Літопис УПА; Т. 1); *Грицай, Я. Грицай, П.* А рани не гоїлися. Спомини «Чорноти». – Л. 2001. – (Літопис УПА; Бібліотека; Т. 3).

²⁸ *Йовик, І.* Нескорена армія: Із щоденника хорунжого УПА. – К., 1995; *Борець, Ю.* УПА у вирі боротьби: Спогади учасника повстанської боротьби (1941–1948). – Б. м., [1995]; *Мак (Михальчук), Б.* Юнацька чота: Спогади курсанта старшинської школи УПА в Карпатах. – Тернопіль, 1998; *Максимович, Володимир*. Спогади вояка УПА. – Л., 1997; *Гарасимів, І.* З юнацьких мрій – у ряди УПА: (спогади ройового УПА) / І. Тимочко-Камінська (ред.), С. Голяш (ред.). – Л., 1999.

²⁹ *Лагола, І., Андрусак, С.* Спогади політичного в'язня № 154820 фашистських таборів смерті. – Л., 2002.

³⁰ *Моцний, А. П.* Страшна правда голодомору (спогади про голодомор 1932–1933 років): художньо-автобіогр. повість. – Л., 2000; *Коломиець, І.* Голодомор. Спогади однієї родини. – К., 2003; *Бледнов, С. Ф.* Голодомор в Донбасі (1932–1933 рр.): авторський роздум, свідчення, документи. – Донецьк, 2008; Гірка пам'ять. Голодомор 1932–1933 років на Донеччині: іст. дослідж., свідчення, спогади, док. / О. Л. Третяк (голова редкол.), С. Ф. Бледнов (ред.-упоряд.) – Донецьк, 2008.

³¹ Вінок пам'яті Олеса Гончара: Спогади. Хроніка / В. Д. Гончар, В. Я. П'янов (упоряд.). – К., 1997; *Шелест, Петро*. Справжній суд історії ще попереду: спогади, щоденники, документи, матеріали / Ю. І. Шаповал (ред.), В. К. Баран (упоряд.). – К., 2003; *Ляшко, А. П.* Груз пам'яті. Воспоминания: Трилогія. – К., 1997–2001; *Моргун, Ф. Т.* Безсмертна душа України; Задовго до салютів. Правда про генерала Кирпоноса. – Полтава, 1995; *Рибалка, І. К.* Така наша доля: Сторінки життя нашого покоління. – Х., 1999. – (Спогади вчених Харківського державного університету); *Погребняк, Я. П.* Не предам забвению...: записки професійного партійного работника. – К., 1999; *Погребняк, Я. П.* Не предам забвению...: политические мемуары. – 2-е изд., испр. и доп. – К., 2004; *Погребняк, Я. П.* Записки секретаря ЦК КП Украины (1971–1987 гг.). – К., 2006.

³² *Чорновіл, В., Пенсон, Б.* Хроніка таборових буднів. В'ячеслав Чорновіл – зековський генерал. – К., 1991.

³³ *Масол, В. А.* Упущенный шанс: Небеспристрастные размышления экс-премьера Украины о том, что произошло с бывшим Советским Союзом. – К., 1993.

³⁴ *Кучма, Л. Д.* О самом главном. – К., 1999; *Кравчук, Л. М.* Маємо те, що маємо: Спогади і роздуми. – К., 2002; *Кучма, Л. Д.* После майдана: записки президента: 2005–2006, Киев – Конча-Заспа. – К., 2008.

³⁵ *Гетьман, В. П.* Як приймалась Конституція України: нотатки учасника розробки Основного Закону України. – К., 1996.

³⁶ Указатель воспоминаний, дневников и путевых записок XVIII–XIX вв. (Из фондов Отдела рукописей) // под ред. П. А. Зайончковского и Е. Н. Коншиной. – М., 1951.

³⁷ История дореволюционной России в дневниках и воспоминаниях: аннот. указ. книг и публ. в журн. / науч. руковод., ред. П. А. Зайончковского. – М., 1976–1989. – Т. 1–5.

³⁸ Литературные мемуары XX века: аннотир. указ. книг, публ. в сб. и журн. на рус. яз. (1985–1989 гг.) / Н. Н. Воробьева (отв.ред.), Л. Г. Голубева (сост.). – М., 1995. – Ч. 1–2.

Олег Яценко,
ст. наук. співробітник НБУВ,
канд. іст. наук

ІКОНОГРАФІЧНА СКЛАДОВА ЕЛЕКТРОННОГО «УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО БІОГРАФІЧНОГО АРХІВУ»: ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ТЕХНОЛОГІЇ ОПРАЦЮВАННЯ ЗОБРАЖЕНЬ

Висвітлено питання утворення електронної бази даних іконографії. Запропоновано технологічну схему опрацювання іконографічного матеріалу на базі фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) і приєднання утворених електронних зображень до започаткованого Інститутом біографічних досліджень «Українського національного біографічного архіву». Розкрито етапи, технологічні процеси цієї справи та попередня структура опису електронного зображення.

Глобальні зміни, які ми нині спостерігаємо, пов'язані не з появою баз даних (БД) та персональних комп'ютерів, а з утворенням нового середовища комунікації. Це середовище диктує особливі форми взаємодії, які називаються мережевими¹. Інформаційні технології стають невід'ємною частиною культури.

У 2006 році Інститутом біографічних досліджень НБУВ спільно з Українським мовно-інформаційним фондом було започатковано проект «Розробка системотехнічних засад та формування електронної бази даних «Українська іконографія». У цій статті ми пропонуємо технологічну схему опрацювання наявного у фондах НБУВ іконографічного матеріалу: його пошук, фіксація місцезнаходження за допомогою створення аналітичного бібліографічного опису; утворення електронних зображень; систематизація та детальне мистецтвознавче вивчення шляхом створення реєстраційних карток іконографічної бази даних (БД).

Термін «іконографія» в перекладі з грецької означає «образ» і «пишу». Іконографією вважається опис і вивчення різноманітних зображень певної особи, події, сюжету тощо у творах живопису та скульптури².

Предметом нашої уваги є портретні зображення видатних особистостей, діяльність яких пов'язана з Україною як у давні епохи, так і в нинішній час. Іконографія цих осіб представлена великою кількістю документальних та уявних зображень, проте на сьогодні є недостатньо дослідженою і мало систематизованою. Вона розпорошена по багатьох вітчизняних і зарубіжних музеях, архівах, приватних колекціях, книжкових, журнальних, газетних та інших виданнях, зібраннях фотодокументів, пам'яток монументального і пластичного мистецтва. Зображення навіть найбільш відомих діячів нерідко є недостовірними, недостатньо опрацьованими з джерелознавчого погляду. Велика кількість іконографічних матеріалів залишається неідентифікованою.

Ідея упорядкування іконографії не нова. Цим займалися провідні книгознавці, мистецтвознавці, видавці, бібліографи, такі як Д. О. Ровинський (1824–1895), С. А. Венгеров (1855–1920), А. В. Мезьєр (1862–1935), В. Я. Адарюков (1863–1939), П. М. Попов (1890–1971) та ін. Кожен із них зауважував у своїх працях брак для сучасних вчених, книгознавців і спеціалістів різних галузей історичної науки і культури інформації про надруковані джерела, де можна знайти портретне зображення історичної особи³.

В Інституті біографічних досліджень утворена біографічна БД, яка на сьогодні могла б стати основою для утворення іконографічної БД. Особливістю сучасного упорядкування іконографічного матеріалу є збір та систематизація його електронних копій – оцифрованого зображення.

Нижче, на схемі, ми пропонуємо послідовність опрацювання іконографічного матеріалу на базі фондів НБУВ.

Схема опрацювання іконографічного матеріалу в НБУВ

Процес опрацювання іконографічного матеріалу умовно можна поділити на чотири етапи.

1-й етап. Пошук іконографії в архівах та книгосховищах. На знайдений іконографічний матеріал робиться аналітичний бібліографічний опис із зазначенням місця збереження, який заноситься до бібліографічної БД «Джерела української біографістики». Для виділення із загального масиву бібліографічних описів записів, укладених на іконографічний матеріал у БД «Джерела української біографістики», пропонуємо додати нове поле «Позначення матеріалу», яке відповідає діючому новому ДСТУ «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис», з позначкою – *Ізоматеріал*.

Приклади:

бібліографічний опис іконографічного матеріалу із друкованого джерела

Олекса Петрович Стороженко [Ізоматеріал]: Фото др. пол. XIX ст. // Стороженко М. З мого життя [Текст] / Микола Стороженко. — К.: Либідь, 2005. — С. 52.

або

опис архівного документа

Коляда Грицько Панасович [Ізоматеріал]: Фото // НБУВ. Ін-т рукопису. — Ф. 10. — № 5307.

На цьому етапі був би у нагоді досвід та практичні напрацювання по роботі з іконографією (укладання бібліографічних списків, покажчиків, картогек), які мають фондоутворювачі — інститути та відділи НБУВ⁴.

2-й етап. Утворення електронних зображень. Оцифрування (сканування, фотографування) знайденого й упорядкованого в бібліографічній БД іконографічного матеріалу. Його збереження в електронній формі у встановленому форматі та з відповідними параметрами.

При додаванні високоякісного зображення система автоматично повинна обробити його з метою отримання необхідних для роботи розмірів та якості зображення типу:

- високоякісне зображення (дипозитарій зображень);
- зображення якості нижче поліграфічного (для представлення в Інтернеті);
- зображення типу «Іконка».

У стисненому вигляді відбиток стає доступним для усіх користувачів. Високоякісні зображення зберігаються окремо та є доступними тільки адміністратору БД.

3-й етап. Зв'язок файла електронного зображення із записом БД «Джерела української біографістики». Зв'язок записів біографічної БД «Персоналії» з бібліографічними записами місцезнаходження іконографічного матеріалу БД «Джерела української біографістики» (двосторонній).

На цьому етапі необхідно вирішити низку питань:

1. При введенні зображень в систему необхідно здійснити підключення зовнішнього модуля пошуку:

- потрібного бібліографічного запису у БД «Джерела української біографістики»;
- особи, з якою пов'язане зображення у БД «Персоналія».

Якщо особа відсутня у БД «Персоналії» – утворюється новий запис, куди заносяться її біографічні дані з позначенням джерела, з якого вони отримані.

2. У програмному забезпеченні розробити можливість поєднання файлу електронного зображення з бібліографічним записом його місцезнаходження у друкованому джерелі або архіві з БД «Джерела української біографістики» (можливість перегляду зображення та бібліографічного запису).

3. Здійснити операцію поєднання запису із БД «Персоналії» з бібліографічним(и) записом(ами) БД «Джерела української біографістики» з можливістю перегляду електронного зображення та запису БД «Персоналії».

4-й етап. Систематизація та утворення мистецтвознавчого опису зображень.

На останній фазі опрацювання для здійснення ефективного пошуку та проведення мистецтвознавчих досліджень в системі на кожне зображення заводиться електронна реєстраційна картка, що утримує поля, які деталізують його елементи. На сьогоднішній день структура опису іконографічного матеріалу не є остаточною і потребує глибшого опрацювання мистецтвознавцями.

Попередня структура опису електронного зображення

- Властивості та характеристики файла зображення (заповнюються автоматично при утворенні електронного зображення в систему).
- Техніка зйомки (сканер, тип фотокамери тощо), суттєві деталі освітлення, витримки тощо.

1) Назва організації / приватної особи, легітимно відповідальних за документ.

Приклад: НБУВ. *Ін-т рукопису*

НБУВ. Відділ естампів і репродукції

2) Шифр зберігання архівного документа або джерела, в якому розміщено зображення.

Приклад: *P1725*

3) Ідентифікаційний номер (оригінальний цифровий код).

Приклад: *0004567447*

4) Назва зображення (назва оцифрованого зображення за джерелом / легенда /); назва твору (авторська або надана в архіві), сюжет, який послужив назвою. Назва зображення відповідає назві з БД «Джерела української біографістики».

Приклад: *Олесь Гончар у своєму кабінеті*

[Олесь Гончар зі своїми друзями Яковом Оксютією і Василем Бережним]

5) Тип зображення:

- зображення особи;
- особистий підпис (факсиміле);
- родовий герб;
- особиста печатка;
- екслібрис;
- меморіальний об'єкт (краєвид міста, вулиця, будинок, особисті речі, пам'ятник, меморіальна дошка, надгробок, місце поховання тощо);
- зображення продуктів творчості та професійної діяльності особи;
- словесний портрет.

6) Унікальність документа.

Оригінал документа:

1. Перший автор.
2. Інші автори.
3. Назва авторська.
4. Дата створення.
5. Місце створення.
6. Типологія документа, що містить зображення особи:
  - фотографія;
  - графіка (рисунок, гравюра);
  - живопис (монументальний живопис, станковий живопис, іконопис, мініатюра);

- скульптура (монументальна скульптура, станкова скульптура, рельєф, медаль, монета);
- декоративно-прикладне мистецтво;
- інші види.

7. Позначення специфіки матеріалу (клас фізичних об'єктів, до яких належить матеріал): колаж; малюнок; живопис; фотомеханічна репродукція; фотонегатив; фотогравюра; зображення; гравюра; технічне креслення; інший графічний тип.

8. Матеріал основи: папір; картон; шовк; пергамент; дерево; кістка; мідна дошка; полотно (включно штучне полотно); камінь (мармур, базальт, граніт, нефрит та ін.); скло; бурштин; гіпс; глина; метал (бронза, срібло, золото тощо); порцеляна; емаль; вовна; шкіра; невідомо, змішаний; інші матеріали.

9. Техніка виконання: перо; пензель; туш; сепія; соус; бістр; чорнило; акварель; гуаш; металевий грифель (свинцевий, срібний); італійський олівець (чорна крейда); вугілля; сангіна (червона крейда); графітний олівець; кольоровий(і) олівець(і); пастель; фломастер; кулькова ручка; лавіс; відмивка тушшю; ксилографія; кьяроскуро; лінорит; мідерит; гравюра на сталі; штихель; суха голка; мецо-гінто; офорт; м'який лак; аквагінта; резерваш; лавіс; мішана техніка (олівцева манера, пунктир); літографія; хромолітографія; цинкографія; альграфія; фотомеханічний спосіб; енкаустика; фреска; сграфіто; мозаїка (італійська мозаїка); вітраж; темпера; олія; акрил; позолота; акварель; гуаш; пастель; колаж; лиття; чеканка; ковка; різьблення; ліплення; розпис; гаптування; фініфть; інші техніки.

Копія документа

Вид копії:

- копія;
- фотокопія;
- електронна копія;
- репродукція (словник):
  - а) вид джерела документа: книга; журнал; газета; плакат; листівка; лубок; календар; етикетка; запрошення; поштова марка; ін. видання;
  - б) техніка друку: офсет; хромолітографія; механічний друк; інша техніка друку.
- 7) Коментар (пояснення місцезнаходження зображення особи чи іншого іконографічного об'єкту в документі і ліворуч, праворуч, третій зліва у першому ряду тощо).

- 8) Розмір (мм, вертикаль x горизонталь).
- 9) Ключові слова.
- 10) Тезаурус.

Таким чином, проект «Розробка системотехнічних засад та формування електронної бази даних «Українська іконографія» є комплексною багатоаспектною науковою розробкою. Його особливістю є орієнтація на детальний науковий опис електронних зображень. У ході реалізації проекту відпрацьовуються й корегуються методичні підходи, технічні рішення, технологічні схеми. Результатом проекту, поряд з інформаційними продуктами – електронними базами зображень, що є вирішенням багатьох дослідницьких та видавничих проблем, стане технологічна схема створення електронних зображень.

Примітки

¹ *Никишин, Н. А.* Информационный менеджмент как технология организации музейной деятельности / Н. А. Никишин, А. В. Лебедев // Музей будущего: информационный менеджмент / сост. А. В. Лебедев. – М., 2001. – С. 7–16.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – С. 395.

³ *Дениско, Л.* Іконографія в колекції рідкісних видань відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [Текст] / Л. Дениско // Наукові праці / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 212.

⁴ Там само.

УДК 929(477)

Юлія Вернік,

наук. співробітник НБУВ

Олексій Вернік,

Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України,

канд. психол. наук

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЕКТУВАННЯ ІНТЕРФЕЙСУ КОРИСТУВАЧА БІОБІБЛІОГРАФІЧНИХ ВЕБ-СИСТЕМ

Здійснено аналіз сучасних тенденцій у побудові користувацького інтерфейсу біобібліографічних веб-систем. Розглянуто особливості сприйняття форми, кольору та тексту з урахуванням соціокультурних і буденних уявлень користувачів.

Розвиток сучасних інформаційних технологій та комп'ютеризація суспільства створюють організаціям і установам сприятливі умови для представлення власних ресурсів в інформаційному просторі, що значною мірою реалізується за допомогою веб-сайтів. Актуальною стає проблема їх *зручного, природного й естетичного* створення і використання.

Необхідність оперативного доступу широкого кола спеціалістів до різних біографічних даних, в тому числі аудіо, відео й іконографічної інформації, посилання на бібліографічні джерела, їх місцезнаходження обумовлює потреби у створенні відповідної комп'ютерної системи. Як слушно відзначають українські біографісти О. М. Яценко, Т. В. Куриленко та Н. І. Мельник: «...інформація про друковані джерела з цієї тематичної області є недостатньою, зважаючи на відсутність не тільки сучасної, з точки зору технічних і технологічних рішень – загальнодержавної бази даних (далі БД) джерел з біографістики, але й традиційних – спеціальних ретроспективних та поточних бібліографічних покажчиків, які б систематизували відомості саме про джерела з біографістики» [10].

Актуальність створення біобібліографічного веб-сайту Інституту біографічних досліджень НБУВ обумовлено такими причинами:

- обмеженість доступу до біобібліографічної інформації української культури як спеціалістів, так і широкого кола звичайних користувачів;

- мала актуалізованість зв'язків і обміну інформацією між вітчизняними науковцями – біографістами і бібліографами;

- певна закритість (недоступність) інформації про діячів української культури для користувачів з-за меж України;
- недостатня забезпеченість відповідною інформацією спеціальних груп, насамперед, етнічних меншин;
- представленість установ і організацій біобібліографічного спрямування (Інститут біографічних досліджень НБУВ, Українське біографічне товариство, Українська віртуальна біографічна лабораторія тощо) в міжнародному інформаційному і науково-культурному співтоваристві Інтернет.

В ході реалізації вищевказаних функцій однією з основних проблем стає психологічне забезпечення процесу розробки інтерфейсу користувача. Відзначимо позицію Л. П. Щедровицького та А. А. Пископпель [9] щодо некоректності з психологічного погляду використання словосполучень «взаємодія людини та комп'ютера», «розподіл функцій між людиною та комп'ютером» тощо. Адже діяти, тобто мати потреби, усвідомлювати мету, може лише людина. Відтак комп'ютер у даному разі розглядається *лише* як засіб діяльності людини, а взаємовідносин «людина-комп'ютер» характеризується через опозицію «діяльність—засіб».

Отже, *об'єктом* нашого дослідження є діяльність людини, опосередкована комп'ютерною технікою, а *предметом* – соціально-психологічні аспекти побудови інтерфейсу користувача в біобібліографічних веб-системах. *Мета дослідження* – аналіз теоретичних підходів щодо виявлення психологічних особливостей розробки користувацького інтерфейсу в біобібліографічних веб-системах.

Інтерфейс користувача – *це сукупність способів управління комп'ютером для виконання потреб людини*, що є не тільки (й стільки) сукупністю зображень на екрані монітора та комбінацією клавіш на клавіатурі чи рухів і натискань «миші».

В аналізі психологічних особливостей розробки користувацького інтерфейсу ми пропонуємо виділяти дві базові складові – «інформаційну» та «природну», що відповідають подвійній природі будь-якого інформаційного об'єкта – з одного боку, він є елементом інформаційного простору, а з іншого – образом реальних (матеріальних чи соціальних) об'єктів. Тому й при розробці інтерфейсу користувача біобібліографічної веб-системи слід орієнтуватися на відповідні елементи.

Інформаційна складова виявляється, зокрема, у засобах (інструментах), що надаються розробникам сайтів, і загальних тенденціях «сайтобудування».

Основні умови вдалого функціонування веб-сайту:

- скомпонована внутрішня структура;
- глибока змістовна наповненість;
- проста користувацька логіка;
- постійна підтримка і оновлення.

Проблеми, що постають на шляху сайтобудування, обумовлені недостатньою розробленістю нормативної, теоретичної і методичної бази, дефіцитом у професійному біобібліографічному середовищі підготовлених фахівців, які б володіли також й спеціальними знаннями і навичками стосовно інформаційно-комп'ютерних технологій, зокрема сайтобудування.

Аналіз біобібліографічних веб-ресурсів найчастіше здійснюється за двома напрямками – *структурним* і *змістовним*.

У свою чергу за структурою веб-сайти поділяються на:

- багаторівневі корпоративні (повнофункціональні ресурси з власним доменним іменем);
- багаторівневі розділи на веб-сайтах (зазвичай так побудовані ресурси відомчих бібліотек);
- веб-сайти, які мають мінімум довідкової інформації про бібліотеку та доступ до електронних ресурсів (з власним доменним іменем).

За змістом веб-ресурси можна поділити на ілюстративні (дані про організацію) та інформативні (де крім попередніх даних користувачам доступні й інформаційні ресурси).

Разом з тим, кількість відвідувань сайту хоча й інформує про його затребуваність, однак, не є свідченням належного задоволення інформаційних потреб користувачів.

Фахівці з сайтобудування вважають основними факторами побудови веб-систем такі:

- глибина змісту (на веб-сайті повинна бути представлена: бібліографічна, фактографічна, реферативна повнотекстова інформація);
- зовнішні динамічні зв'язки (відсилки до інших електронних документів, джерел, сайтів);
- надійність (ознаками надійності і значимості веб-сайту як джерела інформації є знак копірайту та інформація про поновлення);
- стабільність інформаційних ресурсів (вважається, що навіть ті матеріали, які втратили актуальність, повинні переводитися в архівну частину сайту – це забезпечує необхідну інформаційну міцність);
- оперативність відновлення інформації (створення сайту – це процес, який триває доти, поки веб-сайт знаходиться в Інтернеті);
- мовні критерії (коректним вважається наявність щонайменше двох

іншомовних версій – на мовах міжнародного спілкування; для України – російська і англійська);

- наявність зворотного зв'язку з користувачем;
- легкість навігації та доступність для користувачів;
- єдиний дизайн (просто, лаконічно оформлені сторінки сайтів, на думку фахівців, є більш привабливими для користувачів, ніж ті, у яких використана велика кількість мультимедійних та графічних додатків, що уповільнює доступ. Необхідний розумний баланс між об'ємами графічної та текстової інформації).

Також можуть бути проблеми, пов'язані насамперед зі сприйняттям сайту. Це, зокрема, проблема сприйняття *кольорових гам, форм, пропорцій і розміщення*.

Говорячи про психологічний вплив *кольору*, важливо враховувати дві його складові (*соціокультурну* та *біологічну*, іноді додають й *особистісну*) або символізм і психофізіологію кольору.

Факти символічного застосування кольорів можна розглянути на прикладі чорного та білого. В західній культурі чорний колір сприймається як серйозний, драматичний, часом сумний. При використанні чорного кольору в проектуванні сайту часто звучать попередження про його пригноблюючу дію (скажімо, сайти готичного спрямування). Традиційно чорний – це колір трауру. А білий колір, навпаки, асоціюється з чистотою, миролюбністю, оптимізмом. Тому вінчальне плаття в західних країнах традиційно білого кольору. Проте, в деяких країнах Сходу саме білий, а не чорний, є кольором трауру.

Відзначимо, що символізм і міфологія кольору описується в різних дослідженнях по-різному (див., зокрема, [7;5]. Найпопулярнішою в психології на сьогодні є символіка кольору, запропонована М. Люшером [6].

Разом із відмінностями у символіко-міфологічному значенні різні суспільства, культури приписують одному і тому самому кольору схожі властивості. Так, К. Леві-Стросс [4] вважає, що кольори представляють традиційну основу людини з моменту виникнення цивілізації. Тобто кожному кольору властиві певні якості, що лежать більш глибоко – на психофізіологічному (біологічному) рівні.

Згідно [6], кольори у людини пов'язуються з біологічною активністю. Так, *темно-синій* асоціювався у наших пращурів із ніччю, коли вони відпочивали. *Яскраво-жовтий* – колір сонячного дня, надії й активності. Для будь-якої високоорганізованої тварини активність виступає у двох видах: ініціативи, «атаки» (вона наздоганяє жертву) – *червоний* колір; її наздоганяють, вона захищається – *зелений* колір.

Експерименти, проведені М. Люшером, довели, що чистий червоний колір стимулює нервову систему: артеріальний тиск у досліджуваних підвищується, збільшується частота дихання та серцебиття. Чистий синій колір має заспокійливий ефект: тиск падає, дихання та серцебиття стають рідшими.

При розробці сайту важливі не так окремі кольори, як їхнє поєднання. Власне, йдеться про взаємну доповнюваність і несумісність кольорів у сприйнятті користувача.

Сприйняття *форми (контурів)* є найскладнішим процесом зорового сприйняття. Нині не існує однозначного підходу щодо розуміння його механізмів і складових.

Водночас існує багато досліджень щодо зв'язку сприйняття форм і психо-емоційних станів людини. Саме ця проблема відіграє важливу роль у сприйнятті сайту користувачем. Досить цікавими є дослідження зв'язку між сприйняттям базових плоских геометричних форм (квадрата, трикутника та кола) й психологічним станом, що вимірюється за параметрами *оцінки* (добре – погано), *активності* (активний – пасивний) і *спрямованості* («Я» – інше) [2]. Згідно з результатами виявлено, що найпозитивніше сприймаються форми, що мають коло або заокруглений квадрат у вертикальному розрізі, а негативно – трикутник в основі з квадратом у розрізі та форма куба. Також виявлено залежність між спрямованістю на себе, на пізнання та перевагою форми кола.

Тобто на емпіричному рівні було доведено, що позитивно й особистісно спрямовано сприймаються круглі та кругло-квадратні форми. Це також підтверджується й гіпотезою про природність і штучність форм: у навколишньому світі (у світі природи) людину оточують здебільшого плавні контури, неперервні плавні лінії. Отже, гармонійно та комфортно вона відчуває себе за відсутності кутів і ламаних ліній, що є винятково штучним продуктом.

Усі вищеназвані складові сайту можуть бути віднесені до популярного в інформаційних технологіях терміну «юзабіліті» (дослівно «використаність», «можливість бути використаним») – поняття в мікроергономіці, що позначає спільний ступінь зручності предмета при використанні; термін близький до терміну «ергономічність»*.

Тепер розглянемо другу складову біобібліографічної веб-системи –

---

* На сьогодні юзабіліті використовується як синонім «ергономічності» в контексті таких продуктів, як побутова електроніка чи засіб зв'язку. Даний термін було визначено в міжнародній організації стандартів ISO 9241-11.

як образу об'єктів або явищ матеріального чи соціального світу. Для виявлення соціальних об'єктів визначимо соціальні функції системи, що розробляється:

- доступ до різних знань (інформації) біобібліографічної спрямованості;
- робота професійних біографістів і бібліографів із конкретними біографічними даними;
- популяризація біографістики;
- представлення соціальної організації в світовому інформаційному просторі.

Відповідно до вищенаведених функцій можна визначити відповідні **метафори** та **ментальні моделі** буденної свідомості, а також **соціально-психологічні характеристики** користувачів системи.

Метафора (зокрема візуальна метафора) є предметом вивчення кількох наукових дисциплін, зокрема, філології, філософії, наукознавства. Є декілька підходів не тільки до її вивчення, а й до самого її визначення. Сучасний підхід розглядає метафору як основну ментальну операцію, як спосіб пізнання, структуризації та пояснення світу. Суть метафори полягає в осмисленні та переживанні явищ одного роду в термінах явищ іншого роду.

Використання метафор як образного зближення понять стало необхідним з самого початку існування сучасної обчислювальної техніки оскільки були потрібні засоби опису нових явищ і об'єктів. Терміни для цих описів довелося вибирати та запозичувати за зовнішньою і / або функціональною схожістю. Так, файл як шухляда картотеки, потім файл як шухляда для зберігання перфокарт, що містять дані, нарешті, просто файл даних, або поняття блок-схеми як принципової схеми приладу або електронного пристрою переноситься на схему, що описує блокову структуру програми тощо.

Основна роль метафори інтерфейсу полягає в тому, що вона сприяє кращому розумінню семантики взаємодії та забезпечує візуальне представлення діалогових об'єктів і визначає набір маніпуляцій користувача з ними.

У нашому випадку відповідно до названих функцій можна запропонувати метафори: «портал» (коридор із багатьма дверима у різні кімнати, *читай* світи); «бібліотечний фонд» як основне місце роботи бібліографа; «науково-популярне видання ЗМІ» як поширення наукових досягнень і знань в масову свідомість; «соціальна організація» або «інститут».

Ментальні моделі є структурами або організацією даних, функцій,

завдань, ролей і людей в групі на робочому місці, на відпочинку або в дорозі. Прикладом споріднених, але не ідентичних типів ментальних моделей є призначені для користувача моделі (включаючи поняття персон, цілей, потреб, бажань, ролей тощо): когнітивні, цільові та дизайнерські. Ментальні моделі демонструють ієрархії змісту, інструментів, специфічних функцій, медіа-засобів, ролей, цілей, завдань тощо. Деякі фахівці оперують поняттями «цільового дизайну», «призначеного для користувача дизайну», «програмного дизайну» тощо. Ці установки підкреслюють важливість детального аналізу різноманітності ментальних моделей.

Одним із сучасних засобів побудови ментальної моделі є *уніфікована мова моделювання (UML)*, що представляє графічні засоби для створення візуальних моделей інформаційних комп'ютерних систем, основою яких є діаграма. В UML виділяється чотири типи складових моделі – *структура, поведінка, групування, аотації*.

У відповідності до вказаних вище соціальних функцій, які виконує біобібліографічна веб-система, можна виділити типи її користувачів і їхні характеристики. Загальна методологія виокремлення індивідуальних особливостей полягає у розгляді трьох / чотирьох психологічних блоків індивіда – когнітивно-інтелектуальний, мотиваційно-потребовий, емоційно-чуттєвий і комунікативний. У першому блоці виділяється:

- загальний інтелектуальний рівень;
- професійна компетентність і культура;
- тип інтелектуальної властивості (гуманітарний чи природничий)
- інформаційна культура (рівень володіння сучасними інформаційними технологіями);
- рівень і особливості розвитку когнітивних процесів (пам'ять, мислення тощо).

Підсумовуючи, відмітимо особливу важливість дослідження основних напрямків розвитку біобібліографічних веб-систем з урахуванням специфіки діяльності біографів і бібліографів та соціально-психологічних аспектів використання людиною комп'ютерної техніки.

Українські біобібліографічні веб-системи набуватимуть все більшого значення в освітній та науковій діяльності, у культурному житті в цілому, що надасть можливість світовій спільноті глибше пізнавати культуру, історію, науковий потенціал України, а науковцям – більш тісно і плідно співпрацювати.

Список використаної літератури

1. *Marcus, A.* Handbook of Human-Computer Interface Design. – Lawrence Erlbaum Associates, 2002. – 480 p.
2. *Бурдина, Н. А.* Архитектурная форма и человек: роль бессознательного в процессах восприятия // Известия вузов, № 6, 2004. – С. 24–39.
3. *Зубинский, А.* Метафоры пользовательского интерфейса // <http://www.grphicon.ru>
4. *Левин-Стросс, К.* Первобытное мышление – исследование особенностей мышления, мифологии и ритуального поведения людей. – М.: «Республика», 1994. – 384 с.
5. *Лосев, А. Ф.* Диалектика мифа. – М.: «Правда», 1990. – 235 с.
6. *Люшер, М.* Какого цвета ваша жизнь. Закон гармонии в нас. – М.: «ИСКР», 2008. – 252 с.
7. *Норрис, С.* «Секреты цветотерапии». – М.: «АСТ», 2004. – 294 с.
8. *Попик, В. І.* Проблеми розвитку біографічних досліджень та формування вітчизняних бібліографічних ресурсів // Українська біографістика. Зб. наук. праць. Вип. 3. – К., 2005. – С. 15–27
9. *Щедровицкий, Л. П., Пископнель, А. А.* Перспективы развития инженерной психологии // «Вестник МГУ». Сер. 14. Психология. – № 1. – 1981. – С. 22–32.
10. *Яценко, О. М., Куриленко, Т. В., Мельник, Н. І.* Комп'ютерна база даних «Джерела національної біографістики» і перспективи її використання для інформаційно-бібліографічного забезпечення біографічних досліджень // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – 2002. – Вип. 8. – С. 404–410.

УДК 027.625(477):004

Наталія Марченко,

старший науковий співробітник НБУВ,
канд. іст. наук

ПЕРСОНОЛОГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ НА САЙТАХ ДИТЯЧИХ БІБЛІОТЕК

Нині в Україні широко дискутуються питання біографістики та біографіки¹, зокрема й щодо представлення біографічних документів в електронному варіанті². Важко не погодитися з думкою В. І. Попика стосовно того, що «у науковому плані питання про те, яку конкретно роль відіграє біографічна інформація в науці та в суспільстві, в чому полягають механізми її функціонування та впливу, які тенденції у цій галузі спостерігаються, в яких оптимальних формах і для чого вона повинна накопичуватися, для кого і як розповсюджуватися, хто є її споживачем — в соціальному, освітньому, віковому, професійному розрізах, які історичні постаті цікавлять спеціалістів і простих читачів, що вони шукають в їхніх біографіях і багато інших запитань залишаються на наш час все ще не тільки не вирішеними, а й недостатньо заявленими»³. Саме постановка, окреслення та вирішення означених і супутних проблем, а не механічне накопичення та аналіз документів, лежать в основі створення Українського національного біографічного архіву (УНБА), над яким нині працює Інститут біографічних досліджень НБУВ спільно з Українським мовно-інформаційним фондом НАН України. Належне місце в УНБА мають посісти й персоналії провідних діячів у галузі книговидання для дітей. (А це не лише майстри слова, а й ілюстратори, перекладачі, журналісти, методисти, упорядники, критики та видавці.) Водночас у перспективі УНБА має містити посилання на адаптовані для шкільного (зокрема й суто дитячого) вжитку біографічні документи та відомості, давати змогу виокремлювати з масиву персоналогічних даних інформацію про дитинство, виховання та навчання, батьківство та педагогічні погляди особи. Ці завдання потребують значної попередньої роботи не тільки з погляду джерелознавства, а й щодо з'ясування термінологічної та поняттєвої бази міжпредметного наукового поля, що нині окреслюється визначеннями «дитяча література», «видання для дітей», «коло дитячого читання», «видання для шкільного вжитку» та щодо вироблення просопографічно та педагогічно внормованих методик адаптації для дитячого сприйняття біографічної інформації.

Нині неможливо науково достовірно визначити, хто саме входить в коло осіб, перейнятих «книговидаванням для дітей»: йдеться про письменників, які пишуть для дітей; методистів, які створюють навчальну та розвивальну книжку; перекладачів; дітей, які пишуть для ровесників; видавців; редакторів і упорядників, що створюють дитячі енциклопедії; художників, які працюють у цій царині; критиків. Чи слід брати до уваги «підручникотворення», методичну книжку та періодику для дітей? Що робити з книжками, які увійшли в коло дитячого читання, але їхні автори ніколи власне для дітей не писали (скажімо, Тарас Шевченко чи Микола Гоголь)?

Більшість таких питань досі не ставилися перед науковою громадськістю України, бо потребують не стільки накопичення інформації та її обробки, стільки теоретико-методологічних досліджень ⁴.

Найближчими до розв'язання проблем «дитячого» у сфері книговидавання є дитячі бібліотеки України, оскільки саме вони (на відміну від шкільних бібліотек, видавництва, дитячої періодици, шкільництва загалом) мають певну незаангажованість, сталість накопичення та аналізу даних щодо книговидавання для дітей. Водночас дитячі бібліотеки України на сьогодні не лише накопичили певний досвід у створенні електронних ресурсів, а й мають певні теоретичні напрацювання у цій галузі ⁵. Однак відображення саме біографічної інформації на сайтах і в електронних документах для дітей іще не йшлося.

Основою дослідження стали:

- ❖ інтернет-сайти дитячих бібліотек України (див. Додаток А);
- ❖ звіти Кримської республіканської дитячої бібліотеки ім. В. Орлова (далі – Кримська РДБ), 24 обласних і 2 міських (Києва, Севастополя) дитячих бібліотек України за 2002–2007 рр. (див. Додаток Б);
- ❖ фонд науково-методичного відділу НБУ для дітей;
- ❖ аналітичні огляди діяльності бібліотек України для дітей, зроблені працівниками Національної бібліотеки України для дітей (далі – НБУ для дітей) за 2002–2007 рр. ⁶

Станом на 01.01.07 р. в Україні функціонує 1208 спеціалізованих бібліотек для дітей, що включають: НБУ для дітей; Кримську РДБ; 24 обласні бібліотеки для дітей; центральні міські бібліотеки для дітей міст Києва та Севастополя; централізовані бібліотечні системи для дітей.

Нині 83 бібліотеки мають електронну адресу, 95 – адресу сайту ⁷. Слід брати до уваги, що частина бібліотек мають лише сторінки-домени у межах сайтів централізованих бібліотечних систем: Центральні міські бібліотеки для дітей Луцька, Тернополя, Вінниці – на сайтах відповідних міських

централізованих бібліотечних систем; Гайворонська, Сокальська, Дубенська районні бібліотеки для дітей – на сайтах відповідних центральних районних бібліотек; Березнівська, Зарічненська, Здолбунівська, Корецька, Рівненська, Сарненська центральні районні бібліотеки для дітей – на сайтах відповідних централізованих систем публічно-шкільних бібліотек тощо. Інші – лише заявлені домени. Відтак, на момент дослідження (01.12.08) лише 38 бібліотек для дітей мали власні сайти чи повноцінні домени у межах потужніших сайтів.

Першою інформатизацію розпочала Національна бібліотека України для дітей (далі – НБУ для дітей), що з 1992 р. почала працювати в автоматизованому режимі, а з 1 січня 1993 р. законсервувала традиційні карткові каталоги (зберігається лише генеральний).

Інформатизація дитячих бібліотек має певну специфіку: вони пов'язані з можливостями та потребами інформаційного потенціалу свого регіону й водночас мають конкретні специфічні завдання та чітко означене коло користувачів. Їм раніше, ніж іншим, довелося використовувати бібліотечно-інформаційний маркетинг, щоб знати спектр інформаційних послуг і продуктів, а також зарекомендувати себе як виробників, постачальників та інформаційних посередників, що й зумовило структуру та наповнення їхніх сайтів. Поширення набули фактографічні та документально-фактографічні бази, такі як «Освіта», «Законодавство з питань...», «Історія краю», «Письменники краю – дітям» тощо; бази даних змістовного читання; системи покажчиків зі світової літератури, мистецтва; найрізноманітніші віртуальні бібліотеки для дітей і інформаційні повідомлення та звіти, зокрема з краєзнавчої роботи бібліотек і дослідження власної історії віртуальні виставки та електронні видання місцевих авторів і митців.

Усі існуючі нині сайти дитячих бібліотек України (далі – СДБУ) з погляду біографістики та біографіки можна умовно поділити на три групи ⁸:

1. – фактично ненаповнені;
2. – наповнені даними, не придатними для наукового використання;
3. – такі, що містять науково достовірні дані.

До перших слід віднести СДБУ, наявні у звітах і адресно відображені на сайті НБУ для дітей, але фактично (на 01.12.08) не діючі або такі, що становлять лише заголовну сторінку без наповнення чи з незначним довідково-організаційним матеріалом. Це СДБУ:

**Центральної міської бібліотеки для дітей м. Вінниці,
Дніпропетровської обласної бібліотеки для дітей,
Донецької обласної бібліотеки для дітей,**

**Центральної бібліотеки для дітей ім. Т. Г. Шевченка м. Києва,
Гайворонської районної бібліотеки для дітей,
Львівської обласної бібліотеки для дітей,
Центральної міської бібліотеки ЦБС для дітей м. Львова,
Сокальської районної бібліотеки для дітей,
Березнівської центральної районної бібліотеки для дітей,
Зарічненської районної бібліотеки для дітей,
Корецької районної бібліотеки для дітей,
Тернопільської обласної бібліотеки для дітей,
Заліщанської районної бібліотеки для дітей,
Черкаської обласної бібліотеки для дітей ім. О. Кошового,
Хмельницької обласної бібліотеки для дітей ім. Т. Г. Шевченка.**

До другої групи належать СДБУ, що мають розгорнуту структуру та є цікавими для свого користувача, але не становлять значного інтересу для науковця, оскільки або зовсім не містять систематизованої персоніологічної інформації, або вона науково застаріла, недостовірна, неналежно систематизована тощо.

Сайт **Кримської РДБ** містить лише обкладинки власних видань на паперових носіях і анотації до них ⁹. Натомість бібліоогляд книжок місцевої письменниці та перекладача Ольги Тімохіної ¹⁰ вміщує вичерпну бібліографію творів авторки ¹¹ за 1997–2002 рр., повністю засновану на регіональних виданнях і періодиці. Цікавими для біографіста є також біобібліографічні покажчики, присвячені життю та творчості В. Орлова, долю якого на достатньому науковому рівні досліджує бібліотека. На жаль, календарі «Дитячі письменники-ювіляри» ¹² та «Примерный перечень юбилейных и памятных дат в помощь планированию» зацікавлені не викликають, бо є простим списком. А видання «И это всё о Крыме: Путеводитель по истории «Крымуша», «Мій Крим і я: дайджест із літературного краєзнавства», серія «Крымские писатели-ювиляры – детям и подросткам» ¹³ містять вибірку та не завжди вичерпну інформацію.

Сайт **Централізованої міської бібліотеки для дітей м. Луцька** має сторінку «Письменники Волині – дітям», де розміщено фото, стислу біографічну довідку кожного автора та списки рекомендованої літератури ¹⁴, а також – детальніші біографічні розповіді про Бородуліна Св. І. та Горик Н. П. (із вказівкою на джерело інформації ¹⁵), повноцінні нариси про Слапчук В. Д. і Струцюк Й. Г.

Сайт **Дніпропетровської централізованої системи бібліотек для дітей** включає лише серію «Чарівна книжка» місцевих авторів і сучасних дніпропетровських ілюстраторів ¹⁶. Але доступним на сайті є лише перелік

17 книжечок, що тільки засвідчує існування того чи іншого письменника.

На сайті **Краматорської центральної міської бібліотеки для дітей ім. О. С. Пушкіна** вміщено домен «Літературний краматорськ» ¹⁷, присвячений місцевим авторам, які пишуть для дітей. Кожна персоналія містить коротку біографічну розповідь, фото, зображення обкладинки книжки та її текст або добірку краших творів автора.

У домені «Видання бібліотеки» розміщено повнотекстові електронні версії друкованих книг. Особливу зацікавленість викликає цикл методико-бібліографічних рекомендацій із вивчення літератури рідного краю «Наш Донбас – це край багатий, як про нього не співати?», створений відповідно до «Тематики уроків літератури рідного краю», ухваленої методичним кабінетом Краматорського МіськВО. Цикл складається з 3-х випусків. Випуск 1-й – «Рідний край у поетичному слові сучасних донецьких поетів» дає інформацію про поетів, життя і творчість яких не відображені, або недостатньо відображена в інших посібниках з літератури рідного краю, – Галину Гордасевич, Геннадія Мороза та Євгена Летюка. Кожна персоналія складається з короткої біографічної розповіді, рекомендованих до вивчення творів та бібліографії. Випуск 2-й – «Таємничий відгук давнини (Фольклор Донбасу)» – цікавий хіба що окремими позиціями зі списку рекомендованої літератури, як і Випуск 3-й – «Голоси донецької діаспори», присвячений Василеві Гайворонському (США), Леоніду Лиману (США), Еммі Андієвській (Німеччина) та Володимирі Біляєву (США), що містить ще й повну бібліо- та вебліографію.

Сайт **Житомирської обласної бібліотеки для дітей** на сторінці «Житомирщина краєзнавча» подає лише домен «Книги для дітей», де розміщено короткі замітки про місцевих дитячих письменників ¹⁸ та перелік їхніх книжечок зі світлинами обкладинок.

Сайт **Луганської обласної дитячої бібліотеки** містить сторінку «Гордість землі Луганської», де можна знайти не дуже вдалі розповіді про Бориса Грінченка, Володимира Даля, молодогвардійців і краєзнавчий хронограф низької якості. Натомість бібліотека втілює комплексно-цільову програму з розвитку краєзнавчої роботи «Бібліотечне краєзнавство дітям» на період до 2010 р. ¹⁹: розроблено положення та внесено більше двохсот записів до електронної бази даних «Кращі люди Луганщини»; видається серія «Наші люди» ²⁰; біобібліографічні покажчики «Письменники Луганщини — дітям» і «Гордість землі Луганської» ²¹; створюється щорічний фактографічний календар із обов'язковими рубриками «Краєзнавчі дати» та «Видатні ювіляри-земляки».

Сайт **Дубенської районної бібліотеки для дітей** у розділі «Літературна

Дубенщина» вміщує стислі відомості про дитячих письменників Дубенського краю ²².

Сайт **Здолбунівської районної бібліотеки для дітей та юнацтва** має охайно виконані, наповнені значною кількістю довідкового та ілюстративного матеріалу віртуальні виставки, присвячені Борисові Тену, Миколі Гоголю, Олесю Гончару, Валер'яну Поліщуку, Іванові Франку та Уласові Самчуку.

Рівненська районна бібліотека для дітей на сторінці сайту «Література краю» презентує уривки з творів (чи добірки віршів) і фото обкладинок видань місцевих авторів ²³.

Сарненська районна бібліотека для дітей має на сайті домен «Митці Сарненщини», де розміщено біографічні довідки та нариси за темами: «Вони прославили наш край» ²⁴, «Композитори» ²⁵, «Літератори» ²⁶ тощо. Леоніду Кулішу-Зіньківу, на відміну від інших письменників, присвячено повноцінний матеріал (біографія, твори, тощо).

Сайт **Центральної дитячої бібліотеки м. Тернополя** містить сторінку «Видатні люди краю» з біографічними нарисами, світлинами та бібліографією ²⁷.

Сайт **Харківської обласної бібліотеки для дітей** повністю не відображає її роботи. Поза ним опинилися довідкові видання серії «Харківські письменники – дітям» ²⁸, «Великі харків'яни», «Музики харківщин», «Українські письменники – дітям», «Харківські герби та губернатори». Нині на сайті в повнотекстовому варіанті доступні лише серія дайджестів «Казкарі – ювіляри» ²⁹ та низка пам'яток читачеві «Письменники – ювіляри» ³⁰. Як і в попередніх випадках, цілком задовольняючи потреби свого користувача, вони не становлять наукового інтересу, за винятком пам'ятки, присвяченої харківській письменниці І. А. Гофф, де, поза стислим біографічним нарисом, вказано, які саме її книжки є у фондах бібліотеки, наведено вебліографію.

Сайт **Чернігівської обласної бібліотеки для дітей ім. М. Островського** містить розділ «Край, де ми живемо», де серед іншого («Чернігів і тисячоліття», «Історичні пам'ятки», «Перші друкарні нашого краю», «Літературні музеї Чернігівщини» тощо) є домени «Літературна карта Чернігівщини», «Історія Чернігівщини в особах» та «Дитячі письменники Чернігівщини». Календар пам'ятних дат сайту тематично означений («Література», «Мистецтво», «Красназнавство») та містить інформацію про відомих людей Чернігівщини (ППП, дати народження та смерті, рід діяльності, зв'язок із Чернігівщиною).

Домен «Дитячі письменники Чернігівщини» ³¹ дає скупі біографічні

довідки, фото та зображення обкладинок книжок місцевих авторів. Відсутні біо- та бібліографія.

Домен «Історія Чернігівщини в особах» ³² містить електронні варіанти красназничих дайджест-читань для учнів 7–9-х класів (серія існує з 2003 р.), що окрім невеликої біографічної довідки, зорієнтованої на висвітлення зв'язку персоналії з Чернігівщиною, вміщують також стислу бібліографію, більшу частину якої, за винятком енциклопедичних і довідкових видань, складають матеріали місцевої періодики.

Також сайт має перелік усіх видань бібліотеки на паперових носіях від 2001 р. без анотацій ³³ та «літературну карту» Чернігівщини, створену юними красназвчниками в межах конкурсу «кращий читач України», котра містить стислу довідку без зазначення джерел на 53 особи, що народились чи перебували на Чернігівщині, – від давнини до сучасності.

Досить розмаїтий за наповненням сайт **Центральної бібліотечної системи для дітей м. Севастополя**, що об'єднує сайти Севастопольської центральної міської бібліотеки для дітей ім. А. П. Гайдара, бібліотеки «Дружби народів» ³⁴ і бібліотеки ім. О. Г. Черкашина, також домени «Севастопольські художники» ³⁵, «Про крейсер «Михайло Кутузов», віртуального музею дитячої книжки письменника Євгенія Білоусова ³⁶, музею письменника О. Г. Черкашина ³⁷, що не досить інформативний із погляду біографістики, оскільки лише вказує на можливі шляхи пошуку, але не містить джерел. А наявні на сайті ЦБСД м. Севастополя у розділі «Світ книжкового полювання» рекомендаційні списки «Севастополь в Великій Отчественной Войне», «Астрид Линдгрэн – волшебница из Швеции», «Севастополь в истории Крымской войны» та бібліографічний міні-довідник «Писатели страны Детства», присвячений дитячим письменникам-ювілярам 2003 р. (О. Беляєву, Кіру Буличову, А. Гаюдару, В. Голявкіну та Б. Чалому), дають лише вторинну інформацію, як і «Календар знаменних і пам'ятних дат Криму та Севастополя». Що стосується документів на паперових носіях, – інформація цих джерел не тільки неповна, заснована на виданнях радянської доби, а й помітно заангажована (чимало виразів на кшталт: «не изменили общей мечте о лучшей доле для народа России» тощо) ³⁸. Слід відмітити, що в бібліотеці ім. А. П. Гайдара діє повноцінний відділ рідкісної книги та Музей дитячої книги, де зібрано не лише доступні в інших книгозбірнях дореволюційні видання, а й друковані твори для дітей (книги, журнали, листівки, плакати, зокрема, низка довоєнних красназничих видань, унікальні колекції книг ³⁹).

До третьої групи СДБУ належать сайти, розраховані здебільшого на біографіста, оскільки не лише вміщують повнотекстові версії своїх видань,

а й створюють їх разом з іншими інформаційними продуктами на належному науково-методичному рівні.

Доцільно зауважити, що йдеться не про якість роботи взагалі ⁴⁰, а про дотримання вимог наукового опрацювання та викладу матеріалу, як-от: обов'язкове зазначення псевдоніму, дівочого прізвища, дати та місця народження та смерті; вказівка, на яких саме джерелах засновувалася та чи інша довідка, біографічна розвідка тощо; примітка, що в даний список увійшли не всі твори автора, а «лише ті, що є у фондах», «рекомендовані до читання в даному віці», «опубліковані в регіональних виданнях», «що вийшли друком упродовж певного часу» тощо; коли йдеться про сучасних місцевих авторів, – зазначення, кому саме належить уміщена в довіднику розвідка про нього.

Окремо слід спинитися на роботі **Національної бібліотеки України для дітей**, яка була і залишається науково-методичним, бібліографічним та інформаційним центром дослідження книговидання для дітей в Україні. Усі відомості та документи, розміщені на її сайті, достовірні, виважені та заслуговують на увагу.

Зокрема, вивірена інформація про персоналії міститься у щорічному «Календарі знаменних і пам'ятних дат»; політематичному електронному рекомендаційному покажчику (зокрема у розділах: «Мандруємо по планеті» (країнознавство), «Дорога до храму» (релігія), «Письменник і природа» (біобібліографічний покажчик) тощо.

Сайт бібліотеки має електронні версії усіх її видавничих проектів, і чи не всі вони можуть допомогти науковцеві. Так, науково-допоміжний бібліографічний покажчик для організаторів дитячого читання «Українська дитяча література» містить анотовану інформацію про всі видання, що надходять до бібліотеки, зокрема й матеріали періодичних видань для дітей. Цікавими є розділи «Історія та критика української дитячої літератури на сторінках періодичних видань», «Персоналії».

Видається також низка біобібліографічних пам'яток, довідок, розповідей і нарисів для учнів про класиків української та зарубіжної літератури, вітчизняних митців ⁴¹, що формально зорієнтовані на користувачів-дітей. Натомість подана в них інформація (біографічна розповідь, широкі анотації до кращих творів, бібліографія, біобібліографія, вебліографія) може прислужитися і вченому.

Так само ґрунтовні, науково-достовірні інформаційні списки літератури, довідки та методичні поради для організаторів дитячого читання та вчителів ⁴², що крім обов'язкових позицій (біографічний нарис, бібліографія, біобібліографія, вебліографія) містять низку уточнюючих

даних (премії, нагороди, музеї, пам'ятники, іконографія – щодо Г. К. Андерсена; аналіз творчості, методика проведення гри за текстами – щодо А. О. Мілна; ілюстратори творів – щодо М. П. Трублаїні, М. Коцюбинського тощо).

Окремої розмови заслуговує серія рекомендаційних бібліографічних покажчиків-дайджестів для читачів старшого шкільного віку «Українська наука у світовій науці», оскільки рубрика «Хімія відкриває, створює, досліджує» містить розділ «Творці хімії з України» ⁴³, «Усі відкриття ведуть ... у фізику» – розділ «Творці фізики з України» ⁴⁴, «Біологічні науки — науки про живу природу» мають розділ «Учені-біологи України» ⁴⁵, «Королева всіх наук: про математику та математиків» – розділ «Творці математики з України» ⁴⁶. Кожна персоналія вміщує: фото, біографічну довідку, біобібліографію (зорієнтовану на читача-дитину) та посилання на видання, де можна прочитати про інших вітчизняних учених даної галузі знання.

Варто згадати видання, які популяризують відомості про творчість художників-ілюстраторів дитячої книги. Яскравий приклад – довідник «Пензлик художника творить казки», що включає розділи «Майстри пензля – дітям: українські художники-ілюстратори — ювіляри 2008 року» ⁴⁷ (стисла біографічна довідка та перелік видань для дітей, проілюстрованих митцем), також «Корифеї російської книжкової графіки: російські художники-ілюстратори — ювіляри 2008 року» ⁴⁸ та «Його називали російським Уолтом Діснеєм: 105 років від дня народження Володимира Сутєєва».

Стислі довідки про українців, які побували у космосі, містить «Космічна карта України» в рекомендаційному бібліографічному покажчику для читачів-учнів 7–9-х класів про С. Корольова ⁴⁹.

Подією став посібник для учнів 7–9-х класів «Українські письменники – герої художніх творів», що складається з окремих бесід ⁵⁰. За основу групування джерел у ньому взято біографічну канву життя або хронологічні межі творчості літературного діяча. Бесіди розміщуються за часом вступу письменника у літературний процес і спираються на присвячені йому художні тексти. Посібник містить вичерпну бібліографію художніх прозових творів про кожен персоналію.

Так, на сайті **Закарпатської обласної бібліотеки для дітей та юнацтва** на сторінці «Видавнича діяльність» доступні електронні варіанти видань ⁵¹ (без зазначення року їх випуску) та план-проспект видавничої діяльності на наступний рік. Вартий уваги покажчик «Письменники Закарпаття – дітям» ⁵², створений на основі низки регіональних довідників і посібників ⁵³

із залученням спеціально написаних місцевими вченими статей. Показчик містить відомості про двадцятьох авторів, які співпрацюють із бібліотеками Закарпаття⁵⁴. Про частину персоналій подаються стислі біографічні розповіді, адаптовані до сприйняття дітей, світлини, зображення обкладинок найвідоміших книжок і повну бібліографію творів (окремі видання, публікації в пресі та збірниках, переклади) кожного автора. Бібліографічні відомості – неповні. Наприклад, перекладацькі праці С. І. Жупаніна виділені окремо за мовами перекладу (російська, словацька, угорська), а переклади В. І. Ладижця розміщені у загальному списку. Бібліографічні списки рецензій до творів наявні епізодично. Цікавими є відомості про книжки, що невідомі широкому колу читачів, оскільки видрукувані лише в місцевій дитячій періодиці районними чи обласними видавництвами (зокрема в період 80–90-х рр.). Окремо подано біобібліографію, анотації до кращих творів, бібліографію пісень та методичних праць (якщо такі є). Оскільки у показчику поруч опинилися постаті всеукраїнського значення та люди широко знані лише в регіоні, відомості подано нерівноцінно: наприклад, у матеріалі про відомого письменника та педагога Ласло Карловича Балли (близько 50-ти книжок) відсутня навіть бібліографія, а про поета районного рівня інформація подається досить обширно. Є певні зауваження і щодо інших видань, вони містять вичерпну та достовірну інформацію про місцеву періодику та видання для шкільного віку.

Сайт **Миколаївської обласної бібліотеки для дітей імені В. Лягіна** на сторінці «Моя Миколаївщина» поряд із доменами «Мандрівка музеями Миколаївщини» та «Пам'ятники та пам'ятні місця Миколаєва» містить бібліографічний показчик «Миколаївські письменники – дітям»⁵⁵, де на кожну персоналію дається стисла біографічна довідка, перелік основних творів для дитячого читання, біобібліографія. Проте не вказано, на яких саме фондах засновано відбір. Те саме стосується й бібліографічного показчика «Нові імена в українській дитячій літературі»⁵⁶ на сторінці «Книжкова галактика», що чи не єдиний нині надає інформацію про дитячих письменників, які стали популярними останнім часом. Про кожну персоналію вміщено стислу біографічну довідку, бібліографію та біобібліографію.

У бібліотеці видається також низка бібліографічних видань, що можуть бути цінними для біографіста, хоча й не відображені в електронному вигляді, зокрема, інформаційно-бібліографічний дайджест «Миколаївщина вчора, сьогодні, завтра»⁵⁷, що має вартість як джерело відомостей про дитячих письменників чи дитинство відомих людей регіону⁵⁸.

Сайт **Центральної бібліотеки для дітей м. Миколаєва імені Ш. Кобера і Хоменко**, крім сторінок на кшталт «Былое и дамы: женщины в жизни писателей» та «Виртуальные прогулки Николаевом», містить міні-довідник «Литературная Николаевщина»⁵⁹, присвячений творчості миколаївських письменників, творчість яких вивчається у програмі курсу «Література рідного краю». Довідник містить стислі біографічні довідки про авторів та короткі бібліографічні списки (від 1 до 8 позицій). Зазначено, що при його укладанні використовувалися матеріали прес-архіву та краєзнавчі фонди ЦДБ Миколаєва, автобіографії письменників. У розділі «Методические и библиографические материалы, изданные в библиотеке» доступний лише перелік видрукуваного⁶⁰.

Сайт **Херсонської обласної бібліотеки для дітей** містить декілька серій електронних відповідників біобібліографічних і рекомендаційних бібліографічних показчиків (літературознавчі статті, біографічні нариси, бібліографія) про письменників Херсонщини. Слід відзначити коректно складену бібліографію (зазначено джерельну базу видань, часові межі огляду тощо), значну кількість написаних розвідок із залученням краєзнавчого матеріалу. На сторінці «Таврика» поряд із доменами «Краєзнавство для школярів і вчителів», «Херсонщина в Мережі», «Знаменні та пам'ятні дати нашого краю на 2009 рік» розміщено серії біобібліографічних показчиків «Літературно-краєзнавчі студії»⁶¹ та «Херсонські письменники – дітям»⁶².

«Літературно-краєзнавчі студії» подають збірки літературних розвідок та бібліографічних нарисів місцевих авторів (у передмові зазначено принципи та джерельну базу формування збірників і вміщених у них бібліографічних списків, проанотовано всі матеріали, є інформація про внесок письменника в літературу для дітей та зв'язок із Херсонщиною, залучено документи місцевих музеїв, архівів і бібліотек). Так, збірник, присвячений Дніпровій Чайці, містить: розділ, написаний за документальними джерелами літературного відділу обласного краєзнавчого музею; літературознавчу розвідку викладача Херсонського педагогічного інституту; нарис про доробок для дітей місцевого дитячого письменника; бібліографічні списки літератури, що найбільш повно висвітлюють херсонський період життя письменниці; документи з фондів обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Горького та обласної дитячої бібліотеки; сценарій театралізованого уроку-ознайомлення. Вказано, що бібліографічна частина збірки продовжує життєпис Дніпрові Чайки, представлений у 5-томному словнику «Українські письменники» (К., 1963), що обумовило хронологічні рамки (з 1960 р. по жовтень 1996 р.) відбору, а

статті з газет та журналів представлені за останні 10 років, зважаючи на умови зберігання періодичних видань у масових бібліотеках області. Щодо Миколи Чернявського – вказано, коли саме закінчено відбір, зазначено, що видання творів письменника подано з вичерпною повнотою, а окремі публікації в збірках та виданнях, що продовжуються, супроводжуються сиглами фондотримачів (зокрема й приватних). Стосовно Бориса Грінченка, – зазначено, що в текстах залишені авторські бібліографічні описи та підрядкові посилання, якщо видання документа виходить за межі хронологічного відбору посібника, а видання до 1992 р. можна знайти у бібліографічному покажчику «Знаменні і пам'ятні дати Херсонщини на 1993 рік» (Херсон, 1993). А щодо Миколи Куліша вказано, що покажчик містить документи, видані до 1992 р. лише якщо вони не відображені у персональному покажчику (Херсон, 1992).

Серія біобібліографічних покажчиків «Херсонські письменники – дітям» варта уваги науковця та містить чимало цікавої інформації. Скажімо, рекомендаційний бібліографічний покажчик «Микола Братан» вміщує автобіографію письменника, написану саме для цього видання. Вся бібліографія відредагована репрезентантом і включає довідкові та бібліографічні видання, тематичні списки поезії для дитячого читання, школи, бібліотеки. Подано твори, видрукувані в регіональних видавництвах і пресі. Додано бібліографію критики, відібрану безпосередньо автором, сценарії свят і уроків за його творами, першопублікацію поезій. Варто зауважити, що автор широко друкувався та був критикований у місцевій пресі впродовж 1996–2006 рр., тому його бібліографія відобразила низку цікавих маловідомих видань⁶³, зокрема й електронних⁶⁴. Вичерпно вказано всі джерела формування покажчика й зазначено дату закінчення відбору документів і щодо інших персоналій, майже до всіх залучені документи місцевих архівів або особисті архіви авторів, що нині зберігаються в них удома.

Також сайт містить електронну бібліотеку сучасної дитячої літератури, створеної херсонськими письменниками – «Малючок-степовичок і Со». У книжечках для дітей херсонських письменників та біографічних нарисах про їх авторів нині розміщено твори В. М. Нижеголенко, М. О. Василенко, А. І. Дрозд, В. Н. Шаройко, Ю. К. Голобородько та біобібліографічні покажчики (у форматі pdf; 1.1 Mb) про вже згаданих авторів, що містять: фото; біографічну довідку, засновану на документах обласного краєзнавчого музею; спогади сучасників; літературознавчі розвідки про творчість; сценарії свят за творами; бібліографічні списки творів за роками, творів, опублікованих у збірниках, публікацій у періодиці;

біобібліографію; бібліографічні посібники (якщо є); першодрук творів, що раніше не друкувалися.

Слід відзначити високу фаховість підготовки цих видань. Скажімо, щодо відомостей про Алевтину Дрозд укладачі зазначають, що в бібліографічній частині посібника наводиться повний перелік збірок творів поетеси, з вичерпною повнотою представлені поетичні твори, вміщені в тематичних збірниках, бібліографічні посібники та довідкові видання, присвячені її творчості. А ось публікації поезій і літературно-критичні статті, огляди творчості, що друкувалися в періодичних виданнях, включено переважно за останні роки, починаючи з 1992 р., а також ті, що не увійшли до бібліографічної пам'ятки «Щаслива зоря Алевтини Дрозд» (Херсон, 1992 р.). Бібліографічні записи в разі необхідності супроводжуються короткими довідковими анотаціями. У межах розділів документи розташовані в єдиному алфавітному ряду. Вказано, коли саме завершено відбір документів. Щодо В. М. Нижеголенко – так само вказано, що до покажчика увійшли всі окремі видання творів, а також публікації в збірках, часописах, виявлені в результаті вивчення фондів, каталогів, картотек, бібліографічних джерел обласної книгозбірні для дітей і матеріалів власного архіву авторки. Відкриває покажчик стисла авторська біографія письменниці, ніде раніше не надрукована. Публікації творів представлені за останні вісім років (починаючи з 1996 р.), бо саме з цього часу письменниця активно друкується в літературно-художніх виданнях обласного, всеукраїнського та міжнародного (у межах СНД) масштабу. Оприлюднено також недруковані спогади про Я. Ю. Голобородька.

Окремо слід спинитися на бібліотеках, які поки що належно не використовують заявлені сайти, обмежуючи свою діяльність традиційним формами роботи.

У **Вінницькій обласній бібліотці для дітей ім. І. Я. Франка** створено покажчик «І. Я. Франко про дітей і для дітей»; у **Донецькій ОБД** – серію «Письменники Донбасу», в межах якої вийшли видання на кшталт «Донецькі літописці – ювіляри ... року». Сайт **Львівської ОБД** теж не містить електронних варіантів видань бібліотеки (зокрема, серії біобібліографічних покажчиків «Великі приятелі маленьких читачів»⁶⁵ і низки пам'яток «Імена»⁶⁶, присвячених видатним особам, пов'язаним із Львівщиною), що містять цікаві дані з місцевої періодици та видань для дітей.

Хмельницька обласна бібліотека для дітей ім. Т. Г. Шевченка створила краєзнавчий довідник «Хмельниччина – земля любові нашої» і набір пам'яток для користувачів-учнів 5–9 класів «Історія Поділля в іменах»⁶⁷. Кожна пам'ятка крім вторинної інформації (портрет, біографічна

оповідь, фольклорні та художні тексти про героя) містить цікаву бібліографію з місцевих періодичних видань, зокрема дитячих.

Так само цікавою є серія «Подільські письменники – дітям»⁶⁸. Скажімо, біобібліографічний покажчик, присвячений М. Н. Магері⁶⁹, містить не лише біографічну розповідь, а й уривки з листів Олеса Гончара та Миколи Жулинського до М. Н. Магери, низку спогадів про нього, біобібліографію.

Сайт **Черкаської ОБД** не розміщує посібників на кшталт «Меценати Черкащини»⁷⁰, краєзнавчих розвідок «Репресовані письменники Черкащини», «Юні герої Черкащини» тощо, частково заснованих на місцевій бібліо- та вебліографії, так само як і рекомендаційні списки на зразок «що читати учням» із серії «Письменники Черкащини»⁷¹ та серії краєзнавчих розповідей для учнів 7–9 класів «Славетні українці – наші земляки»⁷². Виняток становить випуск № 5, присвячений художникам Черкащини⁷³, повністю базований на місцевому матеріалі (що саме з місцевого намальовано, чому, де і ким про це говорилося). Певну орієнтовну інформацію щодо дитячих письменників можна знайти також у довідках-календарях⁷⁴.

Бібліотеки, що не мають власних сайтів, натомість зазвичай мають друковані видання персоніологічної інформації.

Так, у **Волинській обласній бібліотеці для дітей** створено бібліографічні нариси «Вивчай і знай свій рідний край», «Дочка України – Волинь моя мила» та низку біобібліографічних довідок⁷⁵.

У **Одеській обласній бібліотеці для дітей ім. Н. К. Крупської** видається серія «Літературна слава Одеси» та покажчики про відомих земляків⁷⁶.

Київська обласна бібліотека для дітей веде значну краєзнавчу роботу, відображену в серіях: «Видатні жінки Київщини», «Видатні люди Київщини», «Бібліотеки – Київщинознавству», «Наші видатні земляки». Проте ці видання орієнтовані на дорослого читача. Окрім того, добір осіб для серій нічим не вмотивований (скажімо, щодо Миронівщини є покажчик про редактора районної газети В. Глуценка і відсутній про вченого В. Ремесла).

Рівненська обласна бібліотека для дітей видає щорічний інформаційний список книг «Новини літератури краєзнавчого характеру» та серії: «Письменники Рівненщини – дітям»⁷⁷, «Славетні земляки»⁷⁸, «Дослідники Рівненського краю»⁷⁹, низку рекомендаційних списків⁸⁰.

Серед видань **Сумської обласної бібліотеки для дітей** увагу привертають біобібліографічні покажчики на зразок «Імена на літературній карті Сумщини»⁸¹ (містять фото, біографічну довідку), бібліографію та біобібліографію, засновані лише на основі фондів бібліотеки);

«Письменники Сумщини у Великій Вітчизняній»⁸² (про осіб, які народилися, жили чи воювали на Сумщині⁸³).

Чернівецька обласна бібліотека для дітей створила бази даних «Видавнича діяльність на Буковині» та «Рідне місто» (засновані на місцевій періодиці та орієнтовані на потреби шкільництва), видала низку покажчиків про відомих земляків⁸⁴.

Отже, із переглянутих 38 сайтів дитячих бібліотек України 15 фактично не можуть нині бути використані вченим-біографістом, ще 18 – можуть допомогти лише частково, здебільшого в інформаційному плані. І лише 5 містять інформацію, що за своїми показниками може бути визнана джерелом для формування УНА чи ведення власне наукового пошуку.

Та все ж маємо визнати, що СДБУ, як і низка кращих друкованих покажчиків, створюваних дитячими бібліотеками України, можуть бути використані не лише їхнім специфічним користувачем, а й науковцем, що веде пошук у царині книговидання для дітей та суміжних галузях. Це зумовлено тим, що:

- ✓ здебільшого дитячі бібліотеки використовують місцевий краєзнавчий матеріал і, беручи до уваги їхнє цільове призначення та специфіку користувача, подають його значно докладніше, ніж інші книгозбірні. Відтак, каталоги дитячих бібліотек відображають рідкісну інформацію;

- ✓ саме дитячі бібліотеки збирають і систематизують інформацію та документні масиви про письменників, які пишуть для дітей, зокрема місцевих. Повнота інформації про дитинство та творчу працю місцевих діячів мистецтва і культури в них значно більша, ніж у «молодших» і функціонально обмежених шкільних та публічних бібліотеках.

Працю науковця-біографіста ускладнює безсистемність і неуніфікованість добору та подачі біобібліографічної інформації в дитячих бібліотеках. Водночас лише окремі з бібліотек на сьогодні створюють інформаційний матеріал, що може беззастережно визнаватися джерелом при формуванні Українського Біографічного Архіву чи іншого суто наукового продукту.

Відтак, доречними є:

- ✓ фахове унормування поняттєво-термінологічного апарату як у галузі книговидання для дітей, так і в суміжних галузях;

- ✓ надання (шляхом співпраці з НБУ для дітей, часописом «Світ дитячих бібліотек» тощо) фахової допомоги в розробці єдиного алгоритму створення всеукраїнського документного масиву: «Письменники, які пишуть для дітей в Україні» (стандартне анкетування ще живих майстрів слова, родичів і знайомих померлих, збір спогадів і документів особистих

архівів, створення належно оформленої біобібліографії, іконографії тощо відповідно до норм наукової подачі інформації);

✓ залучення до цієї роботи творчих спілок України, зокрема їхніх обласних відділень, що співпрацюють із місцевими дитячими бібліотеками та шкільництва (нові науково виважені підходи до практичної реалізації курсів «Люби та знай свій рідний край», «Література рідного краю», діапазон напрямків діяльності дитячих організацій і позакласної роботи).

Додаток А

Сайти бібліотек для дітей України, відображені в дослідженні

1. Державний заклад «Національна бібліотека для дітей України»
<http://www.chl.kiev.ua>
2. Кримська республіканська дитяча бібліотека ім. В. Орлова
<http://www.oglovka.crimea.ua>
3. Центральна міська бібліотека для дітей м. Вінниці
<http://www.vmr.gov.ua/info>.
4. Центральна міська бібліотека для дітей м. Луцька
<http://www.libres.lutsk.ua>
5. Комунальний заклад культури «Дніпропетровська обласна бібліотека для дітей» <http://www.biblio7.narod.ru>
6. Центральна міська бібліотека для дітей МКЗК «Централізована система бібліотек для дітей» м. Дніпропетровська <http://www.childlib.dp.ua>
7. Донецька обласна бібліотека для дітей ім. С. М. Кірова
<http://www.library.donetsk.ua/chlib>
8. Краматорська центральна бібліотека для дітей ім. О. Пушкіна Краматорської МЦБС <http://book-house.org>
9. Житомирська обласна бібліотека для дітей <http://childlibr.org.ua>
10. Закарпатська обласна бібліотека для дітей та юнацтва
<http://zodub.uz.ua>
11. Славутицький бібліотечно-інформаційний центр для дітей і юнацтва
<http://www.investing.org.ua/biblinform>
12. Гайворонська районна бібліотека для дітей
<http://sites.google.com/site/hayvoron/silski-biblioteki>
13. Луганська обласна бібліотека для дітей <http://lep.lg.ua/~lodb>
14. Львівська обласна бібліотека для дітей <http://www.lodb.org.ua>
15. Центральна міська бібліотека централізованої бібліотечної системи для дітей м. Львова <http://www.biblioteka.lviv.ua>

16. Сокальська районна бібліотека для дітей
<http://www.library.sokal.lviv.ua/kids-kidslib.html>
17. Миколаївська обласна бібліотека для дітей імені В. Лягіна
<http://www.laginlib.org.ua>
18. Центральна міська бібліотека для дітей ім. Ш. Кобера і В. Хоменко м. Миколаєва <http://www.kinder.mksat.net>
19. Березнівська центральна районна бібліотека для дітей
<http://berezne.lib.rv.ua/berezne/arhnevs.html>
20. Дубенська районна бібліотека для дітей
<http://crbdubno.org.ua/index.html>
21. Зарічненська районна бібліотека для дітей
<http://zarichne.lib.rv.ua/index.html>
22. Здолбунівська районна бібліотека для дітей та юнацтва
<http://lib.ukrds.com.ua/index.php>
23. Корецька районна бібліотека для дітей <http://librkorec.at.ua>
24. Рівненська районна бібліотека для дітей
<http://rivne.lib.rv.ua/index.html>
25. Сарненська районна бібліотека для дітей <http://lib.sowa.com.ua>
26. Тернопільська обласна бібліотека для дітей
<http://www.chbibl.iatp.org.ua>
27. Центральна дитяча бібліотека м. Тернополя <http://cbs.at.ua/map.htm>
28. Заліщанська районна бібліотека для дітей
<http://www.zal-library.narod.ru/>
29. Харківська обласна бібліотека для дітей <http://www.bibl.kharkiv.com/>
30. Херсонська обласна бібліотека для дітей
<http://www.library.kherson.ua/>
31. Центральна міська бібліотека для дітей ЦБС м. Херсона
<http://www.cls.ks.ua/index.php>
32. Хмельницька обласна бібліотека для дітей ім. Т. Г. Шевченка
<http://odb.km.ua>
33. Черкаська обласна бібліотека для дітей ім. О. Кошового
<http://chodb-ck.iatp.org.ua>
34. Чернігівська обласна бібліотека для дітей ім. М. Островського
<http://ostrovskogo.ok.net.ua>
35. Центральна бібліотека для дітей ім. Т. Г. Шевченка м. Кисва
<http://www.shevkiyivlib.org.ua>
36. Центральна дитяча бібліотека ім. А. П. Гайдара
<http://www.childlib.iuf.net>

37. Бібліотека-філія № 7 ім. Г. О. Черкашина ЦБС для дітей м. Севастополя <http://www.cherkashin.iatr.jrg.ua>

38. Бібліотека «Дружби народів» – філія № 14 ЦБС для дітей м. Севастополя <http://www.friendlib.iuf.net>

Додаток Б

**Перелік дитячих бібліотек України,
звіти яких (2003–2007) використані в дослідженні**

1. Кримська республіканська дитяча бібліотека ім. В. Орлова
2. Вінницька обласна бібліотека для дітей ім. І. Я. Франка
3. Волинська обласна бібліотека для дітей
4. Комунальний заклад культури «Дніпропетровська обласна бібліотека для дітей»
5. Донецька обласна бібліотека для дітей ім. С. М. Кірова
6. Житомирська обласна бібліотека для дітей
7. Закарпатська обласна бібліотека для дітей та юнацтва
8. Комунальний заклад «Запорізька обласна бібліотека для дітей «Юний читач»
9. Івано-Франківська обласна бібліотека для дітей
10. Київська обласна бібліотека для дітей
11. Кіровоградська обласна бібліотека для дітей ім. А. П. Гайдара
12. Луганська обласна бібліотека для дітей
13. Львівська обласна бібліотека для дітей
14. Миколаївська обласна бібліотека для дітей ім. В. Лягіна
15. Одеська обласна бібліотека для дітей ім. Н. К. Крупської
16. Полтавська обласна бібліотека для дітей ім. Панаса Мирного
17. Рівненська державна обласна бібліотека для дітей
18. Обласний комунальний заклад «Сумська обласна бібліотека для дітей ім. М. Островського»
19. Тернопільська обласна бібліотека для дітей
20. Харківська обласна бібліотека для дітей
21. Херсонська обласна бібліотека для дітей
22. Хмельницька обласна бібліотека для дітей імені Т. Г. Шевченка
23. Черкаська обласна бібліотека для дітей ім. О. Кошового
24. Чернівецька обласна бібліотека для дітей
25. Чернігівська обласна бібліотека для дітей ім. М. Островського
26. Центральна бібліотека ім. Т. Г. Шевченка для дітей м. Києва
27. Центральна дитяча бібліотека ім. А. П. Гайдара м. Севастополя

Примітки

¹ Див. праці: *Валевский, А. Л.* Основания биографии. – К., 1993; Його ж. Биография как дисциплина гуманитарного цикла // Лица: биограф. альманах. – М.; СПб., 1995. – № 6; *Чушко, В. С.* Биографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. – К., 1996. – С. 230; Український біографічний словник: історія і проблематика створення. Матеріали науково-практичної конференції. (Львів, 8–9 жовтня 1996 р.). – Л., 1997; *Лосиевский, И. Я.* Научная биография писателя: Проблемы интерпретации и типологии. – Х., 1998; *Попик, В. І.* Деякі принципи питання підготовки Українського біографічного словника // Наукові праці НБУВ. Бібліотека. Наука. Культура. Інформація. – Вип. 1. – К., 1998. – С. 397–402; Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень: Харківський історіографічний збірник. – Х., 2003. – Вип. 6; *Попик, В. І.* Пріоритети розвитку сучасної української біографістики: вчора, сьогодні, завтра // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Вип. 14. – К., 2005. – С. 717–727; *Попик, В. І.* Проблеми розвитку біографічних досліджень та формування вітчизняних біобіографічних інформаційних ресурсів // Українська біографістика. Зб. наук. праць. – Вип. 3. – К., 2005. – С. 15–27; *Ляшко, С. М.* Структура дефініції у біографістиці // Українська біографістика. Зб. наук. праць. – К., 2005. – Вип. 3. – С. 27–35; *Ляшко, С. М.* Основні види довідкових видань, біографічні довідкові видання в Україні // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 458–470 та ін.

² *Попик, В. І.* Проблеми формування електронного українського біографічного архіву // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 12. – К., 2004. – С. 103–107; *Попик, В. І.* Всесвітня біографічна інформаційна система і завдання формування Українського національного біографічного архіву // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – К., 2006. – Вип. 16. – С. 471–474; *Попик, В. І.* Украинский национальный биографический архив – неосвоенная часть электронных научно-информационных ресурсов славянского мира // Українсько-македонський науковий збірник. – Вип. 2. – К., 2006. – С. 272–281; *Попик, В. І.* Вітчизняні електронні біографічні інформаційні ресурси: сучасний стан, проблеми і перспективи розвитку // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Вип. 19. – К., 2007. – С. 501–504, 507–512; *Попик, В. І.* Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації XXI століття // Українська біографістика: Зб. наук. праць. – К., 2008. – Випуск 4. – С. 8–40; *Костенко, Л. Й.* Проблеми формування електронних бібліотек України // Наукові праці НБУВ: Бібліотека. Наука. Культура. Інформація. – К., 1998. – Вип. 1. – С. 220–228; *Горовой, В. Н.* Социальные информационные базы в процессе формирования общества, основаного на знаниях // Библиотеки национальных академи наук: проблемы функционирования, тенденции развития. Научно-практич. и теоретический сб. – Вип. 4. – К., 2006. – С. 16–25.

³ *Попик, В. І.* Світоглядні засади розвитку української біографістики та формування національних ресурсів біографічної інформації ХХІ століття / Українська біографістика. Зб. наук. праць. – К., 2008. – Випуск 4. – С. 8.

Див.: *Марченко, Н. П.* Не задля теоретичних абстракцій. (До питання розрізнення понять «дитяча книга», «дитяча література» та «література про дітей та дитинство» // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 1996. – № 11. – С. 3–5; *Марченко, Н. П.* Архивный документ через возрастную стратификацию социальной истории // Материалы междунар. науч. конф. «Историки и архивисты: сотрудничество в сохранении и познании прошлого в интересах настоящего и будущего». – М., 1997. – С. 146–148; *Марченко, Н. П.* Дитяча книжка в Україні (1917–1923 рр.): проміжний підсумок бібліотечної та архівної евристики у царині книговидання для дітей в Україні (1917–1923 рр.) // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 2. – К., 1997. – 159 с. – С. 65–72.

⁵ На сторінках часопису «Світ дитячих бібліотек» неодноразово порушувалися питання представлення дитячих бібліотек України у мережі Інтернет. Низка найвагоміших публікацій увійшла до № 2 за 2005 р.: *Торлін, І.* Принципи построения тезауруса для детских библиотек (1995); *Торлін, И.* Автоматизация детских библиотек Украины: настоящее и будущее (1996); *Торлін, И.* Из опыта создания рекомендательного указателя литературы для детей на электронных носителях (1997); *Торлін, И.* Автоматизация детских библиотек Украины: проекты и реальность (1998); *Торлін, И., Дзюба, Н.* Web-site детской библиотеки: каким ему быть? (1999); *Дзюба, Н., Архипчук, Ю.* Первые шаги: из опыта обучения детей основам компьютерной грамотности и работе в Интернет; *Гречко Г.* Библиотека для детей – эпицентр информационной поддержки образования и его индикатор (2000); *Дзюба, Н., Кобзаренко, А.* Электронные ресурсы детских библиотек Украины и формирование информационной культуры читателей; *Торлін, И.* Право на информацию и детские библиотеки в условиях глобальной информатизации общества (2001); *Бондаренко, Я.* Детская библиотека как ресурс и инструмент для адаптации ребенка к потребностям информационного общества; *Бардашевська, А.* Інтернет для дітей: бібліотечна навігація; *Бардашевська, А., Кислова, О., Попова, Н.* Таврійська віртуальна бібліотека для дітей: корпоративний підхід до створення і використання регіональних електронних інформаційних ресурсів; *Семилет, Н.* Некоторые размышления о миссии детской библиотеки и примеры ее виртуального воплощения; *Сальникова, Н., Янушевич, Н., Капранова, С., Земская, Е.* Создание корпоративного информационного портала «Таврия» в сети Интернет: новые горизонты сотрудничества детских библиотек южного региона Украины; *Н. Янушевич, Е. Земская, С. Капранова.* Новые информационные технологии и Интернет; *Торлін, И.* Web-сайты детских библиотек: современное состояние и перспективы развития (2002); *Бондаренко, Я., Сафонова, Т.* Кто сказал, что библиография – это скучно?: Электронная рекомендательная библиография для детей; *Дзюба, Н.* Система лингвистического обеспечения АИБС детской библиотеки; *Тебенёва, И., Капранова, И. С., Сальникова, Н.* Интернет-центры: портрет в библиотечном интерьере; *Торлін, И.*

Виртуальные экспозиции на сайте Государственной библиотеки Украины для детей (2003); *Бондаренко, Я.* Web-сайт детской библиотеки как зеркало ее деятельности; *Сидоренко, Г., Сальникова, Н.* Информационно-ресурсный центр «LINGVA» в системе методического обеспечения информационных запросов педагогов (2004).

Також див.: *Торлін, І.* Віртуальне обслуговування в дитячих бібліотеках України (№ 3, 2005); *Дзюба, Н.* Веб-каталог Национальной библиотеки Украины для детей (№ 3, 2006); *Севостьянова, Г.* Інформаційна культура користувачів Луганської обласної бібліотеки для дітей (№ 3, 2007); *Дзюба, Н.* Електронне краєзнавство; *Горній, О., Кавунець, Н.* Новітні технології — невід’ємна складова сучасної бібліотеки. Презентація web-сайту Закарпатської обласної бібліотеки для дітей для юнацтва (№ 4, 2007); *Новицька, Н.* Навіщо бібліотеці Інтернет? (№ 2, 2008); *Михальчук, Л.* Сучасні інформаційні технології в бібліотечній практиці: реалії сьогодення світ дитячих бібліотек (№ 3, 2008).

⁶ Дитяча бібліотека та новітні інформаційні технології (Випуск 1. Огляд діяльності бібліотек України для дітей) // Державна б-ка України для дітей; уклад. Н. Й. Дзюба. – К., 2001. – 42 с.; Аналітичний огляд діяльності бібліотек України для дітей у 1999–2001 роках // Державна б-ка України для дітей; *Турбаніст Т. М., Загоруйко, Н. М., Дзюба, Н. Й.* та інш. – К., 2004. – 64 с.; *Дзюба, Н. Й.* Дитяча бібліотека та новітні інформаційні технології: Огляд діяльн. б-к України для дітей: Вип. 3 / НБУ для дітей. – К., 2005. – 45 с.; Аналітичний огляд діяльності бібліотек України для дітей у 2002–2004 рр. // НБУ для дітей. – К., 2006. – 65 с.; Аналітично-статистичний огляд діяльності бібліотек України для дітей у 1996–2005 рр. // Нац. б-ка України для дітей; уклад. Н. Г. Душенчук, І. В. Слободянюк. – К., 2006. – 24 с.

⁷ Дані наведено за вид.: Бібліотеки України для дітей: довідник / Нац. б-ка України для дітей; уклад.: Н. Г. Душенчук, Г. І. Погребняк, Л. П. Полікарпова; редкол.: А. С. Кобзаренко. (відп. ред.) [та ін.]. – Вінниця: Теза, 2008. – 311 с.

⁸ Частина бібліотек, маючи позитивний досвід підготовки цікавих нам видань на паперових носіях, не створили їхніх електронних відповідників. Тому про них йтиметься окремо.

⁹ Скажімо: Книжний ларчик Светланы Ягуповой: Методико-библиографические рекомендации по работе с книгами крымской писательницы / КРДБ им. В. Н. Орлова; сост.: О. В. Чернецкая, А. И. Олейникова. – Симферополь, 2007. – 42 с.

¹⁰ Добрые книжки Ольги Тимохиной. Библиообзор для юных читателей / Крымская республиканская дет. б-ка им. В. Н. Орлова; сост.: А. И. Олейникова, О. В. Чернецкая. – Симферополь, 2005. – 29 с.

¹¹ Йдеться про людину, що має 6 поетичних збірок обсягом 60–100 сторінок, більше 60 публікацій у пресі, 7 книг перекладів.

¹² Детские писатели-юбиляры 2008 года: Методико-библиографический анонс / КРДБ им. В. Н. Орлова; сост.: А. Э. Абляева, И. А. Пермякова. – Симферополь, 2007. – 38 с.

¹³ Як-от: Нузет Умеров: Биобиблиографический мини-справочник / КРДБ

им. В. Н. Орлова; сост. О. В. Чернецкая, А. И. Олейникова. – Симферополь, 2006. – 53 с. – (Крымские писатели-юбиляры – детям и подросткам).

¹⁴ Містить відомості про Богачука О. Т., Боярчука П. О., Вербича В. О., Гея В. С., Гуменюк Н. П., Корсака І. Ф., Маха П. П., Мандзюка Ф. Г. (Кость Волинська), Пронька М. Г., Скоклюка С. А., Чернецького І. І.

¹⁵ Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2007 рік / ред-упоряд.: С. І. Ковальчук, Е. С. Ксендзук. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2006. – С. 94–97, 109–112).

¹⁶ *Аракелян, Л., Королевский, В.* Город грез: Сказки / худ. Л. Королевская. – Днепропетровск: Днепркнига, 2000. – 8 с.; *Бабенко, Е.* Огородные загадки: Стихи / Худ. Л. Решетова. – Днепропетровск: Днепркнига, 1998. – 8 с.; *Глянцева, А.* Вітрисько-хлопчисько: оповідання для дітей / худ. В. Бурлікова. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 1999. – 8 с.; *Грієва З.* Мандрівники: казка для дітей / худ. Л. Решетова. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 1999. – 8 с.; *Грієва, З.* Цуценятко та півник: Казка / худ. Н. Музиченко. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 1998. – 8 с.; *Зобенко, О.* Тополинний біль: оповідання для дітей / худ. Л. Королевська. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 1999. – 8 с.; Казка про красуню і злу бабу / худ. Н. Музиченко. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 1998. – 8 с.; *Коваленко, Л.* Чарівник Веселкового Краю: Казка / худ. Л. Королевська. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 1998. – 8 с.; *Лебідь, Н. А.* Моя Україна: вірші для дітей / худ. Л. Королевська. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 1999. – 8 с.; *Левченко, Л.* Золотий бриль: вірші для дітей / худ. Л. Тафійчук. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 1999. – 8 с.; *Левченко, Л.* Навіщо птахів гніздо: вірші / худ. В. Бурлікова. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 1998. – 8 с.; *Папиріна, О., Авраменко, А.* Найкращі друзі: оповідання для дітей / худ. І. Дорогань. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 2000. – 8 с.; *Прокопенко, І. М.* Іжачок-простачок: вірші / Худ. Л. Решетова. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 1998. – 8 с.; *Прокопенко, І. М.* Конвалія: казка / худ. Л. Решетова. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 1998. – 8 с.; *Пушкін, А. С.* Времена года: стихи для детей / худ. А. Репин. – Днепропетровск: Днепркнига, 1999. – 8 с.; *Пчілка, О.* Гарбузова родина: вірші / худ. Л. Решетова. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 1998. – 8 с.; *Пчілка, О.* Діточкам: вірші / худ. Л. Королевська. – Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 1998. – 8 с.

¹⁷ Белозерцева Л., Брусиловский Б., Вазович Н., Горовий Л., Дударчик З., Дятлікова Т., Кулініч М., Лапушкіна Н., Максименко О., Малєєва-Влавова Н., Остафійчук А., Пікалов В., Супліченко М., Чубатенко І., Шгаль А.

¹⁸ Містить відомості про Павленко Марію, Остапенка Бориса, Пономаренко Марію, Дацюк Василя.

¹⁹ Регламентується «Положенням про краєзнавчу роботу Луганської обласної бібліотеки для дітей».

²⁰ Пам'ятки, присвячені творчості місцевих письменників (Андрія Медведенка, Тетяни Дейнегіної та ін.).

²¹ Містять відомості про Володимира Даля, Всеволода Гаршина, Володимира Сосюру, Михайла Матусовського, Миколу Руденка, Владислава Титова, Павла Аедоніцького, Белу Руденко, Павла Луспекаєва.

²² Йдеться про Бардецького Богдана, Пшеничну Любов, Савчука Ярослава, Собецьку Тетяну.

²³ Йдеться про Михайла Степанюка, Ростислава Солоневського, Олександра Євтушка, Володимира Марценковського.

²⁴ Містить відомості про Григорія Шарпака, Петра Котка, Степана Чуприну, Казимира Дубровського, Бориса Шведа, Кліма Ткача, Михайла Ольшанського, Станіслава Ворцеля.

²⁵ Містить відомості про Віктора Торчика, Юрія Музиченка.

²⁶ Містить відомості про Степана Пінчука, Миколу Пінчука, Леоніда Куліша-Зіньківа, Раїсу Бричкову, Наталку Левчун, Лідію Гольонко, Валентина Петренко, Тетяну Корнійчук, Надію Свищевську, Василя Андрикевича, Зою Федорчук, Василя Терешкіна, Ліну Барабаш, Віру Швед, Юлю Гриневич.

²⁷ Містить відомості про Йосифа Сліпого, Ганну Крушельницьку, Богдана Лепкого, Олександра Барвінського, Романа Шухевича, Олега Ольжича, Олену Телігу.

²⁸ Присвячені А. Дімарову, Б. Краушу, В. Каві.

²⁹ Ч. I (Вільгельм Гауф, Астрід Ліндгрєн, Льюїс Керролл, Джон Толкін), 2007 р.; Ч. II (Едуард Успенський, Корній Чуковський, Самуїл Маршак), 2007 р.; Ч. III (Сакаріас Топеліус, Ено Рауда), 2008 р.; Ч. IV (Джоель Чендлер Харріс, Клайв Стейплз Льюїс, Марія Гріпе), 2008 р.

³⁰ 2006 р. (Г. Е. Бічер-Стоу, О. М. Волков, І. Я. Франко); 2007 р. (Є. П. Гуцало, М. П. Трубляні, В. І. Кава, Є. П. Гребінка, Олена Теліга); 2008 р. (М. А. Пригара, І. А. Гофф).

³¹ Йдеться про Л. С. Ульяницьку, А. В. Сокіл, О. М. Конечну, В. М. Струтинського, П. І. Куценко, В. Й. Буденного, С. В. Дзюбу.

³² Йдеться про: Г. Щербину, Ю. Лисянського, М. Кибальчича, М. Самокиша, В. Лопату, І. Кочергу, Т. Шевченка, П. Прокоповича.

³³ Хмельниччина – земля любові нашої: довідник юного краєзнавця для користувачів-учнів 5–9 класів / Обласна бібліотека для дітей ім. Т. Г. Шевченка. – Хмельницький, 2007. – 52 с. – (Хмельницькій області – 70 років); Духовна скарбниця поколінь: історія Хмельницької обласної бібліотеки для дітей імені Т. Г. Шевченка 1937–2007 рр. / Хмельницька обласна бібліотека для дітей ім. Т. Г. Шевченка. – Хмельницький, 2007. – 48 с.; Охоронець рідного слова (до 85-річчя від дня народження М. Н. Магери): біобібліографічний покажчик / Обласна бібліотека для дітей ім. Т. Г. Шевченка. – Хмельницький, 2007. – 42 с.; Золоті кораблі Василя Горбатюка (до 50-річчя від дня народження): біобібліографічний покажчик / Обласна бібліотека для дітей ім. Т. Г. Шевченка. – Хмельницький, 2006. – 57 с.; серії «Ювілейна довідка» (Олег Ольжич, Леонід Глібов, Олена Теліга, Оксана Іваненко, Агнія Барто, Леся Українка та ін.); «Письменники-земляки – лауреати літературних премій»; набір пам'яток для користувачів – учнів 5–9 класів «Знані і знатні мої земляки» (Хмельницький, 2003): Верейський Г. С., Заремба В. І., Огієнко І. І., Січинський В. Ю., Сіцинський Ю. Й., Смотрицький Г. Д., Смотрицький М. Г.

³⁴ «Бібліотека Дружби народів» – філіал № 14 ЦБС для дітей м. Севастополя, що містить літературу про всі нації та народності, що населяють Крим.

³⁵ Це віртуальний аналог виставки-продажу картин місцевих авторів що понад 15 років діє в ЦДБ ім. А. П. Гайдара.

³⁶ Музей діє з 2005 р. у м. Севастополі у дитячій бібліотеці № 16. Євгенія Білоусов — педагог, вожатий «Артека», автор 33 дитячих книжок, Лауреат Державної Премії Автономної Республіки Крим, єдиний з українських дитячих письменників, відзначений за роки Незалежності вищою світовою нагородою в галузі дитячої літератури – Міжнародним Дипломом ІВВУ (ЮНЕСКО) імені Г.-Х. Андерсена.

³⁷ У Севастополі є Фонд історії та культури імені Генадія Черкашина, його ім'я носить дитяча бібліотека-філіал № 7, яка й створила Музей письменника Генадія Черкашина у 2002 р. (9 розділів, більше 2 тисяч оригінальних експонатів: твори, публіцистика, документи, нагороди, автографи тощо).

³⁸ Див.: Петро Петрович Шмидт (1867–1907). К 140-літтю со дня рождження русского революціонера-демократа, керівника вооруженого виступу на Чорноморському флоті в Севастополі в листопаді 1905 року. Памятка для ребят 12–15 лет / Центральная дет. б-ка ім. А. П. Гайдара; сост. Нагірняк Г. І. – Севастополь, 2007. – 15 с.

³⁹ Зокрема, 557 книг із автографами із зібрання Бориса Каміра, заступника головного редактора видавництва «Дитяча література», повне зібрання книжок і матеріалів про життя і творчість А. Гайдара, зібрання творів для дітей письменників Криму та Севастополя тощо.

⁴⁰ Орієнтовані на дітей видання бібліотек мають власні цілі, завдання, а відтак і форми.

⁴¹ Йдеться про Ю. Яриша, Памелу Ліндон Треверс, Е. М. Успенського, Г. Малик, І. Кавалерідзе, О. Міщенко.

⁴² Йдеться про Г. К. Андерсена, Астрід Ліндгрєн, Карло Коллоді, А. О. Мілна, М. П. Трублаїні, Д. Білоуса, О. Іваненка, М. Коцюбинського, П. Глазового, І. Огієнка, О. Телігу та ін.

⁴³ Містить відомості про В. І. Вернадського, І. Я. Горбачевського, М. Д. Зелінського, К. Б. Яцимирського, А. Т. Пилипенка.

⁴⁴ Містить відомості про С. Корольова, І. Пулюя, О. Смакулу, Ю. Кондратюка, Б. Грабовського.

⁴⁵ Містить відомості про М. Ф. Кашенка, В. І. Липського, А. М. Окснерау, М. Г. Холодного, І. І. Шмальгаузена.

⁴⁶ Містить відомості про Г. Ф. Вороного, В. М. Глушкова, М. О. Зарицького, М. П. Кравчука, В. Й. Левицького, М. В. Остроградського.

⁴⁷ Йдеться про Миколу Пшінку, Анатолія Василенка, Василя Перевальського, Григорія Малакова.

⁴⁸ Йдеться про Амінадава Канєвського, Володимира Конашевича, Льва Токмакова.

⁴⁹ Дорога до зірок: Сергій Павлович Корольов (1907–1966): рекомендаційний бібліографічний покажчик для читачів-учнів 7–9 класів (2008).

⁵⁰ Бесіди присвячені: Г. С. Сковороді, І. П. Котляревському, Г. Ф. Квітці-Основ'яненку, В. М. Забілі, Є. П. Гребінці, Т. Г. Шевченку, Л. І. Глібову, С. В. Руданському, Марку Вовчку, М. П. Старицькому, І. К. Карпенку-Карому, Панасу Мирному, П. А. Грабовському, І. Я. Франку, М. М. Коцюбинському, Лесі Українці, Лесю Мартовичу, В. С. Стефанику, Марку Черемшині.

⁵¹ О. Духнович. Продовжувач традицій народних / укладач: В. П. Забалуєва (2003); Казковий світ дитинства Галини Малик / укладач: В. П. Забалуєва (2003); Людина щедрого таланту (До 80-річчя від дня народження В. І. Ладичця) / укладач: В. П. Забалуєва (2004); Політ крізь століття (до 150-річчя від дня народження Антуана де Сент-Екзюпері) / укладач: А. Фролова (2005); Я син народу, що вгору йде (До 150-річчя від дня народження І. Франка). Методико-бібліографічний матеріал / укладач: В. М. Чащина (2006); Співєць Срібної землі (до 110-річчя від дня народження Василя Степановича Гренджі-Донського 1897–1974). Методико-бібліографічний матеріал (2007); «Василь Стус: гармонія життя і творчості» (До 70-річчя від дня народження). Інструктивно-методичний лист (2007).

⁵² Письменники Закарпаття – дітям. Бібліографічний покажчик / Закарпатська обласна бібліотека для дітей та юнацтва / уклад. Т. М. Вудмаска, О. М. Горкій – Ужгород, 2007. – 72 с.

⁵³ *Висоцька Таміла*. Жіночі постаті в історії Закарпаття: Кн. перша: наука, культура, мистецтво: біобібліографіч. довідник. – Ужгород // Вид-во В. Падяка, 2004. – 404 с.; Фото. – (Жіночі постаті в історії Закарпаття); Закарпатська література для дітей. 20 ст. Антологія / упорядкування, передмова та підготовка текстів Г. Малик. – Ужгород: ВАГ «Видавництво «Закарпаття», 2004. – 592 с.; *Хланта, І. В.* Літературне Закарпаття у 20 ст.: Бібліограф. Покажчик. – Ужгород: «Закарпаття» // 1995. – 967 с.

⁵⁴ Йдеться про В. І. Ладичця, С. І. Жупанина, Г. М. Малик, Л. П. Повх, Х. В. Кериту, О. О. Тимофєєва, Ю. В. Шип, С. С. Сороку, В. Г. Фесенко, В. В. Галас, Л. К. Балла, Б. М. Салаї, Ю. Ю. Погоріляк, І. Ю. Чопєя, І. Д. Щадей, П. М. Мідянку, М. В. Медєнці, Катєрину Вайнраух, С. П. Пацкан, П. Ф. Куртанич.

⁵⁵ Йдеться про Аркаса М. М., Бердника О. П., Божаткіна М. І., Бойченка В. П., Вишєславського Л. М., Вінграновського М. С., Глазового П. П., Голубкова К. О., Глушко О. К., Григурка І. С., Дніпрову Чайку, Качана А. Л., Качуріна В. Т., Кременя Д. Д., Лисянського М. С., Сизонєнка О. О., Ходченка П. С., Черкасенка С. Ф., Чорноброва В. Г., Чижова Л. Я., Январьова Е. І.

⁵⁶ Йдеться про Володимира Арєнєва, Етері Басарію, Ніну Вернигору, Лєсю Вороніну, Ніну Воскрєсенську, Олександрє Дерманського, Сергія Дзюбу, Марину та Сергія Дяченків, Вадима Карпенка, Олену Комову, Лєоніда Куліша-Зінківка, Галину Малик, Івана Малковича, Юрія Нікітінського, Сергія Оксєника, Марину Павленко, Галину Пагутяк, Ольгу Савицьку, Олександрє Старикова, Тамару Шульгу.

⁵⁷ Миколаївщина вчора, сьогодні, завтра. (Інформаційно-бібліографічний дайджест для бібліотекарів, вчителів і керівників читання). До 65-річчя створєння Миколаївської області. Вип. 1 / Миколаївська б-ка для дітей ім. В. О. Лягіна / складач: О. Долинська. – Миколаїв, 2002. – 12 с.

⁵⁸ *Наточа, Е.* Юрий Крючков: «Сначала я строил модели, а потом – боевые корабли и подводные лодки» / О детстве доктора тех. наук, почётного гражданина г. Николаева, засл. работника культуры Украины // Малёк. – 2002. – № 5, – С. 2–3. – (Родом из детства); *Наточа, Е.* Евнан Мирзоев: «Я помню детства даже вкус, а нарисовать... не могу»: о Николаевском художнике // Малёк. – 2002. – № 4, – С. 2–3. – (Родом из детства); *Кремінь, Д.* Соловей над синім морем: Нашому земляку, класику Української дитячої поезії, Анатолієві Качану – 60 // Рідне Прибужжя. – 2002. – 15 січня; *Качан, А. Л.* До синього моря хмарина пливе: Ліричні, ігрові та розважальні вірші для дітей. Збірка худ. І. Божко. – Одеса: Маяк, 2001. – 128 с.; *Чижова Л. Я.* Новорічна казка: Поетична сучасна казочка для дітей / Худож. Л. Ніколаєва. – Миколаїв: Вид-во МФ На УКМА, 2002. – 24 ст.: іл.

⁵⁹ Йдеться про Божаткіна М. І., Бойченка В. П., Вербець А. В., Вінграновського М. С., Вітренко А. М., Вороніну Л. Я., Дніпрову Чайку, Глушко О. К., Голубову Є. О., Григурко І. С., Качуріна В. Т., Кременя Д. Д., Куліченко Л. В., Лисянського М. С., Малярова О. О., Миронова Ю. О., Поперечного О. Г., Пучкова В. Ю., Слободянюка Б. Й., Сизоненко О. О., Харланович А. В., Ходченко П. С., Чижову Л. Я., Январьова Е. І.

⁶⁰ Дотичними до нашої теми є видання: Давным-давно окончен бой: 60-летию освобождения Николаева от немецко-фашистских захватчиков посвящается: Информационный список литературы для учащихся 5–9 классов / Центр. дет. б-ка им. Ш. Кобера и В. Хоменко г. Николаева; Сост. Д. Бабина. – Николаев, 2004. – С. 4; Мальчишки сорок первого: К 60-летию Великой Победы / Центр. дет. б-ка им. Ш. Кобера и В. Хоменко г. Николаева; Сост. Д. Щербина. – Николаев, 2005. – С. 2; Преодолев пространство и простор: Авиация и космос в Украине: Информационный вестник / Центр. дет. б-ка им. Ш. Кобера и В. Хоменко г. Николаева; сост. Д. Бабина. – Николаев, 2004. – 6 с.

⁶¹ Йдеться про Дніпрову Чайку, Миколу Чернявського, Бориса Грінченка, Миколу Куліша.

⁶² Йдеться про Миколу Братана, Анатолія Крата, Алевтину Дрозд, Валентину Нижегороденко, Євгена Фоміна, Аарона Копштейна, Володимира Плоткіна.

⁶³ Цілющі острови духовності: літ. посіб. для вчителів (розробка уроків). – Херсон, 2001; *Братан, М.* Пам'ятка читачеві / ОУНБ ім. О. М. Горького, обл. відня СП України, обл. орг. Т-ва книголюбів: склад. Г. П. Мокрицька; ред. М. А. Кацев. – Херсон, 1986. – С. 5.

⁶⁴ Урок «Херсонщина, моя ти рідна мати!» [Електронний ресурс] / С. Ф. Семенюк; ЗНЗ № 14, Херсонська ОБД, Міжшкільний портал «Клас». – Електрон. Дан. (1 файл). – [2006].

⁶⁵ Йдеться про І. Малковича, М. Людкевич та ін.

⁶⁶ Йдеться про Ю. Шухевича, І. Калинця, С. Крушельницьку, М. Петренка.

⁶⁷ Йдеться про Данила Нечая, Богдана Хмельницького, Максима Кривоноса, Северина Наливайка, Івана Богуна.

⁶⁸ Містить відомості про В. М. Баженова, Б. А. Грищука, М. П. Годованець,

В. І. Кравчука, М. Н. Магери, Л. П. Савчук, М. Ф. Федунця, М. Ф. Сушинську, Г. Я. Храпача.

⁶⁹ Охоронець рідного слова (до 85-річчя від дня народження М. Н. Магери): біобібліографічний покажчик / Обласна бібліотека для дітей ім. Т. Г. Шевченка / Укладачі О. А. Суховська, Л. М. Марчук. – Хмельницький, 2007. – 42 с.

⁷⁰ Меценати Черкащини (бесіда про книги для учнів 5–9 класів) / Черкаська обласна бібліотека для дітей / підготувала О. П. Дубова. – Черкаси, 2006. – 24 с.

⁷¹ Йдеться про Д. Білоуса, М. Вайцмана, В. Гагтар, Г. Горбівненко, В. Лагоду, А. Носаня, М. Негоду, М. Прилуцького.

⁷² Славетні українці – наші земляки. Краєзнавча розповідь для учнів 7–9 класів / Черкаська обласна бібліотека для дітей / підготувала Л. О. Ткач. – Черкаси, 2005. – 40 с. – Випуск 6. Йдеться про Кондратюка Ю. В., Проскуру Г. Ф., Ющенко К. Л., Пилипенко А. Т., Яцимирського К. Б., Баха Олексія, Соколовського О. Н., Власюк П. А., Підоплічка І. Г., Шелудько І. М., Слешинського І. В., Рвачова В. Л., Гегельського Івана, Файнберга Я. Б., Черепніна В. Т., Борзяка П. Г., Бондаря А. Г., Олейника О. А., Погребинського Й. Б., Ващенко-Захарченко М. І., Білика Г. І., Ємченко А. І., Мовчан В. А. Черкащенко М. І., Криницького Івана, Бабенко Г. О.

⁷³ Славетні українці – наші земляки. Краєзнавча розповідь про художників Черкащини. Для учнів 7–9 класів / Черкаська обласна бібліотека для дітей / підготувала Ткач Л. О. – Черкаси, 2005. – 24 с. – Випуск 5. Йдеться про Івана Кулика, Данила Нарбути, Василя Євича, Дмитра Головка, Анатолія Радзіховського, Віктора Клименка, Тамару Гордову.

⁷⁴ Пам'ятні літературні дати Черкащини 2008 року. Експрес-інформація / Черкаська обл. б-ка для дітей / підгот. В. М. Корженевська. – Черкаси, 2007. – С. 8.

⁷⁵ Йдеться про Йова Кондзелевича, Гуменюк Т., Байду Т., Горик Н., Онуфрійчук М.

⁷⁶ Йдеться про Д. Шупт, Б. Сушинського та ін.

⁷⁷ Йдеться про Л. Пшеничну, А. Лимич, Р. Солоневського, М. Тимчака, Л. Куліша-Зінківка, Л. Рибенку, С. Шморгуна, А. Войнарович, Ю. Березу, М. Березу.

⁷⁸ Містить відомості про В. Короленка та ін.

⁷⁹ Йдеться про І. Г. Пашук.

⁸⁰ Містить відомості про Є. Гуцала, М. Трублаїні, О. Ольжича, М. Познанську та ін.

⁸¹ Імена на літературній карті Сумщини. Письменники-ювіляри 2004 року. Біобібліографічний покажчик / Управління культури Сумської облдержадміністрації, Сумська обласна дитяча бібліотека ім. М. Островського / уклали: Бурятова Т. І., Нагорна Н. Б. – Суми, 2004. – 38 с.

⁸² Письменники Сумщини у Великій Вітчизняній. Біобібліографічний довідник / Сумська обласна дитяча бібліотека ім. М. Островського. – Суми, 2005. – С. 8.

⁸³ Містить відомості про Зиновія Біленка, Дмитра Білоуса, Петра Вершигору, Віталія Виноградського, Платона Ворнька, Петра Гришка, Миколу Данька, Івана

Дорошенка, Миколу Дятленка, Івана Іванченка, Павла Ключину, Олексія Кустенка, Віктора Лазню, Юрія Лисенка, Григорія Нудьгу, Павла Охріменка, Олексія Палажченка, Володимира П'якова, Пилипа Рудя, Олексія Столбіна, Олексю Ющенко.

⁸⁴ Йдеться про І. Вільде, І. Івасюка, С. Ротару, О. Приходько, Г. Шевченка та ін.

УДК 069(477)(09)+929(477):069 Рудинський

Леся Івашук,
молодший наук. співробітник НБУВ

МИХАЙЛО ЯКОВИЧ РУДИНСЬКИЙ (1887–1958) ТА ЙОГО ВНЕСОК У РОЗВИТОК МУЗЕЙНОЇ АКАДЕМІЧНОЇ СПРАВИ

У статті висвітлюється діяльність Михайла Яковича Рудинського, співробітника Кабінету-музею антропології та етнології ім. Ф. Вовка Всеукраїнської академії наук, видатного українського археолога та музейного працівника.

У 20–30-х роках під егідою ВУАН організовувались науково-дослідні установи, де самовіддано працювали дослідники. Вони зробили великий внесок у науку, зокрема йдеться про діяльність співробітників Кабінету-музею антропології та етнології ім. Ф. К. Вовка, названого на честь видатного археолога, який залишив свій безцінний спадок Україні.

29 березня 1921 р. було ухвалено заснувати при УАН у безпосередньому віданні Спільного зібрання Музей (а пізніше й Кабінет) антропології та етнології ім. Ф. К. Вовка і надіслати до НКО УСРР додатковий кошторис на музей, а також одногосно обрано учня прославленого професора Ф. К. Вовка – О. Г. Алешо – керівником науково-дослідного закладу, А. З. Носова та А. І. Онищука – його постійними співробітниками [2, арк. 1, 2].

3 листопада 1924 р. на засіданні Спільного зібрання ВУАН М. Я. Рудинського затверджено постійним нештатним співробітником Кабінету антропології та етнології ім. Ф. К. Вовка [3, арк. 1]. Тільки 1 жовтня 1929 р. його було переведено за конкурсом у штатні наукові співробітники [1, с. 225, 226, 228]. Внесок цього науковця у академічну музейну справу й досі не оцінений належним чином.

Михайло Якович Рудинський (2 (14 або 27).10.1887–23.06.1958) – український археолог, доктор історичних наук, старший науковий співробітник Кабінету-музею антропології та етнології при ВУАН. Народився в м. Охтирка Харківської губернії (зараз – Сумська область) в сім'ї земського лікаря, брат Євгенії Яківни Рудинської (завідуючої Музеєм діячів науки та мистецтва при ВУАН). В 1905 р. закінчив Охтирську гімназію, вступив до Петербургського історико-філологічного інституту, де навчався до 1907 р., потім перейшов на історико-філологічний факультет Харківського університету, який закінчив у 1910 р.

1910–1911 рр. – служив у жіночій гімназії в Путивлі. Згодом переведений в Переяславську чоловічу гімназію. 1912–1915 рр. – служба в Комунальному училищі Хорошилової в Києві, в 1915–1917 рр. – служба в Комунальному училищі у С.-Петербурзі.

Після революції повернувся на Україну та був призначений з серпня 1917 р. завідуючим Педагогічним бюро Полтавської губернської земської управи, де працював до його закриття після приходу більшовиків (початок 1919 р.). Одночасно обіймав посаду секретаря в Українському науковому товаристві дослідження й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині, заснованому в кінці 1918 р. за ініціативи Археологічного музею Полтавського губернського земства в особі Вадима Михайловича Щербаківського, де він був головою.

Збереження історико-культурних цінностей, пам'яток, формування музейних збірок захоплює М. Я. Рудинського, не залишаючи часу ні на особисте життя, ні на можливість використати кон'юнктуру у просуванні по службі. 1919 року молодий вчений створює картинну галерею – Галерею мистецтв губернського музею (попередника Полтавського художнього музею), бере участь у формуванні Полтавського архіву, майбутньої обласної бібліотеки. Саме в цей час і з'являється його перша книга, що увібрала в себе як протиріччя епохи, так і необхідність пристосування для користі справи до частих змін влади.

У другій половині 1920 р. М. Я. Рудинський був активним учасником будівництва Центрального Пролетарського музею Полтавщини (тепер – Полтавський краєзнавчий музей). Влітку 1921 р. ним була організована експедиція з вивчення історії, археології, народної творчості та мови до м. Яресек на Миргородщині, а також околиць Полтави. У 1922 р. – велика екскурсія по Кременчужчині.

Наприкінці літа 1920 р. у Полтаві почались масові арешти інтелігенції, зокрема вчителів та музейників. Тож 1921 р. Михайло Якович був заарештований разом зі своїми двома сестрами, які викладали в Полтавській гімназії ім. Котляревського, Полтавською Губ. ЧК за звинуваченням у контрреволюційній діяльності. Провівши під слідством три місяці, вони були звільнені за недостатністю доказів.

З другої половини 1922 р. Рудинський призначений директором музею, яким керував до свого від'їзду до Києва в серпні 1925 р. Його запрошують до Лаврського музейного містечка у Києві, історичного музею. 1924 р. він обирається вченим секретарем Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК) Всеукраїнської Академії наук і до 1928 р. очолює наукову діяльність у галузі стародавньої історії та археології в республіці. Протягом

1928–1933 рр. він працює науковцем Кабінету антропології ВУАН, проводячи чи не наймасштабніші на Україні польові археологічні дослідження на терені вивчення пам'яток кам'яного та бронзового віку, організовує діяльність Дніпробудівської експедиції Наркомосвіти України.

ВУАК на той час складався з комісії із трьох академіків, у президіум входили О. П. Новицький та Д. М. Щербаківський. Його робота нічим не відрізнялася від загальноакадемічної. Дійсними членами вибирались вчені двох галузей – археології та історії України. Основним завданням комітету за цей період була боротьба із чорною археологією та аматорськими розкопками, – науковці прагнули ввести археологічні дослідження в рамки законності. ВУАК порушив клопотання в Наркомпросі про притягнення до членства видатних європейських археологів, які вивчали українські древності та провадили на території України розкопки. Комітет одержав санкцію на запрошення в члени Юнуса Айлію, проф. А. М. Тальгрена (фінни), Тюре Арне (швед) і Макса Еберта (німець). Була невдала спроба залучити до питання щодо реставрації Софійського собору Шарля Діля (Париж) як фахівця візантійського мистецтва.

Михайло Якович також працював (з другої половини 1926 р. і до початку 1927 р.) у Всеукраїнському історичному музеї ім. Шевченка, звідки звільнився внаслідок скандалу в зв'язку зі смертю В. М. Щербаківського.

У 1927 р. він був запрошений як дійсний член на Кафедру антропології та географії при Харківському науково-дослідному відділі, яку в 1930 р. було реорганізовано в Український інститут матеріальної культури, де Михайла Яковича було призначено професором до травня 1932 р., коли він вийшов з його складу внаслідок скорочення штатів.

1931 р. унаслідок проведеної виставки експонатів з Мізинської археологічної стоянки вийшла невелика збірка «Мізин I. Визначніші серії кістяних виробів Мізинської палеолітичної стації в освітленні Федора Вовка» за редакцією М. Я. Рудинського. Вона містила нотатки, точніше – картки зібраних матеріалів Ф. Вовка до кістяних виробів Мізинської палеолітичної станції, таблиці та пояснення до таблиць українською та французькою мовами; до видання було додано короткий провідник до виставки з окремою пагінацією «Мізинська палеолітична стація й нові палеолітичні знахідки на території УСРР» теж двома мовами [4, с. 1–6, 9–26, 27–35].

Після реорганізації ВУАН було порушено питання про централізацію академічних наук, виникла проблема: куди саме направити Кабінет-музей з його відділами фізичної антропології та передісторії (палеоетнології)? Звичайно, потрібно було увійти в цикл історичних наук. Проте ні директор

кабінету А. З. Носов, ані М. Я. Рудинський цього не хотіли. Михайло Якович наполягав на передісторичних знаннях, а Анатолій Зіновійович розглядав антропологію як природничо-історичну науку. Нарешті доля Кабінету-музею була вирішена: він увійшов до складу реорганізованого Інституту матеріальної культури при ВУАН, точніше АН УРСР у кінці 1933 р. [5, арк. 21]. М. Я. Рудинського було призначено керівником відділу докласового суспільства в Кабінеті антропології та етнології. Він брав активну участь в археологічних розкопках Мізина, Пушкарях на Чернігівщині, Білій Церкві на Київщині та Новгород-Сіверському, а також на Могилевщині (Поділля), здійснював екскурсії на Кам'янець-Подільщину. Автор багатьох праць, найвидатніші з яких пов'язані з діяльністю Кабінету, друкувався в «Антропології» (науковий доробок «Мізин» для 3-го тому, стаття для 4-го тому).

Другий арешт М. Я. Рудинського відбувся у березні 1934 р. Причиною послугувала участь вченого в нібито підпільній націоналістичній організації, яка складалася зі співробітників Академії В. О. Гериневича, Є. Д. Сташевського (заарештований і загинув під час допиту 26 липня 1938 р.), М. О. Драй-Хмари (заарештований у 1933 р., помер у 1939 р.), С. Ю. Гасвського (заарештований в 1933 р. та висланий до Середньої Азії), Б. Д. Грінченка, М. І. Ясинського, А. З. Носова, К. В. Квітки (керівник Кабінету музичної етнографії ВУАН, був заарештований у 1933 та 1934 рр., засланий до Середньої Азії), О. Б. Курило (заарештована в 1937 р.). В уявну організацію владою також були зачислені П. П. Курінний (заарештований в 1933 р.), Д. М. Щербаківський (помер 1926 р.), К. В. Мощенко (архітектор реставраційних майстерень Музейного містечка), Ф. Л. Ернст (науковий співробітник Кабінету українського мистецтва ВУАН), М. О. Макаренко, В. Є. Козловська (науковий співробітник Археологічного комітету), В. М. Базилевич (науковий співробітник Краєвої інспектури охорони пам'яток культури), Є. Ю. Спаська (в 1934 р. репресована і заслана до Казахстану), М. І. Вязьмітіна, Д. І. Гордєєв та багато інших. Наукові доробки, які були надруковані, слугували доказом та були тавровані як самостійницькі. Це зокрема, брошура «Український портрет» Д. М. Щербаківського та Ф. Л. Ернста; монографія Ф. Л. Ернста «Нарбут»; статті Д. М. Щербаківського, М. О. Макаренка та Ф. Л. Ернста в журналі «Україна» за редакцією М. С. Грушевського; провідник по Всеукраїнському музеєві; некролог Антоновича В. Козловської; брошура М. О. Макаренка «Український орнамент»; «Провідник по Києву» – колективна праця П. П. Курінного, М. Я. Рудинського за редакцією Ф. Л. Ернста. Низка семінарів, проведених при Всеукраїнському історичному музеї, Кафедри

мистецтвознавства та Кабінеті антропології ВУАН були оголошені як «таємне вербування» молоді.

Унаслідок численних обвинувачень М. Я. Рудинський був засуджений до трьох років заслання в Північний край з 14 березня 1934 р. Лісопал за Котласом, контора облспоживспілки та обласний музей у Вологді були його місцем роботи до 1944 р. Та М. Я. Рудинський не полишає наукової та пам'яткоохоронної діяльності. 1944 р. вчений повертається на Україну, де займає посаду вченого секретаря Інституту археології АН УРСР в Києві. 1948 р. М. Я. Рудинському присвоєна наукова ступінь доктора історичних наук, у 1950-х рр. Михайло Якович очолював відділ первісної археології цього ж інституту. Помер він 23 червня 1958 р., похований на центральній алеї Байкового кладовища в Києві, де над могилою стоїть скромна гранітна стела з написом: «Михайло Рудинський – археолог». Реабілітований посмертно 22 червня 1989 р. [5, арк. 6, 7, 8, 11–19, 35].

Основні наукові праці М. Я. Рудинського

1. *Рудинський, М. Я.* Архітектурне обличчя Полтави / М. Я. Рудинський. – П., 1919. – 35 с.
2. *Рудинський, М. Я.* Ясні зорі: Чит. для 2 і 3 років шк. початкових / М. Я. Рудинський. – П.
Ч. 2: Зима. – 1918. – 66 с.
Ч. 3: Весна. – 1918. – 56 с.
Ч. 4: Літо. – 1918. – 72 с.
3. *Рудинський, М. Я.* Зігфрід. Перша частина «Пісні про Ніблунгів» / М. Я. Рудинський / за рос. перекладом М. Кудряшова. – П., 1919. – 64 с.
4. *Рудинський, М. Я., Ярошенко, М.* / М. Я. Рудинський. – П., 1919. – 12 с.
5. *Рудинський, М. Я.* Матеріали до вивчення неолітичної доби сточища р. Ворскла. Станція в ур. Біла Гора під Полтавою / М. Я. Рудинський. – К.: УАН (Кабінет антропології та етнології ім. Хв. Вовка, відділ антропології та передісторії), 1926. – 15 с.
6. *Рудинський, М. Я.* Археологічні дослідження 1926 р. / М. Я. Рудинський. – К., 1926. – 41 с.
7. *Рудинський, М. Я.* З приводу годинника роботи Томірової в Картинній галереї Полтавського музею / М. Я. Рудинський // Українські музеї. – К.: видання Укрнауки, 1927. – С. 5.
8. *Мізин, І.* Визначніші серії кістяних виробів Мізинської палеолітичної стації в освітленні Ф. Вовка / за ред. М. Я. Рудинського. – К., 1931. – 11 с.
9. *Рудинський, М. Я.* Кам'яна Могила. (Корпус наскельних рисунків) / М. Я. Рудинський. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1961. – 141 с.
10. *Рудинський, М. Я.* Архітектурне обличчя Полтави / М. Я. Рудинський. – П.: Метоп, 1992. – 37 с. – 2 вид., репр.
11. *Рудинський, М. Я.* Про заснування в Полтаві педагогічного факультету

(1918 р.) / М. Я. Рудинський. – П., 1995. – 40 с. – (Препр. / Центр охорони та досліджень пам'яток археології Управління культури виконкому Полтавської обл. Ради нар. депутатів; № 5).

12. *Рудинський, М. Я.* Музей мистецтва: Коротенький провідник / С. І. Бочарова та ін. (передм. і комент.) / М. Я. Рудинський; Управління культури Полтавської облдержадміністрації та ін. – 2 вид., доп. – П.: Археологія, 2002. – 17 с. – (Полтавський художній музей. ЦОДПА).

Публікації про М. Я. Рудинського

1. Михайло Якович Рудинський (1887–1958) – археолог, музеєзнавець і пам'яткознавець: Бібліографічний покажчик / Полтавський краєзнавчий музей; уклад. О. Б. Супруненко, І. Г. Шовкопляс. – П., 1993. – 24 с.

2. Михайло Якович Рудинський (1887–1958): біобібліогр. покажчик / уклад. І. Г. Шовкопляс та ін.; Інститут археології НАН України та ін. – К.; П.: ВЦ «Археологія», 2001. – 31 с.: іл.

Список використаної літератури

1. Антропология. Річник кабінету антропології. 1929. – К.: Видання Кабінету антропології ім. Ф. Вовка ВУАН, 1930. – Ч. III. – 272 с.

2. IP НБУВ, ф. 1, № 26205, 2 арк.

3. IP НБУВ, ф. 1, № 26310, 1–1 зв. арк.

4. *Мізин, І.* Визначніші серії кістяних виробів Мізинської палеолітичної стації в освітленні Федора Вовка / за ред. М. Рудинського. – К. 1931. – 66 с. (з портретом Ф. Вовка).

5. ЦДАГО, ф. 263, оп. 1, № 65995, 46 арк.

Зміст

Розділ І. ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ СУЧАСНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ: ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ

Леонов В. Наглядная классификация для электронных библиотек	7
Петренко О. Проблеми трансформації та розвитку новітніх бібліотечно-інформаційних ресурсів дитячих бібліотек України	17
Сербін О. Еволюція схоластичної класифікації наук у рамках еманациї теологічного вчення	27
Березкіна В. Бібліографічні джерела зарубіжної україніки	35
Чупріна В. Організація МБА як інтегрованої частини обслуговування користувачів НБУВ	44
Яковенко О. Становлення та розвиток системи інформаційного забезпечення користувачів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	56
Дем'янюк Л. Сучасний стан та основні тенденції розвитку бібліотечної справи в Ісламській Республіці Іран	84
Смык О. Основные направления пропаганды информационных ресурсов ЦНБ НАН Беларуси	96
Танатар Н. Імідж національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського у пресі	104

Розділ II. ВЕБ-ТЕХНОЛОГІЇ ТА РЕСУРСИ В НАУКОВІЙ БІБЛІОТЕЦІ

Беліна Л., Голубєв Ю., Коновал Л. Комп'ютерні технології як невід'ємна складова інформаційно-бібліотечно-обслуговування користувачів наукової бібліотеки	117
Яременко Л. Документні ресурси архівного фонду НАН України в інтернет-середовищі: можливості використання та трансформації	127
Березовський О. Використання автоматизованих документно-інформаційних систем в Інституті архівознавства НБУВ (проблеми та перспективи)	139

Лобузін К., Ковальчук Г., Заболотна Н. Створення електронних колекцій книжкових пам'яток у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (на прикладі почаївських стародруків)	145
Іваннікова М. Шляхи введення у науковий обіг інформаційних ресурсів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	154
Порохницька Н. Формування електронних ресурсів на документи архівного фонду академіка М. В. Птухи	165

Розділ III. ДОКУМЕНТНІ РЕСУРСИ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ФОНДІВ БІБЛІОТЕК У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ

Стельмашева М. Франкомовна «росіка» у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського	175
Бобришева І. Українські нотні видання вокальних творів 1924–1930 рр.: поповнення національного бібліографічного репертуару	182
Лось В. До проблеми актуального стану збереженості архівних документів з історії Греко-Уніатської Церкви на Правобережній Україні	189
Мяскова Т. Проблеми введення у науковий обіг інформаційних ресурсів бібліотек, що перебувають у стадії реконструкції	196
Журавльова А. Особиста бібліотека Г. П. Данилевського як інформаційний ресурс фонду рідкісних видань і рукописів ХДНБ ім. В. Г. Короленка	206
Ціборовська-Римарович І. Твори теолога-єзуїта Георгія Генгеля (1657–1727) у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: історико-книгознавча характеристика примірників	216

Розділ IV. КНИЖКОВІ ТА ЕЛЕКТРОННІ БІОГРАФІЧНІ ВИДАННЯ: СПІЛЬНЕ І ВІДМІННЕ, ТРАДИЦІЇ І НОВАТОРСТВО

Попик В. Традиції і новаторство в сучасній вітчизняній біографістиці	251
Ляшко С. Біографії учених у працях Д. Н. Анучіна, В. П. Бузескула, В. І. Вернадського	265
Любовець Н. Мемуари (спогади) як джерело біографічних досліджень	277

Яценко О. Іконографічна складова електронного «Українського національного біографічного архіву»: пропозиції щодо технології опрацювання зображень	292
Вернік Ю., Вернік О. Соціально-психологічні особливості проектування інтерфейсу користувача біобібліографічних веб-систем	299
Марченко Н. Персоналогічна інформація на сайтах дитячих бібліотек	307
Іващук Л. Михайло Якович Рудинський (1887–1958) та його внесок у розвиток музейної академічної справи	335

Наукове видання

**НАУКОВІ
ПРАЦІ**
НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Збірник засновано в 1998 р.

В и п у с к 24

Редактор *Г. Малигон*
Технічний редактор *Н. Маслакова*
Комп'ютерна верстка *Л. Загородня*
Комп'ютерний набір *Т. Галемова*

Підп. до друку 24.11.09. Формат 60x84 /16. Папір офс.

Друк офс. Ум. друк. арк. 20,0.

Обл-вид. арк. 18,76.

Наклад 300 прим. Зам. № 32.

Віддруковано у науково-видавничому центрі
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.
пр-т 40-річчя Жовтня, 3, Київ 03039

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.